

SUOMEN KIRKKOHISTORIAL- | FINSKA KYRKOHISTORISKA
LISEN SEURAN TOIMITUKSIA | SAMFUNDETS HANDLINGAR

68

PAPISTO JA ESIVALTA
ROUTAVUOSINA
1899–1906

Kirjoittanut
EINO MURTORINNE

HELSINKI 1964
SUOMEN KIRKKOHISTORIALLINEN SEURA

Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran

Julkaisuja

<i>Pöytäkirjat liitteineen</i> I—X.	1892—1910 à 2:—	20:—
<i>Vuosikirjat:</i> I—VI,	1911—1916 à 2:—	12:—
VII—X,	1917—1920 yht. niteenä ..	3:—
XI—XIV,	1921—1924 ” ” ..	3:—
XV—XVIII,	1925—1928 ” ” ..	3:—
XIX—XX,	1929—1930 ” ” ..	2:—
XXI—XXVIII,	1931—38, à 1:25	10:—
XXIX—XXX,	1939—40 yht. niteenä	3:—
XXXI—XXXII,	1941—42 ” ”	3:50
XXXIII—XXXIV,	1943—44 ” ”	3:—
XXXV—XXXVI,	1945—46 ” ”	3:—
XXXVII—XXXVIII,	1947—48 ” ”	4:—
XXXIX—XL,	1949—50 ” ”	4:—
XLI—XLII,	1951—52 ” ”	4:—
XLIII—XLIV,	1953—54 ” ”	5:—
45—47,	1955—57 ” ”	5:—
48—51,	1958—61 ” ”	8:—

Toimituksia:

I.	<i>Leinberg, Det odelade finska biskopsstiftets herdaminne</i>	3:—
II—III.	<i>Consistorii Ecclesiastici Aboënsis protokoller 1656—64, I—II</i>	7:50
	<i>Vallinkoski, Henkilö- ja paikannimihakemisto edelliseen</i>	3:—
IV.	<i>Neovius, Chronographia Scandinaviae (Loppuunmyyty)</i>	
V.	<i>Leinberg, Åbo stifts herdaminne</i>	3:50
VI.	<i>Boetius Murenus, Acta visitatoria 1637—1666</i>	3:50
VII.	<i>Leinberg, Finnlands territoriala församlingar. 2. uppl.</i>	3:—
VIII.	<i>Colliander, Suomen papisto 19. vs:lla (Loppuunmyyty)</i>	
IX.	<i>Österbladh, Turun tuomiokapitulinarhikoston luettelo ..</i>	1:—
X.	<i>Simolin, Petrus Bång</i>	2:50
XI.	<i>Tutkimuksia Suomen kirkkohistorian alalta</i>	3:—
XII, 1—4.	<i>Suomen uskonnollisten liikkeiden historiasta. Asiakirjoja ja tutkimuksia</i>	
	1. 1700-luvun herännäisyys	3:50
	2. 1800- ” ”	2:—
	3. 1700- ” ”	3:—
	4. 1800- ” ”	2:—
XIII.	<i>Simolin, Urkunder rörande det äldre wiborgska stiftet I</i>	2:—
XIV.	<i>Cederberg, Maamme kirkonarkistot (Loppuunmyyty)</i>	
XV.	<i>Manninen, Liperin seurakunnan historia (Loppuunm.)</i>	
XVI.	<i>Lutherin uskonpuhdistus ja Suomen kirkko</i>	2:—
XVII.	<i>Ruuth, Abraham Achrenius (Loppuunmyyty)</i>	
XVIII.	<i>Anthoni, J. Tengström och stiftsstyrelsen i Åbo 1808—32. I—II (Loppuunmyyty)</i>	
XIX.	<i>Alanen, Savonlinna—Säämingin srk. 1721—1812 (Loppuunmyyty)</i>	
XX.	<i>Malin, Der Heiligenkalender Finnlands</i>	4:—
XXI—XXII.	<i>Takolander, E. G. Melartin I—II, à 2:50</i>	5:—
XXIII.	<i>Hallio, Suomalaisen virsikirjan uudistus</i>	1:—
XXIV.	<i>Cederberg, Jaakko Stenius vanhempi</i>	2:50
XXV.	<i>Perälä, Eskil Petraeus</i>	2:50
XXVI.	<i>Takala, Suomen evankelisen liikkeen historia I</i>	4:—

SUOMEN KIRKKOHISTORIALLISTEN SEURAN
TOIMITUKSIA 68

*

FINSKA KYRKO HISTORISKA SAMFUNDETS
HANDLINGAR 68

PAPISTO JA ESIVALTA
ROUTAVUOSINA
1899–1906

Kirjoittanut
EINO MURTORINNE

Zusammenfassung:
PFARRER UND OBRIGKEIT IN DEN JAHREN
DER UNTERDRÜCKUNG IN FINNLAND
1899 — 1906

HELSINKI 1964
SUOMEN KIRKKOHISTORIALLINEN SEURA

KUOPIO 1964
SAVON SANOMAIN KIRJAPAINO OY

ALKUSANA

Sitä historiallista murrosvaihetta, johon oheinen tutkimus liittyy, on käsitelty varsin runsaasti kirjallisuudessaamme. Monet routavuosien ilmiöt ovat saaneet valaistusta paitsi lukuisissa muistelmateoksissa myös niihin kohdistuneissa tutkielmissa ja yleisesityksissä. Eräissä näistä on kosketeltu myös papiston osuutta routavuosien tapahtumiin. Samalla kun olen pyrkinyt nyt valmistuneessa työssäni aikaisempaa yksityiskohtaisemmin selvittämään evankelis-luterilaisen papiston osuuden routavuosien tapahtumiin, olen keskittynyt erityisesti tarkastelemaan niitä historiallisia ja teologianhistoriallisia syitä, jotka vaikuttivat papiston asennoitumiseen routavuosien erikoislaatuissa tilanteessa sekä sen eri vaiheissa. Sikäli kuin näiltä vuosilta saamani lähdeaineisto on sen sallinut sekä taitoni on siihen riittänyt, olen yrittänyt selvittää myös routavuosien vaikutusta papiston mielipiteisiin ja kirkon asemaan.

Työni valmistuessa on mieluinen velvollisuuteni kiittää kaikkia niitä, jotka ovat tutkimustyöni aikana minua tukeneet ja ohjanneet. Käytän tilaisuutta lausuakseni kiitokseni akateemiselle opettajalleni professori *Aarno Maliniemelle*, jonka kriittisessä ohjauksessa olen saanut kirkkohistoriallisen peruskoulutukseni.

Erityisesti kiitollisuuteni kohdistuu professori *Mikko Juvaan*, jonka rohkaisemana valitsin tämän tutkimusaiheen. Hän on myös työni eri vaiheissa lukuisissa keskusteluissa antanut korvaamattomia neuvoja. Edelleen haluan kiittää professoreja *Kauko Piristä* ja *Erkki Kansanahoa*, jotka niin ikään ovat alusta saakka seuranneet työni kehitystä ja autta-

neet sen valmistumista erinomaisen arvokkailla neuvoilla ja huomautuksilla.

Tutkimustyötä ohjanneiden opettajieni ohella kiitollisuuteni kohdistuu ensisijaisesti dosentti *Hannu Soikkaseen*, jonka kanssa olen saanut vuosien varrella lukuisia kertoja keskustella työhöni liittyvistä ongelmista, sekä filosofian maisteri *Esko Häkliin*, joka varsinkin työni tärkeimmässä vaiheessa on antanut auliisti kriittistä apuaan. Dosentti *Martti Parviolle*, joka on lukenut työni käsikirjoituksen, haluan lausua kiitokseni sekä hänen esittämistään huomautuksista että teoksen painatustyöhön liittyvistä käytännöllisistä neuvoista. Lisäksi tahdon kiittää sekä niitä tutkijatovereitani, jotka ovat samanaikaisesti askarrelleet omaan työhöni läheisesti liittyvien historiallisten ongelmien parissa, että koko sitä nuorten historian tutkijoiden piiriä, joka joko suoranaisilla neuvoillaan tai hedelmöittämissä keskusteluissa on auttanut minua työssäni.

Työni aikana olen joutunut vaivaamaan monien kirjastojen ja arkistojen henkilökuntaa ja pyytämään siltä myös sellaisia palveluksia, jotka eivät kuulu sen varsinaisiin virkatehtäviin. Heille kaikille haluan tässä yhteydessä lausua lämpimän kiitokseni. Samoin kiitän filosofian maisteri *Päivi Rintalaa*, joka on korjannut työni kieliasua, sekä teologian tohtori *Geert Sentzkeä*, joka on suorittanut saksankielisen yhteenvedon käännöstyön.

Saamastani taloudellisesta tuesta esitän kiitokseni *Hel-singin Yliopiston Kanslerille*, *Suomen Historialliselle Seuralle* ja *Emil Aaltosen Säätiölle*, joilta olen saanut apurahoja tutkimustyötäni varten, sekä *Suomen Kirkkohistorialliselle Seuralle*, joka on ottanut tutkimukseni julkaisusarjaansa.

Lopuksi haluan lausua sydämellisen kiitokseni vaimolleni *Seijalle* sekä sukulaisilleni heidän antamastaan tuesta ja avusta tutkimustyöni aikana.

Puotilassa elokuun 4 päivänä 1964

Eino Murtorinne

SISÄLLYS

	Sivu
I ENNEN ROUTAVUOSIA	11
1. Kirkko ja valtio	11
2. Papiston sisäpoliittinen asennoituminen	27
3. Kirkon asema Venäjän politiikan muuttuessa	42
II ESIVALLAN JA PERUSTUSLAIN RISTIRIITA	53
1. Helmikuun manifesti ja sen synnyttämät reaktiot	53
2. Papisto muuttuneessa tilanteessa	60
a. Arkkipiispan vaali ja papiston poliittiset kannanotot	60
b. Tilanteen uskonnollinen tulkinta	68
c. Papiston toiminta hallitusvallan tarkkailun alaisena	73
3. Vuoden 1900 valtiopäivistä Yrjö-Koskisen avoimeen kir-	
jeeseen	76
a. Hajaannuksen synty	76
b. Johanssonin Pietarin matka ja papiston kannan-	
ilmaukset alkavassa hajaannuksessa	81
III PAPISTO JOUTUU TAISTELURINTAMAAN	88
1. Asevelvollisuuslain synty ja papiston mielipiteitten kehi-	
tys	88
a. Johansson hallitsijan puheilla	88
b. Tampereen kansalaisadressi	92
c. Johanssonin keskustelu suuriruhtinas Mikaelin kanssa	
ja salainen kiertokirje papeille	99
d. Asevelvollisuuslain kohtalo ratkeaa	107
2. Asevelvollisuuslain kuuluttaminen kirkkoissa	112
a. "Pappiskagaalin" synty ja toimenpiteet	112
b. Piispojen kannanmäärittely	119
c. Papiston ensimmäiset reaktiot	126
d. Papiston vastarinta ja sen kukistuminen	134
e. Kuulutusten loppuun saattaminen	145
f. Vastarintapapiston rankaiseminen	153

IV	TAIPUAKO VAI TEHDÄ VASTARINTAA	165
	1. Danielsonin ja Johanssonin ohjelmakirjoitukset	165
	2. Lait ja omatunto	169
	3. Esivalta ja kuuliaisuus	173
	4. Papisto ja yhteiskunta	178
V	KUTSUNTALUETTELOJEN ANTAMISEN AIHEUT- TAMA JAKAANTUMINEN	184
	1. Papistoon kohdistettu painostus	184
	a. Perustuslaillisten harjoittama painostus	184
	b. Hallitusvallan, kirkon johdon ja myöntyväisyys- suunnan vastatoimenpiteet	189
	2. Papiston jakaantuminen ja sen syyt	193
	3. Papiston vastarinnan murtuminen	208
	a. Senaatin ja kirkon johdon toimenpiteet sekä niitten vaikutus	208
	b. Papiston omasta keskuudesta noussut painostus	213
	c. Vastarinta murtuu	219
	4. Vastarintapapiston rankaiseminen	226
VI	VÄKIVALTA VÄKIVALTAAN VASTAAN	234
	1. Papisto ja esivallan voimatoimenpiteet	234
	a. Diktatuuriasetuksen synty	234
	b. Rosendalin ja Wallinin karkotus	239
	2. Väkivaltainen vastarinta	245
	a. Aktivismin synty ja Bobrikovin murha	245
	b. Prokuraattorin murha	253
VII	TILANNE MUUTTUU	260
	1. Hallitusvallan muuttuva taktiikka	260
	2. Valtiopäivävaalit papiston mielipiteiden kuvastajana ..	266
	3. Säätyanomusta ja valtiopäivien työtapaa koskeva kes- kustelu pappissäädyssä	276
	4. Mikä erottaa puolueet	283
VIII	PAPISTO PUOLUSTUSASEMISSA	294
	1. Suurlakko	294
	2. Papiston valtiopäivämiesvaalit	301
	3. Eduskuntauudistus ja kirkon asema	310
	4. Uuden tilanteen edessä	316
	YLEISKATSAUS KEHITYKSEEN	323

LYHENTEET	328
LÄHDE- JA KIRJALLISUUSLUETTELO	330
Painamattomat lähteet	330
Painetut lähteet	332
Sanoma- ja aikakauslehdet	339
Kirjallisuus	340
HAKEMISTOT	346
Henkilöhakemisto	346
Paikkakuntahakemisto	352
ZUSAMMENFASSUNG	356

I ENNEN ROUTAVUOSIA

1. KIRKKO JA VALTIO

Sitä läheistä yhteyttä, mikä oli tunnusomaista luterilaisen kirkon ja hallitusvallan keskinäisille suhteille 1830- ja 1840-luvuilla, on luonnehdittu sanoilla "valtaistuimen ja alttarin liitto". Käytännössä tämä "liitto" merkitsi sitä, että venäläinen hallitusvalta emämaassa omaksumiensa hallinto-periaatteitten mukaisesti harjoitti suopeaa politiikkaa Suomen luterilaista kirkkoa kohtaan ja tuki toimenpiteillään sen pyrkimyksiä. Kirkko puolestaan toimi eri tavoin valtiovallan hyväksi huolehtien siitä, että yhteiskunnallinen ja siveellinen rauha sekä uskollisuus hallitsijaa kohtaan säilyivät rikkomatmina kansan keskuudessa. Kirkko koki hallitusvallassa arvovaltaisen tuen, hallitusvalta taas näki esivallalleen uskollisessa kirkossa ajan vallankumouksellisten aatteiden tehokaimman esteen.¹ Käsitys kirkon ja valtion läheisestä yhteistyöstä hallitsi siinä määrin aikakauden yleistä mielipidettä, että pappi saattoi katsoa olevansa yhtä suuressa määrin valtion kuin seurakunnan palvelija.²

Samoja yhtenäiskulttuurille tunnusomaisia piirteitä, mitä kirkon ja valtion käytännöllinen yhteistyö ilmensi, sisältyi myös aikakauden jumaluusoppiin, joka perustui vuosisadan

¹ "Valtaistuimen ja alttarin liiton" politiikasta ks. *Erkki K. Osmonsalo* Hallituksen politiikka herännäisliikkeitä kohtaan Aleksanteri I:n ja Nikolai I:n aikana s. 11—30. *Martti Ruuth* Vuoden 1830 Kirkolliset Juhannusjuhlat ja niiden kirkkopoliittinen merkitys s. 107—121. Sama, Helsingin Suurkirkko satavuotias s. 31—33, 46—48. *Mikko Juva* Suomen sivistyneistö uskonnollisen vapaamielisyyden murroksessa s. 46—51.

² *Juva* s. 48.

alussa valistuksen perinteisiin sekä myöhemmin Hegelin järjestelmään ja saksalaiseen idealismiin. Se halusi tyydyttää koko ihmiselämän tarpeet ja pyrki sovittamaan uskon ja tiedon väliset ristiriidat sekä osoittamaan kristinuskon ja kulttuurin välillä vallitsevan sopusoinnun. Niin ikään se käsitti kristillisen kirkon tehtäväksi koko yhteiskunnan ja sen eri elämänmuotojen, tieteen, taiteen, talouselämän jne. henkisen hallitsemisen sekä niitten muuttamisen Jumalan tahdon mukaisiksi. Toiminnan korkeimpana päämääränä oli Jumalan valtakunnan toteuttaminen maan päällä.³

Tämä yhtenäiskulttuurin synteesi, johon kirkon ja valtion läheinen yhteistyö yhteiskuntaa holhoavine piirteineen elimellisesti liittyi, joutui murrokseen vuosisadan puolivälissä. Tyytymättömyys sitä kohtaan nousi kahdelta taholta: maahan tunkeutuneen vapaamielisyyden ja uskonnollisten herätysliikkeitten piiristä, jotka olivat edellisillä vuosikymmenillä joutuneet valtiokirkon virkavaltaisten toimenpiteitten puristukseen. Vaikka kumpikin liike vaati valtiokirkollisen holhousjärjestelmän lopettamista, ohjelmien yhtäläisyys oli vain muodollinen. Kun liberaalit vaativat jokaiselle kansalaiselle oikeutta vapaana valtiollisesta ja kirkollisesta holhouksesta päättää omasta uskonnollisesta kannastaan, koski herätysliikkeitten vaatimus ensisijaisesti kirkon vapauttamista valtion holhouksesta. Edelliset perustelivat asiaa yksilön vapauden, jälkimmäiset elävän kristillisyyden edun kannalta.⁴

Herätysliikkeiden edustajat lähtivät käsityksestä, että kirkko oli syvimmältä olemukseltaan Jumalan sanan ja Pyhän Hengen uudestisyntyttämien ihmisten yhteys, jonka jatkuva olemassaolo oli Hengen varassa⁵, ja päätyivät vastoin

³ *Juva* s. 52—55. *Toivo Laitinen* Herännäisyyden käsitys kirkosta 1840-luvulla s. 7—11.

⁴ *Juva* s. 214. *Laitinen* s. 208.

⁵ *Julius Immanuel Bergh* Försök till framställande af kyrkans förhållande till verden s. 11. *Lars Stenbäck* Om Kyrkans och Theologiens Principer s. 96.

yhtenäiskulttuurin katsomuksia korostamaan kirkon omalaatuisuutta ja itsenäisyyttä maallisen yhteiskunnan ja kulttuurielämän rinnalla. Koska kirkko ei ollut tästä maailmasta, ei sitä ollut lupa sekoittaa tämän maailman järjestyksiin tai käsittää sen työtä yhteiskunnan toiminnan osaksi. Niin kirkko kuin valtiokin olivat itsenäisiä, omalaatuisia instituutioita, joilla oli oma, Jumalan kummallekin antama tehtävä. Kun kirkko huolehti ihmisten iankaikkisesta parhaasta, niin valtio toimi heidän ajallisen hyvinvointinsa edistämiseksi. Edellinen julisti Jumalan edessä kelpaavaa vanhurskautta, jälkimmäinen huolehti ulkonaisen oikeudenmukaisuuden ylläpitämisestä maailmassa. Kirkko opetti ja uudestisyntyi jumalallisen totuuden sanan voimalla, valtio toimi ulkonaisin voimakeinoin järjestyksen vartijana. Mikäli molemmat pyysivät omalla alueellaan ja toimivat saamansa tehtävän mukaisesti, niillä ei ollut vaaraa joutua ristiriitaan keskenään. Jos sen sijaan näitten välinen raja hävitettiin ja niiden toimintaprinsiipit sekoitettiin, joutuivat molemmat ristiriitoihin oman olemuksensa kanssa.⁶ Niinpä Lauri Stenbäckin mielestä kirkko oli kaikkina aikoina joutunut eniten kärsimään niitten edustajiensa toiminnasta, jotka ottamatta huomioon Kristuksen sanaa, ettei hänen valtakuntansa ollut tästä maailmasta, olivat etsineet kirkolle maailman kunnioitusta ja ajaneet sen etuja maallisten periaatteitten mukaan.⁷

Herännäispapiston asenne yhteiskuntaan määräytyi tästä pietismin sävyttämästä kahden hallinnan ajattelusta käsin. Koska kirkon tehtäväksi jäi sen mukaan vain hengellisten asiain, so. ihmisten persoonallisen uskonelämän hoitaminen, niin puuttuminen yhteiskunnan ja valtion toimintaan oli heidän mielestään sekaantumista "vieraan viran" tehtäviin. Niin ikään elämän keskeisimmän asian, ihmissielujen hoitamisen rinnalla maallinen toimi oli toisarvoinen. Niinpä nuori Alfred Kihlman närkästyneenä siitä, että heränneitten pyr-

⁶ Stenbäck s. 112. Laitinen s. 212—213.

⁷ Stenbäck s. 115.

kimykset sekoitettiin vapaamielisten yhteiskunnalliseen ja valtiolliseen toimintaan, huudahti eräälle ystävälleen vuonna 1848 lähettämässään kirjeessä: "Emme me harrasta tasavaltaa, emme yksinvaltaa emmekä perustuslaillisuutta taikka muuta semmoista; me jätämme sen puuhan maailmalle, joka arvelee, että sillä on aikaa semmoiseen. Sitä vastoin me harrastamme Jumalan valtaa (theokrati), ei valtiollisessa vaan uskonnollisessa merkityksessä. Että Jumala tulisi herraksi kunkin sydämessä, niin että ihminen uskollisena palvelijana ja alamaisena noudattaisi ei omaa tahtoa, vaan Jumalan."⁸

Heränneet käsittivät myös kirkon vaikutuksen yhteiskuntaan tapahtuvan yksinomaan sen hengellisen toiminnan välityksellä. Sen sijaan, että kirkko puuttui yhteiskunnan epäkohtiin ja yritti saada aikaan sosiaalieettisiä parannuksia, sen tuli heidän mielestään keskittyä saarnaamaan Jumalan sanaa, lakia ja evankeliumia, minkä aikaansaama parannus ja Jumala-suhteen uudistuminen vaikutti yksilöllistä tietä myös yhteiskunnan olosuhteita uudistavasti. Tätä tähdensi mm. A. W. Ingman eräässä vuonna 1856 julkaisemassaan kirjasessa: "Kun siis Kristuksen kirkko työskentelee valtion uudestiluomiseksi ja uudestisyntyttämiseksi, niin se tapahtuu vain siten, että se siinä saarnaa evankeliumiansa taivaanvaltakunnasta ja niin kylvää valtion kaoottiseen massaan taivaallisen valtakunnan siementä... Mutta jos se käy väärään yhteyteen syntisen lihan kanssa, silloin se on myös langennut korkeasta periaatteestaan — ja tulee vääräksi maailmaliseksi kirkoksi."⁹

Samalla kun herännäispapit päätyivät kirkon hengellistä luonnetta ja persoonallisen uskonelämän merkitystä korostaessaan kieltämään kirkon välittömän puuttumisen yhteiskunnan toimintaan ja teroittivat valtion tehtävän oma-peräisyyttä ja arvoa Jumalan sille antaman kutsumustyön

⁸ *Eliel Aspelin-Haapkyli* Alfred Kihlman I s. 123—124.

⁹ *And. Wilh. Ingman* 1 Petr. 2: 13—17 v.v. s. 4.

suorittajana, he joutuivat tähdentämään esivallan suvereni-teettiä lähes ortodoksian aikakaudelle tunnusomaisin koros-tuksin.¹⁰ Kaikessa, mikä koski maallista, oli esivallalle osoi-tettava kuuliaisuutta. Tätä opettivat heidän mielestään niin tunnustuskirjat kuin Raamattukin.¹¹ Jo mainitussa kirjases-saan Ingman huomautti, että totinen Jumalan pelko oli myös kansallisten hyveitten perusta ja ilmeni kuuliaisuutena esi-valtaa, erityisesti keisaria kohtaan.¹² Stenbäckin mielestä taas paavikunnan sekaantuminen maallisen vallan tehtäviin oli rikos Jumalan nimenomaista käskyä vastaan, jonka mukaan kirkon, kuten jokaisen yksilönkin, velvollisuus oli totella valtiota kaikessa, mikä ei koskenut hengellistä elä-mää.¹³

Tälle katsomustavalle luonteenomaisen alamaisajattelun kenties syvimpinä ilmauksina on pidettävä evankelisen liik-keen johtajan Fr. G. Hedbergin Krimin sodan aikana kan-salle osoittamaa vetoomusta sekä tunnetun herännäisjohta-jan J. Fr. Berghin katekismussaarnoissaan esittämiä ajatuk-sia kuuliaisuudesta esivaltaa kohtaan. Kun Hedberg ilmestys-kirjan ennusmerkkeihin viitaten varoitti kansaa kavalista vihollisista, jotka aikoivat vietellä sen "petolliseksi ja totte-lemattomaksi Jumalalta asetettua esivaltaa kohtaan"¹⁴, Bergh tähdensi puolestaan, että kristityn tuli osoittaa kuu-liaisuutta ja uskollisuutta esivallalle, vaikka ei aina ymmär-täisikään esivallan vaatimusten tarkoitusta. Kristityn oli niin ikään Berghin mielestä oltava kuuliainen riippumatta siitä, oliko esivalta julma vai lempeä, jumalaton vai jumali-nen, koska Jumalan sana kehotti häntä tähän.¹⁵

¹⁰ Papiston esivaltakäsityksestä ortodoksian ajan Ruotsi-Suomessa ks. *Carl-E. Normann* Prästerskapet och det karolinska enväldet s. 10—32.

¹¹ *Stenbäck* s. 113.

¹² *Ingman* s. 12.

¹³ *Stenbäck* s. 114.

¹⁴ [*Fr. G. Hedberg*] Sana aikanansa sanottu s. 27.

¹⁵ *Johan Fredrik Bergh* Ahti-, Katekismus- ja Erityis-Saarnakirja s. 169.

Tämä vuosisadan puolivälissä esiinmurtautunut pietistis-ortodoksinen hurskausihanne, joka tuki kirkon itsenäisyyspyrkimyksiä, mutta rajoitti samalla kirkon ja kristillisen etiikan merkityksen maailmassa ja yhteiskuntaelämässä vain kristittyjen henkilökohtaiseen panokseen, muodostui herätysliikkeiden vaikutuksen kasvaessa vuosisadan lopulla kirkonmiesten kristillisyydenkäsitystä varsin yleisesti määrittäväksi. Samalla kun papiston enemmistö osaksi tämän uskonihanteensa vaikutuksesta vetäytyi sivuun yhteiskunnallisista tehtävistä katsoen niiden olevan ristiriidassa hengellisen kutsumuksensa kanssa¹⁶, sen asenne yhteiskuntaan ja maalliseen kulttuurielämään yleensä muuttui ratkaisevasti. Papisto, joka oli aiemmin nähnyt tehtäväkseen yhteiskunnan henkisen hallitsemisen, kävi enemmistöltään maailmaa vieroavaksi ja halusi vetää selvän rajan Jumalan valtakunnan ja maailman välille¹⁷ ja korosti sen sijaan persoonallista jumalasuhdetta inhimillisen kulttuurielämän perustekijänä. Koska todellinen uudistus saattoi sen mielestä syntyä vain sydänten uudistamisen kautta, pelkkä maallinen kulttuurityö näytti siitä pinnalliselta osaparannukselta. Pitivätpä eräät 1800-luvun jälkipuoliskon johtavat kirkonmiehet oman aikansa kulttuuripyrintöjä, joissa sivuutettiin persoonallisen Jumalasuhteen vaatimus, vain näennäisinä, vain "veden ammentamisena seulalla eli pohjattomalla astialla", kuten piispa O. I. Colliander lausui tervehtiessään Kuopion hiippakunnan papistoa vuonna 1898.¹⁸ Ennen kuin rakennus voitiin pystyttää, oli laskettava perustus. Se oli persoonallisuuden todellinen jalostaminen uskonnollis-siveellisen uudistuksen tietä.¹⁹

Tämä opillinen käsitys vaikutti ratkaisevasti siihen,

¹⁶ *Juva* Suomen sivistyneistö s. 156—158.

¹⁷ *Mikko Juva* Rajuilmalla s. 133—135.

¹⁸ *Immanuel Colliander* Tervehdys Kuopion hiippakunnan papistolle s. 19.

¹⁹ *G. J[ohansson]* Vår tids grundbrist, TTK 1879 s. 66. *Juva* Rajuilmalla s. 139.

että papiston enemmistön asenne sekä aikakauden vapaamielisiin uudistuspyrkimyksiin että heräävään yhdistystoimintaan ja työväenkysymykseen muodostui pääasiassa kielteiseksi. Samalla kun tämä papisto katsoi, etteivät ko. yhteiskuntapoliittiset kysymykset kuuluneet kirkon toimintapiiriin, se näki tällaisen toiminnan myös epäilyttävänä inhimillisenä puuhana, joka kiinnittämättä huomiota sydämen uudistukseen etsi vain ulkonaisten olosuhteitten korjausta. Näin näihin liikkeisiin sisältyi sen mielestä pyrkimys riistäytyä irti Jumalan kaitselmuksesta ja tuomiovallasta sekä nousta Jumalan järjestystä vastaan.²⁰

²⁰ Papiston asennoitumisesta ks. *Osmo Tiililä* Uuden elämän etiikka s. 254—260. *Mikko Juva* Valtio­kirkosta kansankirkoksi s. 105—125. *Jussi Kuoppala* Suomen papisto ja työväenkysymys s. 204, 230—233, 240, 291—292, 361—363. — Kuoppala katsoo papiston kielteisen asenteen heräävään työväenliikkeeseen perustuneen vanhaluterilaisen kolmisäätyopin yhteiskuntakäsitykseen. Ei liene kuitenkaan täysin perusteltua 1800-luvun jälkipuoliskon papiston yhteiskuntakäsityksen ollessa kysymyksessä puhua yksinomaan vanhaluterilaisen kolmisäätyopin käsityksistä, koska kolmisäätyoppi rakentui valtiokirkkoperiaatteen pohjal­le ja sen yhteisökäsitys edellytti nimenomaan yhtenäiskulttuurin olemassaoloa. (Ks. *Normann* s. 5—10. *Hilding Pleijel* Der schwedische Pietismus in seinen Beziehungen zu Deutschland s. 15. *Sama*, *Från hustavlans tid* s. 10—13) Suomen kirkossa 1800-luvun puolivälin jälkeen vaikuttavan aseman saaneet herätysliikkeet asettuivat kuitenkin päättävästi vastustamaan yhtenäiskulttuurin valtiokirkkokäsitystä ja näkivät kirkon ja valtion rinnakkaisina siinä, missä vanhaluterilaisuus nivoi ne yhdeksi kokonaisuudeksi (*Laitinen* s. 212—213 viite 36). Näin herätysliikkeet joutuivat toimimaan kolmisäätyopin murta­jina eivätkä sen kannattajina (*Laitinen* s. 133—135. *Mikko Juva* Herännäisyys, kansallisuusliike ja vapaamielisyys suomalaisen yhteiskunnan uudistajina, *Valvoja* 1950 s. 124). Myös Kuoppala itse on joutunut eräissä yhteyksissä tämän toteamaan (*Kuoppala* s. 35, 55, 57—58). Edellä sanottu ei poista sitä mahdollisuutta, että herätysliikkeiden yhteiskuntakäsityksen rinnalla ja sen käsityksiin sulautuneina esiintyi tuolloin myös kolmisäätyopin jäännöksiä. Niin ikään herätysliikkeiden katso­muksista vaikutteita saaneet papit päätyivät kahden hallinnan ajat­lusaan käsin asiallisesti varsin samanlaisiin, jopa samoihin korostuk­siin kuin kolmisäätyoppiin nojaavat teologit. Heillekin yhteiskunnan

Myös papiston enemmistön käsitys kirkon ja valtion keskinäisestä suhteesta sekä niitten toimintaperiaatteista rakentui kahdenlaista hallintoa erottavaan ajatteluun. Vaikka se katsoikin valtion sisäisen voiman ratkaisevasti riippuvan kansan uskonnollisesta elämästä ja asettui tästä syystä vastustamaan liberaalien ja radikaalien "tunnustuksettoman valtion" vaatimusta²¹, se toisaalta kielsi jyrkästi kirkon sekaantumisen valtion toimintaan sekä kirkon ja valtion toimintaprinsiippien sekoittamisen toisiinsa. Kirkon herruus oli vain hengellistä herruutta, kun taas valtio oli asetettu hoitamaan lain asioita.

Näitä näkökohtia painotti mm. kirkon tosiasialliseksi johtajaksi 1880-luvulla noussut dogmatiikan ja siveysopin professori, vuodesta 1885 Kuopion hiippakunnan piispa Gustaf Johansson. Korostettuaan eri yhteyksissä uskonnollisen elämän merkitystä valtion olemassaolon perustana ja vastustettuaan eri tavoin "uskonnotonta" valtiota²² Johansson toisaalta lausui esim. vuonna 1894 julkaisemassaan ohjelma-kirjasessa "Kirkollisia kysymyksiä" päättävästi: "Sillä tapaa on kirkko ja valtio erotettavat, että kirkko uskon alalla vapautuu valtion vallasta, ja että valtio maallisella alalla vapautuu kirkon vallasta . . . Maallisissa on valtiolla hallitusvalta, mutta uskon alaa maallinen valta ei saa hallita, eikä se saa uskonnollisiin asioihin sekaantua. Sanan hoitamiseen valtio ei kelpaa, eikä kirkko kelpaa maallisia asioita hoitamaan."²³

Kirkon ja valtion toimintaperiaatteitten erilaisuutta korostavista käsityksistään Johansson päätyi aikaisemmin mainittujen herännäisjohtajien tavoin tähdentämään myös esi-

auktoriteetit olivat "jumalallisia". Opillinen lähtökohta ei kuitenkaan ollut sama.

²¹ *Juva* Valtiokirkosta kansankirkoksi s. 174—175.

²² *Gustaf Johansson* Mietteitä Suomen luterilaisen kirkon asemasta s. 28—32. Sama, Kristillinen siveysoppi s. 281. *Juva* s. 150, 153, 172.

²³ *Gustaf Johansson* Kirkollisia kysymyksiä s. 57. Ks. myös Sama, Kristillinen siveysoppi s. 282—285.

vallan riippumattomuutta sen hoitaessa maallista valtaa. Koska esivallalle oli jumalallisen luomisjärjestyksen mukaan uskottu maallisen vallan hoito, kristittyjen tuli kaikessa, mikä ei koskenut uskoa, totella esivaltansa käskyjä sekä alistua sen tahtoon siinäkin tapauksessa, että se käytti valtaansa väärin. Tätä opetti hänen mielestään Raamattu, kun se kehotti kristittyjä kuuliaisuuteen pakanallisellekin esivallalle (Room. 13: 1—6).²⁴ Väärä ja huono esivalta oli rangaistukseksi ja parannukseksi. Sen tähden oli sitäkin toteltava. Niin ikään todellinen apu valtiolliseen rappioon tuli uskonnollis-sivellisestä parannuksesta. Vastarinta ja mullistukset panivat vain uusia henkilöitä ja muotoja entisten tilalle ja jättivät pahan todellisen syyn parantamatta.²⁵

Johanssonin tavoin myös toinen johtava beekiläinen kirkonmies O. I. Colliander katsoi, että esivallalla oli muodollinen oikeus vaatia maallisissa asioissa alamaisiltaan kuuliaisuutta myös väärin menetellessään. Hän oli kuitenkin valmis antamaan esivallalle vielä suuremman vallan kuin Johansson. Colliander, joka liittyi vanhaluterilaisen tradition mukaiseen käsitykseen esivallasta molempien lain taulujen vartijana (*custos utriusque tabulae*)²⁶, selitti, että maallisella esivallalla oli oikeus valvoa myös sitä, että hengellinen valta hoiti virkaansa oikein.²⁷

Luterilaisen tunnustuksen merkeissä 1880-luvulla ryhmityneen kirkollisen suunnan papit²⁸, Räisälän kirkkoherra

²⁴ Johansson Mietteitä s. 26—27.

²⁵ Johansson Kristillinen siveysoppi s. 328—329. Johanssonin valtiota ja esivaltaa koskevista käsityksistä tarkemmin ks. *Tiihila* s. 221—231. *Geert Sentzke* Die Theologie Johann Tobias Becks und ihr Einfluss in Finnland II s. 139—140.

²⁶ Tästä käsitystavasta ks. *Henning Lindström* Skapelse och frälsning i Melanchthons teologi s. 364—368. *Herbert Olsson* Melanchton och den gammallutherska läran om de tre kyrkliga stånden s. 467—468.

²⁷ O. I. Colliander Lutheruksen käsitys kirkon ja valtion keskinäisestä suhteesta, TA 1896 s. 69—72.

²⁸ Kirkollisen suunnan synnystä ks. *Juva* Valtio Kirkosta kansankirkoksi s. 183—186.

Elis Bergroth ja senaatin kirkollistoimituskunnan esittelijäsihteeri Frans Nordlund asettuivat Lutherin käsityksiin vedoten jyrkästi vastustamaan Collianderin näkemystä esivallan kirkkoon ulottuvasta valvontaoikeudesta. He yhtyivät vallitsevaan käsitykseen maallisen ja hengellisen vallan keskinäisestä tehtävien jaosta ja kuuliaisuudesta esivaltaa kohtaan. Lutherin teoksista poimiminsa runsain lainauksin Nordlund todisteli, miten uskonpuhdistaja vaati kahden hallinnan, maallisen ja hengellisen, ehdotonta erilläänpitämistä. Kummallakaan ei ollut oikeutta sekaantua toistensa tehtäviin. Valtio Kirkkojen synty uskonpuhdistuksen jälkeisenä kautena oli hänen, kuten Bergrothinkin, mielestä merkinnyt Lutherin periaatteitten vastaista kehitystä. Maallinen ja hengellinen oli sulatettu väärällä tavalla toisiinsa. Maallisella esivallalla ei ollut oikeutta pakottaa alamaisia uskomaan eikä hengellisellä vallalla lupaa puuttua niihin tehtäviin, jotka Jumala oli uskonut esivallalle. Viimeksi mainitusta seikasta oli Nordlundin mielestä todistuksena mm. se, että Luther kehotti ankaralla kädellä kukistamaan kapinoivat talonpojat, jotka olivat evankelisen uskon nimessä nousseet kapinaan vallitsevaa yhteiskuntajärjestyksestä ja esivaltaansa vastaan.²⁹

Soveltamalla uskonpuhdistajan kahden hallinnan oppia sekä siihen liittynyttä kuuliaisuuden vaatimusta³⁰ mekaanisesti oman aikansa olosuhteisiin tunnustususkollisuutta tähdentävät kirkollisen suunnan papit päätyivät samoihin korostuksiin, joihin pietistis-ortodoksisen suuntauksen piirissä

²⁹ *Frans Nordlund* Lutheruksen kirkkopoliitikki, *Vartija* 1896 s. 102—106. *Elis Bergroth* Lutheruksen käsitys kirkon ja valtion keskinäisestä suhteesta, *Vartija* 1896 s. 62—64.

³⁰ Lutherin kahden hallinnan opista ja kuuliaisuuskäsityksestä ks. *Franz Lau* *Luthers Lehre von den beiden Reichen*. Sama, "Äusserliche Ordnung" und "Weltlich Ding" in *Luthers Theologie*. *Herbert Olsson* Grundproblemet i Luthers socialetik I s. 42—48. *Gunnar Hillerdal* *Gehorsam gegen Gott und Menschen* s. 51—112. *Gustaf Törnqvall* *Andligt och världsligt regemente hos Luther* s. 68—113. Sama, *Kritiken av den lutheska världs- och samhällsidén*, *STK* 1948 s. 168—176. *Werner Elert* *Morphologie des Luthertums* II s. 291—300, 313—333.

oli 1800-luvun puolivälistä lähtien yleisesti jouduttu. Vaikka lähtökohdat olivat epäilemättä osaksi erilaiset, oli lopputulos kuitenkin molemmilla sama: maallisen ja hengellisen jyrkkä erottaminen sekä kuuliaisuus esivallalle kaikissa maallisissa kysymyksissä.

Vielä määrätietoisemmin kuin kirkon ja valtion välisiä suhteita käsittelevissä kirjoituksissaan näyttävät eräät aika-kauden papit korostaneen esivallan riippumattomuutta ja alamaisihannetta kansan opetuksessa. Niinpä pastori K. Hallio ja kirkkoherra H. E. Wegelius tähdensivät saarnoissaan, että vaikka huono ja tyrannimainen esivalta ei ollutkaan Jumalan tahdon mukainen, sillekin tuli osoittaa kuuliaisuutta, koska sen voitiin katsoa olevan Jumalan sallima rangaus kansan synneistä.³¹

Evangelisen liikkeen pappisjohtajiin kuuluva kirkkoherra K. A. Troberg polemisoi puolestaan vuonna 1892 julkaisemassaan saarnakirjassa voimakkaasti sitä käsitystä vastaan, että vain hyvälle esivallalle tarvitsisi osoittaa kuuliaisuutta: "Jumala antaa hyvän esivallan, jos hän tahtoo, meidän hyväksemme. Mutta hän voi myös antaa tylyn ja nurjan esivallan, jos hän tahtoo . . . Mutta silloinkin se on Jumalalta, joka on pahan sallinut, mutta joka hyvän tahtonsa mukaan kääntää sen kaikille nöyrille kristityille hyväksi. Sentähden olemme velkapäät osoittamaan kuuliaisuutta kaikelle esivallalle, pahallekin ja tylylle, kuitenkin sillä rajoituksella, etteivät sen käskyt ole ristiriidassa Jumalan tahdon ja oman tunnon kanssa."³²

Siitä huolimatta, että papisto yhtenä neljästä valtiopäiväsäädystä oli omaksunut perustuslaillisen hallitusjärjestel-

³¹ K. Hallion saarnat Maalahdella 3. 9. ja 28. 10. 1894, C 51—53, SKHS. H. E. Wegeliuksen katekismussaarna Raumalla 1885, C 143—144, SKHS.

³² K. A. Troberg Terveellinen oppi IV s. 612. Troberg kuului Suomen Luterilaisesta Evankeliumiyhdistyksestä 1890-luvulla loitonneen pappisryhmän johtajiin.

män ihanteet ja puolusti jatkuvasti asemaansa säätynä³³, kuuliaisuus käsitys toi sen näkemyksiin ainakin eräissä tapauksissa monarkkisia ja kansanvallan vastaisia piirteitä. Niinpä esim. Troberg leimasi edellä mainitussa saarnassaan vääriksi ja Raamatun vastaisiksi käsitykset, joitten mukaan valta tuli kansalta ja esivalta oli riippuvainen kansan tahdosta. Tällaisen selityksen hän katsoi johtuvan joko pakanuudesta tai hurmahenkisyydestä, jotka kieltäessään kunnian Jumalalta kielsivät sen myös esivallalta.³⁴

Vaikka edellä kuvattu pietistis-ortodoksinen näkemys hallitsi 1800-luvun lopulla papiston yhteiskunnallista ajattelua, sen keskuudessa esiintyi myös tästä opillisesti poikkeava ”koulukunta”, jonka selväpiirteisimmät edustajat olivat professori, sittemmin Porvoon piispa F. L. Schauman, professori A. F. Granfelt, rovasti A. E. Granfelt ja professori G. G. Rosenqvist. Kun ensiksi mainittu ryhmä liittyi käsityksissään läheisesti suomalaiseen kansanhurskauteen ja sai kannatusta tämän hurskausihteiden piirissä kasvaneen papiston taholta, oli jälkimmäisen ryhmän mielipiteillä puolestaan selvät liittymäkohdat aikakauden yleiseurooppalaisiin teologisiin virtauksiin ja sen kannattajat kuuluivat maan johtavaan opilliseen ja yhteiskunnalliseen kirkkiryhmään. Niinpä mainitut teologit lukeutuivat, joskin kaikki sangen omape-
räisellä tavalla, useissa Euroopan maissa tuolloin kannattajia saaneeseen ns. välitysteologiseen suuntaan³⁵, joka pyrki

³³ Ks. esim. *H. Råbergh* Pappissäätö Valtiopäivillä, *Vartija* 1891 s. 5—13.

³⁴ *Troberg* s. 610.

³⁵ Mainituista teologeista Schauman ja molemmat Granfeltit kuuluivat selvästi ns. välitysteologeihin. Samaa ei voida sanoa Rosenqvistista, joka nojautui teologiassaan lähinnä Hermann Lotzen uskonnonfilosofiaan. Monissa kysymyksissä Rosenqvist jatkoi kuitenkin välitysteologi-
en perinnettä ja oli käsityksissään varsin lähellä A. F. Granfeltia. Ks. *Martti Ruuth* Jumaluusopillinen tiede Suomessa 1800-luvulla s. 1012—1013, 1018. *Osmo Tiilikä* Sata vuotta suomalaista systemaattista teologiaa s. 10—11, 21. *Juva* Valtio-
kirkosta kansankirkoksi s. 298—300. *G. O. Rosenqvist* Suomen kirkon murroksia s. 191—194, 200—202.

tietoisesti liittämään protestanttisen tradition aikansa idealistiseen sivistykseen ja saamaan aikaan maailmankatsomuksen, jossa usko ja tieto olisivat sopusoinnussa keskenään.³⁶ Yhteiskunnallisesti taas Schauman ja Granfelt kuuluivat aatelissäätyyn ja Rosenqvist ruotsinkieliseen sivistyneistöön.

Myös viimeksi mainitun välitysteologiien ryhmän edustajat lähtivät siitä käsityksestä, että valtiolla ja kirkolla oli protestanttisen katsomustavan mukaan erilainen tehtävä, josta syystä oli myös tarkoituksenmukaisinta, että kummallekin annettiin omalla tahollaan täysi vapaus. Heidän opinkäsityksensä mukaan tämä ei kuitenkaan merkinnyt valtion ja kirkon sisäistä irroittamista toisistaan eikä kirkon toiminnan rajoittamista yksipuolisesti hengelliseen. Ihanteena tuli olla, kuten A. E. Granfelt luonnehti asian vuonna 1871 julkaisemassaan synodaalikirjoituksessa, kirkon ja valtion sisäinen yhteys ja elävä vuorovaikutus.³⁷

Tältä pohjalta lähtien mm. Schauman arvosteli sitä käsitystä, ettei kristillisellä katsomuksella ollut suoranaista vaikutusta yhteiskunnalliseen elämään eikä yhteiskunnallisiin kannanottoihin. Vaikka Jumalan sanasta ei voitukaan johtaa yhteiskunnallisia teorioita, Kristuksen evankeliumista saatettiin hänen mielestään kuitenkin löytää uskonnollis-siveellisiä periaatteita ja perusteita myös kansan elämään ja siinä tapahtuviin ratkaisuihin.³⁸

Vielä voimakkaammin kuin Schauman polemisivat Rosenqvist ja A. F. Granfelt pietistis-ortodoksista käsitystä kristityn ja kirkon suhteesta maailmaan. Tarkastellessaan Runebergin "Vanhan puutarhurin kirjeiden" ympärillä 1830-luvulla käytyä kiistaa Rosenqvist päätyi toteamaan, että pietistit olivat käsittäneet kristinuskon liian ahtaasti yksilöllisen pelastusnäkökohdan valossa ja unohtaneet sen merkityk-

³⁶ Horst Stephan—Martin Schmidt Geschichte der deutschen evangelischen Theologie s. 195. Gustaf Aulén Dogmhistoria s. 333.

³⁷ A. E. Granfelt Kyrkans och statens fria samverkan s. 14—15.

³⁸ Frans Ludv. Schauman Om förhållandet mellan kristendomen och det statsborgerliga livet s.242, 245.

sen koko maailmaa uudestisyntyttävänä historiallisena ja kosmisena valtana. He eivät olleet kyenneet oikealla tavalla ratkaisemaan kristityn tehtävää elää maailmassa, mutta ei maailmasta.³⁹ Granfelt puolestaan huomautti "Kristillisessä siveysopissaan", että ellei kirkko puuttunut aktiivisesti yhteiskunnan toimintaan ja vaatinut kristinuskon periaatteiden toteuttamista, se tunnusti vallan ja mielivallan aseman ihmiskunnan kohtaloissa ja kielsi Kristuksen herruuden koko maailman ylipappina ja kuninkaana.⁴⁰

Kiistäessään näin pietistis-ortodoksiselle suuntaukselle tunnusomaisen vaatimuksen maallisen ja hengellisen ehdottomasta erilläänpitämisestä kyseiset teologit päätyivät tämän suuntauksen käsityksistä poiketen tähdentämään myös kirkon sosiaali- ja julkiseettistä vastuuta maailmassa. Niinpä A. E. Granfelt välitysteologian idealistisista lähtökohdista käsin selitti, että kristinuskon korkein tehtävä maailmassa oli hahmottaa kaikki maallisen elämän toiminnot ja vaikuttaa koko syntiseen ihmissukuun sekä tehdä se osalliseksi pelastuksen hedelmistä.⁴¹ Sama käsitys ilmeni A. F. Granfeltin asenteessa aikansa yhteiskunnallisiin ongelmiin. Papiston yleisestä asennoitumisesta selvästi poiketen hän asettui puolustamaan mm. työväenliikkeen monia yhteiskunnallisia vaatimuksia katsoen niiden olevan kristinuskon perusteiden mukaisia. Hän piti myös täysin aiheellisena kirkkoon kohdistettua syytöstä, ettei se ollut riittävästi kiinnostunut sosiaalisten ongelmien ratkaisemisesta eikä tajunnut kristinuskon merkitystä yhteiskuntaelämälle.⁴²

Samalla kun välitysteologit tähdensivät kirkon yhteiskunta- ja kulttuurieettistä tehtävää, he hylkäsivät pietistis-ortodoksiselle suuntaukselle luonteenomaisen alamaisajattelun

³⁹ G. G. Rosenqvist *Polemiken mellan Runeberg och Stenbäck* s. 198—199.

⁴⁰ A. F. Granfelt *Den kristliga Sedeläran* s. 557.

⁴¹ A. E. Granfelt *Kyrkans och statens fria samverkan* s. 21.

⁴² A. F. Granfelt *Något om vår tids sociala oro och dess botemedel* s. 120, 160. *Kuoppala* s. 117.

sekä liittyivät oman aikakautensa individualistisiin ja vapaa-mielisiin käsityksiin yksilön oikeudesta ja henkisestä riippumattomuudesta. Niinpä A. F. Granfelt korosti "Kristillisessä siveysopissaan" kuuliaisuuden asemesta oikeudenmukaisuutta kaiken valtiollisen elämän kristillisenä perusvaatimuksena. Paavalin sanoja kuuliaisuudesta esivallalle (Room. 13:1—6) ei hänen mielestään saanut käsittää siten, että niissä olisi kysymys vain esivallan oikeuksista ja kansan velvollisuuksista. Yhtä velvoittava oli myös toinen Paavalin sana, joka kehotti isäntää menettelemään palvelijaansa kohtaan oikeuden ja kohtuuden mukaisesti (Kol. 4:1). Niin kuin esivallalla oli oikeus pakottaa kansalaisia noudattamaan yhteiskunnan järjestystä, niin oli myös kansalaisilla oikeus tarvittaessa jopa passiivisen vastarinnan avulla muistuttaa hallitsijaa ja hänen neuvonantajiaan heidän velvollisuuksistaan, mikäli he menettelivät kansaa kohtaan oikeudettomasti. Siellä, missä kristinuskko vallitsi, ei Granfeltin mielestä voinut olla tilaa despotialle eikä orjuudelle, koska kristinuskko oli muistuttamassa sekä hallitsijaa että kansaa heidän velvollisuuksistaan.⁴³

Välitysteologiien edustama kristillisyydenkäsitys, jonka mukaan maailma merkitsi kristitylle uskon varsinaista toteutumiskenttää, jossa hänen tuli toimia kristillisen totuuden elähdyttämiseksi, ei saanut pietistis-ortodoksisten näkemysten hallitsemassa kirkossa ainakaan laajemmalti jalansijaa. Sen sijaan eräät nuoren polven teologit tähdensivät vuosisadan lopulla sekä ulkomaisten herätteiden että ajankohtaisten yhteiskunnallisten ilmiöiden vaikutuksesta kirkon yhteiskunnallista vastuuta tavalla, joka niin ikään poikkesi papiston enemmistön käsityksistä. Tämä koski ensisijaisesti Teologiseen lauantaiseuraan kuuluvia sekä eräitä muita nuoren polven pappeja, jotka vuosisadan viimeisellä vuosikymmenellä suuntasivat opintomatkinsa Eurooppaan ja saivat vaikuttei-

⁴³ A. F. Granfelt Den kristliga Sedeläran s. 466—469.

ta sekä ritschliläisestä teologiasta että sikäläisistä kristillis-sosiaalisista liikkeistä.⁴⁴

Yhtymättä varsinaisesti välitysteologiien kristillisen maailmanvalloituksen ajatukseen myös nämä papit katsoivat, että kirkolla oli oma tehtävänsä ajankohtaisten yhteiskunnan ongelmien ratkaisemisessa. Vaikka Raamattu ei tarjonnut suoranaisia ohjeita maallisen yhteiskunnan toimintaan, sen antamalla periaatteilla oli kuitenkin yhteiskunnallistenkin ratkaisujen kannalta merkitystä.⁴⁵ Ilmeisen hyväksyvästi kirjoitti esim. pastori Martti Ruuth Naumannin johtaman Saksan evankelis-sosiaalisen liikkeen ohjelmasta vuonna 1898 julkaisemassaan kuvauksessa: "Siten, vaikkei kristinusko välittömästi tai ensi sijassa ole uusi maailmansuhde, niin se kuitenkin siihen pakottaa. Se pakottaa kristittyä pyrkimään vaikuttamaan maailmassa ei ainoastaan yksityisiin, vaan myös olosuhteisiin niin, että ne muodostuisivat 'taivaan hengen valtakunnan' mukaisiksi ja sitä edistäviksi."⁴⁶

Rinnan tämän kristillisyydennäkemyksen kanssa ilmeni myös esivallan perustuslaillista luonnetta korostavia mielenpitoita. Yhteiskunnan auktoriteetiksi ei käsitetty ainoastaan esivallan persoonaa vaan myös maan oikeusjärjestys lakeineen ja laitoksineen. Niinpä evankelisen liikkeen johtaja Johannes Bäck selitti vuonna 1891 julkaisemassaan saarnakirjassa patriarkallisesta tulkintatavasta selvästi poiketen, että kuuliaisuus esivallalle oli ennen kaikkea kuuliaisuutta yhteiskunnan oikeusjärjestykselle, jonka velvoitukset koskivat paitsi jokaista kansalaista myös hallitsijaa.⁴⁷

⁴⁴ *Martti Ruutu* Gummerus, Ingman ja Ruuth opinkävijöinä Saksassa 1890-luvulla s. 260—262.

⁴⁵ *Edvard Hannula* Kirkollisia havainnoita muilta mailta s. 126—128. *A. O. Blomberg* Evank. luth. kirkon suhde uskonnollisiin sekä poliittisiin puolueisiin ja työmieskysymykseen, Vartija 1899 s. 59, 61. *Kuopala* s. 244, 346—347, 361.

⁴⁶ *Martti Ruuth* Kirkko ja yhteiskunnallinen kysymys s. 86.

⁴⁷ *Johannes Bäck* Terveellinen oppi III s. 640.

Viimeksi mainitut mielipiteet olivat osoituksena pietistis-ortodoksisen yhteiskuntäkäsityksen osittaisesta väistymisestä myös eräiden välitysteologiseen ryhmään lukeutumattomien pappien katsomuksista.

2. PAPISTON SISÄPOLIITTINEN ASENNOITUMINEN

Pietistis-ortodoksisen hurskausihanteen päästessä vallalle kirkossa ja papiston joutuessa suurten yhteiskunnallisten uudistusten vuoksi sivuun useimmista maallisista luottamus-tehtävistä myös papiston sosiaalisessa rakenteessa tapahtui jyrkkä muutos. Pappis- ja säätyläiskotien kasvatit vieraantuivat yhä enemmän pappisuralta ja heidän tilalleen astuivat 1870-luvulta alkaen kansallisen herätyksen ja uskonnollisten herätysliikkeiden vaikutuksesta entistä runsaslukuisemmin talonpoikaiskotien pojat. Kirkon sisäisessä ja ulkonaisessa luonteessa tapahtunutta muutosta seurasi näin papiston kansanomaistuminen ja suomalaistuminen.¹

Samassa määrin kuin papisto läheni suomenkielistä kansanosaa, jonka keskuudesta se oli lähtöisin, se etääntyi yhteiskunnan ylemmältä ruotsinkielisestä väestönosasta. Kun kieli- ja kansallisuuskysymys muodostui samanaikaisesti alkavan puolueryhmytyksen pääperusteeksi, uuden pappispolven enemmistö sai luonnostaan paikkansa kielellisten ja kansallisten oikeuksiensa puolesta taisteluun käyneitten fenno-
maanian riveistä.²

Sosiaalisten lähtökohtien perusteella syntynyttä poliittista jakaantumista olivat omiaan syventämään siihen läheisesti kytkeytyneet maailmankatsomukselliset vastakohtaisuudet. Niin kuin papiston enemmistö asettui tukemaan suomalaiskansallisia pyrkimyksiä, niin myös suomalainen puo-

¹ *Martti Ruuth* 1850- ja 1860-lukujen merkityksestä s. 151. *Joh. Björklund* Suomen papisto 1800-luvulla s. 178—179. *Mikko Juva* Rajuilmalla s. 117—124. Sama, Suomen papisto eri aikoina s. 417.

² *Juva* Rajuilmalla s. 127—129.

lue, sekä johtajat että kannattajat, asennoitui sangen myönteisesti kirkkoon ja sen edustamaan kristillisyydennäkemykseen. Sitä vastoin ruotsinkielisen sivistyneistön enemmistö alkoi länsimaisen vapaamielisyyden vaikutuksesta 1860-luvulta lähtien etääntyä pietististen katsomusten sävyttämää kirkosta.³ Varsinkin 1880-luvulla maailmankatsomukselliset vastakohdat muodostuivat jyrkiksi. Vapaamielisten suunnatessa terävän arvostelunsa papiston sivistymättömyyttä, kirkon vanhoillisuutta sekä vihdoinkin myös kristinuskon totuusarvoa vastaan papisto torjui syytökset kevytmielisyytenä ja epäuskon nousuna Jumalan sanan arvovaltaa vastaan sekä liittyi entistä läheisemmin niihin lähinnä suomenkielisiin väestönosiin, jotka maailmankatsomuksellisesti seisovivat sen takana.⁴

Edellä mainitut kielipoliittiset ja maailmankatsomukselliset näkökohdat määräisivät merkittävältä osalta papiston sisäpoliittista asennoitumista 1800-luvun viimeisillä vuosikymmenillä. Talonpoikaissäädyn rinnalla pappissäätö muodosti 1880-luvun alusta lähtien suomalaiskansallisen liikkeen pyrkimysten keskeisen tukikohdan valtiopäivillä. Säädyn yhtenäistä suomienmielisyyttä kuvasti se, että vain harvoja maltillisia ruotsinmielisiä mahtui vuosisadan kahden viimeisen vuosikymmenen aikana sen edusmiesten joukkoon.⁵ Myös valtiopäivien ulkopuolella eräät papit käyttivät vaikutusvaltaansa suomalaistamistyön hyväksi siinä määrin, että ruotsinmieliset saivat aiheen syyttää papistoa välinpitämättömyydestä ruotsinkielisen kansanosan uskonnollisiakin tarpeita kohtaan.⁶

Lähes yhtä päättävästi kuin papiston enemmistö asettui tukemaan suomalaiskansallisia pyrkimyksiä, se torjui ruot-

³ *Juva Rajuilman* alla s. 130—132. Sama, Suomen papisto eri aikoina s. 417.

⁴ *Juva Rajuilman* alla s. 184—188, 191—193, 198—200.

⁵ *Kaarlo Österbladh* Pappissäätö Suomen valtiopäivillä I s. 354, 441—443, 512; II s. 24, 104, 176, 249.

⁶ *Juva Rajuilman* alla s. 132.

sinkielisten ja heihin liittyneiden nuorsuomalaisten liberaalien kulttuuripoliittiset uudistusvaatimukset 1880-luvulla. Niinpä pappissääty Kuopion piispan Gustaf Johanssonin johdolla hylkäsi kaksilla perättäisillä valtiopäivillä ehdotukset, jotka koskivat naisten pääsyä yliopistoon sekä tyttöjen ja poikien yhteiskasvatusta, koska se katsoi näiden sotivan jumalallista järjestystä vastaan.⁷ Vuoden 1888 valtiopäivillä pappissäädyn enemmistö torjui niin ikään ehdotuksen kunnokirjailijoille jaettavista valtion apurahoista siksi, että palkkioita voitaisiin antaa sellaisillekin kirjailijoille, joitten tuotteet eivät olleet siveellisesti hyväksyttäviä.⁸ Edelleen se asettui keskusteltaessa uudesta rikoslaista puoltamaan kuolemanrangaistuksen säilyttämistä mm. sillä perusteella, että Jumalan sanakin antoi murhaajalle tämän tuomion.⁹

Pappissäädyn vapaamielisiin uudistuspyrkimyksiin omaksuma jyrkän torjuva asenne, jolle se sai useissa tapauksissa tukea talonpoikaissäädyn vanhasuomalaiselta enemmistöltä, kärjisti entisestään sen ja vapaamielisten piirien välisiä suhteita. Pappissäädyn patriarkallista järjestystä puolustavaa ja vapaamielisiä reformiehdotuksia vastustavaa asennetta liberaalit pitivät osoituksena taantumuksen valtaantäpääsystä kirkossa ja vaativat purevassa kritiikissään mm. pappissäädyn lakkauttamista valtiopäivillä.¹⁰

1880-luvulla varsin selväpiirteinä ja jyrkkinä ilmenneet kielipoliittiset ja maailmankatsomukselliset rintamamuodotukset eivät säilyneet täysin rikkomattomina vuosisadan viimeisellä vuosikymmenellä. Syntyneitä vastakohtia olivat omiaan tasoittamaan sekä kirkon omassa piirissä herännyt

⁷ Pps. ptk. 1885 s. 178—183; 1888 s. 620—636, 652, 1227—31, 1255. *Österbladh* I s. 543—547; II s. 46—47, 57—61. *Juva* Valtio Kirkosta kansankirkoksi s. 262.

⁸ Pps. ptk. 1888 s. 434—449, 604—619. *Österbladh* II s. 54—57.

⁹ Pps. ptk. 1888 s. 1305—15. *Österbladh* II s. 30—32.

¹⁰ *Savo* 17. 5. 1888 no 57. *Alli Rytkönen* Päivälehdin historia I s. 164—167. *Österbladh* II s. 61—62. *Juva* Valtio Kirkosta kansankirkoksi s. 263—265, 384—385 viitteet 13 ja 14.

voimakas uudistustoiminta että vapaamielisten uskonnollisessa asennoitumisessa tapahtunut osittainen muutos.¹¹ Ennen kaikkea tähän kuitenkin vaikutti Pietarin politiikassa näihin aikoihin tapahtunut käänne.

Uuden poliittisen vaiheen alkamisen syynä oli toisaalta nationalistisen suuntauksen saama vaikutusvalta Venäjän hallituspiireissä sekä toisaalta Euroopan suurvaltapolitiikassa tapahtuneiden muutosten, Saksan yhdistymisen ja Berliinin kongressin, Venäjän sotilaspiireissä herättämä epäluulo läntisiä rajamaita kohtaan.¹² Mainittujen tekijöiden aiheuttama poliittinen tilanteenmuutos ilmeni jo 1880-luvun lopulla nationalististen sanomalehtien ja kirjailijoiden kiihdyvissä hyökkäyksissä Suomen erikoisasemaa vastaan. Tulkiten Suomen ja Venäjän välistä oikeussuhdetta venäläiseltä näkökannalta nämä väittivät, ettei Suomi ollut oma valtio, vaan venäläinen maakunta ja että suomalaisten esittämä käsitys Porvoon valtiopäivien tapahtumista ja Suomen erikoisasemasta oli väärä. Hallitsija ei ollut antanut mitään sitovaa lupausta, mikä saattaisi estää hänen seuraajiaan menettelemästä Suomea koskevissa kysymyksissä tahtonsa mukaisesti.

Teoreettisia hyökkäyksiä, joihin suomalaiset vastasivat maan valtio-oikeudellista asemaa selvittelevillä kirjoituksillaan¹³, seurasivat pian myös hallitusvallan konkreettiset yhdenmukaistamistoimenpiteet. Ensimmäinen isku Suomen itsehallintoa vastaan tuli kesäkuussa 1890, jolloin hallitsija määräsi Suomen posti- ja lennätinlaitoksen alistettavaksi Venäjän sisäministeriön alaiseksi. Toinen venäläisten nationalistien hyökkäysten kohde oli hallitsijan vahvistuksen saa-

¹¹ *Juva* s. 272—276, 279—281.

¹² *L. A. Puntila* Kiista Suomen asemasta Venäjän valtakunnassa s. 15—16. *Tuomo Polvinen* Die finnischen Eisenbahnen in den militärischen und politischen Plänen Russlands s. 13. *O. Seithari* Venäjän poliittiset tavoitteet Suomessa s. 24—26.

¹³ *Puntila* s. 16—17.

nut uusi rikoslaki, jossa näitten mielestä keisarikunnan edut oli arveluttavalla tavalla syrjäytetty. Huolimatta suomalaisen esittämistä vetoomuksista hallitsija joulukuussa 1890 antamallaan julistuskirjalla peruuttikin jo vahvistamansa rikoslain ja määräsi annettavaksi säädylle uuden esityksen, jossa venäläiseltä taholta tehdyt muistutukset otettaisiin huomioon.¹⁴

Suomen erikoisasemaa vastaan kohdistuneet loukkaukset vaikuttivat välittömästi sekä kielipoliittisia että maailmankatsomuksellisia vastakohtia tasoittavasti. Yleisesti tajuttiin, että vaaran uhatessa ulkoapain keskinäisiin kiistoihin ei ollut varaa. Päinvastoin kaikki se, mikä näytti kansallisesti merkittävältä, oli koottava yhteisen tulevaisuuden turvaksi.

Tämä ilmeni mm. muuttuneena suhtautumisena luterilaiseen kansankirkkoon. Päinvastoin kuin edellisen vuosikymmenen lopulla monet vapaamieliset olivat nyt valmiit tunnustamaan luterilaisen kirkon sekä uskonnollisen että kansallisen merkityksen. Kaikesta vanhoillisuudesta huolimatta siihen sisältyi heidän mielestään voimavaroja, jotka kansan tulevaisuuden kannalta olivat välttämättömiä, jopa kansallisen omalaatuisuuden vahvin tae.¹⁵

Tätä kirkkoa kohtaan herännyttä yleistä myötätuntoa oli omiaan vahvistamaan se, että johtavat kirkonmiehet asettuivat päättävästi puolustamaan maan perustuslaillisia oikeuksia, joihin koko kansan mielenkiinto oli keskittynyt. Jo keväällä 1890 — ennen postimanifestin antamista — arkkipiispa T. T. Renvall osallistui maamarsalkan ja säätyjen puhe- miesten lähetyskuntaan, joka matkusti Pietariin vaikuttaakseen välittömästi hallitsijaan. Kun keisari ei kuitenkaan suostunut ottamaan lähetystä vastaan, jäi arkkipiispalle, jolle virka-asemansa perusteella myönnettiin pääsy hallitsi-

¹⁴ *Karl Stählin Geschichte Russlands* IV:1 s. 488—489. *E. G. Palmén Till hundraårsminnet af Johan Philip Palmén* II:3 s. 1069—72, 1081—91, 1114—27.

¹⁵ *Juva* s. 278—281.

jan puheille, tehtäväksi esittää suomalaisten näkökannat Keisarilliselle Majesteetille.¹⁶

Arkipiispan luottamuksellisesti käymä keskustelu hallitsijan kanssa jäi vaille yleistä huomiota, mutta sitä legendaarisemman hohteen sai toisen johtavan kirkonmiehen, Gustaf Johanssonin, kohta postimanifestin antamisen jälkeen käymä kiista kenraalikuvernöörin kreivi Heidenin kanssa. Heiden, joka hallituskautensa alkuaikoina oli nauttinut varsinkin suomenmielisten luottamusta ja esiintynyt Suomen oikeuksien puolesta, oli menettänyt kansan suosion asettuessaan puoltamaan postiasian ratkaisemista hallinnollista tietä. Tämän vuoksi yhdenmukaistamistoimenpiteitten suomalaisissa herättämä katkeruus kohdistui ennen kaikkea häneen, jonka katsottiin asemansa säilyttämisen toivossa ”myyneen” maan perustuslailliset oikeudet.¹⁷

Kenraalikuvernöörin saavuttua pari kuukautta postimanifestin antamisen jälkeen tarkastusmatkalle Kuopioon¹⁸ Johansson esitti hänelle jyrkän paheksumisensa sen johdosta, että postiasetus oli annettu vastoin maan perustuslakeja. Kenraalikuvernöörin puolustautuessa vetoamalla siihen, että suomalaiset juristit olivat tulkinneet perustuslakeja yksipuolisesti omasta näkökulmastaan, Johansson totesi, että koska perustuslaki määräsi selvästi, miten lakia oli muutettava, muutos saattoi tapahtua vain sitä noudattaen. Postiasetus ei kuitenkaan ollut syntynyt perustuslakien edellyttämällä tavalla. Kenraalikuvernöörin selittäessä edelleen venäläisten käsitystavan mukaisesti, että lait eivät voineet rajoittaa itsevaltiaan tahtoa Suomessa, joka oli keisarikunnan erottamaton osa, Johansson vastasi, ettei Suomi ollut keisarikunnan osa, vaan autonominen valtio perustuslakeineen ja valtio-

¹⁶ *Österblad* II s. 88—89.

¹⁷ Näin arveli mm. Yrjö-Koskinen kirjeessään Johanssonille 14. 11. 1890, GJ, SJ. Ks. myös *Palmén* II s. 1081—86. *Th. Rein* Lefnadsminnen s. 330—331.

¹⁸ Heideniin kohdistuneista mielenosoituksista tarkastusmatkalla ks. *Lauri Hyvämäki* Ennen routaa s. 178—183.

sääntöineen ja vain sellaisena erottamaton osa Venäjää. Suomessa ei voitu säätää tai muuttaa lakeja ilman säätyjen suostumusta.

Selostettuaan Leo Mechelinille¹⁹ edellä esitettyyn tapaan kenraalikuvernööriin kanssa käymäänsä keskustelua Johansson lisäsi, että hän katsoi velvollisuudekseen nykyisessä tilanteessa korostaa oikeuden pyhyyttä ja ”ikuisen reaktiota oikeuden loukkaamiseen”. Jos tämän pelko saatiin heräämään valtanpitäjissä, silloin oli ehkä jotain voitettu. Niin ikään hän lupasi sopivan tilaisuuden tullen jatkaa keskusteluaan kenraalikuvernööriin kanssa sekä totesi, että ”myös papilla on tehtävänsä täytettävänä sellaisissa tilaisuuksissa kuin tämä”.²⁰

Johanssonin ponteva esiintyminen maan perustuslaillisten oikeuksien puolesta herätti laajalti ihailua ja teki hänestä hetkessä suosituksen isänmaanystävän. Tästä oli osoituksena mm. se, että uuden rikoslain jouduttua syksyllä 1890 venäläisten nationalistien hyökkäysten kohteeksi Helsingissä pidetty entisten valtiopäivämiesten kokous päätti lähettää hänet yhdessä vapaaherra R. A. Wreden ja vuorineuvos R. Elfvingin kanssa Pietariin taivuttelemaan ministerivaltiosihteerin J. C. Ehrnroothia toimimaan tarmokkaammin Suomen oikeuksien puolesta.²¹ Siitä huolimatta, että vanhasuomalaisen puolueen johtaja Yrjö-Koskinen leimasi kirjeessään Johanssonille koko yrityksen ruotsalaisten ja nuorsuomalaisen ”joutavaksi” ja ”vaaralliseksi” puuhaksi ja arveli Ehrnroothin ja hänen apulaisensa W. C. v. Daehnin tekevän joka tapauksessa Pietarissa kaiken voitavansa²², Johansson lähti matkalle. Keskustelu ministerivaltiosihteerin ja hä-

¹⁹ Kuultuaan huhuja Johanssonin ja Heidenin käymästä väittelystä Leo Mechelin, joka hetkeä aiemmin oli joutunut venäläisten painostuksesta eroamaan senaatista, tiedusteli asiaa Johanssonilta. Mechelin Johanssonille 20. 9. 1890, GJ. SJ.

²⁰ Johansson Mechelinille 30. 9. 1890, LM, VA. *Hyvämäki* s. 184—187.

²¹ Wrede Johanssonille 13. 11. 1890, GJ. SJ.

²² Yrjö-Koskinen Johanssonille 14. 11. 1890, GJ, SJ.

nen apulaisensa kanssa ei kuitenkaan tuottanut mitään näkyvää tulosta.²³

Kun arkkipiispa ja Kuopion piispa lisäksi vuoden 1891 valtiopäivien alussa pitämissään puheissa paheksuivat jyrkästi Suomen erikoisasemaa vastaan kohdistettuja loukkauksia²⁴, heidän esiintymisensä sulatti aikaisempien erimielisyyksien synnyttämän jään. Kielipoliittisista ja maailmankatsomuksellisista syistä äsken parjattu kirkko näytti nyt perustuslaillisten oikeuksien kannalta katsottuna liberaalienkin silmissä korvaamattomalta. Niinpä Juhani Aho, joka kolmea vuotta aikaisemmin oli pappissäädyn kulttuuripoliittisen asennoitumisen vuoksi satiirisesti puhunut "mustasta muurista", kirjoitti nyt valtiopäivien alkaessa Päivälehdessä: "Ajat ovat muuttuneet. Musta seinä on nyt muuri, jonka suojaan mieluummin tahdottaisiin turvautua kuin käydä sitä rikkomaan."²⁵ Myös ruotsinmielisten johtajiin kuuluva vapaaherra R. A. Wrede vakuutti valtiopäivien aikana Johanssonille tarjoamillaan päivällisillä Suomen kansan katsovan häntä ilolla.²⁶ Arvokkaimpina Johansson itse piti kuitenkin vanhan Topeliuksen hänelle lausumia tunnustuksen sanoja: "Kuule Gustaf, ole aina uskollinen luterilaiselle tunnustuksellesi: tässä seison enkä muuta voi."²⁷

²³ Johanssonin pvk. 22. 11. 1890, YA, HYK. *Gustaf Johansson Några hägkomster från brytningstiden* s. 83.

²⁴ Pappissäädyille pitämässään tervehdyspuheessa arkkipiispa viittasi "äänekkäisiin" ja "röyhkeihin" hyökkäyksiin, joita venäläiset sanomalehdet olivat tehneet Suomen asemaa vastaan, sekä päätti puheensa vakuutukseen, että "oikeuden ja totuuden perustus on ainoa varma ja pysyväinen myös mahtavan valtakunnan lujana pysymiseksi" (Pps. ptk. 1891 s. 3—4). Aatelissäädyille esittämässään tervehdyksessä Johansson viittasi niin ikään Suomen asemaa vastaan tehtyihin hyökkäyksiin sekä päätti puheensa retoriseen huudahdukseen: "Me toivomme, ettei sellaista aikaa koskaan tule, jolloin Suomen kansan täytyy vedota pyhään Jumalaan, jonka valtikka on oikeus, joka aina turvaa oikeutta ja vastustaa vääryyttä." (Pps. ptk. 1891 s. 10—12.)

²⁵ Päivälehti 27. 1. 1891 n:o 21. *Juva* s. 280. *Hyvästä* s. 191.

²⁶ Johanssonin pvk. 14. 4. 1891, YA, HYK.

²⁷ Johanssonin pvk. 23. 1. 1891, YA, HYK.

Vapaamielisten myönteinen asenne maan luterilaiseen kirkkoon, kansalliseen ja poliittiseen suojamuuriin, säilyi läpi 1890-luvun siitä huolimatta, että mitään periaatteellista muutosta ei heidän suhtautumisessaan itse kristinuskoon tapahtunut.²⁸ Idän uhkan varjossa syntynyttä lähenemistä ei tehnyt tyhjäksi sekään, että papiston enemmistö vuoden 1891 valtiopäivillä omaksui toistamiseen jyrkän torjuvan asenteen kirjailijapalkkioihin²⁹ ja että eräät papit toistivat liberaaleja vastaan syytöksensä ”Kristus-vihasta” ja kristillisen siiveellisyuden hylkäämisestä.³⁰

Johtavien kirkonmiesten perustuslailliset mielipiteenilmaukset, jotka saivat vapaamieliset piirit arvioimaan uudelleen suhteensa maan luterilaiseen kirkkoon, herättivät toisaalta närkästystä varsinkin venäläiskansallisissa piireissä. Niinpä nationalistisia mielipiteitä edustava Moskovskija Vedomosti huomautti arkkipiispa Renvallin valtiopäivien alkajaisissa pitämän puheen johdosta, että Suomen luterilaisen kirkon arkkipiispa tunsii ilmeisesti varsin hyvin luterilaisen kirkon opin, mutta historiassa ja valtio-oikeudessa hänen tietonsa ontuivat. Lehden mukaan hän oli umpimähkäisesti uskonut herra Mechelinin ja hänen puoluelaistensa vakuuttelel, että Suomi oli erityinen valtio omine valtaistuimineen.³¹

Myös rovasti K. E. Stenbäckin vuoden 1891 valtiopäivien avajaisissa pitämä saarna, jossa hän viittasi ajankohtaisiin poliittisiin tapahtumiin, ja Gustaf Johanssonin kolmea vuotta myöhemmin vastaavassa tilaisuudessa käyttämä saarnateksti (Jes. 25:6—10) antoivat venäläisille aiheen reunahuomautuksiin. Stenbäckin saarnan johdosta kenraalikuvernööri huomautti, että papiston tulisi välttää politikoimista saarnoissaan.³² Moskovskija Vedomosti taas valitti Johanssonin

²⁸ *Juva* s. 282—285.

²⁹ Pps. ptk. 1891 s. 670—672, 678—682. *Österbladh* II s. 122—124.

³⁰ *Elis Bergroth* Hetken tapahtumista, *Vartija* 1892 s. 66—67, 146—148. *A. O. Blomberg* Evank. luth. kirkon suhde, *Vartija* 1899 s. 23.

³¹ US 3. 2. 1891 n:o 27. *Österbladh* II s. 108 viite 1.

³² *Österbladh* II s. 105 viite 2.

käyttämän saarnatekstin perusteella, että Suomen papisto, joka otti aktiivisesti osaa paikalliseen politiikkaan, valitsi saarnojensa tekstitkin sen mukaisesti.³³

Mutta johtavien kirkonmiesten poliittiset lausunnot eivät saaneet varauksetonta hyväksymistä kaikilta kotimaisilta-kaan tahoilta. Tämä koski ennen muita Yrjö-Koskista, joka Pietarin politiikassa ilmenneiden muutosten jälkeen pyrki määrätietoisesti johtamaan puolueensa Venäjän-poliittisissa kysymyksissä uusille urille katsoen, että äänekkäät vastalauseet antoivat vain lisää aseita venäläisille nationalisteille.³⁴ Mm. Johansson joutui vuoden 1891 valtiopäivien alussa saamiensa monien hyvä-huutojen ohella kokemaan, että Yrjö-Koskinen ei ollut toisten tavoin mielissään hänen puheestaan.³⁵

Yrjö-Koskisen ja kirkon johtomiesten välillä Venäjän-poliittisessa asennoitumisessa ilmennyt hankaus ei kyennyt rikkomaan heidän kesken vanhastaan vallinneita hyviä suhteita. Sen sijaan vanhasuomalaisen puolueen johtajan omaksuma kanta synnytti erimielisyyttä niissä piireissä, jotka olivat entuudestaan kaikkein höllymin kiinni poliittisessa vanhasuomalaisuudessa. Kiistan varsinaiseksi aiheeksi muodostui Yrjö-Koskisen vuoden 1891 valtiopäivien alkaessa puoluetovereilleen esittämä ohjelmakirjoitus, jossa hän selitti poliittisen tilanteen vaativan suomalaisen puolueen nostamista valtiollisesti määräävään asemaan, koska ruotsalainen puolue oli Suomen asemaa koskevilla varomattomilla lausunnoillaan komprometoinut itsensä venäläisten silmissä.³⁶

Yrjö-Koskisen ohjelma aiheutti välittömästi kaksi vastakaista reaktiota. Kun puolueen päälehti Uusi Suometar ohjelmaa noudattaen vetäytyi sivuun Suomen ja Venäjän suhteita koskevasta kiistakirjoittelusta³⁷, jo aiemmin maail-

³³ Nya Pressen 14. 2. 1894 n:o 33. *Österbladh* II s. 176 viite 2.

³⁴ *Pirkko Rommi* Myöntyväisyysuuntauksen ideologia s. 95—97.

³⁵ Johanssonin pvk. 28. 1. 1891, YA, HYK.

³⁶ US 21. 9. 1893 n:o 219. *Österbladh* II s. 109. *Rommi* s. 98.

³⁷ *Rommi* s. 97.

mankatsomuksellisissa kysymyksissä vanhoista puoluejohtajista loitonneet nuorsuomalaiset alkoivat sen vuoksi etäännyä myös poliittisesti heistä ja lähentyä ruotsinmielisiä.³⁸ Julkisen kiistan kohteeksi tämä ohjelma joutui kuitenkin vasta kolme vuotta myöhemmin, kun evankelisen liikkeen johtaja, kirkkoherra Johannes Bäck vuoden 1894 valtiopäivämiesvaalien edellä suuntasi siihen avoimen kritiikkinsä.

Åbo Underrättelserissä julkaisemassaan kirjoituksessa Bäck kertoi tulleen edellisille valtiopäiville hyvänä fenno-maanina. Syynä siihen, ettei hän ollut kuitenkaan voinut joka suhteessa yhtyä puolueensa kantaan, oli ollut valtiopäivien alussa esitetty ohjelma, joka hänen käsityksensä mukaan sisälsi aikeen käyttää vaikeaa poliittista tilannetta hyväksi toisen kotimaisen puolueen lannistamiseksi ja johdon ottamiseksi omiin käsiin. Tämän vuoksi hän ei katsonut enää voivansa tunnustautua niihin, jotka kuuluivat suomalaiseen puolueeseen ja nimittivät itseään kansallismielisiksi. Kansallismielisiä olivat kielestä riippumatta kaikki, jotka tahtoivat Suomen parasta.

Valtiopäivämiehiä valittaessa ei Bäckin mielestä ainakaan papistolla ollut oikeutta ensiksi kysyä, oliko ehdokas fenno-vai svekomaani, vaan oliko hän mies, joka ymmärsi ja tahtoi isänmaan parasta. Jokaisen valtiopäivämiehen velvollisuuksiin kuului rehellisesti ja avoimesti sanoa hallitsijalle, mitä isänmaan etu vaati, sekä pelkäämättä asettua puolustamaan Jumalan ja jalomielisten hallitsijain suomia kansallisia oikeuksia. Niin ikään papiston tuli Bäckin mielestä seurata yhteiskunnallisissa kysymyksissä aikaansa säilyttääkseen asemansa säätyinä. Mikäli se vanhoja iskusanoja toistellen asettui uudistuspyrkimyksiä vastaan, kuten esim. naisasiassa oli tapahtunut, se hyvää tarkoittaen saattoi pienten asiain tähden uhrata suuret.³⁹

Bäckin ensisijaisesti Yrjö-Koskista vastaan kohdistama

³⁸ Sama, s. 99.

³⁹ Åbo Underrättelser 14. 9. 1893 n:o 249. *Österbladh* II s. 167—168.

syytös, joka ilmeisesti samalla heijasti evankelisen liikkeen kaksikielisyyttä sekä liikkeen tuonhetkistä kirkollista oppositioasemaa⁴⁰, oli jo sellaisenaan riittävän voimakas protesti herättääkseen yleistä huomiota. Hänen julkilausumansa sisältö korostui vielä selvemmin, kun jyrkkänä vanhasuomalaisena tunnettu Elis Bergroth⁴¹ samanaikaisesti Vartijasassa julkaisemassaan vaaliedokaslistassa suositteli Bäckin jättämistä tällä kertaa pois valtiopäiviltä. Bergroth perusteli kantaansa sillä, että Bäckiltä oli edellisillä valtiopäivillä osoittautunut puuttuvan kaksi valtiopäivämiehelle välttämättöntä ominaisuutta "tahto kokonaan antautua säädyille annettuihin tehtäviin, niin että muista töistä estämättä voisi niihin perehtyä ja maltti tarkalleen punnita tärkeitä asioita, ennenkuin niistä lausuu ajatuksensa".⁴²

Bäckin ja Bergrothin samanaikaisesti julkaistut kirjoitukset synnyttivät varsin kiivaan polemiikin. Samalla kun ruotsalaisen puolueen lehdet ilmaisivat ihastuksensa Bäckin rohkean vaaliohjelman johdosta, ne syyttivät suomenmielisiä kulissientakaisesta pelistä.⁴³ Uusi Suometar yritti laukaista sille kiusalliseksi muodostuneen tilanteen julkaisemalla kokonaisuudessaan Yrjö-Koskisen ohjelman.⁴⁴ Mutta Nya Pressen käytti sitä vain aikaisempien väitteittensä todisteenä ja totesi, että vanhasuomalaisen puolueen johdon tarkoituksena oli ollut saattaa ruotsalainen puolue yksin epäluu-

⁴⁰ Evankelinen liike oli siihen kohdistuneen opillisen arvostelun lisäksi joutunut käytännöllisissä kirkollisissa kysymyksissä ristiriitoihin sekä beekiläisen että kirkollisen suunnan kanssa. *Österbladh* II s. 160—162. *Sigfrid Siren* Elis Bergroth s. 236—238, 328—340.

⁴¹ Bergroth oli mm. edellisenä vuonna käynyt kiivasta sanasotaa nuoruusomalaisten kanssa. Ks. *Elis Bergroth* Hetken tapahtumista, Vartija 1892 s. 66—67, 146—148. *Siren* s. 412—415.

⁴² *Elis Bergroth* Valtiopäivämiesvaaleista Pappissäätöyn, Vartija 1893 s. 366. Jo samassa Vartijan numerossa (s. 377—378) K. Aug. Hildén esitti paheksumisensa Bergrothin kirjoituksen johdosta.

⁴³ Nya Pressen 17. 9. 1893 n:o 252. Hbl 16. 9. ja 17. 9. 1893 n:o 249 ja 250.

⁴⁴ US 21. 9. 1893 n:o 219.

lon alaiseksi venäläisten silmissä, jolloin valta joutuisi niille, jotka olivat pysyneet viisaasti vaiti.⁴⁵

Myös papiston keskuudessa Bäckin ja Bergrothin kirjoitukset aiheuttivat pitkällisen kiistan. Kun Bäck oli kirjoituksensa lopussa ilmoittanut useiden evankelisen liikkeen pappien hyväksyneen hänen mielipiteensä⁴⁶, kaksi liikkeeseen lukeutuvaa pappia Vöyrin kirkkoherra, rovasti S. Hirvinen ja Helsingin kappalainen K. Aug. Hildén sanoutuivat siitä julkisesti irti.⁴⁷ Sen sijaan kaksi muuta evankelisen liikkeen pappia Tyrvään kappalainen E. Törnvall ja Helsingin kappalainen K. T. Broberg asettuivat puolustamaan Bäckiä vaatien Bergrothilta selvitystä, millä perusteella hän piti Bäckiä kyvyttömänä valtiopäivätyöhön. Brobergin mielestä hyökkäys Bäckiä vastaan perustui siihen, ettei hän ollut edellisillä valtiopäivillä voinut isänmaan ystävänä alistua puolueintresseihin eikä seurata omantunnon miehenä linjaa, jonka vanhojen suomenmielisten salainen ohjelma viitoitti.⁴⁸

Hyökkäyksestä puolustukseen joutunut Bergroth ei jäänyt uudessakaan tilanteessa sanattomaksi. Viitattuaan Bäckin pariin tahdittomaan esiintymiseen edellisillä valtiopäivillä Bergroth katsoi hänen ohjelmansa, jossa suomalainen puolue oli leimattu isänmaan parhaasta välinpitämättömäksi, olevan paras todistus hänen kyvyttömyydestään. Bergroth lausui ihmetyksensä myös sen johdosta, että ruotsalaislehdet, joissa aikaisemmin olivat saaneet hyväksymisen vain vapaa-kirkolliset, metodistit ja baptistit, osoittivat nyt suosiotaan evankeliselle.⁴⁹

⁴⁵ Nya Pressen 22. 9. ja 23. 9. 1893 n:o 257 ja 258. Ks. myös Hbl. 23. 9. 1899 n:o 256. Nya Pressenin kirjoitusten johdosta joukko johtavia vanhasuomalaisia julkaisi vastalauseensa. US 28. 9. 1893 n:o 225. Nya Pressen 28. 9. 1893 n:o 263.

⁴⁶ Ilmeisesti asia oli ollut esillä mm. Bäckin installaation yhteydessä pidetyssä evankelisten pappien kokouksessa kesällä 1891. Ks. Bäck Rosengrenille 28. 6. 1891, EMR, AAB.

⁴⁷ US 11. 10. 1893 n:o 236. Vartija 1893 s. 502. *Sirenus* s. 218—219.

⁴⁸ Nya Pressen 6. 10. ja 18. 10. 1893 n:o 271 ja 283. *Sirenus* s. 219.

⁴⁹ Nya Pressen 20. 10. 1893 n:o 285. *Sirenus* s. 219.

Keskustelu Bäckin ohjelman ympärillä vaimeni vuoden 1893 loppuun mennessä, eikä Venäjän poliittisen tilanteen helpottuessa Aleksanteri III:n kuoleman johdosta seuraavana vuonna tunnettu enää tarvetta siihen palata. Papiston poliittiseen suomenmielisyyteen kiista jätti kuitenkin pysyvän säron. Niinpä vuosikymmenen jälkipuoliskolla syntyi Bäckin ohjelman vaikutuksesta papiston keskuudessa ns. Fraternitas-liitto, joka molempien kieliryhmien tasavertaisuutta korostaen tuomitsi kielipoliittisen sorron epäkristillisenä sekä katsoi tehtäväkseen huolehtia mm. suomalaisissa seurakunnissa asuvien ruotsinkielisten hengellisestä hoidosta.⁵⁰

Fraternitas-liitto, jonka kantajoukon näyttävät muodostaneen etupäässä eräät ruotsalaista kieliryhmää lähellä olleet evankelisen liikkeen papit, esiintyi mm. 1890-luvun kaksissa viimeisissä valtiopäivävaaleissa omine ehdokaslistoineen. Vuoden 1897 valtiopäiville se ehdotti valittaviksi seuraavat ensi sijassa ruotsinkieliset papit: Helsingin kappalainen F. L. Bengelsdorff, Helsingin kappalainen K. T. Broberg, Siipoon kirkkoherra F. W. Fredrikson, Vaasan kirkkoherra J. A. Heikel, Pernajan kirkkoherra H. A. F. Mikander, Helsingin kappalainen E. Murén, Räisälän kappalainen F. F. Relander, lehtori V. T. Rosenqvist, Sulkavan kirkkoherra L. A. Wennerström ja Suonenjoen kirkkoherra O. V. Wilskman.⁵¹

Fraternitas-ryhmän toiminta herätti huolestumista vanhasuomalaiden taholla, jossa papistoa oli totuttu pitämään luotettuna suomenmielisenä. Niinpä Uuden Suomettaren Matti Fraternitas-liiton ehdokkaita tarkoittaen valitti, että Porvoon hiippakunnassa oli asetettu valtiopäiväehdokkaiksi miehiä, jotka näyttivät edusmiehiksi sopimattomilta tai kerrassaan mahdottomilta.⁵² Elis Bergroth lausui puolestaan hänelle ominaisella suorasukaisuudella säälivänsä niitä pappeja, joilla olisi saattanut olla poliittista tulevaisuutta, mutta

⁵⁰ Bäck Rosengrenille 14. 2. 1897, EMR, AAB.

⁵¹ *Elis Bergroth* Hetken tapahtumista, Vartija 1896 s. 461. *Österbladh* II s. 239.

⁵² US 4. 10. 1896 n:o 231. *Österbladh* II s. 240.

joiden nimi oli kyseisellä listalla auttamattomasti pilaantumassa.⁵³

Jotkut näkivät Fraternitas-ryhmän esiintymisessä myös liittymäkohtia evankelisen liikkeen 1890-luvun puolivälissä tapahtuneeseen hajaannukseen.⁵⁴ Eräs Suomen Luterilaisesta Evankeliumiyhdistyksestä eronnut maallikko valitti Uudessa Suomettaressa, että Yhdistys levitti epäraittiin uskonnollisuuden ohella myös epäraittiin kansallisuuden asiaa.⁵⁵ Kun Fraternitas-liitto esiintyi jälleen vuoden 1899 ylimääräisten valtiopäivien kynnyksellä omine ehdokaslistoineen, evankelisen liikkeen eri suuntauksia edustaneet papit K. Aug. Hildén ja K. T. Broberg joutuivat polemiikkiin keskenään. Kun Yhdistyksestä eronneeseen pappisryhmään kuuluva Hildén varoitti julkisesti Uudessa Suomettaressa Fraternitas-miesten puuhista⁵⁶, Yhdistyksen kannattajiin lukeutuva K. T. Broberg kiiruhti vastaamaan hänelle *Nya Pressenissä*.⁵⁷

Samassa määrin kuin Fraternitas-ryhmän toiminta huolestutti vanhasuomalaisia⁵⁸, se herätti kiinnostusta ruotsalaisen puolueen piirissä, vaikka esim. Johannes Bäck torjui perättömänä väitteet Fraternitas-pappien liittoutumisesta ruotsalaisen puolueen kanssa.⁵⁹ Niinpä tammikuussa 1896 pidetyt ruotsalaisen puolueen puoluepäivät, joihin Fraternitas-ryhmän papeista osallistuivat ainakin K. T. Broberg ja L. A. Wennerström, esitti toivomuksen, että ruotsinkielisten kotien pojat antautuisivat entistä runsaammassa määrin pappisuralle. Puoluepäivät ehdottivat myös, että seuraava puo-

⁵³ *Elis Bergroth* Hetken tapahtumista, Vartija 1896 s. 461.

⁵⁴ Evankelisen liikkeen hajaannuksesta ks. *Ari Haavio* Evankelinen liike s. 80—83. *Sirenius* s. 334—340.

⁵⁵ US 12. 2. 1896 n:o 35.

⁵⁶ US 3. 11. 1898 n:o 255.

⁵⁷ *Nya Pressen* 5. 11. 1898 n:o 301.

⁵⁸ Mm. kirkkoherra A. O. Blomberg leimasi Fraternitas-papit ruotsalaisen puolueen liittolaisiksi ja piti heidän toimintaansa sopimattomana. *A. O. Blomberg* Evank. luth. kirkon suhde, Vartija 1899 s. 232.

⁵⁹ Bäck Rosengrenille 14. 2. 1897, EMR, AAB.

luekokous ottaisi keskusteltavaksi kysymyksen ruotsinkielisten seurakuntien kirkollisesta tilasta.⁶⁰

Vaikka Fraternitas-ryhmä käsitti vain pienen pappisvähemmistön, jolla ei ollut mahdollisuutta saada omia ehdokkaitaan pappissäätyyn⁶¹, sen synty oli kuitenkin merkinä poliittisen uudelleenryhmittymisen alkamisesta papiston keskuudessa. Poliittinen vanhasuomalaisuus ei ollut enää esim. evankelisen liikkeen papiston ehdoton tunnusmerkki. Tämä oli osaksi seurausta siitä, että tapahtumien painopiste oli 1890-luvulle tultaessa siirtynyt kielipoliittisista ja maailmankatsomuksellisista kysymyksistä maan valtiollista asemaa koskeviin kysymyksiin.

3. KIRKON ASEMA VENÄJÄN POLITIIKAN MUUTTUESSA

Pietarin politiikassa tapahtunut käänne, joka ilmeni vuoden 1890 tienoilla Suomen autonomista asemaa vastaan kohdistuneina loukkauksina, merkitsi myös maan luterilaisen kirkon kannalta ratkaisevaa kirkkopoliittisen tilanteen muutosta. Perustuivathan maahan kohdistuneet yhdenmukaistamistoimet paitsi Venäjän sotaministeriön uuteen tilanteen-arviointiin myös slavofiilien valtiofilosofiaan, joka itsevaltiuden ja venäläiskansallisen omalaatuisuuden ohella tähden si kreikkalaiskatolisen uskon merkitystä. Todellinen valtakunnallinen yhteys saattoi sen mukaan syntyä vain käsi kädessä oikeauskoisuuden kanssa. Uskonnollinen hajaannus merkitsi sen sijaan myös valtiollista hajaannusta.¹

Slavofiilien saatua Aleksanteri III:n aikana merkittävän

⁶⁰ Ks. ruotsalaisen puolueen puoluepäiviä koskevat selostukset *Nya Pressen* 11. 1., 12. 1. ja 14. 1. 1896 n:o 9, 10 ja 12. *US* 11. 1. ja 12. 1. 1896 n:o 8 ja 9.

⁶¹ Mm. 1890-luvun viimeisillä valtiopäivillä pappissääty oli lähes kokonaisuudessaan suomenmielinen. *Österbladh* II s. 249, 329.

¹ *Karl Stählin Geschichte Russlands* IV:1 s. 265—266, 436—437. *A. I[gelström]* Slavofiilit s. 29, 52, 68.

aseman Venäjän hallituspiireissä heidän uskontopoliittiset käsityksensä saivat yleisvaltakunnallisen ohjelman luonteen. Tämän ohjelman mukaisesti Pyhän synodin yliprokuraattori Pobedonostsev suuntasi 1880-luvulla iskunsa sekä Etelä-Venäjän protestanttisia eriuskolaisia ja juutalaisia että Puolan roomalaiskatolisia ja ortodoksia lahoja vastaan.² Huomattavasti räikeämpänä ilmeni slavofiilien uskontopoliittika kuitenkin Itämeren maakunnissa. Samalla kun vallanpitäjät 1880-luvun puolivälissä tekivät lopun näiden maakuntien itsehallinnosta venäläistäen nopeasti maan koulu-, poliisi- ja oikeuslaitoksen sekä tehden tyhjäksi omakieliset sivistyspyrkimykset³, uusi politiikka suuntautui myös maakuntien luterilaisia kirkkoja vastaan.

Konfliktin muodollisena syynä oli käännynnäisten aiheuttama kirkkopoliittinen hankaus. Yhteiskunnallisten oikeuksien toivossa oli aikaisempina vuosikymmeninä kyseisten maakuntien asukkaita kääntynyt kymmenin tuhansin luterilaisuudesta ortodoksiseen uskoon, jota muuttoliikettä vallanpitäjät olivat puolestaan kaikin tavoin pyrkineet edistämään. Kun toiveet taloudellisten olojen korjaantumisesta kirkkokuntaa muuttamalla olivat pettäneet, käännynnäiset alkoivat pyrkiä takaisin entisen kirkkonsa hoiviin. Kun luterilaisten maakirkkojen papisto petettyjä uskonveljiään ymmärtäen salli tämän tapahtua, Pyhä synodi sai aiheen ryhtyä rankaisutoimiin Baltian luterilaisia kirkkoja vastaan. Maan luterilainen papisto pantiin lähes kauttaaltaan syytteeseen ja tuomittiin erisuuruisiin rangaistuksiin, jopa eräitä karkotettiin maastakin.⁴

² *Stählin* IV:1 s. 475—478, 483—486.

³ Ks. *Stählin* IV:1 s. 490. *Aleksander v. Tobien* Die livländische Ritterschaft in ihrem Verhältnis zum Zarismus und russischen Nationalismus I (kappale: Die Provinzialverfassung). *Vilho Nütemaa* Baltian historia s. 315.

⁴ *Stählin* IV:1 s. 489—490. *Tobien* I s. 194—198. *Nütemaa* s. 292—293, 316. *Erik Amburger* Geschichte des Protestantismus in Russland s. 101—103.

Baltian tapahtumat, joitten johdosta luterilainen maailma esitti tuloksettomia vastalauseitaan⁵, eivät jääneet vaille huomiota Suomessa. Täkäläisen kirkon piirissä balttilaisten veljeskirkkojen kohtalo rekisteröitiin ensisijaisesti myrskykeskuksen lähestymisen enteenä, joka antoi aiheen kirkkopoliittiseen varovaisuuteen. Tämä koski ennen muuta suhdetta ortodoksiseen kirkkoon, joka oli jo aiemmin useaan kertaan todettu mm. rajoittamattoman eriuskolaislain säätämisen esteeksi.⁶

Kun paljon kiistaa aiheuttanut eriuskolaislaki jälleen samanaikaisesti Baltian tapahtumien kanssa vuonna 1885 tuli esille senaatissa, kirkollistoimituskunnan päällikkö Yrjö-Koskinen totesi sen johdosta Johanssonille, että tällä kertaa lakiehdotus olisi viisainta rajoittaa koskemaan vain protestanttisia kirkkokuntia. Tästä oli hänen mielestään se etu, että asetuksessa ei tarvitsisi puhua lainkaan kreikkalaiskatolisista.⁷

Kirkollispäällikön varovainen asenne, jonka Uusi Suometar julisti pian suomalaisen puolueen yleiskannaksi⁸, sai hyväksymisen äskettäin nimitetyltä Kuopion piispalta, jota Baltian veljeskirkkojen kohtalo oli syvästi järkyttänyt. Sivuttaen kirkollispäällikön esittämän kysymyksen eriuskolaislaista vähäisin viittauksin Johansson tammikuussa 1886 lähettämässään vastauskirjeessä valitti: "Kauheasti on Itämeren maakunnissa menetelty. Luterinuskko, joka oikeastaan on lain vahvistama maakunnan uskonto, on nyt vaan kärsitty lahko-oppi, ja pappeja on nyt hyvin paljon kanteen alaisia, kun ovat kehoittaneet seurakuntalaisia pysymään isäinsä uskossa, ja heitä odottaa kovat rangaistukset, ja yhä uusia vedetään oikeuteen. Paljon vehkeitä siellä käytetään, ja selvä on,

⁵ *Tobien* I s. 201—207. *Amburger* s. 103.

⁶ *Österbladh* Pappissäätö Suomen valtiopäivillä I s. 394, 401, 460—463. *Juva* Rajuilmalla s. 156—158.

⁷ Yrjö-Koskinen Johanssonille 7. 9. 1885, GJ, SJ.

⁸ US 30. 10. 1885 n:o 252. *Juva* Valtio Kirkosta kansankirkoksi s. 141.

että tahdotaan saada kansan koko uskonto muutetuksi. Varovaisia täytyy meidän olla tähän aikaan.”⁹

Baltian tapahtumien herättämä pelko näyttelikin periaatteellisen konservatiivisuuden ohella ilmeisesti varsin merkittävää osaa siinä, että papiston enemmistö asettui piispojensa johdolla 1880-luvun lopulla sekä kirkolliskokouksessa että valtiopäivillä vastoin liberaalien jyrkkiä vaatimuksia puolustamaan rajoitettua uskonnonvapautta, jopa se vastoin aikaisempaa kantaansa ehdotti lakiehdotuksen jättämistä toistaiseksi lepäämään (Johansson).¹⁰ Rajoittamatonta eriuskolaislakia vastustaville mielipiteilleen se sai kaiken tuen Yrjö-Koskiselta, joka omaksumansa Venäjän-poliittisen ohjelman mukaisesti työskenteli hallituksessa rajoitetun eriuskolaislain puolesta ja syytti kirjeessään Johanssonille senaatin enemmistöä järjen ja maltin puutteesta, kun se ei seurannut hänen ehdotustaan.¹¹ Tilanteessa, jossa Baltiassa harjoitetun uskontopolitiikan voitiin katsoa milloin tahansa suuntautuvan myös Suomeen, niin kirkon johto kuin kirkollispäällikkökin halusivat kokonaan väistää kirkkopoliittisesti arkaluonteisen kysymyksen ortodoksien ja luterilaisten keskinäisistä suhteista.

Samasta näkökulmasta katsoen myös uskonnollinen yhtenäisyys sai kirkon johdon silmissä entistä suuremman merkityksen. Vastoin eriuskolaislain tuomaa hajaannusta oli tärkeää, että kirkko seiso i vaaran hetkellä yhtenäisenä. Niinpä Kuopion piispa piti lestadiolaisuuden leviämistä Pohjois-Suomessa sekä kirkollisen eheyden rikkoutumisen että erityisesti sen itärajan taakse ulottaman toiminnan vuoksi sangen arveluttavana.¹² Tämän liikkeen aiheuttamaa uskonnol-

⁹ Johansson Yrjö-Koskiselle 26. 1. 1886, Y-K, VA. *Hyvä-mäki* Ennen routaa s. 174.

¹⁰ Eriuskolaislaista kirkolliskokouksessa ja valtiopäivillä käydystä keskustelusta ks. *Österbladh* II s. 38—42. *Juva* s. 145—153, 172—174.

¹¹ Yrjö-Koskinen Johanssonille 20. 11. 1887, GJ, SJ. *Juva* s. 171.

¹² Johansson Yrjö-Koskiselle 26. 1. 1886 ja 30. 10. 1889, Y-K, VA. *Hyvä-mäki* s. 174—175. Ks. myös *Gustaf Johansson* Laestadiolaisuus s. 185—186.

lista hajaannusta ensisijaisesti tarkoittaen hän päätti erään vuoden 1886 kirkolliskokouksessa käyttämänsä puheenvuoron pontevaan vetoomukseen: "Minä tahtoisin koko Suomen kansan sydämiin painaa tunnollisimman kehoituksen: valvoa järjestystä, välttää epäjärjestystä ennen kaikkea uskonnollisella alalla, sillä siitä voi Suomen kansan olemassa-oleminen riippua."¹³

Kuopion piispan vetoamus uskonnollisen yhteyden puolesta ortodoksista uhkaa vastaan ei jäänytkaan vaille tuloksia. Slavofiilien hyökkäysten kohdistuessa vuosikymmenen lopulla entistä voimakkaampina Suomen erikoisasemaa vastaan luterilaista valtiokirkkoa puolustavat mielipiteet saivat jalansijaa paitsi kirkon ystävien myös sen arvostelijoitten piirissä. Niinpä vapaakirkollisten johtaja F. Wald. Lönnbeck asettui jo vuonna 1889 vapaakirkollisten ohjelmassaan puolustamaan luterilaisen valtiokirkon säilyttämistä perustellen kantaansa sillä, että sen hävittäminen saattaisi johtaa kaksinverroin vaarallisemman ortodoksisen valtiokirkon syntymiseen.¹⁴ Kirkon käydessä koettelemuksia kohti vapaa-mielisten jäsenten velvollisuus oli Lönnbeckin mielestä lähen-tyä sitä, jotta vihollinen toisiaan vastaan taistelevien suun-tien asemesta kohtaisi täällä yhtenäisen kirkon.¹⁵

Kirkon sisäisen lujuuden ja yhtenäisyyden rinnalla muodostui entistä merkityksellisemmäksi myös sen ulkonainen riippumattomuus ja koskemattomuus. Tämäkin kysymys askarrutti syntyneessä tilanteessa erityisesti Kuopion piispaa. Samanaikaisesti kun hän kirkolliskokouksessa ja valtiopäi-villä kävi torjuntataisteluaan eriuskolaislakia ja muita ha-joittavia tekijöitä vastaan, hän toisaalta tulevan kehityksen suuntaa aavistellen kaavaili mielessään turvallisuuden muu-ria kirkon ympärille. Hänen käsityksensä mukaan tämän muurin muodosti kirkon sisäinen vapaus, joka soveltui kit-kattomasti myös hänen teologisiin peruskatsomuksiinsa.

¹³ Kirkolliskok. ptk. 1886 s. 348.

¹⁴ F. Wald Lönnbeck *De frikyrkliges program* s. 28. *Juva* s. 277.

¹⁵ *Juva* 281—282.

Jo vuoden 1887 alussa hän kirjoitti tästä Yrjö-Koskiselle: "Hyvä olisi, jos siteet valtion ja kirkon kesken lujentuisivat ja heidän keskinäiset suhteet oikein selvenisivät, ennenkuin myrskyt tulevat, jotka vapisuttavat kaikkia oloja. Meidän kirkkomme olisi saatava niin vapaaksi kuin mahdollista uskonnollisella alalla, että vapaus tällä alalla, joka on mahdollinen, voisi olla jonakuna vapauden tukena valtiollisella alalla, millä ei vapaus ole kaikin kohdin mahdollinen. Nyt määrää hallitus senaatin kautta, mitä määrää, kirkon alalla, mutta eteenpäin on varmaan toinen määräävä valta tässä astuva senaatin siaan, kun kreikkalainen kirkkokunta alkaa vaikuttaa käännetytyspuuhissa meihin."¹⁶

Johanssonin kirkon riippumattomuutta ja itsenäisyyttä tähdentävät mielipiteet, joihin hän sekä kirjeissään Yrjö-Koskiselle¹⁷ että erityisesti vuonna 1890 julkaisemassaan synodaalikirjoituksessa¹⁸ palasi, eivät jääneet tyystin vaille konkreettista tulosta. Ilmeisesti piispansa innoittamana Kuopion hiippakunnan synodaalikokous teki syksyllä 1890 ehdotuksen kirkon oman hallinnollisen keskuselimen perustamisesta.¹⁹ Vaikka kokous perusteli ehdotustaan pelkästään hiippakuntien välisen yhteyden tarpeella, ei liene epäilystäkään siitä, että ehdotus tähtäsi samalla kirkon sisäisen itse-

¹⁶ Johansson Yrjö-Koskiselle 8. 2. 1887, Y-K, VA.

¹⁷ Johansson piti senaatin vähäisintäkin puuttumista kirkon sisäisiin asioihin vaarallisena ennakkotapauksena. Niinpä hän paheksui jyrkästi senaatin sekaantumista kirkonkirjojen kaavojen uudistamiseen todeten lopuksi: "Nyt on meillä Hallituksessa miehiä, jotka kansan parasta valvovat, toiste voi olla niitä Venäjän kenraaleja, ja niitkö varten kirkon oikeus sorrettaisiin?" (Johansson Yrjö-Koskiselle 12. 11. 1890, Y-K, VA). Äärimmäisenä mahdollisuutena Johansson näki valtion ja kirkon täydellisen eron (Johansson Yrjö-Koskiselle 21. 7. ja 16. 12. 1887, Y-K, VA).

¹⁸ Johansson Mietteitä Suomen luterilaisen kirkon asemasta s. 51, 88—89.

¹⁹ Yhteen veto seitsemännessä yleisessä Kuopion hiippakunnan pappein kokouksessa ... 10.—13. 9. 1890 s. 12. *Erkki Kansanaho* Suomen evankelisiluterilaisen kirkon itsehallinto s. 181—182. *Lauri Ingman* Kirkkolainsäädäntö Suomessa jälkeen v. 1870 s. 142—143.

näisyyden ja vapauden lujittamiseen yleensä ja vastasi näin ollen sikäläisen piispan kirkkopoliittisia suunnitelmia. Tajua-matta esityksen todellista tarkoitusta vuoden 1893 kirkollis-kokous hylkäsi kuitenkin sen "hierarkismin" pelossa ja aset-tui kannattamaan vain ehdotusta vuosittain pidettäväs-tä piispainkokouksesta.²⁰

Aika ja todellisen tarkoituksen selkeneminen työskente-livät kuitenkin Johanssonin esittämien näkökohtien hyväksi. Jo vuonna 1894 pidetyssä Helsingin yksityisessä pappeinko-kouksessa idän vaaran synnyttämä kirkon itsenäisyyspyrki-mys sai voimakkaampaa kannatusta kuin kirkolliskokoukses-sa. Kirkon ja valtion välisistä suhteista käydyssä keskuste-lussa kysymyksen alustaja, pastori Matti Tarkkanen osoitti Johanssonin esittämiin näkökohtiin vedoten, miten Schau-manin kirkon täydelliseen itsenäisyyteen tähtäävä ohjelma oli jäänyt keskeneräiseksi. Hänen mielestään merkitsi val-tion väärän holhousvallan jatkumista mm. se, että kirkollinen lainsäädäntö oli alistettu säätyjen hyväksyttäväksi sekä että monien puhtaasti kirkollisten kysymysten hoito kuului edel-leen maallisille viranomaisille. Maallisen vallan tehtävänä oli edistää ihmisten ajallista parasta, mutta uskon asiat eivät sille kuuluneet. 1700-luvun alussa Englannissa eläneen kongregationalistipapin Isaac Wattsin ajatuksiin yhtyen Tarkkanen totesi esityksensä lopuksi, että hallituksen valta uskonasioissa ei tuottanut muuta kuin sekaannusta, vainoja, petosta ja väkivaltaa.²¹

Vaikka yleistilanteessa tapahtuneen helpottumisen vuok-si myös kirkkopoliittinen uhka lieventyi 90-luvun puoliväliin tultaessa, ei kirkon piirissä voitu unohtaa vaaran jatkuvaa olemassaoloa. Tästä oli merkinä mm. Porvoon tuomiorovas-tin E. v. Hertzenin vuonna 1895 anonyymina Ruotsissa jul-kaisema kirjanen luterilaisen kirkon taistelusta Itämeren

²⁰ Kirkolliskok. ptk. 1893 s. 638—643. *Kansanaho* s. 182—186.

²¹ Helsingin yksityisessä pappeinkokouksessa syyskuun 18—20 pp. 1894 pidetyt pöytäkirjat s. 46—51. *Kansanaho* s. 187.

maakunnissa, jossa hän kuvaili varsin yksityiskohtaisesti Baltian kirkollisia tapahtumia edellisellä vuosikymmenellä.^{21a} Uhanalaisesta asemasta muistutti myös venäläisten lisääntynyt kiinnostus Suomen ortodoksista väestönosaa kohtaan, joka ilmeni paitsi eräissä kiihkokansallisten sanomalehtien ja Pyhän synodin kannanilmaisuissa²² myös konkreettisine toimina Suomen ortodoksisen kirkon tilan parantamiseksi. Raja-Karjalan kansanopetusoloihin kohdistuneen huolenpidon ohella perustettiin tällä vuosikymmenellä Suomen ortodoksinen hiippakunta ja Lintulan naisluostari. Vaikka mainitut toimenpiteet merkitsivät ensisijaisesti vain maan ortodoksisen kirkon ja väestön olojen korjaamista, epäilyä niitä kohtaan oli omiaan herättämään se, että niin kotimainen senaatti kuin kansallismielinen ortodoksinen papistokin joutui monissa näihin liittyvissä yksityiskysymyksissä varsin vakaviinkin ristiriitoihin Pyhän synodin ja kenraalikuvernöörin kanssa.²³

Varsinkin Johansson, jolle senaatin kirkollispäällikkö näyttää antaneen ortodoksista kirkkoa koskevat tiedot tuo-

^{21a} [E. v. Hertzen] Lutherska kyrkans kamp i Östersjöprovinserna mot den ortodoxa rysk-grekiska statskyrkan s. 50—75. Ad. Neuviuksen Suomen evankelis-luterilaisen kirkon matrikelista (Biograafillinen osasto s. 38) käy ilmi, että kirjanen on v. Hertzenin kirjoittama.

²² 1890-luvun alussa ilmestyi mm. eräs Pyhän synodin julkaisu, jossa kuvattiin Suomen luterilaista kirkkoa varsin kielteisessä valossa ja valitettiin ortodoksisen kirkon heikkoa asemaa Suomessa. Julkaisun johdosta syntyneessä keskustelussa kävi ilmi, että kyseiset tiedot oli antanut eräs ortodoksinen matkapappi. US 10. 2., 19. 2. ja 28. 2. 1893 n:o 34, 35 ja 49. Kaarlo Merikoski Sergei Okulov s. 58—60.

²³ Senaatin ja venäläisten välisten ristiriitojen aiheena olivat mm. ortodoksisen hiippakunnan ylläpitoon vaaditut ylettömän suuret kustannukset sekä vaatimus, että venäläiset koulut alistettaisiin suoraan opetusministeriön alaisen neuvottelevan komitean valvontaan. Niin ikään senaatti asettui aluksi vastustamaan Lintulan naisluostarin perustamista pitäen sitä Suomen lakien vastaisena. Yrjö-Koskinen Johanssonille 4. 3. 1895, GJ, SJ. Heikki Koukkunen Lintulan naisluostarin vaiheista, Logos s. 62—65. Merikoski s. 56—58.

reeltaan, tulkitsi ne välittöminä kirkkooan uhkaavan vaaran merkkeinä ja pyrki toimimaan niitten vaatimalla tavalla. Tästä syystä hän ehdotti kirkollispäällikölle mm. laajojen rajapitäjien jakamista katsoen, että näiden vaaralle alttiina olevien seurakuntien pikainen jakaminen oli tulevaisuuden kannalta välttämätöntä.²⁴ Niin ikään hän kehotti kirkollispäällikköä hoitamaan kaikessa hiljaisuudessa sen epäkohdan, että eräät Koillis-Pohjanmaan ortodoksit, jotka kuuluivat Venäjän puolella oleviin ortodoksisiin seurakuntiin, olivat samalla eräänlaisina ulkojäseninä paikallisissa luterilaisissa seurakunnissa ja saivat luterilaisilta papeilta virkatoistuksensa.²⁵

Erityisen tarkasti luterilaisen kirkon johtomiehet halusivat tässä tilanteessa välttää ärsyttämästä ortodoksista kirkkoa ja venäläisiä. Kun maan neljäs luterilainen hiippakunta perustettiin vuonna 1896, sen piispanistuin päätettiin sijoittaa Viipurin asemesta Savonlinnaan, koska ei katsottu voitavan sitä poliittisista syistä sijoittaa samaan paikkaan ortodoksisen hiippakuntahallituksen kanssa.²⁶ Äärimmäistä varovaisuutta kuvaavaa oli, että Johansson torjui myös erään uuden hiippakunnan sinettiehdotuksen paitsi sen vuoksi, että se hiippoineen ja latinalaisine teksteineen oli hänen mielestään liiaksi katolisuuteen viittaava, myös siitä syystä, että tällainen sinetti saattaisi vallitsevissa oloissa ärsyttää venäläisiä ja luoda tästä hiippakunnasta mielikuvan uutena lännen etuvartiona itää vastaan.²⁷

Johanssonin ortodoksista kirkkoa ja vallanpitäjien pyrkimyksiä kohtaan tuntema epäluulo vaikutti erityisesti häntä lähellä olevan papiston mielipiteisiin. Tämä ilmeni mm. siinä, että Kuopion hiippakunnan papisto asettui vuoden 1896 syno-

²⁴ Johansson Yrjö-Koskiselle 13. 8. 1895, Y-K, VA.

²⁵ Johansson Yrjö-Koskiselle 4. 9. 1890, Y-K, VA.

²⁶ Kirkolliskok. jätetty anomusehdotus n:o 5 s. 11 ja kirkolliskok. siviilivaliokunnan mietintö n:o 4 s. 13, Kirkolliskok. ptk:n liitteet 1923 II, Kirkolliskok. ptk. 1923 s. 436, 460.

²⁷ Johansson Yrjö-Koskiselle 17. 11. 1896, Y-K, VA.

daalikokouksessa muitten hiippakuntien papiston käsityksistä poiketen varauksettomasti kannattamaan edellisen kirkolliskokouksen asettaman kirkkolakikomitean ehdotusta vuositain pidettävästä piispainkokouksesta.²⁸ Kun tämä kysymys tuli kahta vuotta myöhemmin esille kirkolliskokouksessa, Johanssonin lähin työtoveri Kuopion tuomiorovasti J. Schwartzberg asettui voimakkaasti puolustamaan ehdotusta vedoten nimenomaisesti siihen, että määräys piispainkokouksesta oli varmuustoimenpide tulevaisuuden varalle ja Suomen luterilaisen kirkon poikkeavan aseman kannalta erittäin tarpeellinen.²⁹

Ilmeisesti kyseisen uudistuksen ajankohtaisen kirkkopoliittisen merkityksen tajuaminen vaikutti ratkaisevasti siihen, että papiston enemmistö vielä kahta vuotta aikaisemmin synodaalikokouksissa omaksumastaan kielteisestä käsityksestä perääntyen asettui vuoden 1898 kirkolliskokouksessa kannattamaan ehdotusta. Niinpä esim. Elis Bergroth ilmoitti kirkolliskokouksessa käyttämässään puheenvuorossa muuttaneensa kantaansa mm. sen tähden, että hän katsoi suunnitellulla uudistuksella olevan tulevaisuudessa suuremman merkityksen, kuin nyt voitiin aavistaakaan. Hän esitti myös toivomuksen, että piispainkokouksesta muodostuisi elin, joka tekisi kirkosta uskon ja tunnustuksen kysymyksissä entistä itsenäisemmän suhteessa senaattiin ja maallisiin tuomioistuihin.³⁰ Ajankohtainen kirkon ulkonaisen turvallisuuden ja sisäisen lujouden tarve sai näin papiston enemmistön unohtamaan sen "hierarkismin" vaaran, jota se oli aiemmin ehdotuksessa pelännyt.

Ennenkuin tämä ja eräät muut kirkon aseman vahvistamiseen tähtäävät suunnitelmat³¹ ehtivät toteutumisvaihee-

²⁸ Pöytäkirja ... Kuopion hiippakunnan pappeinkokouksessa 23—26. 9. 1896 s. 140. *Kansanaho* s. 189—190. *Ingman* s. 143—145.

²⁹ Kirkolliskok. ptk. 1898 s. 1156—58. *Kansanaho* s. 191.

³⁰ Kirkolliskok. ptk. 1898 s. 1162.

³¹ Ilmeisesti ortodoksisen kirkon vaaran inspiroimana heräsi 1890-luvulla varsin vilkas kirkkopoliittinen keskustelu, jonka yleisteenä

seen, alkoi kuitenkin se myrsky, jonka tuloa Kuopion piispa oli jo vuosikymmentä aikaisemmin aavistellut ja jonka varalta hän oli pyrkinyt vahvistamaan kirkkoa niin sisäisesti kuin ulkonaisestikin.

olivat kirkon ja valtion keskinäiset suhteet sekä kirkon itsenäisyys. Käydystä keskustelusta ks. aikaisemmin mainittujen lisäksi *Robert Hermanson* Några kyrkliga spörsmål, belysta ur juridisk synpunkt, TA 1895—1896. *Frans Nordlund* Suomen evankelis-luterilaisen kirkon nykyinen suhde valtioon, Vartija 1895. *O. I. Colliander* Lutheruksen käsitys kirkon ja valtion keskinäisestä suhteesta, TA 1896. *Elis Bergroth* Lutheruksen käsitys kirkon ja valtion keskinäisestä suhteesta, Vartija 1896.

II ESIVALLAN JA PERUSTUSLAIN RISTIRIITA

1. HELMIKUUN MANIFESTI JA SEN SYNNYTTÄMÄT REAKTIOT

Aleksanteri III:n hallituskauden aikaiset pyrkimykset Suomen saattamiseksi lainsäädännöllisessä ja hallinnollisessa suhteessa yhdenmukaiseksi keisarikunnan kanssa olivat rajoittuneet lähinnä postimanifestin antamiseen sekä uuden rikoslain peruuttamiseen. Aleksanteri III:n viimeisinä ja hänen seuraajansa Nikolai II:n ensimmäisinä hallitusvuosina yhdenmukaistamissuunnitelmiin ei varsinaisesti palattu. Tästä syystä oltiin Suomessa jo taipuvaisia uskomaan, että suurin vaara olisi ohitse, vaikka kiihkokansallisten sanomalehtien jatkuva hyökkäily Suomen erikoisasemaa vastaan oli toisaalta muistuttamassa uhkan jatkuvasta olemassaolosta. Suomen asema pääkaupungin porteille ulottuvana rajamaana oli sekä kiihkokansallisen ideologian että Venäjän uuden ulkopoliittisen tilanteen arvioinnin kannalta edelleen vaikea ja vaarallinen.

1890-luvun puolivälin hiljainen vaihe päättyi vuosikymmenen jälkipuoliskolla. Myrsky lähestyi Suomea lähinnä sotilaskysymyksenä. Vaikka Suomi olikin syrjässä Euroopan politiikan varsinaisesta polttopisteestä, se kuului kuitenkin osana keisarikunnan puolustusjärjestelmään. Niin ikään Venäjän johtavissa piireissä epäiltiin, että sodan syttyessä Venäjän ja Saksan välillä Ruotsi saattaisi käyttää tilaisuutta palauttaakseen jälleen Suomen yhteyteensä. Uuden sotilaspoliittisen tilanteen valossa Suomen itsenäisen sotaväen olemassaolo sekä maan sotilasarazitusten vähäisyys emämaahan

verrattuna näyttivät venäläisten sotilaspiirien silmissä sekä epäilyttäviltä että epäoikeudenmukaisilta.¹

Kun hallitsija oli saatu vakuuttuneeksi Suomen sotilaskysymyksen ratkaisun välttämättömyydestä, asetettiin vuonna 1896 kaksi komiteaa kenraali Dandevillen ja yliprokuraattori Pobedonostsevin johdolla valmistelemaan Suomelle uutta asevelvollisuuslakia sekä ehdotusta sotaväen järjestyksen ja hallinnon saattamiseksi kiinteään yhteyteen Venäjän sotalaitoksen kanssa.²

Tapahtuneet ratkaisut olivat omiaan herättämään levotomuutta suomalaisten keskuudessa. Niinpä ministerivaltiosihteeri v. Daehn pyysi niiden johdosta vuonna 1898 eron virastaan katsottuaan tilanteen toivottomaksi. Enemmän kuin hänen eronsa enteili kuitenkin uuden vaiheen alkamista toinen Suomen ylimmässä hallinnossa samana vuonna tapahtunut viranhaltijan vaihdos. Kreivi Heidenin pyydettyä vanhuuden ja sairauden vuoksi 1897 eroa määrättiin hänen tilalleen kenraalikuvernööriksi Pietarin sotilasläänin komentaja, kenraali N. I. Bobrikov.

Nimityksensä yhteydessä 29. 8. 1898 nationalisteihin lukeutuva Bobrikov esitteli hallitsijalle Suomen kysymystä koskevan muistionsa ja sai sille periaatteellisen hyväksymisen. Bobrikovin ohjelman johtavana ajatuksena oli, että Suomi oli venäläisin asein valloitettu maa ja että sen valloitus oli ollut Pietarin suojelemisen kannalta välttämätön. Yhdeksänkymmenen vuoden yhteiselämästä huolimatta se oli kuitenkin jäänyt emämaalleen vieraaksi ja oli edelleen lähes itsenäinen, perustuslaillinen maa, jonka vain hallitsijan persoonana yhdisti Venäjään. Jotta tämä Venäjän etujen vastainen asiaintila voitaisiin korjata, Bobrikovin mielestä oli ryhdyttävä kiireisesti toimiin mm. Suomen sotaväen sulattamiseksi Venäjän armeijaan, yleisvaltakunnallisen lainsäädännön ke-

¹ *Seitkari* Venäjän poliittiset tavoitteet Suomessa s. 26—27. *Polvinen* Die finnischen Eisenbahnen s. 16—17.

² *K. N. Rantakari* Routavuodet s. 294. *Berndt Federley* R. A. Wrede s. 238—240.

hittämiseksi Suomessa ja venäjän kielen käytön lisäämiseksi senaatissa ja keskusvirastoissa, samalla kun maan paikallisia oikeuksia oli tuntuvasti rajoitettava.³

Jo muutamaa kuukautta ennen uuden kenraalikuvernöörin saapumista Suomeen säädty olivat saaneet kutsun kokoontua 19. 1. 1899 ylimääräisille valtiopäiville antamaan lausuntoa uudesta asevelvollisuuslakiehdotuksesta. Lakiehdotuksen mukaan, jonka tarkoituksena ilmoitettiin olevan Suomen sotalaitoksen saattaminen ”yhtäpitäväksi keisarikunnassa voimassa olevien perusteitten kanssa”, Suomen omat sotilashallintoelimet oli lakkautettava ja sen sotaväki saatettava Venäjän yleisen sotilashallinnon alaiseksi. Niin ikään ehdotuksesta oli poistettu mm. aikaisemmin voimassa olleet määräykset siitä, että upseerien, aliupseerien ja miehistön tuli suomalaisissa joukoissa olla Suomen kansalaisia sekä että suomalaisten sotilasyksikköjen tuli olla sijoitettuina Suomeen.⁴

Asevelvollisuuslakiehdotus kohtasi tällaisena suomalaisten puolelta jyrkkää vastarintaa, kun taas Venäjän hallitus- ja sotilaspiirit pitivät sen toteuttamista välttämättömänä. Mahdollistaakseen asian ratkaisemisen Suomen säätyjen kielteisestä kannasta huolimatta hallitsija asetti tammikuussa 1899 salaisen komitean valmistamaan ehdotusta Suomen ja Venäjän yhteisten asiain lainsäädäntöjärjestykseksi.⁵ Suuriruhtinas Mikaelin johdolla toiminut komitea, jossa Suomen ainoana edustajana oli vt. ministerivaltiosihteeri V. Procopé, sai nopeasti työnsä valmiiksi. Ennen kuin kotimainen hallitus tai valtiopäiville kokoontuneet säädty olivat

³ *M. Borodkin* Generalguvernör N. Bobrikoffs minne s. 7—10. Generalguvernör Bobrikoffs berättelse öfver Finlands förvaltning från sept. 1898 till sept. 1902 s. 1—3.

⁴ Keis. M:tin armollinen esitys... Asevelvollisuuslaiksi, Väliaikaiset valtiopäivät 1899, Asiakirjat.

⁵ *Rantakari* s. 302—303. *Uuno Tuominen* Helmikuun manifesti ja yritykset sen kumoamiseksi tai saattamiseksi sopusointuun Suomen lakien kanssa s. 51—52.

ehtineet saada tietoja komitean työstä, hallitsija 15. 2. 1899 vahvisti sen tekemän ehdotuksen manifestiksi.⁶

Manifestissaan hallitsija lupasi pysyttää voimassa ne määräykset, jotka koskivat Suomen sisäistä hallintoa ja maan paikallista lainsäädäntöä. Mutta koska Suomella oli myös sellaisia lainsäädäntöasioita, jotka olivat läheisessä yhteydessä koko valtakunnan etujen kanssa ja joita sen valtiopäivät eivät voineet yksin käsitellä, hän katsoi tarpeelliseksi muuttaa siltä osin valtakunnan yleisten lakien valmistamisjärjestystä sekä pidättää itselleen oikeuden niiden lainsäädännön kohtien määräämiseen, jotka koskivat koko valtakuntaa.

Manifestiin liittyvissä perussäännöksissä hallitsija vahvisti samalla kertaa lakien valmistamista ja julkaisemista koskevat lisämääräykset. Yleisvaltakunnallisia lakeja säädettäessä esityksen tekijöinä saivat olla keisarikunnan asianomainen ministeri ja Suomen ministerivaltiosihtööri, joille kenraalikuvernööri saattoi jättää tarpeellisiksi katsomansa ehdotukset maan lakien täydentämiseksi. Hallitsijan suosituttua esitykseen tuli asianomaisen ministerin hankkia asiasta lausunnot kenraalikuvernööriltä, ministerivaltiosihteeriltä, senaatilta sekä määrätapauksissa myös säädyiltä. Sen jälkeen ehdotukset oli jätettävä Venäjän valtakunnan-neuvoston tarkastettaviksi sekä vihdoin hallitsijan hyväksyttäviksi.⁷

Venäjän hallitus- ja sotilaspiirien käsityksen mukaan helmikuun manifesti oli valtakunnallisen yhdenmukaistamistarpeen vaatima välttämättömyys. Itsevaltiaalla hallitsijalla oli heidän mielestään oikeus menetellä Suomeen nähden tahtonsa mukaisesti. Suomalaisten mielestä manifesti merkitsi vallankaappausta, joka riisti säädyiltä vallan asioissa, joita ei ollut edes tarkemmin määriteltä.⁸ Hallitsijan

⁶ Ko. komitean pöytäkirjat on julkaissut *Theodor Cederholm* *Politiska minnen* s. 241—250.

⁷ Suomen asetuskokoelma 1899 n:o 3.

⁸ *Rantakari* s. 302, 305. *Tuominen* s. 53—54.

tahto ja Suomen perustuslait olivat joutuneet ristiriitaan keskenään.

Tieto helmikuun manifestin antamisesta yllätti yhtä hyvin suuren yleisön ja valtiopäiville kokoontuneet säädyt kuin ylimmän kotimaisen hallituksenkin. Lukuunottamatta Leo Mechelinää, joka vt. ministerivaltiosihteeri Procopélta oli vaitiololupausta vastaan saanut Pietarissa kuulla asian valmistelusta⁹, oli tilanteen kehitys suomalaisille tuntematon. Vasta sitten kun manifestin antaminen oli jo tapahtunut tosiasia, suomalaiset valtioelimet saivat tilaisuuden harkita, miten syntyvaltaaan ja sisällöltään maan perustuslakeja loukkaavaan julistukseen oli asennoiduttava. Ensimmäisenä tätä kysymystä joutui pohtimaan senaatti, jonka velvollisuuksiin kuului hallitsijan antaman manifestin julkaiseminen Suomen asetuskokoelmassa.

Manifestin antamispäivänä 15. 2. 1899 Pietarista palannut kenraalikuvernööri Bobrikov esitti senaatin talousosaston varapuheenjohtajalle ja prokuraattorille vaatimuksen, että senaatin tulisi välittömästi julkaista manifesti. Senaatti oli tehtävästään epä tietoinen. Monet sen jäsenistä katsoivat, ettei senaatilla hallitsijan neuvoa-antavana elimenä ollut oikeutta pidäytyä välittömästi promulgoimasta hallitsijan antamaa julistusta. Myös senaatin valmistelevan valiokunnan kokouksessa 17. 2. 1899 saapuvilla olleet säätyjen puhemiehet maamarsalkka S. W. v. Troil, porvarissäädyn puhemies A. J. Kurtén ja pappissäädyn puheenjohtaja G. Johansson kallistuivat tämän mielipiteen kannalle.¹⁰

Samanaikaisesti senaatille esitettiin kuitenkin toisaalta täysin vastakkaisia vaatimuksia. Tohtori Arvid Neoviuksen aloitteesta 17. 2. 1899 illalla Ateneumissa pidetty kansalaiskokous, johon osallistui pari sataa henkilöä eri puolueista,

⁹ Sigurd Nordenstreng Leo Mechelin II s. 19—20. B. Estlander Elva årtionden III s. 17—18.

¹⁰ Hallstenin pvk. 12. 12. 1899, OH, VA. Einar W. Juva P. E. Svinhufvud I s. 135—136. Tuominen s. 54.

esitti vetoomuksen, että ”Senaatti ei julkaisisi mitään valtiollista asiakirjaa, joka joko syntynsä tai sisällyksensä puolesta on Suomessa voimassa olevan oikeusjärjestyksen vastainen, vaan velvollisuutensa ja valansa mukaisesti alamaaisella esityksellä Hänen Majesteetilleen Keisarille ja Suuriruhtinaalle koettaisi saada sellaisen perustuslain rikoksen ehkäistyksi”.¹¹

Ateneumin kansalliskokouksen vetoamus, jonka sisältöön mm. ruotsinmielisten valtiopäivämiesten klubi sekä useat senaattiin kuulumattomat valtiollisen elämän johtomiehet yhtyivät, sai kannatusta myös senaatin piirissä. Julkaisukysymyksen tullessa lopulliseen käsittelyyn 18. 2. 1899 puolet senaattoreista asettui kannattamaan sitä mielipidettä, että senaatin tulisi ennen manifestin julkaisemista esittää hallitsijalle sen muuttamista koskeva alistus. Niukalla enemmistöllä — varapuheenjohtajan C. Tudeerin äänen ratkaistessa — senaatti päätti kuitenkin julkaista välittömästi manifestin sekä vasta sen jälkeen esittää alistuksensa hallitsijalle.¹²

Senaatin julkaisemispäätös, jonka johdosta prokuraattori W. W. Söderhjelm esitti pöytäkirjaan lausunnon, että senaatin olisi tullut ennen asiakirjain julkaisemista tehdä hallitsijalle esitys niiden perustuslainvastaisuudesta, sai osakseen runsaasti arvostelua myös suuren yleisön taholta sekä aiheutti sisäisiä ristiriitoja senaatissa. Kun senaatin istunnossa 3. 3. 1899 tehtiin ilmoitus, että hallitsija oli hylännyt senaatin alistuksen, saneli Yrjö-Koskinen puolestaan pöytäkirjaan eriävän mielipiteensä prokuraattorin lausunnon johdosta.¹³ Yrjö-Koskinen kannanotto, jota seurasi hänen muutamaa päivää myöhemmin jättämänsä eroanomus, lisäsi sisäistä jännitystä. Varsinkin hänen vanhat poliittiset vastustajansa

¹¹ Kokouksen senaatille esittämän vetoomuksen allekirjoituksineen on julkaissut *Cederholm Politiska minnen* s. 251—254. Vetoomuksen allekirjoitti mm. kaksi pappia: Ludvig Bengelsdorff ja K. A. Appelberg.

¹² Senaatin yht.ist. ptk. 18. 2. 1899. *Rantakari* s. 305—306.

¹³ Senaatin yht.ist. ptk. 3. 3. 1899.

ruotsinmieliset saivat tämän johdosta aiheen arvostella häntä ankarasti.¹⁴

Samalla kun manifestin julkaisemiskysymys synnytti vakavia ristiriitoja, heräsi toisaalta kansan keskuudessa voimakas halu nousta yksimielisesti puolustamaan maan oikeusjärjestystä sekä usko siihen, että hallitsija saadessaan selvyuden kansan mielipiteistä ja asiain todellisesta luonteesta olisi valmis korjaamaan erehdyksensä. Nämä käsitykset saivat ilmauksensa siinä suuressa kansalaisadressissa, jonka yli 500.000 kansalaista allekirjoitti vajaan kymmenen päivän kuluessa. Sitä suuremmaksi muodostui pettymys, kun hallitsija ei suostunut edes vastaanottamaan 500-miehistä lähetystä, joka oli saanut tehtäväkseen kansan yhteisen vetoomuksen esittämisen hallitsijalleen.¹⁵

Senaatin julkaistua manifestin sekä suuren lähetystön ja erinäisten muiden hallitsijan taivutteluyritysten päädyttyä epäonnistumiseen joutuivat valtiopäiville kokoontuneet säädyt määrittelemään kantansa hallitsijan tahdon ja maan perustuslakien väliseen ristiriitaan. Myös säätyjen keskuudessa esiintyi varsin erisuuntaisia mielipiteitä. Keskusteltaessa valtiopäivillä noudatettavasta menettelytavasta eräät ruotsalaisen puolueen edustajat esittivät vaatimuksen, että säätyjen tulisi kokonaan kieltäytyä käsittelemästä perustuslain vastaisesta järjestyksessä syntyneistä esityksistä. Ruotsalaisten jyrkkä laillisuusvaatimus sen enempää kuin vanhasuomalaisten taholta tehty ehdotus, että esitysten vastaehdotukseksi laadittaisiin täydellinen asevelvollisuuslaki,

¹⁴ Nya Pressen 4. 3. 1899 n:o 61 "En sista statsmannahandling" ja 8. 3. 1899 n:o 65 "Ett svagt försvar".

¹⁵ Suuren kansalaisadressin synnystä ja lähetystön matkasta ks. *S[antteri] I[ngman]* Suuri lähetystö. (E 29) *John Wm. Nylander* Den stora deputationen. (E 219) *V. Procopé* Min verksamhet såsom t.f. ministerstatssekreterare för Finland s. 72—79. *Konni Zilliacus* Ur Finlands nyaste historia s. 117—163. *W. A. Schmidt* (De väckta och kejsaren s. 149) on syystä arvellut, että suuren lähetystön matkan epäonnistuminen merkitsi samalla huoneentaulun kuuliaisuusiuhanteeseen perustuvien käsitysten järkkymistä kansan keskuudessa.

eivät saaneet tarvittavaa kannatusta. Sen sijaan enemmistö asettui kannattamaan Leo Mechelinin välitysehdotusta, jonka mukaan säätyjen olisi keskityttävä asian valtio-oikeudellisen puolen selvittelyyn sekä esitettävä ne perusteet, joiden mukaisen asevelvollisuuslain säädyt voisivat hyväksyä.¹⁶

Viimeksi mainitun toimintaperiaatteen mukaisesti valmistamassaan vastauksessa hallitsijalle säädyt päätyivät vakuuttamaan, että valtiosäännön mukaan voitiin Suomen kansan noudatettavaksi säätää lakeja vain maan perustuslakien määräämässä järjestyksessä ja että manifestilla ja siihen kuuluvilla perussäännöksillä, jotka olivat syntyneet ilman säätyjen suostumusta ja maan perustuslakien vastaisessa järjestyksessä, ei voinut olla Suomessa lain pyhyyttä. Niin ikään asevelvollisuuslain antaminen yleisvaltakunnallisena lakina ilman valtiopäivien suostumusta ei säätyjen mielestä voinut tapahtua Suomen valtiosääntöä loukkaamatta. Säätyjen lausunto päättyi juhlavaan ponteeseen, jossa ne vakuuttivat, että "säädyt katsovat korkeampaan maailmanjärjestykseen perustuvaksi velvollisuudekseen pitää kiinni siitä laista ja oikeudesta, joka vuonna 1809 on juhlallisesti vakuutettu Suomen kansalle järkäyttämättömästi säilytettäväksi."¹⁷

2. PAPISTO MUUTTUNEESSA TILANTEESSA

a. Arkkipiispan vaali ja papiston poliittiset kannanotot

Sortokauden kynnyksellä tapahtui Suomen kirkon johdossa eräs merkittävä muutos. Arkkipiispa T. T. Renvall kuoli lokakuussa 1898. Uuden arkkipiispan vaali määrättiin

¹⁶ Sigurd Nordenstreng Arbetsordningen vid 1899 års urtima lantdag s. 19—46. M. G. Schybergson "Demarche"-projektet vid 1899 års urtima lantdag, HTF 1923 s. 55—72.

¹⁷ Suomen suuriruhtinaanmaan Valtiosäätyjen päätös, Väliaikaiset valtiopäivät 1899, Asiakirjat.

toimeenpantavaksi tammikuussa 1899. Vaali herätti runsaasti mielenkiintoa ei ainoastaan kirkollisissa piireissä vaan myös niitten ulkopuolella. Levottomana aikana katsottiin arkkikiispalla olevan valtiollistakin merkitystä. Kirkolliselta kannalta katsoen vaikutti vaaliin kirkollisen ja raamatullisen suunnan välinen jännitys piispa Råberghin ollessa edellisen ja piispa Johanssonin jälkimmäisen suunnan ehdokkaana. Kun Johanssonia pidettiin poliittisesti kilpailijaansa vahvempana, vaaka kallistui hänen hyväkseen¹ siitä huolimatta, että kirkollisen suunnan taholla hänen valitsemistaan vastustettiin varsin kiivaasti.² Vaalissa Johansson sai 172, Råbergh 161 ja tuomiorovasti Dahlberg 104 ääntä.³

Kun vaalitaistelun yhteydessä oli korostettu Johanssonin valitsemisen poliittista merkitystä, pelättiin yleisesti, että hänet vaalivoitostaan huolimatta nimityksessä syrjäytettäisiin.⁴ Myös Johanssonilla itsellään oli se käsitys, ettei Bobrikov toivonut hänen nimittämistään.⁵ Pelko osoittautui kuitenkin turhaksi. Maaliskuun alussa, pari viikkoa helmikuun manifestin julkaisemisen jälkeen Johansson sai nimityksen.⁶

¹ US 10. 12. 1898 n:o 292; 1. 1. ja 6. 1. 1899 n:o 1 ja 4. HK 1898 s. 239. *Österbladh* Pappissääty Suomen valtiopäivillä II s. 318—319.

² Blomberg Bergrothille 27. 1. 1899, EB, VA. *Elis Bergroth* Arkkipiispan vaalin johdosta, *Vartija* 1898 s. 426—428.

³ Turun tklin ptk. 23. 1. 1899 § 2.

⁴ *Österbladh* II s. 318. Hedberg vaimolleen 22. 1. 1899, JH, VA.

⁵ *Gustaf Johansson* Några hågkomster från brytningstiden s. 91. Todellisuudessa Bobrikov ei asettunut vastustamaan Johanssonin ehdokkuutta. Esittelyaktissaan hän ehdotti hallitsijalle Johanssonin nimittämistä katsoen, että hän ei ollut virkaan ”vähemmän sopiva” kuin hänen kilpailijansa, jotka olivat saaneet vaalissa vähemmän ääniä. VSV 153/1899.

⁶ Nimityksestään Johansson kertoo saaneensa tiedon ollessaan kenraalikuvernöörin luona päivällisillä. Tällöin Pietarista saapuneitten pape-reitten joukossa oli hänen valtakirjansa. Johanssonin mielestä Bobrikovin käyttäytyminen osoitti tällöin, ettei kenraalikuvernööri ollut toivonut hänen nimittämistään. Myös saapuvilla ollut ortodoksisen kirkon arkkipiispa Nikolai osoitti Johanssonin kertoman mukaan mieltään sen johdosta, että hänet oli nimitetty Suomen arkkipiispaksi, vaikka myös

Teologisen katsomustapansa ja persoonallisen vaikutusvoimansa vuoksi Johansson nautti suurta arvonantoa papiston keskuudessa. Jo 1880-luvun puolivälistä alkaen hän oli ollut kirkon henkinen auktoriteetti, jota papisto mielellään seurasi.⁷ Poliittisesti Johansson lukeutui vanhasuomalaisiin kuulumatta kuitenkaan puolueen aktiivisiin kannattajiin. Käsitukset Johanssonin valinnan poliittisesta merkityksestä perustuivat ilmeisesti hänen valtiollisiin esiintymisiinsä 1890-luvun alussa. Niitten nojalla häntä saatettiin pitää määrätietoisenä Suomen oikeusjärjestyksen puolustajana.⁸

Samana päivänä 5. 3. 1899, jolloin Johansson sai Bobrikovilta tiedon nimityksestään, pidettiin lähes kaikissa Suomen kunnissa (467) kokoukset, joissa organisoitiin suuren kansalaisadressin keräystyö sekä valittiin kuntien edustajat suureen lähetystöön. Myös papisto osallistui varsin aktiivisesti näihin kokouksiin, jotka ainakin osaksi lienee pidetty kirkkoissa.⁹ Niinpä 80 kunnassa pappi toimi kansalaiskokouksen puheenjohtajana, 20:ssä sihteerinä ja 28:ssa pöytäkirjan tarkastajana.¹⁰ Näin ollen papit olivat vähintään joka neljännellä paikkakunnalla kansalaiskokouksen toimihenkilöinä.¹¹

ortodoksisen kirkon johtaja oli arkkipiispa. *Johansson Några hågkomster* s. 91—92.

⁷ *Rosenqvist* Suomen kirkon murrosaikoja s. 196. *Juva* Valtiokirkosta kansankirkoksi s. 119. *Yrjö J. E. Alanen* Gustaf Johansson s. 272. *Sentzke* Die Theologie Johann Tobias Becks II s. 153.

⁸ *Ks. Hyvämäki* Ennen routaa s. 164—166.

⁹ *Paavo Virkkunen* (Kahden sataluvun vaiheilta s. 193) mainitsee kansalaiskokousten olleen joitakin poikkeuksia lukuunottamatta kirkkoissa. *Eino I. Parmasen* (Taistelujen kirja I s. 101—102) mukaan kokoukset pidettiin monin paikoin kokoushuoneistojen puuttuessa kirkkoissa. Ilmeisesti käytäntö oli eri osissa maata hiukan erilainen.

¹⁰ Suurta lähetystä koskevat asiakirjat I. Koska eräitten kuntakokousten pöytäkirjat ovat hävinneet, yllä mainittua toimikuntiin osallistuneiden pappien lukumäärää ei voida pitää ehdottomana.

¹¹ Kuudella paikkakunnalla toimihenkilöinä oli kaksi pappia. Nämä pitäjät olivat: Eno, Lappajärvi, Loppi, Muolaa, Rautu ja Rautalampi. Suurta lähetystä koskevat asiakirjat I.

Papisto otti aktiivisesti osaa myös adressin allekirjoittamiseen lukuunottamatta valtiopäiväpapistoa, joka edusmiesten yleisesti omaksuman käytännön mukaisesti jätti adressin allekirjoittamatta. Niinpä 67,6 prosenttia koko maan seurakuntapapistosta osallistui tähän kansalliseen vetoomukseen. Allekirjoittaneet papit jakaantuivat hiippakunnittain seuraavasti:

Vuoden 1899 suuren kansalaisadressin allekirjoittanut seurakuntapapisto hiippakunnittain.¹²

Hiippakunta	papiston lukumäärä	allekirjoittaneit- ten lukumäärä	%
Turun arkkihiippakunta	286	208	72,7
Porvoon hiippakunta	184	122	66,3
Kuopion hiippakunta	128	81	63,3
Savonlinnan hiippakunta	182	116	63,7
Yhteensä	780	527	67,6

Tilastosta käy ilmi, että kansalaisadressin allekirjoittanut papisto jakaantui varsin tasaisesti eri hiippakuntien kesken. Se, että allekirjoittaneiden pappien suhteellinen osuus oli Turun arkkihiippakunnassa ja Porvoon hiippakunnassa 3-10 prosenttia suurempi kuin Kuopion ja Savonlinnan hiippakunnissa, johtui pikemminkin näitten hiippakuntien välillä vallinneista keräysolosuhteitten eroavuuksista kuin papiston erilaisesta asenteesta adressihankkeeseen. Toisaalta tilasto

¹² Ko. tiedot perustuvat fil. yliopp. Raili Pentin suuresta adressista keräämiin ja seminaariesitelmässään "Papiston suhtautuminen suureen adressiin v. 1899" esittämiin tietoihin. Koska eräät koulujen, yhdistysten ym. palveluksessa toimineet papit ovat merkinneet adressiin jonkun muun kuin kirkollisen arvonimensä ja koska heidän löytämisensä adressin allekirjoittajien joukosta on tästä syystä muodostunut vaikeaksi, jopa sattumanvaraiseksi, on tässä rajoitettu käyttämään vain seurakuntapapistoa koskevia tietoja.

osoittaa, että vaikka seurakuntapapiston suuri enemmistö (2/3) allekirjoitti adressin, kolmannes jätti sen suorittamatta. Koska on ilmeistä, että kaikki seurakuntapapit eräitä poikkeuksia lukuunottamatta¹³ olivat tietoisia adressihankkeesta ja saivat tilaisuuden sen allekirjoittamiseen, on syytä otaksua, että osa papistoa halusi tietoisesti pidättäytyä siitä.

Huolimatta papiston aktiivisesta osallistumisesta adressihankkeeseen sen edustajien lukumäärä jäi — kuten sivistyneistön osuus yleensä — varsinaista kansaa edustamaan tarkoitettussa suuressa lähetystössä varsin vähäiseksi.¹⁴ Niinpä kansalaiskokousten toimesta suureen lähetystöön valittiin vain kolme pappia: Inkoon kirkkoherra O. V. Bergroth, Soanlahden kirkkoherra K. R. Tavast ja Kuhmalahden kappalainen H. F. Kärki. Kun valituista kaksi ensiksi mainittua luopui edustustehtävästään, jäi kansalaiskokousten valitsemista pappisedustajista jäljelle vain pastori Kärki. Siirtovaltakirjojen nojalla tulivat kuitenkin hänen lisäkseen suureen lähetystöön Helsingin kappalainen K. T. Broberg Geetan, Helsingin kappalaisen apulainen A. J. Bäck Korsnäsin ja Tyrvään kirkkoherra J. Bäck Kumlingen edustajana.¹⁵ Näin suuressa lähetystössä oli lopulta mukana neljä pappia. Merkittävin heistä oli Johannes Bäck, josta tuli lähetystön matkan aikana sen eräänlainen hengellinen johtaja.¹⁶

Samalla tavoin kun seurakuntapapiston enemmistö myötäili kansan yleistä mielipidettä osallistumalla aktiivisesti adressihankkeeseen, valtiopäiväpapisto seurasi puolestaan uuden arkkipiispansa johdolla pääasiallisesti säätyjen yleisesti hyväksymää laillisuusohjelmaa. Laki- ja asevelvolli-

¹³ Pitkien ja vaikeitten liikenneyhteyksien vuoksi jäi nimien keräystyö suorittamatta 25 paikkakunnalla. Suurin osa näistä paikkakunnista sijaitsi joko Lapissa taikka saaristossa.

¹⁴ Suuri osa lähetystöön valituista edustajista oli kansanmiehiä, jolla haluttiin korostaa sitä, että adressi oli kansan tahdon spontaaninen ilmaus.

¹⁵ Suurta lähetystöä koskevat asiakirjat I.

¹⁶ *Parmanen* I s. 108, 116. *Zilliacus* Ur Finlands nyaste historia s. 152.

suusvaliokuntien mietintöjen tullessa toukokuun lopulla 1899 pappissäädyn käsiteltäviksi, useat säädyn jäsenet totesivat niiden vastaavan Suomen kansan yleistä mielipidettä. Jo yleiskeskustelun ensimmäisessä puheenvuorossa Oulun kirkkoherra rovasti W. Wallin (Valli)¹⁷ lausui, etteivät valtiopäiville annettujen esitysten ankarat vaatimukset olleet pahinta asiassa, vaan se tapa, millä esitykset olivat syntyneet. Se loukkasi Suomen hallitusmuotoa, jota Suomen kansa lähinnä Raamatun oppia piti pyhänä. Tästä syystä valiokuntien esitykset, joissa asetuttiin selvästi vastustamaan perustuslain loukkausta, ansaitsivat hänen mielestään korkeimman kiitoksen.¹⁸

Useat pappissäädyn jäsenet olivat niin ikään valmiit hyväksymään sen lakivaliokunnan esittämän käsityksen, että korkeampi maailmanjärjestys velvoitti säätyjä pitämään kiinni maalle annetusta oikeusjärjestyksestä.¹⁹ Pisimmälle viimeksi mainitun näkökohdan korostamisessa meni Maskun kirkkoherra H. E. Wegelius, joka ehdotti pastori J. W. Wartiaisen kannattamana sanojen ”korkeampi maailmanjärjestys” muuttamista sanoiksi ”jumalallinen maailmanjärjestys”.²⁰ Hänen ehdotuksensa ei kuitenkaan saanut säädyn hyväksymistä professori R. Hermansonin huomautettua, että oikeusjärjestys oli jo sellaisenaan mahdoton ilman persoonallista Jumalaa.²¹

Valtiopäiväpapisto sai myös ulkopuolisilta virkaveljiltään kehotuksia puolustaa järkähtämättä maan oikeusjärjestystä. Mm. Leivonmäen kirkkoherra A. O. Blomberg (Vuorimaa)²² varoitti virkaveljeään Elis Bergrothia kansan nimissä kaikista kompromisseista: ”Koko kansa muonamiehestä asti odottaa, etteivät säädyt rupee lainkaan tinkimään Suomen

¹⁷ Nimi oli vuodesta 1906 alkaen Valli.

¹⁸ Pps. ptk. 1899 s. 53. *Österbladh* II s. 354—355.

¹⁹ Pps. ptk. 1899 s. 60—61, 68—69 ja 74.

²⁰ Pps. ptk. 1899 s. 132—133.

²¹ Pps. ptk. 1899 s. 133—134. *Österbladh* II s. 351 viite 1.

²² Nimi oli vuodesta 1906 alkaen Vuorimaa.

valtiollisesta asemasta ja perustuslaillisista oikeuksista. Ja ellemme itse vähennä oikeuksiamme ja tule kavaltaajiksi omassa asiassamme, niin usko pois, eivät vihollisetkaan mitään voi.”²³

Samalla kun valtiopäiväpapisto halusi järkähtämättä puolustaa maan perustuslaillisia oikeuksia, sen lausuntoja sävytti toisaalta suorastaan naiivi usko siihen, etteivät perustuslakien vastaiset toimenpiteet olleet voineet tapahtua hallitsijan tahdosta. Tästä vakuuttuneena mm. Loimaan kappalainen J. W. Warttinen oli taipuvainen pitämään tapahtunutta perustuslakien loukkausta vain tilapäisenä ”Homeroksen torkahtamisena”, joka menisi pian ohitse. Puheenvuoronsa lopussa Warttinen lausui: ”Minä rohkenen sitä toivoa sitäkin suuremmalla syyllä, kun en voi uskoa, että pyhä Venäjä tahtois tehdä mitään, joka näin suuresti loukkaisi pyhyyttä kuin Suomen kansan Jumalalta saadun aseman ja kansallisuuden kukistaminen olisi.”²⁴

Vielä selvempänä kuin Warttisen sanoissa kuvasteli uskonnollissävyyinen luottamus hallitsijan oikeudenmukaisuuteen Paavolan kirkkoherran Wilhelmi Malmivaaran (Malmberg)²⁵ puheenvuorossa, jossa keisarin asettumista alamaistensa oikeuksia vastaan pidettiin nimenomaan neljännen käsikyn hallitsijaihanteen valossa käsittämättömänä. Käsiteltyään puheenvuorossaan sitä mahdollisuutta, että suomalaisia nuorukaisia vietäisiin tulevaisuudessa myös oman maan rajojen ulkopuolelle, Malmivaara lausui: ”Ei ole mahdollista, että Hänen Majesteettinsa, jolla itsellään on maailman suurimman valtakunnan hallitsijana alamaisiinsa nähden raskaimmat isälliset velvollisuudet kuin kellään toisella, raskisi ottaa Suomen isiltä ja äideiltä päätösvallan heidän sydäntänsä näin läheisesti koskevassa asiassa.”²⁶

Ilmeisesti papiston, joka oli tottunut luottamaan hallitsi-

²³ Blomberg Bergrothille 27. 1. 1899, EB, VA.

²⁴ Pps. ptk. 1899 s. 74.

²⁵ Nimi oli vuoteen 1906 saakka Malmberg.

²⁶ Pps. ptk. 1899 s. 142.

jaan nimenomaan "kristillisenä esivaltana" ja nähnyt perinnäisiä yhteiskunnallisia arvoja horjuttavat voimat kokonaan toisaalla, vapaamielisten aatteitten piirissä, oli vielä vaikeampaa kuin muiden ymmärtää, että keisari oli "syönyt sanansa" ja asettunut maan oikeusjärjestystä vastaan. Tähän näyttäisi viittaavan mm. se, ettei vastaavanlaisia luottamuksen ilmauksia esiintynyt esim. talonpoikaissäädyn edusmiesten samanaikaisissa puheenvuoroissa²⁷, vaikka usko hallitsijaan elikin voimakkaana kansassa manifestin jälkeisinä viikkoina.²⁸

Mainitun luottamuksen pohjalta eräät valtiopäiväpapit ilmaisivat myös uskonsa siihen, että hallitsija oikeat tiedot saadessaan olisi valmis auttamaan Suomea oikeuksiinsa. Tästä syystä esim. Rauman kirkkoherra, rovasti W. Kaitila piti koolla olevien valtiopäivien eräänä keskeisenä tehtävänä oikeiden tietojen antamista hallitsijalle. Mikäli säädyt onnistuivat tässä tehtävässään, sitä oli hänen käsityksensä mukaan pidettävä niiden parhaana saavutuksena.²⁹

Myös äskettäin nimitetty arkkikiispa ilmaisi valtiopäivien päättäjäispuheessaan koko kansan nimissä uskonsa siihen, että hallitsija päästessään selville asioitten todellisesta luonteesta olisi valmis peruuttamaan päätöksensä. Johansson lausui mm.: "Kaikkialla liikkuu Suomen kansassa ajatus: jos Keisari ja Suuriruhtinas aavistaisi, mitä tunnon vaivoja tätä nykyä on syntynyt uskollisessa Suomen kansassa, mitä murhetta ja ahdistusta sillä on, niin Hallitsija kohta poistaisi surun aiheet ja kansa on varma siitä, ettei se olisi keisarille ja suuriruhtinaalle vaikeaa."³⁰

Papiston perinnäinen luottamus esivaltaan sekä vanhasuomalaisen puolueen vankka kannatus pappissäädyssä vaikuttivat ilmeisesti myös siihen, että sääty halusi omasta puo-

²⁷ Ks. Tps. ptk. 1899 s. 54—76, 79—101. *Viljo Hytönen* Talonpoikaissäätö Suomen valtiopäivillä I s. 255—259. *Österbladh* II s. 358.

²⁸ *Tuominen* Helmikuun manifesti s. 55.

²⁹ Pps. ptk. 1899 s. 139.

³⁰ Pps. ptk. 1899 s. 191.

lestaan varoa liian jyrkkiä kannanilmaisuja hallitsijalle. Tämä tuli ilmi mm. keskusteltaessa hallitsijan myöhemmin valtiopäiville jättämistä esityksistä, jotka koskivat mieskohen ja rahallisen asevelvollisuuden tasoittamista. Kun lakivaliokunta ehdotti, että säädyt kieltäytyisivät kokonaan tutkimasta näitä esityksiä, koska ne edellyttivät perustuslakien vastaista lainsäädäntöjärjestystä³¹, sääty hyväksyi tämän menettelyn. Sen sijaan se piti valiokunnan ponnen sanamuotoa tarpeettoman jyrkkänä ja ehdotti toisten säätyjen kannasta poiketen sen muuttamista lievemmäksi. Muutosehdotus ei kuitenkaan vaikuttanut lopputulokseen, koska muut säädyt hyväksyivät ponnen valiokunnan ehdottomassa muodossa.³²

Ilmeisesti menettelytapakysymys alkoi yleensäkin askarruttaa niitä valtiopäiväpappeja, jotka olivat vanhasuomalaisen puolueen johtajaa Yrjö-Koskista kaikkein lähimpänä. Niinpä jyrkkänä vanhasuomalaisena tunnettu Elis Bergroth lausui eräässä valtiopäivien aikana äidilleen lähettämässään kirjeessä pelkäävänsä, että säädyt saattoivat itsepintaisuudellaan ärsyttää venäläisiä vastaan ja antaa iskuja, joita voitiin myöhemmin käyttää Suomen vahingoksi.³³ Bergrothin sanoissa kuvastui jo selvänä epäily enemmistön laillisuusnäkemystä kohtaan.

b. Tilanteen uskonnollinen tulkinta

Koko kansaa järkyttäneet valtiolliset tapahtumat pakottivat papiston määrittelemään niihin kantansa paitsi käytännön politiikassa myös periaatteelliselta, uskonnolliselta kannalta. Viimeksi mainittuihin selvittelyihin se joutui sekä kirkollisten aikakauslehtien kirjoituksissa että saarnoissa.

³¹ Lakivaliokunnan mietintö n:o 2, Väliaikaiset valtiopäivät 1899, Asia-kirjat.

³² Pps. ptk. 1899 s. 149—154. *Österbladh* II s. 360—362.

³³ *Sirenius* Elis Bergroth s. 520.

Hakiessaan mielekästä selitystä ajan tapahtumille niin herännäispapit kuin Vartijan ympärille ryhmittyneen kirkollisen suunnan papitkin päätyivät korostamaan kansan kollektiivista vastuuta tapahtumiin pietistis-ortodoksisessa hengessä. Kansan kohtalo oli seurausta sen omista synneistä ja vaati sitä katumukseen ja parannukseen.¹

Tämän uskon kansan jumalattomuuden ja sen silloisen kohtalon keskinäisestä syy-yhteydestä esitti heränneitten johtaja Wilhelmi Malmivaara jo vuoden 1899 alussa Hengellissessä Kuukauslehdessä. Hän selitti, että maan laillisiin oikeuksiin kohdistuvaa uhkaa oli katsottava Jumalan kaikkivaltiaan johdatuksen kannalta muistaen, ettei mitään kansojen enempää kuin yksilöidenkään elämässä tapahtunut Jumalan sallimatta. Koko nykyinen ahdinko kohtasi kansaa Jumalan sallimuksesta, mutta tarkoitti samalla sen parasta. Jos kansa meni itseensä ja kysyi tapahtumien syitä, niin se havaitsi, että Jumala salli hyökkäyksen kohdistua juuri siihen kohtaan kansan elämässä, missä syntiä oli tehty. Jumalan tarkoituksena oli, että kansa tunnustaisi syntinsä ja tekisi parannuksen.²

Etsiessään myöhemmissä kirjoituksissaan niitä syitä, jotka olivat olleet vetämässä tuomion kansan päälle, Malmivaara kohdisti huomionsa kirkonmiesten piirissä edellisillä vuosikymmenillä pahaa verta herättäneisiin vapaamielisiin pyrkimyksiin. Profeetallisen suoraviivaisesti hän viittasi tähän menneisyyden ”kansalliseen lankeemukseen” ja selitti, että suruttomuus oli menneinä aikoina kukoistanut vapaamielisyyden ja uskottomuus uskonnonvapauden peitenimen alla. Tämä jumalattomuuden kirous painoi hänen mielestään erityisesti sivistyneistöä, varsinkin sen ruotsinkielistä osaa.³

¹ Ortodoksian ja pietismin kollektiivisesta syntikäsituksesta ks. *Mikko Juva* Varsinais-Suomen seurakuntaelämä puhdasoppisuuden hallitsemisena vuosisatoina s. 174—175.

² *W. M[almivaara]* Herää Suomi, HK 1899 s. 17—19. *Osmo Tiitilä* Suomalainen kristillisyys Wilhelmi Malmivaaran edustamana s. 128—129.

³ *W. M[almivaara]* Vuoden vaiheessa, HK 1899 s. 2.

Kun kansan johtomiehet eivät olleet vapaamielisissä pyrkimyksissään kysyneet Jumalan sanan neuvoa, vaan ottaneet oppia suurista sivistysmaista, Jumalan aika oli nyt näyttää, minkä arvoinen oli valtio, joka oli rakennettu Jumalan tahtoa kysymättä.⁴

Nuoremmat herännäispapit Johannes Väyrynen ja Uno Wegelius seurasivat Hengellisessä Kuukauslehdessä esittämässään tulkinnoissa hengellistä johtajaansa. Myös heidän mielestään kansallisen lankeemuksen lähtökohtana olivat olleet ulkomaiset esikuvat, jotka olivat saaneet kannattajia ylemmissä kansanluokissa ja aiheuttaneet kansassa luopumuksen. Tämä oli ilmennyt ensisijaisesti rikkomuksena kolmatta ja neljättä käskyä vastaan. Kolmas käsky oli tallautunut huvittelunhimoon, ja neljännen käskyn unohtaminen oli antanut siemenen kaiken yhteiskunnallisen järjestyksen hajoamiseen.⁵

Pietistis-ortodoksisista ihanteista nouseva ärtymys edellisten vuosikymmenten vapaamielisiä yhteiskunnallisia uudistuksia kohtaan sekä vakaumus niiden kansalle aiheuttamasta onnettomuudesta ilmeni kuitenkin syvimpänä kirkolliseen suuntaan lukeutuvan pastori J. W. Wartiaisen eräässä kirjoituksessa. Hän valitti mm. sitä, että vapaamielisyyden nimissä oli syrjäytetty vähitellen se hallitusmuodon pykälä, joka velvoitti kuuliaisuuteen Jumalan sanalle, jotta "maailman hengen hallitsema kansan tahto pääsisi esille". Tämän kristillisyydelle vieraan maailmankatsomuksen Wartiainen katsoi aiheuttaneen mm. sen, että "Jumalan tahdon kallioperustus on pala palalta kiskottu pois ja sijaan on pantu kansan tahdon santapohja kansallisien laitostemme perustukseksi". Nyt oli Wartiaisen mielestä koittanut kuitenkin se hetki, jolloin myrsky koetteli perustuksia ja uusi rakennus-

⁴ W. M[almivaara] Kristitty ja isänmaa, HK 1900 s. 241—242. Tiililä s. 131.

⁵ J. Väyrynen Tehkää parannus, HK 1900 s. 23—24. U. Wegelius Kansojen kohtalo, HK 1900 s. 41—42.

työ oli aloitettava katumuksella ja synnin tunnustuksella.⁶

Lähtiessään siitä vakaumuksesta, että valtiollinen tilanne oli Jumalan sallima rangaistus, kyseiset kirjoittajat päätyivät epäilemään myös kansallisten oikeuksien puolustamiseen tähtäävää toimintaa menettelynä, joka loukkasi Jumalan suunnitelmia ja maailmanhallintoa. Niinpä Malmivaara vakuutti eräässä kirjoituksessaan, ettei kansaa auttanut oikeuksiinsa nojaaminen, ei laeista kiinni pitäminen eikä hallitsijaansa vetoaminen, jos se hylkäsi Jumalan oikeuden ja lain eikä kääntynyt Kuninkaitten Kuninkaan puoleen apua etsimään.⁷

Vielä pitemmälle menevät johtopäätökset teki Elis Bergroth, joka kytki tämän uskonnollisen näkemyksen perinteellisiin poliittisiin vastakohtiin. Hänen mielestään oli valtiollisen iskun tultua näyttänyt aluksi siltä, että kuritus olisi ollut johtamassa kansan parannuksen tielle. Kirkot olivat täytyneet rukoilevista joukoista ja puolueitten välinen taistelu oli hetkeksi tauonnut. Aikaisemmin Jumalasta vieraantuneet olivat kuitenkin pian hylänneet tämän tien ja tarttuneet uudelleen sota-aseisiin. Tämä omiin neuvoihin turvautuminen oli Bergrothin mielestä riistämässä kansalta sen siunauksen, mitä Herra oli kurituksellaan tarkoittanut.⁸

Kun edellä mainitut pietistis-ortodoksista suuntausta edustavat papit tarkastelivat valtiollista tilannetta kollektiivisen vastuun kannalta ja katsoivat kansan ajallisen menestyksen olevan riippuvaisen sen hengellisestä tilasta, eräät toiset papit päätyivät arvioimaan samaa kysymystä yksilö- ja yhteiskuntaeettiseltä kannalta kysyen, miten kristityn tuli asennoitua lainvastaisesti toimivaan esivaltaan ja sen

⁶ J. W. Wartiainen Sanalle rakettu huone, Vartija 1899 s. 81—82.

⁷ W. M[almivaara] Herää Suomi, HK 1899 s. 19.

⁸ Elis Bergroth Kukistukseksiko tai korotukseksi, Vartija 1899 s. 78. Myös lähetyssaarnaaja Frans Hannula (Jumala kurittaa ja Jumala auttaa, Kirkollisia Sanomia 1899 s. 91) totesi, että kansalliset puolustustoimet olivat vain oljenkorsia, niin kauan kuin unohdettiin Jumalta tuleva todellinen apu.

käskyihin. Viimeksi mainitusta kysymyksenasettelusta lähti ennen muita professori G. G. Rosenqvist.

Pohtiessaan kysymystä alamaisen suhteesta oikeutensa ylittäneeseen esivaltaan Teologisessa Aikakauskirjassa Rosenqvist totesi, että esivallan säilyttääkseen Jumalalta saamansa vallan alamaisiinsa oli pysyttävä toiminnassaan jumalallisen siveyden ja oikeuden perustuksella. Jos esivalta ei toiminut näitten ikuisten perusteitten kanssa sopusoinnussa, se oli vain pelkkä fyysinen valta, jonka käskyt eivät sitoneet alamaisia. Niin kuin kaikki inhimilliset lait saivat syvimältäään ravintonsa jumalallisesta, niin tuli jokaisen esivallan käskyn Rosenqvistin mukaan olla sopusoinnussa oikeuden ikuisten perustusten kanssa ollakseen alamaisen omaatuntoa velvoittava.⁹

Samaa katsomustapaa kuin Rosenqvist edusti evankelisen liikkeen johtaja, kirkkoherra Johannes Bäck. Eräässä Helsingissä pitämässään saarnassa, joka sittemmin julkaistiin kirjasena "Daniel jalopeurain luolassa", Bäck Danielin uskontaistelusta hakeminsa esimerkein (Dan. 6: 19—27) todisteli, miten jokaisen kansalaisen eettinen oikeus ja velvollisuus oli kieltäytyä tottelemasta hallitsijansa väärää käskyä. Kaiken valtiotaidon ja viisaitten laskelmien yläpuolella oli ikuinen totuus, jota jokaisen tuli seurata ja joka myös johti aina lopulta voittoon.¹⁰

Näin edellä mainittujen pappien toisistaan poikkeavat teologiset lähtökohdat johtivat erilaisiin menettelytapavaatiimuksiin. Kun pietistis-ortodoksista suuntausta edustavien pappien käsityksille oli leimaa antavana piirteenä passiivinen Jumalan suunnitelman toteutumisen odotus ja alistumisihanne, Rosenqvist ja Bäck vaativat yksilö- ja yhteiskuntaeettisistä lähtökohdista käsin aktiivista taistelua oikeuden puolesta yhteiskunnassa.

Ilmeisesti Bäckin Helsingissä pitämä saarna ei ollut

⁹ G. G. Rosenqvist *Etiska betraktelser*, TA 1899 s. 177—178.

¹⁰ Johannes Bäck *Daniel jalopeurain luolassa*.

ainoa laatuaan helmikuun manifestin jälkeisessä tilanteessa. Santarmihallituksen kenraalikuvernöörin kanslialle lähettämistä raporteista päätellen papisto esitti samantapaisia tulkintoja saarnoissaan eräillä muillakin paikkakunnilla.¹¹

c. Papiston toiminta hallitusvallan tarkkailun alaisena

Kireän poliittisen tilanteen takia papiston uskonnolliset tulkinnat saivat nähtävästi varsin vähän yleistä huomiota osakseen. Venäläinen hallitusvalta seurasi sen sijaan papiston mielipiteiden kehitystä ilmeisen kiinnostuneena. Sen kannalta varsinkin papiston valtiovallan toimenpiteisiin kohdistamat arvostelut tuntuivat kaikissa muodoissaan kiusallisilta, koska ne olivat omiaan järkyttämään yhteiskuntarauhaa kansan keskuudessa.

Pian helmikuun manifestin julkaisemisen jälkeen 10. 3. 1899 kenraalikuvernööri saikin aiheen muistuttaa senaattia salaisella kirjelmällä manifestiin liittyvistä uskonnollisista selityksistä maan kirkkoissa. Santarmihallituksen päällikön raportteihin perustuvassa valituskirjeessä Bobrikov selitti, että eräiden kaupunkipaikkakuntien luterilaisissa kirkkoissa oli manifestin johdosta esitetty uskonnollisia tulkintoja, jotka eivät hänen mielestään olleet sopusoinnussa kristillisen saarnan hengen kanssa.¹

Senaatti lähetti asiasta tiedustelun tuomiokapituleille, mutta syyllisiä ei ilmaantunut. Sitä vastoin sekä arkkihiippakunnan että Porvoon ja Savonlinnan hiippakuntien tuomiokapitulit paheksuivat vastauksissaan santarmihallituksen ylimalkaisia syytöksiä, joissa ei lausuttu suoraan, missä kyseisellä tavalla oli menetelty.²

Kun Bobrikovin valitus jäi tuloksettomaksi, sai vt. ken-

¹¹ Kirk. toimituskunnan salaiset asiakirjat n:o 1.

¹ Kenraalikuvernööri senaatille 10. 3. 1899, Kirk. toimituskunnan salaiset asiakirjat n:o 1.

² Tuomiokapitulien vastaukset senaatille, Kirk. toimituskunnan salaiset asiakirjat n:o 1.

raalikuvernööri Šipov sen sijaan puoli vuotta myöhemmin tilaisuuden yksityiskohtaisemman syytöksen esittämiseen Kuopiossa ilmestyvää Kansan Ystävä-lehteä vastaan. Mainittu kirkollinen lehti oli eräässä kirjoituksessaan esittänyt lukijakunnalle vetoamuksen rukoilla hallitsijalle viisautta ylhäältä, että hän hyväksyisi ylimääräisten valtiopäivien päätöksen ja että Jumala suojelisi hallitsijaa vääriltä neuvonantajilta, jotka eivät toiminnassaan kysyneet Jumalan tahtoa.³

Kirkollisen lehden arvosteleavassa puuttumisessa hallitusvallan toimiin vt. kenraalikuvernööri näki hälyttävän oireen hallitusvallan ja kirkon välisten luottamuksellisten suhteiden horjumisesta ja katsoi velvollisuudekseen kiiruhtaa siitä välittömästi varoittamaan. Venäläisten esikuvien valossa kirkonmiesten puuttuminen valtiolliseen kysymykseen näytti ilmeisesti hänestä myös täysin käsittämättömältä.

Kirjeessään senaatille Šipov huomauttikin, että mainittu lehti oli kirjoituksessaan puuttunut poliittiseen kysymykseen, jolla ei ollut tekemistä uskonnon kanssa. Hänen mielestään kirjoitus ei myöskään ollut sopusoinnussa evankeliumin sanoman kanssa, ”joka tarkalleen erottaa Jumalan ja keisarin”. Koska mainitun kaltainen opetus oli omiaan vahingoittamaan kansaa, Šipov kehotti senaattia toimimaan niin, että kansaa evankeliumin puhtaalla opetuksella ohjattaisiin kristilliseen lempeyteen ja rakkauteen. Näin tehdessään papisto samalla ohjasi kansaa täyttämään velvollisuutensa häntä kohtaan, jonka Jumala oli kutsunut hallitsemaan valtakuntaa.⁴

Šipovin venäläisen hallitusvallan kirkkopoliittisia käsitteksiä hyvin kuvastava kirjelmä aiheutti pitkällisen jälkiselvittelyn. Epäilykset artikkelin kirjoittajasta kohdistuivat aluksi itseensä arkkipiispaan⁵, joka otti aktiivisesti osaa

³ Kansan Ystävä 13. 7. 1899 n:o 28. *Österbladh* Pappissäätö Suomen valtiopäivillä II s. 368.

⁴ Kirk. toimituskunnan salaiset asiakirjat n:o 2.

⁵ Wiipuri-lehti (2. 8. 1899 n:o 176) lainasi Kansan Ystävä-lehden artikkelin esittäen sen arkkipiispa Johanssonin kirjoittamaksi.

Kansan Ystävä-lehden toimitustyöhön.⁶ Epäily osoittautui kuitenkin aiheettomaksi kenraalikuvernöörin kanslian päällikön tiedusteltua asiaa itseltään Johanssonilta.⁷ "Syylliseksi" osoittautui sen sijaan Kuopion tuomiorovasti J. Schwartzberg⁸, jolle kirjoitus muodostui myöhemmin varsin kohtalokkaaksi. Kun vuoden kuluttua tästä tapahtumasta suoritettiin Kuopion hiippakunnan piispan vaali, Schwartzberg sai enimmät äänet. Vedoten Schwartzbergin Kansan Ystävä-lehdessä julkaisemaan kirjoitukseen kenraalikuvernööri yhdessä ministerivaltiosihteerin kanssa asettui vastustamaan hänen nimittämistään piispaksi.⁹ Hänen asemestaan sai nimityksen 10. 5. 1900 toisella vaalisijalla ollut Lapuan kappalainen, teologian tohtori J. R. Koskimies (Forsman).¹⁰

Kenraalikuvernöörin kirkkoon kohdistunut epäily oli kenties osaltaan vaikuttanut myös puolta vuotta aikaisemmin tapahtuneeseen Savonlinnan hiippakunnan piispan nimittämiseen, vaikka kenraalikuvernöörin esittelyasiakirjat eivät suoranaisesti viittaa tällaiseen. Sivuuuttaen ensimmäisellä ja toisella vaalisijalla olleet teologian tohtorit J. I. Gummeruksen ja K. A. Appelbergin Bobrikov asettui tällöin kannattamaan kolmannella vaalisijalla ollutta¹¹ Kuopion silloista piispaa O. I. Collianderia, joka saikin kenraalikuvernöörin esittelyn mukaisesti 24. 11. 1899 hallitsijan nimityksen.¹² Vaikka kenraalikuvernööri perusti esityksensä yksinomaan siihen, että Colliander oli toiminut kolme vuotta toisen hiippakunnan piispana ja hänellä sen vuoksi oli etuoikeus, saat-

⁶ Johansson oli Kuopion piispana ollessaan v. 1896 ollut perustamassa ko. lehteä. Y. A. Wallinmaa Piirteitä Gustaf Johanssonin toiminnasta Kuopion hiippakunnan piispana s. 161.

⁷ Minkwitz Johanssonille 7. 9. 1899, GJ, SJ.

⁸ Minkwitz Johanssonille 30. 9. 1899, GJ, SJ.

⁹ VSV 127/1900.

¹⁰ Kuopion tklin kiertok. 23. 6. 1900 n:o 460. Nimi oli vuoteen 1906 saakka Forsman.

¹¹ Colliander oli saanut kolmannen vaalisijan arvalla. Asessori Lyralla oli ollut sama äänimäärä. Savonlinnan tklin kiertok. 15. 7. 1899 n:o 32.

¹² VSV 170/1899. Savonlinnan tklin kiertok. 22. 12. 1899 n:o 37.

toi asianomaisen piispaehdokkaan ”epäpoliittisuus”¹³ olla kenraalikuvernöörin silmissä erityinen ansio maan itäisimmän hiippakunnan piispan virkaa täytettäessä.¹⁴

3. VUODEN 1900 VALTIOPÄIVISTÄ YRJÖ-KOSKISEN AVOIMEEN KIRJEESEEN

a. Hajaannuksen synty

Helmikuun manifestin antamisen jälkeen kansan keskuudessa voimakkaana elänyt usko siihen, ettei manifesti perustunut hallitsijan vaan hänen väärrien neuvonantajiansa tahoon, osoittautui pian kestäättömäksi. Puolen vuoden luovan tauon jälkeen yhdenmukaistamistoimenpiteet jatkuivat tihevästi. Tällöin tehdyistä päätöksistä oli Suomen erikoisaseman kannalta kenties kohtalokkain venäläisen miehen, valtakunnan sihteerin V. K. v. Plehwen nimittäminen Suomen ministerivaltiosihteeriksi. Kuristava ote ilmeni myös maan sisäisessä hallinnossa. Salainen urkintajärjestelmä voimistui, ja painoylihallitus toimi vireästi jakaen lakkauttamispäätöksiä sanomalehdille.¹

Venäläistämistoimenpiteiden jatkuessa sisäisen yksimielisyyden säilyminen vaikeutui. Helmikuun manifestin julkaisemisesta lähtien kytenyt erimielisyys ilmeni jo vuoden 1899 loppukuukausina entistä selvempänä ruotsalaisten syyttäessä suomalaisen puolueen johtoa välinpitämättömyy-

¹³ Colliander, joka oli teologisilta näkemyksiltään beckiläinen, edusti varsin jyrkästi sitä kantaa, ettei ”politikoiminen” kuulunut kirkonmiehelle.

¹⁴ Kenraalikuvernöörin sympatiat Collianderia kohtaan ilmenivät myöhemmin mm. siinä, että hänet vakiintuneesta käytännöstä poiketen määrättiin vuoden 1900 valtiopäivillä pappissäädyn varapuheenjohtajaksi ennen piispa Råberghia, joka oli virkaiältään vanhempi. *Österbladh* II s. 373.

¹ Ks. *Rantakari* Routavuodet s. 312. *J. N. Reuter* Kagalen I s. 46. *Parmanen* Taistelujen kirja I s. 285—293.

destä kansan vaatimuksia kohtaan.² Suomalaisen puolueen joulukuussa 1899 pitämässä puoluekokouksessa menettelytapakysymys aiheutti niin ikään varsin paljon erimielisyyttä "nuorten" syyttäessä "vanhoja" liian pitkälle menevistä myönnytyksistä.³

Erimielisyydet eivät kuitenkaan vielä tässä vaiheessa osoittautuneet ylipääsemättömiksi. Niinpä tammikuussa 1900 lakimääräisille valtiopäiville kokoontuneet säädyt hyväksyivät yksimielisesti hallitsijalle esitettävän jyrkkäsanaisen vetoimuksen vallitsevan hallintojärjestelmän ja nurjien paino-olojen johdosta. Tuomiten jyrkästi kohta kohdalta kahden edellisen vuoden aikana maassa harjoitetun perustuslakien vastaisen politiikan säädyt anoivat, että Keisariallinen Majesteetti ryhtyisi toimenpiteisiin maan hallinnossa ilmenneiden epäkohtien poistamiseksi ja sen saattamiseksi yhtäpitäväksi maan lakien ja oikeusjärjestyksen kanssa.⁴

Sisäisen yksimielisyyden kannalta kohtalokkaaksi muodotui sen sijaan kohta valtiopäivien jälkeen senaatin julkaistavaksi saapunut kielimanifesti, joka määräsi venäjän kielen otettavaksi käytäntöön jo samana vuonna valtiosihteerinviraston, kenraalikuvernöörinkanslian ja Suomen passiviraston virallisena kielenä sekä muutamaa vuotta myöhemmin mm. senaatin talousosaston pöytäkirja- ja keskustelukielinä.⁵ Kun senaatti vastoin sille esitettyjä toivomuksia⁶ päätti 6. 7. 1900 pitämässään istunnossa 12 äänellä 6 ääntä vas-

² Ks. Nya Pressen 28. 10. 1899 n:o 234 "Lantdagsmannavalen och partierna". US 1. 11. 1899 n:o 272 "Menevätkö tiet jälleen erilleen". *Österbladh* Pappissäty Suomen valtiopäivillä II s. 368—369.

³ Hallstenin pvk. 12—19. 12. 1899, OH, VA. *Österbladh* II s. 369.

⁴ Lakivaliokunnan mietintö n:o 17, Valtiopäivät 1900, Asiakirjat.

⁵ Suomen asetuskokoelma 1900 n:o 22.

⁶ Mm. 22. 6. 1900 Ritarihuoneella pidetty entisten valtiopäivämiesten kokous, johon osallistui 61 valtiopäivämiestä kaikista säädystä, päätti lähettää manifestin johdosta protestikirjoituksen ministerivaltiosihteerille sekä saattaa saman kirjelmän luottamuksellisesti senaatin jäsen-tietoon. "Kagaalin" arkistoa s. 40—55. V. M. v. *Born* Käynti valtiollisella asialla Plehven luona s. 171—179.

taan kahden senaattorin pidättyessä äänestämästä julkaisesta manifestin⁷, sen päätös herätti laajalti tyytymättömyyttä.

Varsinkin ruotsalaiset ja nuorsuomalaiset arvostelivat senaatin menettelyä ankarasti. Sekä julkisissa kirjoituksissa että yksityisissä kirjeissä he syyttivät pelkuruudesta ja isänmaallisen velvollisuudentunnon puutteesta julkaisemisen puolesta äänestäneitä senaattoreita, joiden enemmistö luokitui vanhasuomalaisiin. Heidän mielestään senaatin olisi tullut yksimielisesti kieltäytyä julkaisemasta manifestia silläkin uhalla, että se olisi johtanut hallituksen erottamiseen.⁸

Monien johtavien vanhasuomalaisten puoluemiesten samoin kuin puolueen päälehden Uuden Suomettaren kanta senaatin julkaisemispäätökseen oli aluksi horjuva. Myöhemmin samana kesänä ja seuraavana syksynä syytettyjä senaattoreita puolustava asenne sai tällä taholla kuitenkin lisääntyvästi jalansijaa. Vanhasuomalaiset — ensisijaisesti Yrjö-Koskinen — vetosivat siihen, ettei senaatti oikeudellisen asemansa vuoksi voinut asettua hallitsijan tahtoa vastaan ja että senaatin säilyttäminen kotimaisten miesten käsissä oli maan hallinnon, talouden hoidon ja oikeuden käytön vuoksi välttämätöntä. Heidän mielestään kansan velvollisuus oli senaatin syyttelyn asemesta nähdä myös omat velvollisuutensa perustuslaillisten oikeuksien puolustamisessa.⁹

Kielimanifestin aiheuttamaa hajaannusta syvensivät valtanpitäjien jatkuvat yhdenmukaistamistoimenpiteet, kuten

⁷ Senaatin yht. ist. ptk. 6. 7. 1900. Ennen julkaisemispäätöstään senaatti teki alistuksen hallitsijalle. Senaatin yht. ist. ptk. 29. 6. 1900. Senaatin käymistä neuvotteluista ks. *Eero Kivikataja* Sortovuosien tapahtumia s. 30—35. *Reuter* s. 53—55.

⁸ *Reuter* I s. 55—56. *Kivikataja* s. 38—39. Eräitten johtavien ruotsalaisten ja nuorsuomalaisten toimesta ryhdyttiin heti julkaisemispäätöksen jälkeen toimittamaan mielenosoitusadressia julkaisemisen puolesta äänestäneille senaattoreille. Adressin, joka on julkaistu *Fria ord*'issa 8. 9. 1900, allekirjoitti noin 1.500 tunnettua kansalaista eri puolilta maata.

⁹ *US* 7. 7., 15. 9. ja 21. 9. 1900 n:o 173, 232 ja 238. *Reuter* I s. 59—61. *Österbladh* II s. 230—232. *Kivikataja* s. 39—42.

venäjän kielen tuntimäärän lisääminen kouluissa, kulukauppiasasetus, venäläisten kirjastojen, kirkkojen ja koulujen perustaminen sekä yhdistys- ja kokoontumisvapauden rajoittaminen. Lopullisen sysäyksen hajaannukseen antoi kuitenkin vasta Yrjö-Koskisen 70-vuotispäivänään 11. 12. 1900 Uudessa Suomettaressa julkaisema ”avoin kirje”, jossa hän suomalaiskansallisen ideologiansa sekä Venäjän-poliittisten käsitystensä pohjalta vaati omaa puoluettaan asettumaan kotimaisen hallituksen taakse sekä katkaisemaan kaikki yhteydet ruotsalaisen puolueen ja sen ”suomeksi heiluvan hännän”, nuorsuomalaisten kanssa.¹⁰

Yrjö-Koskisen jyrkkä ohjelmajulistus merkitsi lähinnä hänen ideologis-poliittisten käsitystensä soveltamista hetken tilanteeseen. Kielirauhaa ei hänen mielestään voitu ulkonaisesta vaarasta huolimatta julistaa, koska kansallinen yksimielisyys ilman kielellistä yhteyttä oli keinotekoinen. Toisaalta suomalaisen puolueen tuli Yrjö-Koskisen mielestä varoa kompromettoimasta itseään vallanpitäjien silmissä liittoutumalla ruotsalaisten ja heihin liittyneiden ”nuorten” kanssa, jotka hänen mielestään jyrkällä mielenosoituspolitiikallaan olivat saattaneet itsensä venäläisten silmissä epäilyksenalaiseksi.¹¹

Kirjeen ilmestymishetkellä vallinneessa tilanteessa sen sisältö tulkittiin kuitenkin yleisesti ”eripuraisuuden soihtuksi”, jonka vanha puoluemies oli heittänyt puolueintohimojensa vallassa olemassaolostaan kamppailevan kansan keskelle.¹² Näin käsitettynä se herätti ruotsalaisten ja nuorsuomalaisten keskuudessa suuttumuksen myrskyn, jonka äärimmäisinä seurauksina olivat helmikuun manifestin julkaisemisen vuosipäivänä 18. 2. 1901 Yrjö-Koskista ja eräitä myöntäväisyyssenaattoreita vastaan kohdistuneet mielen-

¹⁰ US. 11. 12. 1900 n:o 307 ”Avoin kirje ystävilleni”. *Rantakari* s. 315—316. *Reuter* I s. 62—63.

¹¹ *Rommi* s. 103—107. *Rantakari* s. 317.

¹² *Th. Rein* Lefnadsminnen s. 400.

osoitukset sekä kunnianloukkaus oikeudenkäynti Helsingin raastuvanoikeudessa.¹³

”Avoin kirje” ei saanut varauksetonta hyväksymistä vanhasuomalaisien keskuudessa. Niinpä Uusi Suometar eräiden johtavien puolue miesten yhteisen neuvonpidon jälkeen¹⁴ sanoutui jo seuraavana päivänä irti vanhan puoluejohtajan ohjelmasta katsoen sen poikkeavan monilta kohdilta siitä, mitä ”oikeus ja isänmaan onni” senhetkisissä oloissa vaativat¹⁵ Ruotsalaisten ja nuorsuomalaisien rajut hyökkäykset Yrjö-Koskista vastaan vaikuttivat kuitenkin osaltaan siihen, että vanhasuomalaisien mielipiteet alkoivat käydä vanhan johtajansa persoonaa ja vähitellen myös hänen ohjelmaansa kohtaan suopeammiksi.¹⁶

Lukuunottamatta eräitä puolueen kärkiryhmiin lukeutuvia — joukossa mm. K. F. Ignatius ja O. Donner — vanhasuomalaiset asettuivat vähitellen ns. myöntäväisyyssenaatin taakse ja korostivat sitä, että suomalaisten oli varovaisella menettelyllä ja sovitteluin yritettävä etsiä ratkaisu, joka tyydyttäisi venäläisten oleelliset vaatimukset tuhoamatta silti Suomen autonomian jatkumisen edellytyksiä.¹⁷ Ruotsalaiset ja nuorsuomalaiset sitävastoin tähdensivät entistä määrätietoemmin ehdotonta kiinnipitämistä maan perustuslaillisista oikeuksista. Jokainen luovutettu asema oli heidän mielestään kaikiksi ajoiksi menetetty. Siksi kansan sekä isänmaallinen että moraalinen velvollisuus oli myönnytysten asemesta käydä laillisuustaisteluun.¹⁸

Vuoden 1901 alkupuoliskolla tehdyt vakavat yritykset yhteisen pohjan keksimiseksi näiden eri katsomustapojen välille eivät enää johtaneet tulokseen.¹⁹ Hajaannus oli syntynyt.

¹³ Mainituista tapahtumista ks. *Reuter* I s. 64—68.

¹⁴ Hallstenin pvk. 12. 12. 1900, OH, VA.

¹⁵ US. 12. 12. 1900 n:o 308. *Reuter* s. 63—64.

¹⁶ US 3. 3. 1901 n:o 53. *Reuter* I s. 68. *Österbladh* II s. 432—433.

¹⁷ *Paasikiven* muistelmia sortovuosilta I s. 59.

¹⁸ [Th. Homén] Passiivinen vastarinta s. 4—5. (E 1021) *Lauri Hyvä-mäki* Perustuslaillinen ideologia s. 76—77.

¹⁹ *Reuter* I s. 69—71.

*b. Johanssonin Pietarin matka ja papiston
kannanilmaukset alkavassa hajaannuksessa*

Ylimääräisten valtiopäivien jälkeen jatkuneet yhdenmu-
kaistamistoimet olivat ilmeisesti saaneet myös papiston va-
kuuttuneeksi siitä, että hallitusvallan politiikka oli ratkaise-
vasti muuttunut. Niinpä pappissäädyn edustajat K. E. Sten-
bäck, A. W. Lyra ja G. O. Th. Nordström totesivat kohta vuo-
den 1900 valtiopäivien alussa säädyllään esittämässään ano-
musehdotuksessa, ettei lain horjumaton totuus ollut sen jär-
jestelmän ohjeena, jota toista vuotta oli maan sisäisessä hal-
linnossa noudatettu. Koska kaiken terveen valtioelämän vält-
tämättömänä ehtona oli hallinnon hoitaminen tavalla, joka
herätti kansan luottamusta ja kunnioitusta, asianomaiset eh-
dotuksen allekirjoittajat kehottivat säätyä yhtymään ano-
mukseen, että hallitsija ryhtyisi toimenpiteisiin maan sisäi-
sen hallinnon palauttamiseksi sopusointuun maan lakien
kanssa.¹

Anomusehdotuksessa esitetyt mielipiteet saivatkin sää-
dyn varauksettoman kannatuksen. Lakivaliokunnan tämän
ja toisissa säädyissä tehtyjen vastaavanlaisten ehdotusten
pohjalta valmistamasta säätyanomusehdotuksesta myöhem-
min pappissäädyssä keskusteltaessa mm. Elis Bergroth va-
kuutti jokaisen kansan keskuudessa liikkuneen tietävän, että
viimeaikaiset hallintotoimet olivat herättäneet kansassa en-
nenkuulumatonta rauhattomuutta. Siksi säädyt saattoivat
hänen mielestään kääntyä anomuksellaan hallitsijan puoleen
varmoina siitä, että ne esittivät silloin syvimpien kansan-
luokkien toivomuksen.²

Myös arkkipiispa Johansson yhtyi omalaatuisella taval-
laan vallitsevan hallintojärjestelmän arvostelijoihin. Hallit-
sijan valtaistuinpuheeseen vastatessaan hän viittasi siihen,
miten kansoillekin tuli leikkuuaikansa, jollon Jumala antoi

¹ Pps. ptk. 1900 s. 93—95. *Österbladh* Pappissääty Suomen valtiopäi-
villä II s. 384.

² Pps. ptk. 1900 s. 1464. *Österbladh* II s. 390

niille niiden tekojen mukaan, sekä päätti puheensa toteamukseen: ”Suokoon Jumala, että sivistyskansat aikoinaan kääntyvät turhan suuruuden ja vallanhimon polulta oikeutta ja totuutta todella palvelemaan, ettei tuleva elon aika tuottaisi heille tuhoa.”³

Aktiivisuudesta tunnettu arkkipiispa ei kuitenkaan tyytynyt vain Jumalan järjestyksen nimessä tuomitsemaan aikansa valtapyyteitä. Hän tahtoi myös henkilökohtaisesti tavata korkeimman hallitusvallan edustajat esittääkseen heille käsityksensä ja päästäkseen selvyyteen heidän todellisista pyrkimyksistään. Tässä tarkoituksessa hän — nähtävästi valtiopäiville kokoontuneiden kotimaisten poliitikkojen kehoittaessa häntä siihen — matkusti kesken valtiopäivien huhtikuussa 1900 Pietariin.

Saavuttuaan Pietariin 7. 4. 1900 Johansson kävi ensiksi sikäläisen suomalaisen seurakunnan kirkkoherran A. Hakkaraisen sekä ministerivaltiosihteerin apulaisen, kreivi C. A. Armfeltin puheilla⁴ ja meni seuraavana päivänä tapaamaan matkansa pääkohdetta ministerivaltiosihtööri Plehweä. Keskustelu äskettäin nimitetyn ministerivaltiosihteerin kanssa muodostui varsin runsassisältöiseksi. Johanssonin oman kuvauksen mukaan Plehwe otti hänet ystävällisesti vastaan ja kuvaili oman asemansa vaikeutta. Hän valitti, että Suomessa harjoitettu kiihotus vaikeutti hänen toimintaansa Pietarissa, missä liberaalit olivat kyllä Suomen puolella, mutta konservatiivinen kansa Suomen erikoisasemaa vastaan. Plehwe väitti myös Suomen papiston osallistuneen kiihotustyöhön. Kun Johansson kiisti tämän perättömänä santarmien syytöksenä, Plehwe viittasi erääseen Ahon kirjoitukseen, jossa papin kerrottiin jättäneen manifestin lukemisen lukkarin teh-

³ Pps. ptk. 1900 s. 14. *Alanen* Gustaf Johansson s. 312—313.

⁴ Johanssonin pvk. 7. 4. 1900, YA, HYK. Johansson mainitsi Hakkaraisen, joka vuotta aikaisemmin oli kieltäytynyt luovuttamasta kirkkoaan suuren lähetystön kokoontumispaikaksi (ks. *Parmanen* Taistelujen kirja I s. 112), joutuneen panettelujen kohteeksi. Armfeltista Johansson totesi, että ”hän pyytää isänmaan parasta valvoa”.

täväksi. Helmikuun manifestin rajoittamista hän piti mahdollisena, kunhan selveni, mitkä asiat kuuluivat yleisvaltakunnallisten lakien piiriin.

Paitsi päivän polttavista kysymyksistä Plehwe teki Johanssonille auliisti selkoa myös omasta elämästään ja henkilökohtaisista mielipiteistään. Hän mainitsi mm, että hänen isänsä oli ollut protestantti, sekä sanoi toivovansa, että myös Venäjällä olisi perustuslaillinen hallinto. Hän lupasi niin ikään tehdä Suomen hyväksi kaiken voitavansa. Johansson kertoi Plehwen kuunnelleen maltillisesti myös hänen esittämäänsä vastaväitteitä. Arvelipa hän ministerivaltiosihteerin liikuttuneenkin, kun hän kuvaili Suomen kansan kiintymystä perustuslakeihin.⁵

Johanssonin tarkoituksena oli päästä samalla matkallaan myös hallitsijan puheille. Tämä toive ei kuitenkaan toteutunut Plehwen selittäessä sen olevan mahdollista vasta kesäkuussa. Sen sijaan Johansson kävi Plehwen lisäksi tapaamassa kahta muuta venäläistä valtiomiestä, Suomen entistä kenraalikuvernööriä, kreivi Heideniä sekä Pyhän synodin yliprokuraattoria K. P. Pobedonostsevia. Heiden, jonka kanssa Johansson oli vuosikymmentä aikaisemmin väitellyt Suomen oikeudellisesta asemasta, otti nyt Johanssonin ystävällisesti vastaan. Hän selitti, ettei keisari halunnut puhua Suomen asioista muiden kuin Bobrikovin kanssa, joka taas esitti omat tuumansa keisarin tahtona.

Myös Pobedonostsev esiintyi Suomen luterilaisen kirkon arkkipiispaa kohtaan sangen ystävällisesti ja vakuutti, etteivät venäläiset tahtoneet muuttaa muuta kuin asevelvollisuuslain ja ettei kukaan halunnut Suomelle pahaa. Sen sijaan Pobedonostsev valitti suomalaisten sanomalehtien kirjoittelua. Johanssonin huomautettua tähän, että venäläiset sanomalehdet esiintyivät vielä kelvottomammin, Pobedonostsev tyytyi toteamaan: "Sanomalehdet, niin ne sanomalehdet." Tästä

⁵ Johansson kertoo: "Kun sanoin heidän Venäjällä erehtyvän, kun luulevat kansan Suomessa olevan välinpitämättömän, se kun Ruotsin ajoilta asti on ollut valtiollisiin toimiin tottunut, himmentyi silmä".

Venäjän poliittisesta ja kirkollisesta mahtimiehestä Johanssonin lausui käsityksensä, että hän toimi vakaumuksensa mukaisesti.⁶

Millaisen vaikutelman arkkipiispa sai korkeimman hallitusvallan pyrkimyksistä, ei ole tiedossamme. Omasta kuvauksestaan päätellen Johansson suhtautui korkeitten vallanpitäjien hyväntahtoisuuteen ja vakuutteluihin sangen luottavaisesti. Niinpä hän — Kailan kertoman mukaan — joutui seuraavana kesänä uusien venäläistämistoimenpiteitten johdosta valittaen toteamaan, että Plehwe ja Pobedonostsev olivat hänet pettäneet vakuuttaessaan yhdenmukaistamisen koskevan vain sotalaitosta. Varsinkin Pobedonostsevin syyllistymistä epätotuuksiin Johansson piti oudoksuttavana, koska hänellä oli arkkipiispan saaman käsityksen mukaan siveelliset periaatteet.⁷

On mahdollista, että varsinkin diplomaattisesta joustavuudestaan tunnettu ministerivaltiosihteeri Plehwe⁸ pyrki osaaottavilla eleillään ja vakuutteluillaan antamaan arkkipiispalle tietoisesti sen kuvan, että kaikki suomalaisten mielenosoitukset vain vaikeuttivat maan asemaa. Toisaalta Plehwe oli valmis antamaan arkkipiispalle epämääräisiä tulevaisuudenlupauksia sekä kuuntelemaan hänen vastaväitteitään, mitkä riittivät vakuudeksi siitä, että hän oli ainakin Bobrikoviin verrattuna maltillinen.⁹

Muutamia kuukausia matkansa jälkeen Johansson sai myös kotimaisen senaatin taholta varoituksen papiston sekaantumisesta hallituksen vastaisiin mielenosoituksiin. Kun eräät pappismiehet olivat osallistuneet kielimanifestin johdosta senaatille lähetetyn mielenosoitusadressihankkeeseen,

⁶ Johanssonin pvk. 8. 4. 1900, YA, HYK. *Johansson* Några hågkomster s. 92—93. *Alanen* s. 318—320.

⁷ Erkki Kailan muistelmat, kesä 1900, EK, VA.

⁸ Ks. *Rein*, Lefnadsminnen s. 381. *Rantakari* Routavuodet s. 312.

⁹ Johanssonin mielestä oli suuri ero Bobrikovin ja Plehwen välillä. Plehwe oli Johanssonin mukaan maltillinen ja vastusti salaa Bobrikovia. Erkki Kailan muistelmat, helmik. 1901, EK, VA.

senaatin talousosaston varapuheenjohtaja C. Tudeer katsoi aiheelliseksi muistuttaa asiasta kirjeellä arkkipiispaa. Hän piti perin valitettavana, että papisto antautui tällaiseen toimintaan, jonka seuraukset saattoivat ilmetä myös luterilaiselle kirkolle vähemmän miellyttävinä.¹⁰

Mistään ei ilmene, että Johansson olisi Tudeerin varoituksen johdosta ryhtynyt joihinkin toimiin. Ilmeisesti pappien osallistuminen sellaiseen adressihankkeeseen, jossa senaattia moitittiin alistumisesta hallitsijan käskyyn, arvelutti kuitenkin kirkkonsa tulevaisuudesta huolestunutta arkkipiispaa. Tähän viittaa mm. se, että Johansson hankki myöhemmin tietoonsa niiden 32 papin nimet, jotka olivat adressin allekirjoittaneet.¹¹

Yleensä papisto pidättyi kielimanifestin jälkeisessä vaiheessa julkisista kannanotoista lukuunottamatta mielenosoitusadressin allekirjoittajia. Papistolle monessa suhteessa lä-

¹⁰ Tudeer Johanssonille 18. 8. 1900, GJ, SJ. Tudeerin viittaus adressista koitui ikäviin seurauksiin perustui siihen senaatin taholla esiintyneeseen pelkoon, että Bobrikov käyttäisi allekirjoittajien luetteloa omiin tarkoituksiinsa. *Kivikataja* Sortovuosien tapahtumia s. 40.

¹¹ Johanssonin päiväkirja 28. 2. 1901, YA, HYK. Johanssonin saamien tietojen mukaan kirjelmän olivat allekirjoittaneet seuraavat 32 pappia: Porvoon tuomiorovasti E. v. Hertzen, Särkisalon khra A. E. Candolin, Ikaalisten khra H. G. v. Bonsdorff ja kappalainen M. E. Castén, Joroisten khra K. P. Rönholm, Karjalohjan khra B. J. Anthoni, Keuruun kappal. J. Schroderus, Korpilahden khra E. O. Ojala, Kurkijoen khra G. Petterson ja kappal. C. G. Olsoni, Kemiön vt. kappal. C. A. Pomoell, Lapinjärven khra R. Ricman ja kappal. A. F. Ahlbom, Liedon khra K. O. Mannström ja kappal. E. A. Söderman, Nauvon khra J. Nordqvist, Polvijärven kappal. T. Waittinen, Purmon vt. kappal. E. G. Ljufstöm, Tyrvään khra J. Bäck ja kappal. L. E. Törnvall, Reisjärven khra K. A. Flod, Suonenjoen khra O. W. Wilskman, Ähtärin khra A. E. Backman, Paimion khra A. R. M. Creutlein, Iin khra J. F. Thauvon, Viljakkalan kappal. A. F. M. Bergius, Lemun vt. khra J. A. Friberg, Myrskylän khra A. G. Hypén, Paattisten vt. kappal. P. Räisänen, Kullaan vt. kappal. A. T. Wilenius, Helsingin kappal. K. T. Broberg, Petäjäveden kappal. J. Jansson.

heiseksi tulleen Yrjö-Koskisen¹² jyrkkä ohjelmakirjoitus aiheutti sen sijaan yksityisluonteisia mielipiteenilmauksia sen keskuudessa.

Käsittäen Yrjö-Koskisen ohjelman ensisijaisesti kielipoliittiseksi taisteluhaasteeksi mm. Teologisen lauantaiseuran ryhmään lukeutuva Erkki Kaila lausui siitä välittömästi jyrkän tuomionsa. "Avoimen kirjeen" ilmestymispäivänä hän kirjoitti ystävälleen Lauri Ingmannille tuotuneena: "Tänään on sanomissa YK:n avoin kirje ystävilleen . . . minuun se tekee perin ikävän vaikutuksen. Se on sokean puoluemiehen puhetta. Ja kuinka voi ruots. puolueesta väittää, että sille Suomen kansan olemus on arvoton. Eikö se ole hävytön valhe."¹³

Huomattavasti säyseämpi, mutta kuitenkin selvästi kriittinen oli myös Yrjö-Koskisen sukulaisen ja aatetoverin piispa Koskimiehen arviointi. "Avoimen kirjeen" ilmestymishetkellä hän kirjoitti päiväkirjaansa: "Yrjö-Koskisen osaa ja kohtaloa voi kutsua traagilliseksi. Todella suuri mies ja tehnyt isänmaallensa niin paljon. Hän luhistuu ja menettää voittamansa kiitoksen eikä syyttömästi, että käynyt kiihko voitti valtiotaidon, ja niin ei saa tapahtua suuressa miehessä."¹⁴ Selostettuaan muutamaa päivää myöhemmin Yrjö-Koskisen ohjelmaa Koskimies katsoi voivansa yhtyä siihen lukuunottamatta sitä pontta, jossa vaadittiin yhteyksien katkaisemista ruotsalaisiin. Olihan isänmaa sentään yhteinen, ja hekin tekivät työtä isänmaan hyväksi.¹⁵

Siitä huolimatta, että papisto ei ilmeisesti voinut ymmärtää entisen kirkollispäällikön radikaalista ohjelmaa, se ei toisaalta hyväksynyt niitä mielenosoituksiakaan, jotka helmi-

¹² Yrjö-Koskisen erotessa senaatista maaliskuussa 1899 *Elis Bergroth* jakoi hänelle vuolaasti kiitosta Vartijassa. Hän katsoi Yrjö-Koskisen toimineen senaatissa pelottomasti kirkon puolesta ja ajaneen läpi monia kirkon kannalta hyödyllisiä uudistuksia. Vartija 1899 s. 84—86.

¹³ Kaila Ingmanille 11. 12. 1900, LI, VA.

¹⁴ Koskimiehen pvk. 11. 12. 1900, JRK, SKS.

¹⁵ Koskimiehen pvk. 13. 12. 1900, JRK, SKS.

kuussa 1901 suunnattiin myöntyväisyysuunnan johtajia ja samalla hallitusvallan toimenpiteitä vastaan. Mm. Savonlinnan tuomiorovasti Juuso Hedberg paheksui eräässä kirjeessään mielenosoituksia voimakkaasti ja katsoi, että mielenosoittajat olivat teollaan asettuneet Bobrikovin asianajajiksi.¹⁶

Päinvastoin vanhoihin poliittisiin johtajiin suunnatut räikeät mielenosoitukset herättivät eräissä vanhasuomalaisissa kirkonmiehissä entisen yhteenkuuluvuudentunteen Yrjö-Koskista ja toisia mielenosoituksen kohteeksi joutuneita kohtaan. Katsottiin, että "heihin heitetty lika on viskattu meihinkin", kuten "sydäntynyt civis" Paavo Virkkunen totesi eräässä tuonhetkisessä kirjoituksessaan.¹⁷

¹⁶ Hedberg tyttärelleen 23. 2. 1901, JH, VA.

¹⁷ *Virkkunen* Kahden sataluvun vaiheilta s. 224—225.

III PAPISTO JOUTUU TAISTELU- RINTAMAAN

1. ASEVELVOLLISUUSLAIN SYNTY JA PAPISTON MIELIPITEITTEN KEHITYS

a. Johansson hallitsijan puheilla

Helmikuun manifestin julkaisemisesta lähtien vallinnut poikkeustila oli laajoissa kansalaispiireissä herättänyt syvää huolestumista. Menettelytapakysymys yhdenmukaistamista torjuttaessa oli niin ikään synnyttänyt avoimen kiistan poliittisten johtajien kesken. Sekä yhdenmukaistamistoimien merkitys että niiden torjumiseen liittyvä kiista lienevät kuitenkin jääneet vielä tässä vaiheessa suurelle osalle kansaa teoreettisiksi ja kaukaisiksi. Uusi asevelvollisuuslaki toi nämä ongelmat koko kansan tietoisuuteen. Suomen sotaväen sulattaminen keisarikunnan puolustuslaitokseen ei koskenut ainoastaan ylempiä hallinto- ja toimeenpanoviranomaisia vaan yhtä hyvin jokaista asevelvollista nuorukaista. Tästä syystä uuden asevelvollisuuslain synty ja toimeenpano vetivät koko kansan huomion puoleensa.

Käsitellessään ylimääräisillä valtiopäivillä 1899 hallitsijan esitystä Suomen uudeksi asevelvollisuuslaiksi säädyt olivat hylänneet sen. Niiden mielestä ei voitu suostua sellaisiin voimassaolevan asevelvollisuuslain ja yleisen perustuslain muutoksiin, joista hallitsijan esityksessä ja sitä seuranneessa asetusehdotuksessa oli kysymys. Samalla kun säädyt torjuivat Venäjän sotilaspiirien toivoman ratkaisun, ne olivat toisaalta valmiit voimassaolevan asevelvollisuuslain tarkistamisessa suostumaan moniin vaatimuksiin, joita venäläiset

pitivät valtakunnan edun ja arvon vuoksi välttämättöminä. Säädyt ilmaisivat suostuvansa mm. siihen, että Suomen sotaväkeä voitiin, mikäli sitä ei tarvittu puolustustoimiin Suomessa, sodan aikana käyttää valtakunnan puolustamiseen myös oman maan ulkopuolella. Niin ikään ne olivat valmiit lisäämään rauhanaikaisen sotaväen miesluvun yli kaksinkertaiseksi sekä laajentamaan Venäjän sotilasjohdon valtuuksia suomalaisissa joukoissa.¹

Säätyjen myönnytykset enempää kuin niiden vetoaminen perustuslaillisiin oikeuksiinkaan eivät tuoneet toivottua tulosta. Jättäen huomioon ottamatta säätyjen mielipiteet sekä senaatin asiasta antaman samansuuntaisen lausunnon hallitsija antoi käskyn uuden asevelvollisuuslain valmistamisesta Suomea varten helmikuun manifestin määräämässä järjestyksessä. Tehtävä uskottiin sotaministeri Kuropatkinin johtaman, Venäjän valtakunnanneuvoston jäsenistä kootun komitean suoritettavaksi, johon kutsuttiin kaksi suomalaista senaattoria lisäjäseniksi.²

Sotilakysymyksen joutuminen venäläisen komitean valmisteltavaksi lisäsi levottomuutta Suomessa. Aikaisemmat yhdenmukaistamistoimenpiteet huomioon ottaen saatettiin tämänkin asian ratkaisemisessa odottaa pahinta. Sen vuoksi suomalaiset koettivat kaikin käytettävissä olevin keinoin vaikuttaa komitean jäseniin ja johtaviin venäläisiin valtiomiehiin, jotta valmisteilla oleva asevelvollisuuslaki tulisi Suomen oikeusjärjestyksen mukaiseksi.³ Ilmeisesti tässä tarkoituksessa myös arkipiispa Johansson, jolla virka-asemansa vuoksi oli mahdollisuus päästä johtavien valtiomiesten puheille, matkusti helmikuun lopulla 1901 jälleen Pietariin.⁴

¹ Suomen Suuriruhtinaanmaan Valtiosäätyjen päätös, Valtiopäivät 1899, Asiakirjat.

² *Einar W. Juva* Laiton asevelvollisuuslaki, kutsuntalakko ja virkamiesten erottamiset s. 63. *Rantakari* Routavuodet s. 319—320.

³ *Reuter* I s. 92—93. *Einar W. Juva* P. E. Svinhufvud s. 171.

⁴ Erkki Kaila mainitsee Johanssonin saapuneen Helsinkiin jo tammi-kuun alussa, koska hän ei asevelvollisuusasian synnyttämän levotto-

Käytyään ministerivaltiosihteeri Plehwen luona sekä valitettuaan hänelle, että suomalaisten pääsy hallitsijan puheille oli tehty mielivallan asiaksi, Johansson sai jo seuraavana päivänä hallitsijan audienssin. Tyydytyksekseen Johansson sai myös todeta, että häntä audienssille kutsuttaessa nimitettiin Suomen eikä Turun arkkipiispaksi. Tämä Johanssonin päiväkirjassaan toteama seikka osoittaa, miten hän pienimpien yksityiskohtienkin perusteella epäluuloisesti tarkkaili mahdollisia muutoksia vallanpitäjien suhtautumisessa Suomen luterilaiseen kirkkoon.⁵

Keskustelu hallitsijan kanssa sujui Johanssonin omien muistiinpanojen mukaan ystävällisessä hengessä. Johanssonin kiitettävä saamastaan virkanimityksestä sekä lausuttua ilonsa keisarin tervehtymisen johdosta, hallitsija ”lämpeni”. Kun Johansson sen jälkeen kertoi hallitsijalle suomalaisten pelkäävän, että maan kansallinen olemassaolo hävitettäisiin, hallitsija vakuutti, ettei siitä ollut kysymys. Hän valvoi sitä. Niin ikään keisari piti aiheettomana pelkoa, jonka Johansson kertoi syntyneen venäjän kielen lisäämisestä kouluissa ja virastoissa. Keisari selitti, että muutamien tarpeellisten muutosten jälkeen kansa jätettäisiin rauhaan. Pelko oli turhaa, sillä kahden vuoden kuluttua kaikki olisi selvää. Kun Johansson puhui Suomessa syntyneistä ”tunnon ahdingoista”, keisari ei käsittänyt sitä lainkaan. Johanssonin mielestä oikeudelliset näkökohdat olivat keisarille epäselvät. Hän ei myöskään enää muistanut valtiopäivien hallinnollisten epäkohtien poistamisesta tekemää säätöanomusta, kun Johansson huomautti siitä hänelle. Johanssonin arvelun Venäjällä

muuden vuoksi viihtynyt Turussa. Ennen matkalle lähtöään hän neuvotteli ahkerasti ystävänsä professori Hermansonin kanssa, todennäköisesti Suomen valtio-oikeudelliseen asemaan liittyvistä kysymyksistä. Erkki Kailan muistelmat, helmik. 1901, EK, VA.

⁵ Kun häntä hallitsijan audienssille kutsuttaessa nimitettiin Suomen arkkipiispaksi, se oli hänen mielestään osoituksena siitä, ettei korkein hallitusvalta halunnut rinnastaa Suomen ortodoksisen kirkon arkkipiispaa maan luterilaisen kirkon johtajaan.

vallitsevasta vihasta Suomea kohtaan keisari niin ikään torjui sanomalla: "On vain harvoja täällä, jotka teitä vihaavat." Hyvästellessään keisari lausui olevansa iloinen tapaamisesta ja toivovansa, että hän näkisi arkkikiispan toistekin.⁶

Hallitsijan henkilökohtaisella vakuutuksella, ettei ollut kysymys Suomen erityisaseman hävittämisestä, oli ilmeisesti Johanssonin poliittiseen mielipiteen muodostukseen ratkaiseva vaikutus. Arkkikiispan läheinen sukulainen Erkki Kaila, jonka kotona Johansson näihin aikoihin Helsingissä oleskellessaan asui, mainitsee muistelmissaan, että keisarin audienssi aiheutti Johanssonin katsomustavassa muutoksen. Hänestä tuli matkansa jälkeen päättäväinen myöntöväisyyssenaatin puolustaja. Kailan mukaan venäläistämispoliittikka ei hänestä enää tuntunut siinä määrin vaaralliselta kuin aikaisemmin. Hän uskoi, että yhdenmukaistamistoimilla oli rajat, joita ei ylitettäisi.⁷

Johanssonin pian matkansa jälkeen Koskimiehelle lähettämä kirje vahvistaa Kailan saamaa käsitystä. Kerrottuaan oululaiselle virkaveljelleen keskustelustaan hallitsijan kanssa Johansson lausui omana toteamuksenaan, etteivät hallitsija ja hänen neuvonantajansa halunneet mennä yhdenmukaistamisessa tiettyä rajaa pitemmälle. Nämä toimenpiteet saattoivat kyllä olla hyvinkin ankaria, mutta ne poikkesivat sikäläisten radikaalien pyrkimyksistä.⁸

Samalla kun Johansson oli keisarin audienssilla tullut vakuuttuneeksi siitä, että yhdenmukaistamistoimet eivät tähänneet Suomen erityisaseman täydelliseen hävittämiseen,

⁶ Johanssonin pvk. 21. 2. 1901, YA, HYK. Yrjö J. E. Alanen Gustaf Johansson s. 329. — Päiväkirjan esityksestä hiukan poiketen Johansson kuvaa keskusteluaan keisarin kanssa kaksikymmentä vuotta myöhemmin kirjoittamissaan muistelmissa (*Johansson Några hågkomster* s. 90—91). Muistelmissaan hän mainitsee saaneensa tällöin sen käsityksen, että Suomen poliittiset olot olivat hallitsijalle sivuasiasia ja että hän ei ollut kiinnostunut niistä, vaan että toiset luultavasti johtivat asioita. Näin ollen Suomen kansalla ei ollut tukea hallitsijasta.

⁷ Erkki Kailan muistelmat, helmik. 1901, EK, VA.

⁸ Johansson Koskimiehelle 3. 3. 1901, JRK, SKS.

hän sai matkallaan myös vahvistusta aikaisemmille kirkkopoliittisille epäilyksilleen. Koskimiehelle antamansa ”matkakuvauksen” mukaan Johansson tapasi Pietarissa eräitä ”Itämeren maakuntien edustajia”, jotka varoittivat häntä kirkon sekaantumisesta poliittisiin mielenosoituksiin. Heidän mielestään oli Itämeren maissa tapahtunut suuri onnettomuus, kun luterilainen kirkko oli siellä sekaantunut politiikkaan ja tästä syystä hajoitettu. Jos kirkko olisi pysynyt kiistasta erillään, se olisi heidän mielestään voinut toimia parhaiten myös kansallisuuden suojaajana. Puolassa protestanttinen kirkko oli pysynyt kiistojen ulkopuolella ja säilynyt. Itämeren maakuntien kirkot olivat sen sijaan menettäneet kaiken.⁹

Balttilaisten uskonveljen varoitukset lankesivat Johanssonissa otolliseen maaperään. Arkkipiispa, joka jo Kuopion piispana ollessaan oli levottomana tarkkaillut Baltian tapahtumia ja sittemmin ortodoksisen kirkon liikehtimistä kotimaassaan, otti naapurimaakuntien edustajien neuvot ilmeisesti sangen vakavasti. Olihan luterilaisten kirkkojen tukahduttaminen tapahtunut Itämeren maissa 1880-luvulla suurin piirtein samankaltaisissa olosuhteissa, kuin mihin Suomi nyt näytti olevan joutumassa.

b. Tampereen kansalaisadressi

Johanssonin ollessa Pietarissa sisäiset ristiriidat purkauivat kotimaassa 18. 2. 1901 mielenosoituksiksi Yrjö-Koskista ja paria myöntyväisyyssenaattoria vastaan. Pietarista palanneen arkkipiispan mielestä tämänkaltaiset katumella-

⁹ Johansson Koskimiehelle 3. 3. 1901, JRK, SKS. Johanssonin kirjeestä ei käy ilmi, keitä hänen tapaamansa Itämeren maakuntien edustajat olivat. Erkki Kaila (Erkki Kailan muistelmat, helmik. 1901, EK, VA.) sen sijaan tietää kertoa Pietarin saksalaisten pappien varoittaneen Johanssonia. Varoittajat olivat ilmeisesti joko Pietarin saksalaisten seurakuntien pappeja tai Pietarissa oleskelevia Baltian saksalaisia, jotka olivat omakohtaisesti joutuneet kokemaan 1880-luvun tapahtumat Baltiassa.

kat tuntuivat sekä tarkoituksettomilta että vaarallisilta, ja hän paheksui ystävilleen niitä voimakkaasti.¹ Mutta hallitusvaltaa vastaan suuntautuva toiminta sai samoihin aikoihin jalansijaa myös kirkollisissa piireissä.

Oululaisten rehtori Mauno Rosendalin² ja tuomiorovasti Waldemar Wallinin aloitteesta³ järjestettiin Tampereella 23. 2. 1901 kansalaiskokous, johon oli kutsuttu parikymmentä edustajaa eri puolilta Suomea. Kokouksessa, jonka tarkoituksena oli harkita valmisteilla olevan uuden asevelvollisuuslain vastatoimia, kirkollisilla piireillä oli varsin voimakas edustus.⁴ Niinpä kokouksen osanottajien joukossa oli useita pappeja, kuten rovasti W. Lindstedt Huittisista, kirkkoherra W. Malmivaara Lapualta, pastori K. O. Fontell ja lehtori J. A. Maunu Tampereelta, sekä eräitä tunnettuja herännäismaallikoita, kuten talolliset J. Malkamäki Ylistarosta, P. Niskanen Nivalasta ja M. Knuutila Ylivieskasta sekä pormestari A. Luoma ja maisteri G. A. Wangel Raahesta.⁵

Kokous, jonka puheenjohtajana toimi Rosendal ja sihteerinä Maunu, päätti toimittaa kansalaisadressin senaatille.

¹ Erkki Kailan muistelmat, helmik. 1901, EK, VA.

² Rosendal ei ollut pappi. Filosofian kandidaatin tutkinnon lisäksi hän oli kyllä opiskellut myös teologiaa suorittaen mm. dogmatiikan, etiikan ja kirkkohistorian arvosanat. Niin ikään hän toimi läpi elämänsä uskonnon opettajana sekä esiintyi hengellisenä puhujana. *Auk. Oravala* Mauno Rosendal, KE IV s. 523—524.

³ Rosendal oli neuvotellut asiasta ennakolta mm. Jonas Castrénin ja Axel Lillen kanssa. *Parmanen* Taistelujen kirja II s. 110.

⁴ Kaikesta päättäen kokouksen tarkoituksena oli papiston vetäminen mukaan vastarintatoimintaan. Niinpä Axel Lille suositteli Rosendalille, että Pohjanmaan papisto ottaisi asian hoitaakseen ja ettei ruotsinmielisiä kutsuttaisi kokoukseen. Lille Rosendalille 15. 2. 1901, MR, VA.

⁵ Mainittujen lisäksi olivat kokouksessa läsnä tri K. v. Fieandt Hämeenlinnasta, tri G. R. Idman Tampereelta, valtiopäivämies P. Aulin Iistä, valtiopäivämies K. V. Koskelin Jyväskylästä, toim. K. Brofeldt ja talonomist. E. Hämäläinen Kuopiosta, taloll. J. Rissanen Kuopion pitäjästä sekä konsuli E. Wolff Viipurista. Kutsutuista olivat jääneet saapumatta rehtori A. Bergroth ja tri J. A. Lyly Viipurista, taloll. J. Torppa Vetelistä sekä rov. K. A. Schroderus Siikaisista.

Adressissa, jonka sanamuodon laativat kokouksen puolesta Rosendal, Wallin ja Maunu, se toi julki kansan huolestumisen sen johdosta, ettei kotimainen hallitus ollut osoittanut toiminnassaan tarvittavaa lujuuutta, sekä esitti vetoamuksen, että senaatti tulevaisuudessa asettuisi järkähtämättä puolustamaan maan perustuslakeja.

Kokous katsoi horjumattoman kiinnipitämisen maan oikeusjärjestyksestä kuuluvan myös senaatin uskonnollis-eettisiin velvollisuuksiin. Viitaten asevelvollisuuslain valmisteluista saatuihin huolestuttaviin tietoihin se lausui adressissaan mm.: ”Isien kokemus ja Jumalan sana osoittavat, että paras valtioviisaus on se, joka yksin omantunnon mukaan toimien ei varovaisuuden tähden eksy luopumaan oikeuden vaatimuksista, vaan luottamuksessa uskoo seuraukset Jumalalle. Historia todistaa, että suuretkin kansat, jotka eivät ole noudattaneet tätä totuuden ja oikeuden periaatetta, ovat saattaneet itsensä kiroukseen. Onko Suomen kansa joutuva omien miestensä harha-askelten vuoksi semmoisen tuomion alaiseksi?”⁶

Kansalaisadressin sanoissa kuvastui perustuslailliselle ideologialle tunnusomainen usko oikeusprinsiippien toteutumiseen historiassa. Laista ja oikeudesta oli pidettävä kiinni, koska se, mikä oli oikein, oli ajan mittaan myös poliittisesti viisainta. Alistuminen laittomuuteen mursi puolestaan kansan siveellisen perustan.⁷ Teologisesti se liittyi lähinnä väli-tysteologiien esittämiin käsityksiin. Usko ja omatunto velvoitti kristittyjä toimimaan myös maailmassa totuuden ja oikeuden puolesta kaikkea väärää vastaan ja toimintansa seurauksista välittämättä.

Kokouksen päätökset eivät kuitenkaan saaneet kaikkien sen osanottajien varauksetonta kannatusta. Mm. Wilhelmi

⁶ Ote pöytäkirjasta, joka tehtiin siinä kokouksessa 23. 2. 1901, jossa, MR, VA. *Parmanen* II s. 112—113. *Auk. Oravala* Mauno Rosendal s. 127.

⁷ Ks. *Hyvämäki* Perustuslaillinen ideologia s. 76—77.

Malmivaara piti kokouksessa esitettyjä mielipiteitä liian kiihkeinä ja vetäytyi sivuun adressihankkeesta.⁸

Parin viikon aktiivinen keräystyö⁹, johon eräät kokouksen ulkopuoliset papit ottivat innokkaasti osaa¹⁰, tuotti adressiin lähes 92 000 allekirjoitusta, joukossa 180 pappia. Sen jälkeen 28-miehininen lähetystö, johon kuuluivat mm. Rosendal, Wallin, Malkamäki ja Ylitalo, lähti esittämään sitä senaatille. Kun senaatin talousosaston varapuheenjohtaja, senaattori C. Linder ei katsonut voivansa ottaa adressia vastaan saattamatta sitä kenraalikuvernöörin tietoon¹¹, lähetystö päätti käydä pieninä ryhminä esittämässä adressin kullekin senaattorille yksityisesti. Eräät senaattoreista ottivat lähetystön vastaan ystävällisesti ja selittivät toimivansa omantuntonsa mukaan maan parhaaksi. Toiset sen sijaan paheksuivat adressin senaattiin kohdistamaa arvostelua ja piti-vät koko adressihanketta kiihotuksen ja väärrien huhujen aiheuttamana.¹²

Adressi senaatin vastaisine lausumineen aiheutti myös kirkon johdon ja eräiden johtavien vanhasuomalaisten kii-vaan paheksumisreaktion. Äskettäin Pietarin matkalta pa-lannut arkkipiispa oli Kailan kertoman mukaan ”vihasta vaalistunut” kuultuaan siitä ensi kerran.¹³ Muutamia viik-koja myöhemmin Koskimiehelle lähettämässään kirjeessä hän paheksui niin ikään voimakkaasti adressihanketta ja piti

⁸ Oravala mainitsee Malmivaaran itsensä kertoneen, että häntä pelotti kokouksessa vallinnut kiihko, jonka vallassa eräs osanottajista mm. huudahti: ”Vuotakoon veri.” *Auk. Oravala* Wilhelmi Malmivaara s. 268.

⁹ Keräys pyrittiin suorittamaan mahdollisimman nopeasti, koska ase-velvollisuuskysymyksen arveltiin ratkeavan lähiviikkoina ja lain joutu-van pian senaatin julkaistavaksi. Lille Rosendalille 15. 2. 1901, MR, VA.

¹⁰ Ks. Petterson Rosendalille 4. 3. 1901 ja Hannuksela Rosendalille 5. 3. 1901, MR, VA.

¹¹ Kenraalikuvernöörin tietoon saattamisen pelättiin aiheuttavan hait-taa asevelvollisuusasiain käsittelylle Pietarissa.

¹² Lähetystön matkasta Helsinkiin ks. Kansalaisadressi 1901 s. 22—44. (E 277) *Parmanen* II s. 115—127.

¹³ Erkki Kailan muistelmat, maalisk. 1901, EK, VA.

sitä Pietarin kokemustensa valossa sekä poliittisesti että kirkkopoliittisesti vaarallisena mielenosoituksena. Rosendalin ja Wallinin mukanaolosta venäläiset saattoivat saada sen käsityksen, että adressi oli kokonaan pappien toimeenpanema, ja se aiheutti kenties suuren vahingon kirkolle. Adressin senaatille antamat ohjeet olivat Johanssonin mielestä niin ikään sekä hyödyttömiä että epäviisaita. Senaattorit hallitsijan neuvonantajina eivät hänen mielestään voineet asettua hallitsijan tahtoa vastaan. Jos he niin menettelivät, he joutuiivat eroamaan ja heidän tilalleen astuivat venäläiset.¹⁴

Vielä voimakkaammin kuin Johansson tuomitsi suometarelainen Oulun piispa J. R. Koskimies adressihankkeen. Hän katseli kotikaupunkinsa kirkonmiesten toimia lähinnä vallitsevien poliittisten ja maailmankatsomuksellisten vastakohtien valossa. Tältä kannalta papiston osallistuminen vastarintatoimintaan näytti hänestä epäilyttävältä liittoutumiselta entisten vastustajien, ruotsalaisten ja nuorsuomalaisien kanssa. Kohta Tampereen kokouksen jälkeen hän kirjoitti päiväkirjaansa Rosendalista purevan arvostelun, joka huokui syvää epäluuloa vastarintatoimintaa kohtaan juuri sen tähden, että sen alkuunpanijoina olivat ruotsalaiset ja nuorsuomalaiset. Koskimies kirjoitti: "Rosendal on käynyt jossakin puoluekokouksessa Tampereella, saa nähdä minä päivänä se puhkeaa ulos täytenä viikinkinä. Kyllä pitää olla naivi ja ilman arvostelukykä, kun antaa noiden kavalien käärmeiden itselleen luulotella vaikka mitä, joiden ainoana pyrintönä on saada suomalaisuus kukistetuksi, nyt ovat keksineet sen aivan pirullisen juonen, että panevat suomalaiset itse repimään omia miehiänsä ja noihin raukkoihin menee kaikki. Ja Jonas Castrén — persoonallinen leppymätön vihamies vanhoille suomalaisille. Häntä nyt uskotaan uutena profeettana!"¹⁵

¹⁴ Johansson Koskimiehelle 14. 4. 1901, JRK, SKS.

¹⁵ Koskimiehen pvk. 26. 2. 1901, JRK, SKS. *Olavi Kares* Heränneen kansan vaellus III s. 269. Päivää myöhemmin Koskimies mainitsee

Kolmas kirkon johtajista, Savonlinnan piispa Colliander piti puolestaan kirkonmiesten vastarintatoimintaa uskonnollisista syistä sopimattomana. Pietistis-ortodoksisen esivaltateologian valossa kristittyjen osallistuminen esivallan vastaiseen mielenosoitukseen oli hänen mielestään täysin käsittämätöntä. Niinpä Colliander ihmetteli kirjeessään Johanssonille, miten vakaat kristityt — kuten Mauno Rosendal — saattoivat tällä tavoin antautua raamatullisille näkemyksille täysin vieraan poliittisen virran vietäviksi. Tämä teki hänen mielestään ymmärrettäväksi Jeesuksen esittämän synkän tulevaisuuden näyn hänen lausuessaan: "Kun ihmisenpoika tulee, löytäneekö hän uskoa maan päältä."¹⁶

Piispojen mielestä kirkonmiesten sekaantuminen ajan-kohtaiseen kiistakysymykseen oli sekä poliittiselta, kirkkopoliittiselta että uskonnolliselta kannalta epäilyttävää. Vanha-suomalaiset johtajat kohdistivat puolestaan kirpeän arvostelun adressihankkeeseen sen senaattiin kohdistaman arvostelun ja perustuslaillisen tendenssin vuoksi. Kohta lähetystön Helsingissä käynnin jälkeen Yrjö-Koskinen palautti Rosendalille tämän kymmenen vuotta aikaisemmin kirjoittaman ja tekijänkappaleena hänelle antaman kirjasen "Sureeko Suomi Jumalan mielen mukaan?". Palautetun kappaleen Yrjö-Koskinen oli varustanut runsailla reunahuomautuksilla ja alleviivauksilla sekä kirjoittanut sen kansilehdelle seuraavan arvointinsa: "Vuosikymmen on kulunut, niin kirjantekijä jo on siirtynyt istumaan siinä, missä pilkkaaajat ja häväisijät istuvat. Nyt hän kulkee kaikenkarvaisten yllyttäjien parissa pitämässä valtiollisia saarnoja maan hallitusmiehille. Lienee siis hänelle itselleen hyödyksi lukea uudelleen, mitä tämä kirjanen sisältää 'surusta Jumalan mielen mukaan'."¹⁷

Yrjö-Koskinen purevassa arvostelussa kuvastui kaksinker-

keskustelleensa myös tuomiorovastinsa kanssa adressin "hyödystä tai vahingosta". Koskimiehen pvk. 27. 2. 1901, JRK, SKS.

¹⁶ Colliander Johanssonille 23. 3. 1901, GJ, SJ.

¹⁷ Yrjö-Koskinen palauttama kappale kirjasta "Sureeko Suomi Jumalan mielen mukaan?", MR, VA. *Oravala* Mauno Rosendal s. 129—130.

tainen pettymys. Samalla kun hän koki adressin poliittisesti epämiellyttävänä ja omien Venäjän-poliittisten käsitystensä vastaisina, hän sai harmikseen nähdä, että myös hänen innokkaana suomalaisuusmiehenä tunnettu ystävänsä Rosendal¹⁸ myötäili hänen ”pilkkaajiaan” ruotsalaisia ja nuor-suomalaisia poliittisissa käsityksissään.

Myös toinen vanhasuomalaisen puolueen veteraani Agathon Meurman kirjoitti adressin johdosta Rosendalille ja huomautti tämän aikaisemman näkemyksen ja uuden käytännön välisestä ristiriidasta. Jos senaatti ei julkaisisi laitonta lakia, sen tekisi Meurmannin mielestä joku toinen, tai se voitaisiin julkaista ilman senaattia. Kääntäen samalla kärjen adressihankkeeseen osallistuneita pappeja vastaa Meurman huomautti ironisesti, että oikeusoppineitten mielipiteen mukaan asetus tuli laiksi vasta sitten, kun se oli luettu kirkoissa. Näin ollen oli hänen mielestään oikeus odottaa, että papit senaatille esittämiensä vaatimusten asemesta estivät itse asetuksen laiksi tulemisen kieltäytymällä lukemasta lainvastaista paperia.¹⁹

Tampereen kansalaisadressi aiheutti vielä myöhemminkin kirkon johdolle päänvaivaa. Saatuaan myöhemmin keväällä asiasta vihiä, Bobrikov ryhtyi ottamaan selvää adressin toimeenpanijoista. Kun tällöin syntyi huhu, että kenraalikuvernööri vaatisi syytteen nostamista adressihankkeen toimeenpanijoita vastaan, Johansson piti asiaa kirkon kannalta sangen vakavana. Estääkseen pappien joutumisen julkisesti tuomittavaksi Johansson suositteli Koskimiehelle, että tuomiokapituli antaisi kirjallisen varoituksen adressihankkeeseen osallistuneille papeille.²⁰

Johanssonin suurta varovaisuutta osoittavat varmuustoi-menpiteet olivat kuitenkin ennenaikaisia. Oikeudenkäyntiä

¹⁸ Rosendal oli lapsuudestaan saakka tuntenut Yrjö-Koskisen. Hän oli myös ollut innokkaasti mukana suomalaisuusliikkeessä ylioppilasajoistaan saakka. *Kares* I s. 422—425.

¹⁹ Meurman Rosendalille 25. 2. 1901, MR, VA. *Oravala* s. 130.

²⁰ Johansson Koskimiehelle 11. 5. 1901, JRK, SKS.

ei adressin johdosta syntynyt. Sen sijaan Tampareen kansalaisadressiin liittyvä toiminta muodostui Rosendalille ja Wallinille myöhemmin henkilökohtaisesti kohtalokkaaksi.

*c. Johanssonin keskustelu suuriruhtinas
Mikaelin kanssa ja salainen kiertokirje papeille*

Johansson asennoitui kirkon ja kansan edun nimissä ehdottoman kielteisesti alaistensa pappien toimittamaan protestikirjoitukseen. Toisaalta hän oli kuitenkin itse valmis jatkamaan korkeimmalla tasolla kamppailua oikeusjärjestyksen säilyttämisen puolesta. Samaan aikaan kun kansalaisadressia tuonut lähetystö oli esittämässä vetoomustaan senaatille, Johansson oli Venäjän valtakunnanneuvoston puheenjohtajan, suuriruhtinas Mikaelin luona Pietarissa keskustelemassa asevelvollisuuslain antamiseen liittyvistä kysymyksistä. Johanssonin matkan vaikuttimena oli tällä kertaa erään huomattavan henkilön Pietarista lähettämä toivomus, että arkkipiispan oli välttämättä käytävä selostamassa suuriruhtinas Mikaelille suomalaisten näkökantoja asevelvollisuuskysymyksessä.

Saavuttuaan Pietariin 13. 2. 1901 Johansson kävi muistiinpanojensa mukaan ensin Plehwen luona, jolle hän esitti huolestumisensa sen johdosta, että kenraalikuvernöörin tiedettiin pyytäneen maastakarkoittamisvaltuuksia. Johansson huomautti, että oli sopimatonta tällaisen vallan uskominen miehelle, joka ei sitä kyennyt käyttämään. Niin ikään Johansson ehdotti asevelvollisuuskysymyksen ratkaisun lykkäämistä tuonemmaksi, koska asia ei hänen mielestään ollut vielä kypsä ratkaistavaksi. Plehwen asenne Johanssonin esityksiin oli pidättyvä. Sen sijaan hän lupasi toimia suuriruhtinaan audienssin järjestämiseksi.

Seuraavana päivänä 14. 3. Johansson kävi lähes puolen tunnin pituisen kiivaan keskustelun suuriruhtinas Mikaelin kanssa. Kohta keskustelun aluksi Johansson esitti varsin suo-

rasukaisesti käsityksensä Suomen ja Venäjän välisten suhteitten kehityksestä. Hän totesi, että solidaarisuus Venäjää kohtaan oli aikaisemmin Suomessa jatkuvasti kasvanut, mutta että viimeaikaiset levottomuudet olivat tämän kasvun pysäyttäneet. Jotta jatkuva kunnioitus voisi säilyä, oli välttämätöntä, että lainsäädäntö varsinkin arkaluontoisen asevelvollisuuslain osalta tapahtuisi sopusoinnussa Suomen oikeusjärjestyksen kanssa.

Tähän suuriruhtinas totesi, että oli mahdotonta ylläpitää erilaista puolustuslaitosta Suomessa ja Venäjällä. Hänen mielestään oli ollut erehdys, että Suomen sotalaitos oli alunperin rakennettu erilaiselle perustalle. Asevelvollisuuslain palauttamista uudelleen säätyjen käsiteltäväksi tai sen lykkäämistä rauhallisempaan aikaan suuriruhtinas piti niin ikään mahdottomana. Hän totesi, että asia oli ollut vireillä jo 20 vuotta ja hallitsijan päätöksestä oli kulunut 10 vuotta, ilman että mitään oli saatu aikaan. Sotalaitoksen yhdenmukaistamista ei hänen mielestään voitu välttää. Sivuseikoissa sen sijaan voitiin tehdä helpotuksia.

Suuriruhtinas osoittautui myös täysin peräänantamattomaksi Johanssonin esitettyä käsityksensä, että Suomen kansa olisi valmis kantamaan raskaammankin sotilasrasituksen, jos se saisi sen tehdä oikeusjärjestyksen mukaisen lain nojalla. Hänen mielestään ei ollut oikein, että 121-miljoonainen kansa oli välinpitämätön 2,5-miljoonaisen väestönsan erikoisasemasta. Gruusian väestö katsoi kunniakseen saada palvella Venäjän joukoissa, mutta Suomen kansa ei halunnut näin tehdä. Helmikuun manifestia ei voitu muuttaa. Valta-kunnalliset kysymykset käsiteltiin sen mukaisesti. Mutta Suomi sai säilyttää sisäisen autonomiansa. Se oli keisarin tahto. Keskustelun kuluessa suuriruhtinaan ääni muuttui kovemmaksi ja kylmemmäksi, eikä Johanssonin mielestä näyttänyt jäävän mitään mahdollisuutta muutoksen aikaansaamiseen asevelvollisuuskysymyksessä.¹

¹ Johanssonin pvk. 14. 3. 1901, YA, HYK. *Johansson Några hågkomster* s. 92—93. *Alanen Gustaf Johansson* s. 321—322.

Käyntiinsä suuriruhtinas Mikaelin luona Johansson oli tyytymätön.² Hänen yrityksensä vaikuttaa asevelvollisuuslain lopulliseen kohtaloon oli epäonnistunut. Suuriruhtinaan kanssa käyty keskustelu ei ollut jättänyt tässä suhteessa mitään epäilyksiä.

Kun perustuslaillinen suunta vaati samanaikaisesti, että laista ja oikeudesta oli pidettävä ehdottomasti kiinni, Johansson saattoi olla varma, ettei yhteentörmäystä voitu välttää. Hänen kannaltaan tilanteen arkaluonteisuutta lisäsi se tosiasia, että myös luterilainen papisto näytti olevan joutumassa kiistaan mukaan. Olivathan Tampereen kansalaisadressin toimeenpanoon osallistuneet kirkonmiehet vaatineet perustuslaeista kiinni pitämistä nimenomaan uskonnollisena velvollisuutena.

Pietarin matkoilta saamiensa kokemusten sekä papiston lisääntyneen poliittisen aktiivisuuden vuoksi Johansson katsoi tarpeelliseksi saattaa käsityksensä papiston tietoon. Tarcoitustaan parhaiten vastaavaksi ja vähiten huomiota herättäväksi hän näki tällöin salaisen kirjelmän lähettämisen erälle pappisystävillään. Kirjeensä Johansson kirjoitti nähtävästi kohta Pietarin matkansa jälkeen, mutta postitti sen papeille eri aikoina kevään kuluessa.³

² Erkki Kailan muistelmat, maalisk. 1901, EK, VA. *Alanen* (s. 322) mainitsee Johanssonin myöhemmin kertoneen, että hän oli käydystä keskustelusta siinä määrin kuohuksissa, ettei hän halunnut lähtiessään antaa Mikaelille piispallista siunausta, niin kuin piispoilla oli tapana tehdä ruhtinaallisten henkilöiden ollessa kysymyksessä.

³ Johanssonin lähettämistä kirjeistä olen onnistunut löytämään vain Enon kirkkoherralle Tikkaselle lähetetyn kappaleen, joka on päivämätön. Kirjeensä jälkikirjoituksessa Johansson mainitsee kirjoittaneensa sen jo ennen pääsiäistä, joka oli ko. vuonna huhtikuun 7. päivänä. Sekä kirjeen sanannoista että Johanssonin päiväkirjasta on pääteltävissä, että kirjettä on lähetetty useammille papeille. Kirjeen Valtionarkistolle lahjoittanut maisteri Eino Tikkanen arvelee luovutuskirjasaan, että hänen isänsä, kirkkoherra Tikkanen olisi saanut sen vasta kesäkuussa 1901 hänen ollessaan jo koulusta kesälomalla (Eino Tikkasen luovutuskirja, Sortovuosien aikaisia kirjeitä ja asiakirjoja, VA). Maisteri Tikkasen arviointi saattaa pitää paikkansa edellyt-

Viitattuaan laajan "kiertokirjeensä"⁴ alussa arkaluonteiseen tilanteeseen, jonka vallitessa ajattelemattomat harha-askleet saattoivat muodostua sekä kirkolle että kansalle kohtalokkaiksi, Johansson kohdisti arvostelunsa ja varoituk-sensa ensimmäiseksi poliittisiin mielenosoituksiin. Hänen mielestään ne olivat "taitamattomien apukeinoja", jotka eivät väkevämpää peljättäneet, vaan ärsyttivät ja antoivat aseita keisarikunnassa "kansallishengen lumoamille" niitä vastaan, jotka olivat siellä Suomen puolella tai tahtoivat vain vähäisempiä muutoksia. Käsityksensä tueksi Johansson esitti Baltian tapahtumien tarjoaman todistusaineiston. Kun luterilainen kirkko siellä vastaavassa tilanteessa monien viisaista varoituksista huolimatta sekaantui poliittisiin mielenosoituk-siin, olivat seuraukset kohtalokkaat. Tarton yliopisto hävi-tettiin, kirkollinen hallinto siirrettiin Pietariin, ja kirkko joutui vihan ja ylenkatseen kohteeksi. Tämä oli Johanssonin mielestä syvimmältään seurausta papiston sekaantumisesta sille kuulumattomiin tehtäviin.

Viimeksi mainittu Johanssonin väite perustui pietistis-ortodoksisen hurskaushanteen mukaiseen käsitykseen maail-lisen ja hengellisen vallan keskinäisestä tehtävien jaosta, joka oppi kuului, kuten edellä olemme todenneet, erottamattoma-na osana hänen teologiaansa. Sen valossa papiston sekaantu-minen ajankohtaiseen poliittiseen kiistakysymykseen, joka ei koskenut hengellistä elämää, oli puuttumista sille kuulumat-

täen, että Johansson postitti kirjettä eri aikoina kevään kuluessa. Tähän puolestaan viittaa Johanssonin päiväkirjan merkintä 19. 5. 1901: "Olen kirjoittanut ja lähettänyt kirjettä valtiollista luontoa." Toden-näköisesti tämä maininta tarkoittaa ko. poliittisluonteista kirjettä. Myös piispa Colliander kiitti 27. 4. 1901 Johanssonille kirjoittamassaan kirjeessä arkipiispan erästä "kiertokirjettä" ja aikoi tavattaessa lukea sen papeille. Ilmeisesti myös tämä maininta tarkoitti kyseistä Johansso-nin kirjelmää.

⁴ Pääinvastoin kuin Johanssonin myöhemmät salaiset kiertokirjeet ko. varhaisin ohjelmakirje jäi todella salaiseksi. Tämä johtui siitä, että ko. kirje joutui vain luotettujen ystävien käsiin, kun taas myöhemmät kiertokirjeet lähetettiin kaikille papeille.

tomaan tehtävään. Tästä opillisesta käsityksestään Johansson joutui kuitenkin tinkimään vallitsevien olojen tähden sikäli, että papisto saattoi hänen mielestään kyllä osallistua valtiollistenkin asiain käsittelyyn valtiopäiväsäätynä. "Hengen virkaa" hoitaessaan valtiopäivien väliajalla papin tuli sen sijaan pysyä omassa hengellisessä tehtävässään. Politikoinva pappi oli "irvikuva Kristuksen seuraajasta".

Samoihin poliittisiin ja opillisiin argumentteihin vedoten Johansson torjui kirjeessään myös sen mahdollisuuden, että papisto yhtyisi passiiviseen vastarintaan kieltäytymällä kuuluttamasta kirkoissa laittomasti säädettyjä lakeja.⁵ Johanssonin mielestä tämä oli sopimatonta nimenomaan sen vuoksi, että oli kysymys maallisen hallinnon piiriin kuuluvista laeista, joilla ei ollut mitään tekemistä kirkon varsinaisen hengellisen tehtävän kanssa. Jos papisto tällaisissa kysymyksissä asettui vastustamaan hallituksen käskyjä, vastarinta sai mielenosoituksen luonteen. Papisto ei voinut jouduessaan kärsimään tällaisesta sanoa kärsivänsä Kristuksen tähden, koska se oli sekaantunut vieraan viran tehtävään. Vain siinä tapauksessa, että valtiovalta ylitti oman valtapiirinsä rajat ja sekaantui puolestaan sille kuulumattomiin hengellisiin kysymyksiin, papiston asiana oli Johanssonin mukaan ajatella vastarintaan ryhtymistä.

Yhtä jyrkästi kuin papiston vastarintasuunnitelmat Johansson torjui kirjeessään myös perustuslaillisten kotimaiselle senaatille esittämät vaatimukset, että sen tulisi kieltäytyä julkaisemasta laittomassa järjestyksessä syntyneitä asetuksia. Johanssonin mielestä senaattoreilla ei ensiksikään hallitsijan neuvonantajina ollut juridista oikeutta tämänkaltaiseen menettelyyn. Heidän velvollisuutensa oli esittää hallitsijalle mielipiteensä siitä, olivatko julkaistaviksi annetut lait synty-

⁵ Keskustelu papiston kuulutuslakosta heräsi nähtävästi kevättälvellä 1901. Ilmeisesti Meurmanin ironinen viittaus tähän mahdollisuuteen antoi omalla tavallaan aihetta keskusteluun, vaikka sama ajatus lienee elänyt vastarintapiireissä jo aikaisemminkin. Ks. *Reuter "Kagalen"* I s. 110.

neet laillisessa järjestyksessä. Mutta jolleivät he voineet allekirjoittaa hallitsijansa antamia lakeja, heidän oli erottava.⁶ Senaattorien eroaminen johti taas Johanssonin mielestä auttamattomasti siihen, että senaattiin astuivat venäläiset.

Toisaalta Johansson kiisti teologisen peruskäsityksensä nojalla myös sen Tampereen kansalaisadressissa esitetyn käsityksen, että tinkimätön seisominen maan oikeusjärjestyksen takana olisi senaatille nimenomaan eettinen, omaantuntoon perustuva velvollisuus. Valtiomiehen moraalinen velvollisuus oli kyllä hänen mielestään lausua hallitsijalle, mikä oli perustuslakien mukaan väärin, eikä hänellä ollut oikeutta selittää oikeaa vääräksi tai väärää oikeaksi. Mutta hänellä oli Johanssonin mielestä oikeus käyttää harkintaa, koska kysymyksessä eivät olleet muuttumattomat ikuiset lait vaan luonnolliseen järjestykseen kuuluvat asetukset.⁷ Siksi valtiomiestä ei hänen mielestään voitu tuomita, jos hän katsoi kansan säilymisen vaativan jonkinlaista taipumista välttämättömyyteen, koska kansan säilyminen oli valtiollisen toiminnan kannalta pääasia.⁸

⁶ Kailan mukaan tämä Johanssonin käsitys oli yksi hänen poliittisista pääopinkappaleistaan. Johanssonin mielestä oikeuskonflikti syntyi vasta silloin, kun lainvastainen asetus oli pantava täytäntöön. Erkki Kailan muistelmat, syksy 1901, EK, VA.

⁷ Johanssonin teologian mukaan valtio oli luomisjärjestykseen kuuluva yhteisö, jonka lait ja säännökset kuuluivat yleisen, luonnollisen siveyden piiriin. Tällaisina nämä lait olivat maallisen yhteiselämän kannalta normatiivisia, koska ne edistivät yleistä siveyttä. Mutta niillä ei ollut Johanssonin mukaan sitä ihmisen omaatuntoa sitovaa luonnetta, mikä oli ikuisilla laeilla, jotka perustuivat Jumalan ilmoitukseen. Kun edelliset säännöt ja lait muuttuivat aikojen kuluessa ja olosuhteitten vaihtuessa, jälkimmäiset pysyivät maailman loppuun asti. *Johansson Kristillinen siveysoppi* s. 3—5. Sama, *Mietteitä* s. 16—17. *Tiililä Uuden elämän etiikka* s. 42, 211.

⁸ Käsityksessään valtiomiehen harkintaoikeudesta Johansson liittyi siihen Lutherin ja vanhaluterilaisten teologien käsitykseen, että maallisen hallinnon piirissä asioitten ratkaisuperusteena oli järki, kun se taas hengellisessä regimentissä oli usko. Siksi valtiomiehen toiminta myönnetyksiäkin hyväksi käyttäen kansan parhaaksi oli hänen mielestään oi-

Vakuuttuneena siitä, että senaatin peräänantamattomuus johtaisi maan sisäisen hallinnon venäläistämiseen, Johansson piti perustuslaillisten senaatille esittämiä jyrkkiä vaatimuksia myös itsekkäinä, kansan olemassaolosta piittaamattomina. Kun hallitsijan ja hänen neuvonantajiensä lupaukset olivat lisäksi vakuutena maan sisäisen hallinnon säilymisestä, mikäli senaatti oli valmis jyrkän asenteen sijasta toimimaan maltillisesti ja joutaen, ei Johanssonin mielestä ollut mitään syytä lähteä jyrkän vastarinnan tielle.⁹

Johanssonin yksityiskohtainen varoituskirje pappisystävillään osoittaa, että hän oli jo useita kuukausia ennen asevelvollisuuskysymyksen ratkeamista¹⁰ omaksunut myöntyväissyysuunnan päätunnukset: mielenosoitukset olivat vahingollisia, maltillinen menettely tarpeen, senaatin säilyttäminen kotimaisten miesten käsissä välttämätöntä. Tähän hän oli päätenyt verraten itsenäisesti¹¹ toisaalta teologisten käsitystensä sekä toisaalta Pietarin matkoilla tekemiensä poliittisten ja kirkkopoliittisten johtopäätösten nojalla.

Johanssonin kirjeessään esittämä puhtaasti hengelliseen toimintaan keskittyvän kirkon ihanne kuului hänen teologiansa kokonaiskuvaan, kun taas perustuslailliselle ideologialle tunnusomainen usko lakien ehdottomaan pyhyyteen ja tiettyjen inhimillisten oikeusprinsiippien toteutumiseen historiassa oli hänen transscendenttiselle uskonkäsitykselleen

keutettua. Johansson ei kuitenkaan määritellyt, miten pitkälle valtiomies saattoi harkinnassaan mennä ja mitkä olivat hänen toimintansa moraaliset rajat. Lutherin käsityksistä ks. *Olsson Grundproblemet* I s. 65—68. *Hillerdal* Gehorsam gegen Gott und Menschen s. 81—93.

⁹ Johansson Tikkaselle, Sortovuosien aikaisia kirjeitä ja asiakirjoja, VA.

¹⁰ Johanssonin varhaisimpana myöntyväisyyskannan ilmauksena on yleisesti pidetty hänen asevelvollisuuslain kuuluttamisen johdosta elokuussa 1901 papistolle lähettämäänsä salaista kiertokirjettä. Ks. *Reuter* I s. 117—119. *Alanen* s. 323. *Österbladh* I s. 435—436.

¹¹ Itsenäiseen kannanottoon viittaa mm. se, että Johansson näyttää yleensä olleen varsin vähän tekemisissä vanhasuomalaisten johtajien kanssa. Hän ei osallistunut vanhasuomalaisten kokouksiin eikä liioin ollut kirjeenvaihdossa heidän kanssaan.

vieras. Vain Jumalan lait olivat ikuisesti pysyviä ja ehdottomasti velvoittavia. Kirkkopoliittisesti Johansson päätyi valtion ja kirkon tehtävien jakoa koskevissa määritelmissään lähes samoihin ihanteisiin, joitten pohjalla Suomen kirkon johto oli hoitanut suhteitaan valtiovaltaan läpi 1800-luvun. Hänen lähtökohtansa oli kuitenkin toinen. Hän määritteli tämän suhteen pietistis-ortodoksiselle uskonkäsitykselle tunnusomaisesta kahden hallinnan opista käsin.¹²

¹² Johanssonin sortokauden aikaista asennoitumista pohtiessaan ovat mm. *Nathan Söderblom* ja *G. O. Rosenqvist* yleisluontoisissa esityksissään päätyneet siihen käsitykseen, että Johanssonin kannanottoja oli tarkasteltava hänen teologisen peruskäsityksensä valossa. Söderblomin mielestä Johanssonin kielteinen asenne Tukholman ekumeeniseen kokoukseen v. 1925 sekä hänen asennoitumisensa sortovuosina nousivat hänen beekiläisen teologiansa pohjalta, jolle oli ominaista keskittyminen yksinomaan hengelliseen sanomaan ja Jumalan suunnitelman toteutumisen odotus. Kirkon tuli sen mukaan antaa maailman kulkea kulkuaan ja pysyä siitä erossa pyrkimättä aikaansaamaan muutosta, mikä olisi ristiriidassa Jumalan maailmanhallinnon kanssa. (*Nathan Söderblom Kristenhetens möte i Stockholm s. 719—720.*) Myös Rosenqvistin mielestä Johanssonin voimakkaalle persoonallisuudelle tehtiin paremmin oikeutta näkemällä hänen sortokauden aikaiset kannanottonsa hänen teologisesta kokonaisnäkemyksestään käsin kuin selittämällä se pelkäksi tarkoituksenmukaisuuspolitiikaksi. (*Rosenqvist Suomen kirkon murrosaikoja s. 40—41, 259—260.*) Johanssonin elämäkerran kirjoittaja *Yrjö J. E. Alanen* on sensijaan polemisoinut Söderblomin käsitystä vastaan pitäen sitä ”väärämielisenä” selityksenä. Hänen mielestään Johanssonin transscendenttinen teologia ei estänyt häntä toimimasta valtiollisissa asioissa, mistä hänen sortokauden aikainen liiaksikin inhimilliseen valtioviisauksen nojaava toimintansa oli todisteena (*Alanen s. 333*). Alasen jyrkän poleeminen asenne tuntuu oudolta varsinkin, kun hän on samassa teoksessaan useaan otteeseen tähdentänyt Johanssonin nojautumista kaikessa uskonnollisiin perusteisiin. Vaikuttaa siltä, että Alanen on käsitänyt Söderblomin lausunnon pelkkänä Johanssonin teologian arvosteluna, josta syystä hän on kiiruhtanut korostamaan asian toista puolta siinä määrin, että tulos on muodostunut hänen oman Johanssonin tulkintansa kanssa ristiriitaiseksi. Toisaalta Johanssonin Tukholman ekumeenista kokousta vastaan kohdistama arvotelu v. 1925 näyttää voimakkaasti tukevan Söderblomin käsitystä. Vetosihan Johansson kritiikissään juuri siihen, että kokous sosiaalieettisine ohjelmineen meni kir-

Pietarin matkojen vaikutukseen on puolestaan viittaa-massa paitsi Johanssonin näiltä matkoilta esittämä todistus-aineisto mm. se, että hänen kirjeessään esittämät opilliset perustelut eivät olleet ehdottoman yhdenmukaisia eräiden hänen aikaisempien lausuntojensa kanssa.¹³ Hän oli aikai-semmin — kirjeessään Mechelinille vuonna 1890 — huomaut-tanut mm. siitä, että papilla oli velvollisuutensa myös kan-salaisena, kun hän nyt sen sijaan tähdensi papiston pysytte-lemistä kokonaan kansallisen ristiriidan ulkopuolella. Niin ikään hän oli aiemmin eri yhteyksissä korostanut oikeuden merkitystä ja pyhyttä huomattavasti voimakkaammin kuin nyt papistolle lähettämässään kirjeessä.¹⁴ Ilmeisesti äsken Pietarin matkoilla uudella tavalla selkiintyneet kansalliset ja kirkkopoliittiset turvallisuusnäkökohdat värittivät näin myös opillisia tulkintoja tai antoivat aiheen korostaa papistol-le juuri niitä opinkäsitysten puolia, jotka näyttivät soveltu-van arkaluonteiseen tilanteeseen.

d. Asevelvollisuuslain kohtalo ratkeaa

Menettelytapaa koskevien kiistojen jatkuessa Suomessa asevelvollisuuslain kohtalo kypsyi toisaalla ratkaisuaan kohti. Monista pettymyksistä huolimatta suomalaiset toivoivat, että asevelvollisuuslaki saisi lopulta oikeusjärjestyksen mukaisen

kon varsinaisen tehtävän ulkopuolelle (ks. Herättäjä 27. 2. ja 13. 3. 1925 n:o 9 ja 13.)

¹³ Tähän seikkaan on kiinnittänyt toisessa yhteydessä syystä huomiota *Lauri Hyvämäki* (Ennen routaa s. 193—194).

¹⁴ Tosin Johanssonin valtiokäsityskin oli eräässä mielessä kaksiselittei-nen. Valtio oli toisaalta hänen käsityksensä mukaan luomisjärjestykseen kuuluvana järjestyksenä ilman mitään sen toimintaan sisältyviä edelly-tyksiä jumalallinen. Toisaalta Johansson kuitenkin korosti, että valtion tuli toimia sopusoinnussa Jumalan vanhurskaan maailmanhallinnon kanssa kestääkseen valtiona. (Ks. *Johansson* Kristillinen siveysoppi s. 281. Sama, Mietteitä s. 30—31. *Tiililä* s. 229.) Jo tämä valtiokäsityksen kaksoisaspekti oli omiaan tuomaan lausuntoihin erilaisia vivahteita.

käsittelyn ja oikeuskonfliktilta välttyttäisiin. Toiveet kohdistuivat lopulta siihen, että lakiehdotus valtakunnanneuvoston käsittelyn jälkeen alistettaisiin vielä Suomen säätyjen käsiteltäväksi, jolloin oikeusjärjestys muodollisesti säilyisi.¹ Tässä tarkoituksessa myös Johansson kääntyi vielä maaliskuun lopulla 1901 kirjeitse Plehwen puoleen selittäen hänelle, että asevelvollisuuskysymyksen ratkaisu säätyjen mielipidettä kuulematta soti Suomen autonomista asemaa vastaan ja haavoitti syvästi kansan oikeustunnetta.²

Plehwe vastasi Johanssonin kirjeeseen kesäkuun alussa 1901. Hän ilmoitti, että valtakunnanneuvosto oli saanut asevelvollisuuslakiehdotuksen valmiiksi ja että se muutamien päivien kuluttua esitettäisiin hallitsijan ratkaistavaksi. Ehdotuksen jättämistä Suomen valtiopäivien käsiteltäväksi hän piti mahdottomana.

Samalla kun Plehwe lausui toivovansa, että lopullinen ratkaisu muodostuisi kaikkien Suomen parasta ajattelevien vaatimuksia tyydyttäväksi ja että Johanssonin ilmaisema pelko lain synnyttämästä levottomuudesta Suomessa osoittautuisi turhaksi, hän katsoi mahdollisten levottomuuksien vain todistavan, että Suomessa pidettiin uppiniskaisesti kiinni Ruotsin vallan aikaisista perustuslaeista ja kiellettiin helmikuun manifestin oikeudellinen pätevyys. Suomen yhdistämisestä Venäjään täytyi Plehwen mielestä olla välttämättömänä seurauksena, että koko valtakuntaa koskevat lait olivat päteviä myös Suomessa ja ettei lainsäädäntö näissä tapauksissa voinut olla Suomen säätyjen suostumuksesta riippuvainen. Tällaisia lakeja oli Plehwen mukaan annettu usein kuluneen vuosisadan aikana, ja helmikuun manifesti oli vain

¹ *Reuter* "Kagalen" I s. 98.

² Johansson Mechelinille 2. 7. 1901, LM, VA. Johansson mainitsee Mechelinille saaneensa Hermansonilta oikeusopillista apua Plehwelle kirjoittamaansa kirjettä varten, joka oli tarkoitettu myös hallitsijan tietoon saatettavaksi. Hermansonin konsepti, joka käsittää parikymmentä kohtaa Suomen valtio-oikeudellisen aseman valaisemiseksi, on säilynyt Johanssonin kirjeitten joukossa.

looginen seuraus vuodesta 1809 saakka Suomen ja Venäjän välillä vallinneesta suhteesta. Sitä paitsi helmikuun manifestin määräämä käsittelyjärjestys koski vain yleisvaltakunnallisia kysymyksiä, kun taas yksinomaan Suomea koskevissa asioissa kaikki säilyi ennallaan edellyttäen, että suomalaisten käytös ei antanut hallitukselle aihetta ryhtyä näitä oikeuksia rajoittamaan.

Kirjeensä lopussa Plehwe esitti arkkikiispalle myös kirkkoa koskevan toivomuksensa. Hän huomautti, miten luterilainen papisto saattoi tehdä suuren palveluksen isänmaalleen, jos se käytti hyväkseen vaikutusvaltaansa kansaan huomauttamalla sille, että Suomen läheisempi liittäminen Venäjään oli vain menestykseksi maalle ja että itsevaltiaan pysyvä suosio Suomen kansaa kohtaan antoi hallitsijalle joka tapauksessa oikeuden odottaa kansalta parempaa käytöstä.³

Plehwen kirje kuvasti sekä venäläisen hallitusvallan käsituskantoja että hänen henkilökohtaista juonikkuuttaan. Samalla kun hän aikaisempaan tapaansa vakuutti, että Suomen sisäinen itsenäisyys säilytettäisiin, hän toisaalta esitti maan oikeudellisen aseman rajoitukset vain loogisena välttämättömyytenä sekä uhkaili pitemmälle menevillä toimilla, mikäli kansa ei nurkumatta alistuisi niihin. Venäläisen hallitusvallan perinnäistä valtaistuimen ja alttarin yhteistyöhön rakentuvaa politiikkaa soveltaen Plehwe niin ikään vaati, että luterilaisen kirkon tulisi asettua tukemaan aktiivisesti hallitusvaltaa rauhoittamalla levottomaksi käynyttä kansaa.

Plehwen kirje vaikutti Johanssoniin masentavasti. Sen johdosta hän totesi päiväkirjassaan: "Plehwen vastaus tuli joku viikko sitten. Raskasta on olla."⁴ Kun Leo Mechelin kestä- ja heinäkuun vaihteessa yritti vielä useaan kertaan houkutella Johanssonia lähtemään keisarin puheille⁵, tämä piti

³ Plehwe Johanssonille 7. 6. 1901, GJ, SJ.

⁴ Johanssonin pvk. 28. 6. 1901, YA, HYK.

⁵ Mechelin Johanssonille 28. 6., 1. 7. ja 2. 7. 1901, GJ, SJ. *Alanen* Gustaf Johansson s. 322—323. Mechelin lähetti Johanssonille myös eh-

Plehwen kirjeen valossa kaikkia sen suuntaisia yrityksiä toivottomina.

Vastauskirjeessään Mechelinille Johansson kertoi aikoneensa kesäkuun alussa matkustaa Pietariin. Plehwen kirje sekä eräät muut Pietarista saapuneet tiedot olivat kuitenkin saaneet hänet vakuuttuneeksi siitä, että matka olisi ei vain hyödytön vaan ehkä myös vahingollinen. Suomen vastustajat saattaisivat käyttää audienssia hyväkseen ajaakseen asiaa vielä innokkaammin päinvastaiseen suuntaan. Sekä valtakunnanneuvoston puheenjohtajan sanoista että Plehwen vastauskirjeestä oli hänen mielestään vääjäämättömästi käynyt ilmi, ettei ollut mitään toivoa asevelvollisuuskysymyksen saamiseksi takaisin valtiopäivien käsiteltäväksi. Lopuksi Johansson huomautti, että suomalaisten olisi nyt tehtävä vakava yritys helmikuun manifestin rajoittamiseksi laeilla. Jos tätä ei nyt tehtäisi, vastustajat käyttäisivät kaikki keinonsa estääkseen myöhemmin rajoituksen.⁶ Kun Mechelin vielä muutaman viikon kuluttua Plehwen tiedonantojen mahdolliseen epäluotettavuuteen viitaten kehotti harkitsemaan matkaa⁷, Johansson vetosi puolestaan sisäiseen tunteeseensa, jota vastaan toimien hän ei ollut koskaan onnistunut.⁸

Mechelinin lisäksi myös toinen perustuslaillisen suunnan johtaja, vapaaherra R. A. Wrede yritti houkutella Johanssonia lähtemään Pietariin ja kävi tässä tarkoituksessa hänen

dotuksensa Suomen valtiollista asemaa koskevaksi muistioksi arvellen, että hallitsijan vakuuttamiseksi asiasta olisi suullisen keskustelun sijasta hyvä käyttää muistiot, jonka hallitsija keskustelun päätyttyä mahdollisesti pyytäisi itselleen. Kun Johansson ei ensimmäisen kehotuskirjeen jälkeen lähtenyt matkalle, Mechelin yritti tavata häntä henkilökohtaisesti sekä Karjalohjalta että Turusta siinä kuitenkaan onnistumatta.

⁶ Johansson Mechelinille 2. 7. 1901, LM, VA. Helmikuun manifestin rajoittamiseen tähtäävistä toimenpiteistä, joihin Johansson viittasi myös papistolle lähettämässään kirjeessä, ks. *Tuominen* Helmikuun manifesti ja yritykset sen kumoamiseksi s. 57—59.

⁷ Mechelin Johanssonille 11. 7. 1901, GJ, SJ.

⁸ Johansson Mechelinille 17. 7. 1901, LM, VA.

puheillaan. Johansson lupasi kuitenkin lähteä vain siinä tapauksessa, että asiassa tapahtuisi jokin yllättävä käänne.⁹ Kun Johansson ei suostunut matkaan, hänen asemestaan lähetettiin kartanonomistaja O. Wrede ja eversti K. Antell Pietariin ministerivaltiosihteerin apulaisen C. A. Armfeltin puheille. Heidän välityksellään levisi maahan toiveikas huhu, että hallitsija oli hyväksynyt rahaministeri Witten ehdotuksen, jonka mukaan Suomen sotalaitos korvattaisiin rahamaksulla.¹⁰

Tämä huhu osoittautui pian toiveajatteluksi. Heinäkuun 12. päivänä hallitsija vahvisti sotaministeri Kuropatkinin johdolla toimineen salaisen komitean valmistaman ehdotuksen, joka noudatti venäläisten sotilaspiirien toivomuksia. Uusi asevelvollisuuslaki ja sitä seurannut manifesti julkaistiin Hallituksen Sanansaattajassa 20. 7. 1901.¹¹

Keisarillisessa julistuskirjassa tähdennettiin, että Suomen asema Venäjän yhteydessä velvoitti sen väestöä ottamaan osaa "Valtaistuimen ja Isänmaan puolustukseen" sekä alistumaan muitten alamaisten rinnalla asetuksiin, jotka turvasivat Venäjän armeijan yhteyden. Uuden asevelvollisuuslain mukaan tultiin suomalaisia miehiä sijoittamaan toistaiseksi vain sellaisiin joukko-osastoihin, jotka täydennettäisiin etupäässä suomalaisilla. Myöhemmin voitiin kuitenkin osa asevelvollisista määrätä täydennyksiksi muihin venäläisiin joukko-osastoihin, jotka oli majoitettu "suomenmaalaiseen" tai Pietarin sotilaspiiriin. Alokkaita otettiin lain mukaan toistaiseksi vain sen verran, kuin tarvittiin kaartin pataljoonan ja rakuunarykmentin täydennykseen. Hallitsijan harkinnan mukaan näitä joukkoja voitiin kuitenkin käyttää sekä Venäjän rajojen sisä- että ulkopuolella. Sotaväenosastojen

⁹ Johanssonin pvk. 27. 7. 1901, YA, HYK. Johansson Wredelle 17. 7. 1901, RAW, ÅAB.

¹⁰ Wrede Johanssonille 13. 7. 1901, GJ, SJ. Wredeltä saamansa uutisen Johansson välitti puolestaan mm. senaattori Enebergille. *Kivikataja* Sortovuosien tapahtumia s. 72.

¹¹ *Rantakari* Routavuodet s. 320—321.

ylin johto kuului Venäjän sotaministerille. Upseereiksi ja aliupseereiksi aikovien tuli osata sujuvasti venäjän kieltä.¹²

Näennäisistä helpotuksista huolimatta uusi asevelvollisuuslaki noudatti ylimääräisille valtiopäiville annetun ehdotuksen suuntaa ja merkitsi suomalaisen sotaväen sulattamista Venäjän armeijaan. Jäljelle jääneet suomalaiset joukko-osastot olivat lain mukaan osa Venäjän armeijaa, ja niitä voitiin käyttää myös Suomen rajojen ulkopuolella. Uuden lain tosiasiallinen sisältö todettiin välittömästi Suomessa. Niinpä Mechelin heti lain tultua julkisuuteen huomautti kirjeessään Johanssonille, että laki oli pääasiallisesti aikaisemman ehdotuksen toisinto ja merkitsi Suomen perustuslakien syvää loukkausta sekä armeijan täydellistä venäläistämistä. Eräät pienet helpotukset olivat vain sinisilmäisten hämäystä.¹³

Asevelvollisuuslain tullessa esille senaatissa 1. 8. 1901 senaatti päätti julkaista sen heti sekä jättää sen jälkeen alistuksensa hallitsijalle. Vain neljä senaattoria äänesti tällä kertaa julkaisemista vastaan.¹⁴

2. ASEVELVOLLISUUSLAIN KUULUTTAMINEN KIRKOISSA

a. "Pappiskagaalin" synty ja toimenpiteet

Senaatin julkaisemispäätöstä seuraava virallinen toimenpide oli asevelvollisuuslain kuuluttaminen kirkkoissa. Vaikka lait ja asetukset oli vuodesta 1859 alkaen julkaistu asetuskokoelmissa, niitten varsinaisen ilmoittamisen katsottiin edelleen tapahtuvan kirkkoissa.¹ Näin ollen papistolla oli eräiden

¹² Suomen asetuskokoelma 1901 n:o 26. *Rantakari* s. 321.

¹³ Mechelin Johanssonille 26. 7. 1901, GJ. SJ.

¹⁴ Senaatin yht. ist. ptk. 1. 8. 1901. Julkaisemista vastustaneet senaattorit Heikel, Homén, Nummelin ja Ramsay joutuivat myöhemmin syksyllä eroamaan.

¹ *Robert Hermanson* Anteckningar ... öfver Finlands statsförfattningsrätt III s. 403—404.

mielestä mahdollisuus estää lain voimaantulo kieltäytymällä sitä kuuluttamasta. Tähän mahdollisuuteen viittasi mm. Leo Mechelin kirjoittaessaan Johanssonille asevelvollisuuskysymyksen lopputuloksesta. Hän huomautti, että jos hän olisi pappi, hän katsoisi velvollisuudekseen kieltäytyä lukemasta lakia saarnatuolista.² Hetkeä myöhemmin tämä kysymys joutui virallisemmin keskustelujen kohteeksi.

Kaksi päivää senaatin julkaisemispäätöksen jälkeen 3. 8. 1901 pidettiin Turholman kartanossa Degerössä salainen kokous, johon oli kutsuttu entisiä valtiopäivämiehiä kaikista puolueista neuvottelemaan, mihin toimenpiteisiin olisi ryhtyttävän tapahtuneiden oikeuden loukkausten johdosta. Kokous päätti yksimielisesti äskeisten oikeusjärjestyksen loukkausten vastapainoksi turvautua jälleen suureen joukkoadressiin.³

Kokouksen loppupuolella, kun monet sen osanottajista olivat jo ehtineet lähteä kaupunkiin, otettiin myös papiston vastarintaa koskevat kaavailut puheeksi.⁴ Keskustelun aloitti Jonas Castrén. Hän, kuten useimmat paikalla olleista, oli sitä mieltä, että papiston tulisi kieltäytyä kuuluttamasta lakia. Sen sijaan ilmeni mielipide-eroavuuksia keskusteltaessa siitä, oliko papistolle esitettävä kokouksen puolesta tämän suuntainen vetoamus. Useimmat vastustivat tällaista ajatusta. Painostamisen puolesta puhuivat Castrénin lisäksi eräät nuoren polven perustuslailliset, kuten Arvid Neovius, Arne Cederholm ja Ernst Estlander sekä paikalla olleista papeista Lammin kirkkoherra J. H. Päivärinta. Viimeksi mainittu katsoi kuitenkin, että papiston itsensä tuli saada käsitellä tätä kysy-

² Mechelin Johanssonille 26. 7. 1901, GJ. SJ.

³ Adressitoimikuntaan valittiin kolme vakinaista ja kaksi varajäsentä kustakin säädyistä. Pappissäädystä tulivat valituiksi J. R. Danielson, E. G. Palmén, Juuso Hedberg, O. Donner ja Onni Hallsten. *Reuter I* s. 106.

⁴ Mainittu kysymys oli ollut esillä jo edellisenä iltana pidetyssä valmistelevassa kokouksessa. *Arne Cederholm* Kagalens uppkomst och andra episoder s. 7.

mystä. Koska suuri osa kokouksen osanottajia oli ehtinyt poistua, ei asiasta voitu enää äänestää eikä tehdä virallista päätöstä.⁵

Tyytymättöminä Turholman kokouksen epämääräiseen kannanottoon nuoret vastarintamiehet — Ernst Estlander, Arne Cederholm, Jonas Castrén, Arvid ja Harald Neovius, A. W. Gadolin ja Adolf Törngren — kokoontuivat seuraavana iltana Nya Pressenin huoneistoon neuvottelemaan papiston vastarinnan järjestämisestä. Sekä Estlander että Castrén olivat kokousta varten laatineet alustavat ehdotukset kehotuskirjeiksi papistolle. Kun kokous oli tarkastanut kirjelmät, se päätti lähettää ne, edellisen painettuna ja jälkimmäisen monistettuna, maan kaikille papeille. Tästä kokouksesta sai alkunsa ns. ”pappiskagaali”.⁶

Laatimassaan kirjelmässä Estlander teki aluksi selkoa papiston oikeudellisesta asemasta kuulutusten suorittajana sekä tähdensi sen velvollisuutta kieltäytyä myötävaikuttamasta lain toimeenpanoon. Hänen kirjelmänsä mukaan laki sai pätevyytensä vasta silloin, kun se oli luettu kirkoissa. Näin ollen papistolla oli suuri vastuu, jos laittomat käskyt tulivat sen myötävaikutuksella vahvistetuiksi. Säädty olivat ylimääräisillä valtiopäivillä lausuneet, ettei asevelvollisuuslakia voitu muuttaa ilman niiden myötävaikutusta. Kun nyt oli näin menetelty, papisto saattoi teoissa toteuttaa säätyjen lausumaa periaatetta kieltäytymällä kuuluttamasta asevelvollisuuslakia.

Laillisuusnäkökannan ohella Estlander vetosi vastarinnan puolesta myös moraalisiin ja tarkoituksenmukaisuusnäkökohtiin. Papin asema oli hänen mielestään sellainen, että hänen päätöksensä vaikutti laajalti kansan käsityksiin. Vaikeina aikoina kansa odotti saavansa myös henkistä tukea ja vas-

⁵ Hallstenin pvk. 20. 9. 1901, OH, VA. Cederholm s. 7—8. Reuter ”Kagalen” I s. 105—106.

⁶ Cederholm s. 8—9. Reuter I s. 112. Tietävästi ”pappiskagaalin” toimintaan ei aluksi osallistunut yhtään pappia. Nimitys ”pappiskagaali” johtui pelkästään sen toiminnan kohdistumisesta papistoon.

tustuskykyä kirkolta. Jos kirkko kykeni tätä antamaan, sen omakin vaikutusvalta kasvoi. Jokainen kansalainen joutui nyt ratkaisemaan, taipuiko hän mahtikäskyn edessä vai oliko hän valmis kärsimään vakaumuksensa puolesta. Papilta vaa-dittiin vielä enemmän. Hänen tuli olla esimerkkinä kan-salle.⁷

Castrénin laatima kirjelmä sisälsi osittain samoja asioita. Myös hän tähdensi, että papistolla oli ei vain moraalinen vaan myös legaalinen velvollisuus kieltäytyä perustuslakien vastaisen lain toimeenpanosta, lain, jonka senaatti oli epä-miehekkäästi julkaissut. Niin ikään Castrén alleviivasi vas-tarinnan tarkoituksenmukaisuutta sekä kirkon että kansan kannalta. Jos papisto kieltäytyi, sai myös kansa siitä uutta rohkeutta sen sijaan, että sen täytyi nyt omien miestensä selkärangattomuuden tähden kulkea häveten Euroopan edessä. Tällainen papiston esiintyminen olisi omiaan vah-vistamaan myös kirkon asemaa kansan keskuudessa.

Papiston mahdollisesta rankaisemisesta Castrén arveli, ettei pappien joukkoerottaminen voinut tulla kysymykseen. Sellainen teko nostattaisi kansan sydänjuuriaan myöten liikkeelle. Jos taas joitakin pienempiä rangaistuksia annet-taisiin, niiden merkitys olisi kansan pelastamiseen verrattu-na vähäinen; tulihan papiston jo kutsumuksensa vuoksi pitää esillä totuutta ja oikeutta sekä taistella vääryyttä ja väkival-taa vastaan.⁸

Mainittujen kirjoitusten lisäksi, joissa vastarinta esitet-tiin sekä papiston juridisena ja moraalisena velvollisuutena että kirkon ja kansan kannalta tarkoituksenmukaisena, pap-piskagaali julkaisi Arne Cederholmin toimittaman lyhennys-otteen lordi Macaulayn Englannin historiasta. Kyseinen

⁷ [Ernst Estlander] Aikooko Suomen papisto olla apuna Venäjän ase-velvollisuuden toimeenpanemiseksi Suomessa? (E 575) *Cederholm* s. 9—10. *Reuter* I s. 113—116.

⁸ [Jonas Castrén] Till landets Prästerskap. (E 577) *Reuter* I s. 113—116. *Tekla Hultin* Taistelujen mies. Piirteitä Jonas Castrénin elämästä s. 63.

kohta käsitteli niitä anglikaanisen kirkon papiston toimia, jotka se kohdisti Jaakko II:n laittomuuksia vastaan.⁹ Myös tämä lentokirjanen toimitettiin koko maan papistolle.¹⁰

"Pappiskagaali" oli nuorten, aktiivisten vastarintamiesten yhteenliittymä, jolta hetken tarpeitten synnyttämänä puuttui kiinteän organisaation luonne. Sen ydinjoukon muodostivat edellä mainitut ruotsalaiset ja nuorsuomalaiset poliitikot, jotka olivat sekä maailmankatsomuksellisesti että poliittisesti varsin etäällä papiston enemmistöstä.¹¹ Tietävästi "pappiskagaali" oli kuitenkin jo varsin varhaisessa vaiheessa yhteydessä parin pappismiehen, Helsingin kappalaisen Emil Murénin ja Lammin kirkkoherran J. H. Päivärinnan kanssa julkaisten mm. viimeksi mainitun toimittaman lentokirjasen "Kaksi tietä".¹²

Vanhatestamentillisiin Aabrahamin ja Rebekan esimerkeihin vedoten Päivärinta selitti lentokirjasessaan, että vain oikeuden ikuista ja muuttumatonta lakia seuraten voitiin saavuttaa siunaus. Hänen mielestään Jeesuskin vaati kuuliaisuutta maalliselle hallitsijalle vain sikäli, kuin sen käskyt eivät loukanneet Jumalan ikuista vanhurskautta. Hallitsija, joka varta vasten rikkoi vanhurskauden sääntöjä, menetti Jumalan edessä hallitusoikeutensa.¹³

Kun Johanssonin mukaan papilla oli oikeus harkita vastarintaa vasta esivallan puuttuessa hengelliseen elämään, kat-

⁹ [Arne Cederholm] Passiivista vastarintaa. Eräs julkaisemiskiello Englannissa. (E 596).

¹⁰ Lentokirjanen painettiin Tukholmassa, josta se salakuljetettiin Suomeen. Pieni osa painoksesta takavarikoitiin Turun tullissa. Cederholm s. 10—11. Vrt. *Reuter* I s. 126.

¹¹ Kuten aikaisemmin esitetty piispa Koskimiehen lausuntokin osoittaa, vanhasuomalainen papisto tunsu esim. Jonas Castrénia kohtaan syvää antipatiaa. Koskimiehen pvk. 26. 2. 1901, JRK, SKS.

¹² Päivärinta oli tarjonnut kirjoitustaan Uuteen Suomettareen, mutta toimitus ei ollut siitä kiinnostunut. Myös "pappiskagaalin" piirissä sitä pidettiin liian naiivina, mutta korjauksen jälkeen se päätettiin kuitenkin julkaista. Cederholm s. 11. *Reuter* I s. 125.

¹³ [J. H. Päivärinta] Kaksi tietä. (E 597).

soi Päivärinta kristityn velvollisuudeksi nousta kaikkea epä-vanhurskautta vastaan myös yhteiskunnassa. Niin ikään Päivärinta katsoi esivallan jumalallisen vallan riippuvan sen toiminnan luonteesta, kun taas Johanssonin mukaan esivalta luomisjärjestykseen kuuluvana valtana oli toimintansa luonteesta riippumatta jumalallinen.

"Pappiskagaalin" kirjelmät herättivät ainakin jossakin määrin vastakaikua papistossa.¹⁴ Mutta "pappiskagaali" ei tyytynyt toimimaan vain kirjeitse. Se katsoi välttämättömäksi, että papisto saisi vastarintatoiminnassaan henkilökoh-taista tukea kansalta. Tässä tarkoituksessa "pappiskagaalin" miehet sekä heitä lähellä olevat henkilöt tekivät matkoja eri puolille maata järjestäen vastarintakoukousia.¹⁵

Näiltä matkoilta saamiensa kokemusten pohjalta Jonas Castrén julkaisi "pappiskagaalin" avustamana myös ohje-kirjoituksen "Miten on meneteltävä asevelvollisuusasiassa?". Kirjoituksessa kehoitettiin seurakuntalaisia kääntymään lä-hetystöinä seurakuntansa papin puoleen pyytäen, ettei hän ryhtyisi kuuluttamaan laitonta lakia. Papin vastauksen mu-kaan oli noudatettava seuraavia kolmea menettelytapaa:

Jos pappi asennoitui myönteisesti pyyntöön, kehoitettiin menettelemään siten, että pappi ilmoitti saarnatuolista saa-neensa laittomat asiakirjat, mutta että hän ei omantunton-sa vuoksi katsonut voivansa niitä lukea. Tähän seurakunta-laisten tuli puolestaan vastata, että hekään eivät tunnusta-neet asiakirjoja laillisiksi ja vastustivat niitten julkilukemis-ta. Tämän jälkeen papin tuli palauttaa asiakirjat takaisin viranomaisille sekä ilmoittaa, mistä syystä niitä ei ollut luettu.

Toisen vaihtoehdon mukaan papin tuli vain jättää asia-kirjat kuuluttamatta ja palauttaa ne asianomaiselle viran-omaiselle sekä ilmoittaa, ettei hän seurakunnan esittämän mielipiteen eikä lain ja omantunnon vuoksi ollut voinut niitä kuuluttaa.

¹⁴ Cederholm s. 11. Reuter I s. 117.

¹⁵ Reuter I s. 126.

Jos pappi ei suostunut jo mainittuihin vaihtoehtoihin, seurakuntalaisten oli hankittava tieto kuulutusten ajankohdasta ja mentävä kirkkoon. Kun pappi alkoi lukea asiakirjoja, seurakuntalaisten tuli nousta ja esittää jyrkkä vastalause laittomien asetusten kuuluttamisen johdosta sekä poistua kirkosta. Myös tässä tapauksessa tuli papin lähettää viranomaisille ilmoitus, ettei asiakirjoja ollut voitu seurakunnan vastarinnan vuoksi lukea.¹⁶

Laajamittaista vastarintaa suunnitellessaan "pappiskagaalin" miehet tajusivat myös kirkon johdon mielipiteiden merkityksen asialleen. Siksi he pyrkivät sopiviksi katsomiensa henkilöitten välityksellä vaikuttamaan piispojen ja tuomiokapitulien jäsenten mielipiteisiin. Tässä tarkoituksessa Johanssonin läheisenä ystävänä tunnettu professori Hermanson sekä perustuslaillisen suunnan johtajiin kuuluva professori Th. Homén saivat tehtäväkseen käydä arkkipiispan sekä vapaaherra V. M. v. Born piispa Råberghin puheilla.¹⁷ Professori Homén sekä heränneisiin lukeutuva maisteri Matti Pesonen kävivät niin ikään keskustelemassa asiasta asessori Lyran kanssa.¹⁸

Samassa tarkoituksessa "pappiskagaali" lähetti myös pieniä kansanlähetystöjä tuomiokapituleihin. Jonas Castrénin toimeksiannosta kaksi keskipohjalaista herännäistalonpoikaa Niskanen ja Mantila matkustivat Turkuun arkkipiispan puheille. "Pappiskagaalilta" saamiensa ohjeitten mukaisesti heidän tuli koettaa osoittaa arkkipiispalle, että vastarinta oli tässä tilanteessa papiston uskonnollinen velvollisuus. Toiset kaksi keskipohjalaista herännäistalonpoikaa Ylitalo ja Marjoniemi tekivät puolestaan matkan Ouluun puhuakseen

¹⁶ [Jonas Castrén] Miten on meneteltävä asevelvollisuusasiassa? (E 578) Cederholm s. 15—16. Reuter I s. 127—128.

¹⁷ Reuter I s. 120. Ernst Estlander Friherre Viktor Magnus von Born s. 340. Johanssonin pvk. 14. 8. 1901, YA, HYK.

¹⁸ Matti Pesonen Ystäviä läheltä ja kaukaa s. 20.

sikäläiselle piispalle ja tuomiokapitulin jäsenille vastarinnan puolesta.¹⁹

"Pappiskagaalin" suunnitelmissa papiston kuulutuslakko merkitsi vastarinnan ensimmäistä ja varsin keskeistä puolustuslinjaa. Sen teki merkittäväksi toisaalta papiston henkinen auktoriteettiasema kansan keskuudessa sekä toisaalta se, ettei venäläisten katsottu voivan jättää huomioon ottamatta papiston yleistä vastarintaa.²⁰ Missä määrin papisto olisi valmis myötäilemään vastarintaa, se riippui ratkaisevasti kirkon johdon asenteesta.

b. Piispojen kannanmäärittely

Keväällä 1901 lähettämässään salaisessa kirjeessä arkkipiispa oli asettunut päättävästi vastustamaan papiston vastarintasuunnitelmia. Hän oli tuominnut ne sekä poliittisesti että uskonnollisesti sopimattomina. Uuden asevelvollisuuslain perustuslakeja loukkaava luonne näyttää kuitenkin tilapäisesti horjuttaneen tätä Johanssonin käsitystä. Hän, kuten useat muutkin, oli loppuun saakka toivonut myönteisempää ratkaisua. Lopputuloksen johdosta hän oli syvästi pettynyt ja paheksui vallanpitäjien menettelyä¹, jopa suuttuneena uhkasi lähimmille ystävilleen erota virasta, koska hän ei halunnut olla tekemisissä epäluotettavien valtiomiesten kans-

¹⁹ Niskasen myöhemmin antaman matkakuvauksen mukaan heidän matkansa arkkipiispan luokse ei ollut turha, vaikka arkkipiispa pysyikin vakaumuksessaan, että papin velvollisuus oli suorittaa hallitsijan antama tehtävä. Sen sijaan hän kertoi Marjoniemen ja Ylitalon matkan Ouluun epäonnistuneen sikäli, että he eivät tavanneet piispaa. Tuomiorovasti ja Oulun seudun papisto olivat kuitenkin suhtautuneet asiaan myönteisesti. Niskanen Jonas Castrénille 27. 8. 1901, EE n:o 583, AAB. Hultin s. 64. Reuter I s. 121.

²⁰ Reuter I s. 112.

¹ Erkki Kailan muistelmat, kesä 1901, EK, VA.

sa, jotka olivat menetelleet petollisesti.² Pettymyksensä vallassa Johansson lieenee esittänyt myös senaatin talousosaston varapuheenjohtajalle toivomuksen, että senaatti toimisi tar-
mokkaammin maan oikeuksien puolesta.³ Henkilökohtaisesti hän aikoi myös pidättäytyä julkisista kannanotoista lain kuulutuskysymyksessä.⁴

Asevelvollisuuskysymyksen masentava lopputulos ei kuitenkaan muuttanut Johanssonin peruskäsitystä. Hetkellisestä pettymyksestä ja sen aiheuttamista tilapäisistä paheksumisreaktioista huolimatta hän uskoi edelleen, ettei korkein hallitusvalta pyrkinyt maan täydelliseen venäläistämiseen.^{4a} Uhkauksesta huolimatta hän ei myöskään halunnut pidättäytyä lausumasta mielipidettään asevelvollisuuslain kuulutuskysymyksestä asian tullessa ajankohtaiseksi. Muodollisen aiheen julkiseen kannanmäärittelyyn hän sai toisaalta "papistkagaalin" papistolle lähettämistä kirjelmistä⁵, sekä toisaalta kirkollistoimituskunnan päällikön senaattori Genetzin

² Kyseinen tieto on peräisin Johanssonin hyvältä ystävältä professori John Sahlbergilta, joka asevelvollisuuslain julkituksen aikoihin kävi vierailulla Johanssonin luona Karjalohjalla ja jolta joku perustuslaillisen suunnan johtomiehistä vuotta myöhemmin tiedusteli Johanssonin mielipiteitä asevelvollisuuslain ilmestymishetkellä. (Sahlberg tuntemattomalle 2. 6. 1902, ThH, VA.) Johansson kiisti osittain ko. tiedot A. Osw. Kihlmanin (Kairamo) tiedusteltua asiaa häneltä itseltään. Hän myönsi kyllä olleensa syvästi pettynyt lain johdosta, mutta kielsi lausuneensa mitään vallanpitäjien petollisuudesta, koska hän ei ollut näiltä mitään lupauksia saanutkaan. (Johansson Kihlmanille 7. 5. 1902, AOK, VA.) Ilmeisesti Johansson oli kuitenkin kiihdyksissään jotain tämän tapaista lausunut, koska myös Erkki Kaila mainitsee setänsä todenneen, että "hänet oli Pietarissa petetty, lupaukset ja valat oli rikottu". (Erkki Kailan muistelmat, kesä 1901, EK, VA.)

³ Tähän viittaa Linderin kirje Johanssonille (29. 7. 1901, GJ, SJ), josta käy ilmi, että Johansson oli asevelvollisuuslain johdosta kirjoittanut hänelle ja ehdottanut joitain senaatin toimenpiteitä.

⁴ Sahlberg tuntemattomalle 2. 6. 1901, ThH, VA.

^{4a} Erkki Kailan muistelmat, kesä 1901, EK, VA.

⁵ Ks. Sahlberg tuntemattomalle 2. 6. 1902, ThH, VA. Johansson Malmgrenille 17. 8. 1901, AMa, SKHS. Tähän syyhyn Johansson itsekin vetosi kirjeessään.

piispoille lähettämästä kehotuksesta.⁶ Pitäen papiston vastarintasuunnitelmia vaarallisina Genetz pyysi piispoja sopivalta tavalla saattamaan papiston tietoon, että sen sekaantumisen poliittiseen asiaan oli sopimatonta ja saattoi tuottaa sekä kirkolle että kansalle arvaamattomia seurauksia.⁷

Arkkipiispa noudatti välittömästi Genetzin kehotusta. Elokuun 12. päivänä hän lähetti yksityisen kiertokirjeen koko maan papistolle. Hänen kirjeensä oli perusteluiltaan suuressa määrin aikaisemman kirjelmän toisinto. Se poikkesi hänen keväällä lähettämästään yksityisluonteisesta kirjeestä vain sikäli, että Johansson nyt koko maan papistoon vedotessaan omisti entistä runsaammin tilaa asian uskonnollisen puolen selvittelylle.

Johanssonin perustelujen lähtökohtana oli tälläkin kertaa hänen teologialleen tunnusomainen maallisen ja hengellisen järjestyksen erilaisuuden jyrkkä korostus sekä vaatimus kuuliaisuudesta esivallalle Roomalaiskirjeen 13. luvun kirjaimen mukaisesti. Näiden näkökohtien perusteella hän leimasi papiston asettumisen vastarintaan valtiollisessa kiistakysymyksessä perusteiltaan kestäättömäksi. Niinpä Johansson selostettuaan laajasti kantaansa sekä todettuaan, että annettu laki loukkasi kyllä syvästi kansan oikeustunnetta, lausui sen jälkeen painokkaasti: "Monenlaisilla päätelmillä on kyllä koetettu osoittaa papin velvollisuudeksi olla julistamatta asevelvollisuuslakia, mutta minusta on selvä, että Jumalan tahto ei ole tällaisen vastarinnan puolella. Jos olisi kysymyksessä loukkaus uskoa ja tunnustusta vastaan, silloin olisi papin velvollisuus itsestään selvä, mutta nyt . . . koskee kuuluttaminen sota-asiaa, joka on papin varsinaisen tehtävän ulkopuolella."

Paitsi teologisesti vääränä Johansson piti papiston vastarintaa aikaisemmin esittämänsä käsityksen mukaisesti myös poliittisesti ja kirkkopoliittisesti epäviisaana. Hänen

⁶ Nordlund Yrjö-Koskiselle 11. 8. 1901, Y-K, VA.

⁷ Genetz Johanssonille 8. 8. 1901, GJ, SJ.

käsityksensä mukaan papisto ei kieltäytymisellään voinut estää lain voimaantuloa, koska hallitus saattoi sen julkaisutavasta päättää toisella tavalla. Sen sijaan vähäisenkin pappisjoukon kieltäytyminen oli niin arkaluonteinen asia, että se saattoi tuottaa arvaamattoman vahingon sekä kirkolle että kansalle. Henkilökohtaisen viran ja toimeentulon menetyksen lisäksi, jota "pappiskagaalin" kirjeissä oli pidetty epätodennäköisenä⁸, saattoi vastarinta Johanssonin mukaan merkitä koko kirkon saattamista vaaraan.

Kohdistuen lopuksi sanansa "pappiskagaalin" kirjeiden vapaamielisiä korostuksia vastaan, jotka hänen mielestään olivat myös ristiriidassa vallitsevien tosiasiain kanssa, Johansson huudahti: "Kyllä on kirkko halpa niiden silmissä, jotka ovat valmiit panemaan sen vaaranalaiseksi senlaatuisen asian tähden kuin kysymyksessä oleva kuuluttaminen on. Onpa meillä niitäkin, jotka, vaikka kansamme olo on vaarassa, kehoittavat meitä Euroopan edessä toimimaan, tämän Euroopan, jonka silmäin edessä Transvaal tallataan maahan. Jumalan edessä tulee papin seisoa."⁹

Johanssonin mukaan papistolle annetut kehotukset asetua vastarinnan etulinjaan ja samalla suurimpaan vaaraan osoittivat kirkon halveksimista ja sen todellisen sisäisen arvion kieltämistä. Hänen mielestään kirkonmiesten tehtävä oli ensisijaisesti aivan muu kuin vastarinnan johtaminen. Heidän tuli seistä Jumalan edessä ja vaalia kansassa ikuisia hengellisiä arvoja. Tämän tähden oli kirkkoa Johanssonin mukaan — päinvastoin kuin perustuslailliset vaativat — koetettava myös viimeiseen saakka suojella, koska se kansan

⁸ Kun perustuslailliset syyttivät Johanssonia opportunistista sen vuoksi, että hän oli vedonnut papiston henkilökohtaisiin menetyksiin, Johansson selitti myöhemmässä kirjeessään halunneensa tällä torjua vain sen perättömän väitteen, ettei papistoa voitu rangaita. Ks. Gustaf Johansson, Arvoisa virkaveli. Kun uusia pilviä. (E 614)

⁹ Gustaf Johansson Arvoisa virkaveli. Kun papistolle ja minullekin (E 580) Alanen Gustaf Johansson s. 324—325.

sisäisen hengen vaalijana oli kaikkia ulkonaisia laitoksia ja arvoja tärkeämpi.¹⁰

Johanssonin tapaan muutkin piispat lähettivät henkilökohtaisen vetoomuksen hiippakuntiensa papistolle. Lyhyehkössä kirjeessään Porvoon piispa Råbergh ”pappiskagaalin” kehotuksiin viitaten huomautti, että papiston sekaantuminen valtiollisiin kysymyksiin oli omiaan tuottamaan kirkolle ja isänmaalle uusia ja arvaamattomia vaikeuksia.¹¹ Samantapaisen vetoomuksen esittivät ilmeisesti myös Colliander ja Koskimies hiippakuntiensa kontrahtirovasteille.¹²

Salaisesta luonteestaan huolimatta Johanssonin ja Råberghin kirjeet tulivat pian suuren yleisön tietoon. Varsinkin ”pappiskagaalin” piirissä, missä oli toivottu papiston mahdollisimman yhtenäisesti asettuvan vastarintaan, ne herättivät suurta närkästystä.¹³

Myös arkkipiispan esittämä kanta, ettei papistolla ollut uskonnollista oikeutta asettua vastustamaan laittomaksi todettua esivallan käskyä, oli perustuslaillisista, joiden toiminta perustui osittain siihen käsitykseen, että laeista oli pidettävä kiinni paitsi valtio-oikeudellisista syistä myös niihin sisältyvän ikuisen oikeuden periaatteen tähden¹⁴, käsitteämätön. Tämä kuvastui jo siinä kritiikissä, minkä maan johtava oikeusoppinut, vapaaherra R. A. Wrede ”pappiska-

¹⁰ Johanssonin käsityksen mukaan uskonto merkitsi valtiollisen olemassaolon taetta. Missä uskonto raukesi, hajosi hänen mielestään valtiokin. (Johansson Kristillinen siveysoppi s. 248). Lauri Hyvämäen esittämää käsitystä (Ennen routaa s. 193), että uskonnollinen elämä kirkon piirissä merkitsi Johanssonille samanlaista itseisarvoa kuin kansallisuus Yrjö-Koskiselle, on pidettävä tässä mielessä oikeana.

¹¹ Herman Råbergh Till presterskapet i Borgå stift. (E 581) *Reuter* I s. 119.

¹² Ks. Colliander Johanssonille 26. 8. 1901, GJ, SJ. Koskimiehen pvk. 13. 8. 1901, JRK, SKS. Ko. piispojen lähettämiä kirjeitä ei ole onnistuttu löytämään.

¹³ *Reuter* I s. 121.

¹⁴ Hyvämäki Perustuslaillinen ideologia s. 76—77.

gaalin” pyynnöstä¹⁵ suuntasi välittömästi arkkikiispan kirjoitusta vastaan. Niinpä Wrede totesi, että ainakin maallikon oli vaikea käsittää sellaisen toimintatavan, joka perustui lakiin ja oikeuteen, olevan ristiriidassa Jumalan tahdon kanssa. Arvosteltuaan edelleen kohta kohdalta Johanssonin esittämiä käsityksiä Wrede lausui: ”Sitä vastoin on kyllä totta, että hän (pappi) kieltäytymisellään paneutuu esivaltaa vastaan. Mutta perustuslaillisessa valtiossa on jokainen julkinen toimimies, vieläpä jokainen kansalainen velvollinen ensi sijassa tottelemaan maan lakeja, ja tähän on pappikin valansa kautta velvoittanut itsensä. Sellaisessa asiassa lain kannalle asettumisen esivaltaa vastaankin pitäisi kaikkein vähimmin herättää epäilyksiä protestanttisessa papissa, jonka kirkon synty perustuu siihen vastustukseen, johon suuri uskonpuhdistaja asetui sekä hengellisiä että maallisia viranomaisia vastaan.”¹⁶

Kun Johansson oli teologisista perusteistaan käsin selittänyt papiston velvollisuudeksi alistua maallisissa esivaltansa tahtoon, Wrede puolestaan katsoi perustuslaillisten valtio-oikeudellisten käsitysten nojalla maan oikeusjärjestyksen ja lakien olevan viime kädessä jokaista kansalaista, mutta erityisesti jokaista valallaan niitä noudattamaan sitoutunutta virkamiestä, velvoittavia. Wreden, jonka käsityksiä sävytti niin ikään usko, että lakeihin sisältyvä oikeuden periaate oli osa korkeampaa maailmanjärjestystä¹⁷, oli myös mahdollonta ymmärtää, että lakeja puolustava vastarinta voisi olla ristiriidassa kristinuskon ja erityisesti sen kristillisyyden näkemyksen kanssa, jonka historiallisena lähtökohtana oli hänen käsityksensä mukaan ollut yksilön nouseminen uskonvakaumuksensa nimessä kaikkia auktoriteettejä vastaan.

¹⁵ *Cederholm* *Kagalens uppkomst* s. 11. *Bernt Federley* R. A. Wrede s. 352.

¹⁶ R. A. W[rede] *Tuleeko papin julaista laittomia asetuksia.* (E 591).

¹⁷ *Ks. R. A. Wrede* *Grunddragen av Finlands rätts- och samhällsordning* s. 9, 13—15.

Näin taittuivat toisiaan vastaan sekä erilaiset oikeus- että kristillisyydennäkemykset.

Kun Johanssonin perustelut torjuttiin "pappiskagaalin" toimesta lähinnä valtio-oikeudellisesti kestävämmänsä, professori G. G. Rosenqvist kiiruhti puolestaan kieltämään arkipiispan mielipiteitten teologisen oikeutuksen. Johanssonin kahden hallinnan oppiin perustuvaa käsitystä vastaan, jonka mukaan esivalta oli oikeuden ja vallan hoidossaan suvereeninen hengellisiä kysymyksiä lukuunottamatta, Rosenqvist asetti välitysteologiiden idealistiselle ajatuksenkululle sekä aikakauden individualistisille aatevirtauksille luonteenomaisen käsityksen¹⁸, että esivallan käsky oli alamaista velvoittava vain sikäli, kuin sen sisältö oli sopusoinnussa alamaisen omantunnon ja velvollisuudentunnon kanssa. Koska esivallan auktoriteetti oli Raamatun mukaan Jumalasta, sen käskyt eivät hänen mielestään voineet joutua ristiriitaan alamaisen omantunnon ja velvollisuudentunnon kanssa. Jos näin tapahtui, alamaisen oli Raamatun kehotuksen mukaisesti toteltava enemmän omaatuntoa, jossa puhui Jumalan ääni, kuin inhimillisiä mahtikäskyjä.

Välitysteologisen kristinuskokäsityksensä valossa Rosenqvist katsoi niin ikään olevan täysin väärin Johanssonin tavoin erottaa toisaalta usko ja tunnustus sekä toisaalta inhimillinen oikeustietous pitämällä jälkimmäistä vähemmän pyhänä ja sen loukkaamista vähemmän kohtalokkaana. Tällainen oli Rosenqvistin mielestä kristinuskon tekemistä pelkäksi kulttiuskonnoksi ja merkitsi sen eettisen luonteen kieltämistä. Koska ihmisen omassatunnossa puhui Jumalan ääni, jokainen loukkaus ihmisen siveellistä tietoisuutta vastaan myös ns. maallisissa kysymyksissä oli hänen mielestään samalla loukkaus ihmisen jumalasuhtetta vastaan.¹⁹

Runsaammin kuin Johanssonin teologiset perustelut he-

¹⁸ Individualistisille virtauksille tunnusomaisista käsityksistä ks. *Erik Wallgren* *Individen och samfundet* s. 139—143.

¹⁹ *G. G. Rosenqvist* *Etiska aforismer*, TA 1901 s. 465—468.

rättivät kuitenkin närkästystä ne hänen kiertokirjeensä kohdat, joissa hän ”pappiskagaalin” kirjeiden vastapainoksi viittasi vastarinnasta papistolle ja koko kirkolle aiheutuviin vaaroihin. Näitä kiertokirjeen kohtia vastarintamiehet pitivät ennen muuta todistuksena kirkon olemukseen täysin soveltumattomasta opportunistista, jolle totuus kirkon ulkonaisen säilymisen rinnalla oli samantekevä. Niinpä professori Th. Homén lausui yksityiskirjeessään arkkipiispalle, että jos hänen oppinsa saivat jalansijaa kirkossa, se tuli muuttumaan jokaiselle totuuden etsijälle kuolleeksi. Omaa parastaan ajattelevan kirkon puhe kuulijoilleen oli kuin helisevä vaski tai kilisevä kulkunen.²⁰

Johanssonin viittaukset kirkkopoliittisiin ja papiston henkilökohtaisiin vaaroihin antoivat vastarintamiehille myös aiheen epäillä, että arkkipiispan uskonnolliset perustelut olivat vain uskontoon verhottua poliittista opportunistia. Tähän viitaten Vapaiden Lehtisten kirjoittaja huomauttikin ivallisesti, miten tähän saakka oli myöntäväisyyspolitiikka puolusteltu sillä, että se oli viisasta, mutta miten nyt arkkipiispa oli julistanut, että se oli myös Jumalan tahto.²¹

c. Papiston ensimmäiset reaktiot

Piispojen lausuttua mielipiteensä seurakuntapapisto joutui ratkaisemaan, seurasiko se ”pappiskagaalin” vetoomusta vaiko maallisen ja hengellisen esivaltansa käskyä.

Elokuun 27. ja 29. päivän välisenä aikana oli yleinen pappeinkokous Maarianhaminassa. Papisto toivoi, että se saisi kokouksessa joitakin toimintaohjeita kuulutuskysymyksen.¹ Ensimmäisen kokouspäivän iltana käytiinkin asiasta

²⁰ Homén Johanssonille 6. 9. 1901, Sortovuosien aikaisia kirjeitä ja asiakirjoja, VA.

²¹ Vapaita Lehtisiä 30. 9. 1901.

¹ Erkki Kailan muistelmat, kesä 1901, EK, VA.

yksityisluonteinen neuvottelu.² Arkkipiispa, joka toimi keskustelun puheenjohtajana, tähdensi tällöin, ettei papistolla ollut oikeutta kieltäytyä kuuluttamasta lakia. Useat papit, erityisesti tuomiorovasti Schwartzberg, kannattivat arkkipiispaa. Vastarinnan puolesta puhuivat ensisijaisesti ruotsinkielisissä seurakunnissa toimivat papit Tammisaaren kirkkoherra J. A. Eneback, Föglön kirkkoherra S. Olsson ja Pohjan kirkkoherra K. F. Eklund sekä Iitin kappalainen A. A. Murén. "Pappiskagaalin" esittämien perustelujen mukaisesti kirkkoherra Eneback korosti, ettei papisto virkavalansa perusteella voinut totella mielivaltaisia käskyjä. Pappi oli valassaan luvannut Jumalan nimessä seurata lakeja. Hänen tuli totella Jumalaa enemmän kuin ihmisiä. Vaikka vastarinnan puolustajat saivat kannatusta, suuri osa kokouksen osanottajia kannatti myöntymistä.³

Maarianhaminan kokouksen mielipiteet enteilivät jo papiston käyttäytymisen yleistä suuntaa. Maallisen ja hengellisen esivallan auktoriteetti oli kyllin voimakas tehdäkseen tyhjäksi papiston joukkovastarintaan tähtäävät suunnitelmat. Niin ikään maallisen esivallan vastustaminen oli jo perinnäisten uskonnollisten käsitysten mukaan papistolle varsin vierasta. Velvollisuudestaan epätietoisena suuri osa papistoa suoritti kuulutustehtävänsä joka tapauksessa jo elo- ja syyskuun kuluessa.⁴

² Vallitsevien olosuhteitten vuoksi keskustelu haluttiin ilmeisesti käydä pöytäkirjan ulkopuolella. Siksi Maarianhaminan kokousta koskeva pöytäkirja (Protokoll, fördt vid enskilda prästmöter i Mariehamn den 27, 28 och 29 aug. 1901) ei sisällä tästä keskustelusta mitään tietoja.

³ *Parmanen* Taistelujen kirja I s. 436—438. Keskustelu oli osittain myrskyisä. Niinpä arkkipiispa kerran keskeytti kirkkoherra Enebackin puheenvuoron hänen lausuttuaan, että pelko oli huono neuvonantaja. (Erkki Kailan muistelmät, kesä 1901, EK, VA.) Piispojen kiertokirjeistä kuultuaan "pappiskagaali" oli Maarianhaminan kokousta silmälläpitäen pyytänyt Wredeltä aikaisemmin mainitun kirjoituksen. "Pappiskagaalin" tarkoituksena oli saada ko. kirjelmä jaetuksi kokouksen aikana papistolle. Tämä yritys kuitenkin suureksi osaksi epäonnistui. (*Reuter* "Kagalen" I s. 124.)

⁴ Ks. KKK Erikoisjaosto 104 IV/1901 s. 29—42.

”Pappiskagaalin” vetoomukset eivät kuitenkaan jääneet täysin tuloksettomiksi. Niissä annettujen ohjeiden mukaisesti muutamat pappismiehet palauttivat asiakirjat lukemattomina asianomaisille viranomaisille ilmoittaen, etteivät he virkavalansa ja omantuntonsa velvoittamina olleet voineet lukea kansalle lakeja, jotka poikkesivat oleellisesti säätyjen valtiopäivillä tekemästä päätöksestä. Näin menettelivät mm. Espoon papit kirkkoherra A. A. Fleege ja kappalainen C. E. S. Henriksson⁵, Köyliön kirkkoherra V. Salminen⁶, Jaalan kirkkoherra F. W. Hollming⁷, Siuntion vt. kirkkoherra E. W. H. Linderoos⁸, sekä Asikkalan kirkkoherra F. F. Colérus.⁹

Heinäveden kirkkoherra Lind selitti puolestaan hallitsijalle osoittamassaan vastauskirjeessä, ettei hän ollut voinut lukea ko. asiakirjoja, koska apostolit olivat niin sanoissa kuin teoissakin neuvoneet enemmän tottelemaan Jumalaa kuin ihmisiä ja koska Jeesus itse oli käskenyt antamaan keisarille, mikä keisarin oli, mutta Jumalalle sen, mikä Jumalan oli. Samalla Lind kuitenkin vakuutti, että hän oli valmis kaikessa, mikä ei sotinut Jumalan sanaa ja omaatuntoa vastaan, uhraamaan niin tavaransa kuin henkensäkin keisarin edestä, aivan samoin kuin hän nyt pani ajallisen onnensa alttiiksi vetämällä päällensä niiden väärrien neuvonantajien vihan, jotka olivat houkutelleet hallitsijan laittomiin toimenpiteisiin.¹⁰

⁵ Fleege ja Henriksson Espoon kruununnimismiehelle 7. 9. 1901, KKK Erikisjaosto 104 IV/1901 s. 65—66.

⁶ Salminen Köyliön ja Säkylän piirin kruununnimismiehelle 29. 8. 1901, VS, VA.

⁷ Hollming Iitin pohj. piirin nimismiehelle 7. 9. 1901, Porvoon tklin asiakirjoja 1901.

⁸ Linderoos Siuntion piirin nimismiehelle 9. 9. 1901, Porvoon tklin asiakirjoja 1901.

⁹ Colérus Asikkalan piirin nimismiehelle 18. 9. 1901, Porvoon tklin asiakirjoja 1901.

¹⁰ ”Kagaalin” arkistoa s. 307—308.

Useiden pappien mielestä "pappiskagaalin" suosittellamat vastarinnan muodot tuntuivat ilmeisesti liian jyrkiltä ja perinnäisiä menettelytapoja loukkaavilta. Tästä syystä vain muutamat harvat esittivät jyrkän kieltäytymispäätöksen. Kun monet joko periaatteellisista syistä tai yleisen mielipiteen painostuksen vuoksi eivät kuitenkaan halunneet heti ryhtyä asiakirjoja kuuluttamaan, he päättivät anoa hallitsijalta vapautusta tehtävästä. Näin epämiellyttävään tehtäväänsä haluton papisto sai sekä lisää harkinta-aikaa että tilaisuuden osoittaa niin hallitusviranomaisille kuin vastarintaa vaativalle yleisöllekin, ettei se halunnut alistua välittömästi noudattamaan laittomaksi katsottua käskyä.

Mainituista syistä jätti parin kuukauden kuluessa yhteensä 68 pappia anomuksensa senaattiin ja pyysi, että hallitsija vapauttaisi heidät asevelvollisuusasiakirjojen lukemisesta, koska se soti heidän omaatuntoaan ja virkavalaansa vastaan sekä loukkasi seurakuntalaisten uskonnollisia tunteita. Anomusten jättämistä koskeva ajatus lieene ensimmäiseksi syntynyt Helsingin rovastikunnassa, jonka papisto 21. 8. 1901 pitämässään kokouksessa päätti samalla ilmoittaa tuomiokapitulille, ettei kukaan kokouksen osanottajista katsonut voitavansa omantunnon syistä lukea laittomia asiakirjoja.¹¹

Runsaslukuisimmin jätti anomuksia Porvoon hiippakunnan papisto, jonka piiristä yhteensä 44 pappia allekirjoitti vetoomuksen. Suurin osa heistä oli Uudeltamaalta. Helsingin rovastikunnan yhteisen anomuksen allekirjoitti 17 rovastikunnan pappia: Sipoon kirkkoherra, kontrahtirovasti F. W. Fredrikson, Mäntsälän vt. kirkkoherra J. E. Tuomala, Tuusulan vt. kirkkoherra P. G. Wikman ja kappalainen K. A. Åberg, Helsingin vt. kirkkoherra F. L. Bengelsdorff, kappalainen K. T. Broberg, komministerit E. F. Murén, W. E. Lampen, J. I. Engström ja J. E. Stenberg, ylimääräiset papit L. L. Byman, A. J. Bäck, K. G. E. Mosander, E. Sjöblom

¹¹ "Kagaalin" arkistoa s. 308.

ja K. A. Silén, sairaalan saarnaaja A. E. Candolin sekä van-
kilan saarnaaja E. E. Panelius.¹²

Helsingin rovastikunnan papiston tavoin jätti myös Por-
voon rovastikunnan papisto yhteisen anomuksen hallitsijalle.
Sen olivat allekirjoittaneet Porvoon kirkkoherra, tuomioro-
vasti E. v. Hertzen, kappalaiset V. Mårtensson ja L. O. Kjäl-
ström, ylimääräiset papit O. M. Liljeqvist ja E. W. Pakkala,
Artjärven vt. kirkkoherra C. I. Lundberg, Pornaisten kirk-
koherra R. Rickman ja kappalainen A. F. Ahlbom, Pernajan
kirkkoherra H. A. F. Mikander ja kappalainen O. G. Gard-
berg, Myrskylän kirkkoherra A. G. Hypén, Loviisan kirkko-
herra I. A. Nikander, Liljendalin kappalainen H. J. Tyyskä
sekä Porvoon tuomiokirkon taloudenhoitaja K. W. E. Wal-
lin¹³, joista viimeksi mainittu ei kuitenkaan ollut pappi.

Yksityisesti tai pieninä ryhminä jättivät anomuksensa
edelleen seuraavat Porvoon hiippakunnan papit: Lammin
kirkkoherra J. H. Päivärinta¹⁴, Hausjärven kirkkoherra A.
W. Murén¹⁵, Pukkilan kirkkoherra J. I. Wallenius¹⁶, Ori-
mattilan kirkkoherra V. A. Konsin, kappalainen K. A. Virta-
nen ja kirkkoherran apulainen F. A. Rudanko, Anjalan kirk-
koherra K. M. Olander, Iitin vt. kirkkoherra A. K. Toppola
ja kappalainen A. A. Murén, Ruotsinpyhtään kirkkoherra
K. A. Candolin¹⁷, Pohjan kirkkoherra K. F. Eklund ja kap-
palainen J. Castrén sekä Tammisaaren kirkkoherra J. A.
Eneböck.¹⁸

Savonlinnan hiippakunnasta jätti hallitsijalle anomuk-

12	Talos. hylkäyspäätökset	AD	$\frac{1447}{433}$	1901.
13	”	AD	$\frac{1399}{432}$	1901.
14	”	AD	$\frac{1438}{245}$	1901.
15	”	AD	$\frac{1442}{207}$	1901.
16	”	AD	$\frac{1454}{397}$	1901.
17	”	AD	$\frac{1478}{362}$	1901.
18	”	AD	$\frac{1436}{433}$	1901.

sensa yhteensä 21 pappia: Savonlinnan-Säämingin kirkkoherra Juuso Hedberg¹⁹, Säkijärven kirkkoherra F. A. Carpén ja vt. kappalainen K. F. Korpela²⁰, Räisälän kirkkoherra Elis Bergroth, kappalainen F. F. Relander ja kirkkoherran apulainen J. K. Sakkinen²¹, Kangaslammin kirkkoherra M. Laitinen²², Viipurin kirkkoherra G. B. M. Forstén, vt. kirkkoherra S. F. Gräsbeck, kappalainen K. G. Sirén, vt. kappalainen S. R. A. Piira sekä papiston apulaiset A. W. Kuusisto ja K. A. Olander²³, Lappeenrannan-Lappeen kappalainen K. G. Forsblom ja kirkkoherran apulainen G. A. K. Hymander²⁴, Miehikkälän kirkkoherra J. E. Snellman, Virolahden vt. kirkkoherra E. V. Hynninen ja kappalainen J. H. Reijonen²⁵, Haminan-Vehkalahden kirkkoherra E. G. Roschier, kappalainen G. A. Taube ja kirkkoherran apulainen O. W. Kärkkäinen²⁶.

Hallitsijalle osoitettujen anomusten lisäksi Savonlinnan hiippakunnan papit Sulkavan kirkkoherra, tuomiokapitulin sihtteri L. A. Wennerström, Sulkavan vt. kirkkoherra J. Rippatti, Kerimäen kirkkoherra O. G. Blomgren, kappalainen B. R. Henriksson ja vt. kirkkoherra H. Blomgren, Kurkijoen kirkkoherra G. Petterson ja kappalainen C. G. Olsoni, Hiitolan kirkkoherra K. Fr. Toikka ja kappalainen L. K. Sirelius sekä Parikkalan vt. kirkkoherra V. I. Jakobson kääntyivät samassa tarkoituksessa oman tuomiokapitulinsa puoleen.²⁷

¹⁹ Tal.os. hylkäyspäätökset AD $\frac{1418}{102}$ 1901.

²⁰ „ „ AD $\frac{1469}{362}$ 1901.

²¹ „ „ AD $\frac{1480}{362}$ 1901.

²² „ „ AD $\frac{1484}{190}$ 1901.

²³ „ „ AD $\frac{1470}{362}$ 1901.

²⁴ „ „ AD $\frac{1489}{362}$ 1901.

²⁵ „ „ AD $\frac{1604}{365}$ 1901.

²⁶ „ „ AD $\frac{1623}{365}$ 1901.

²⁷ Savonlinnan tklin ptk. 7. 9. 1901 § 23, 24 ja 37.

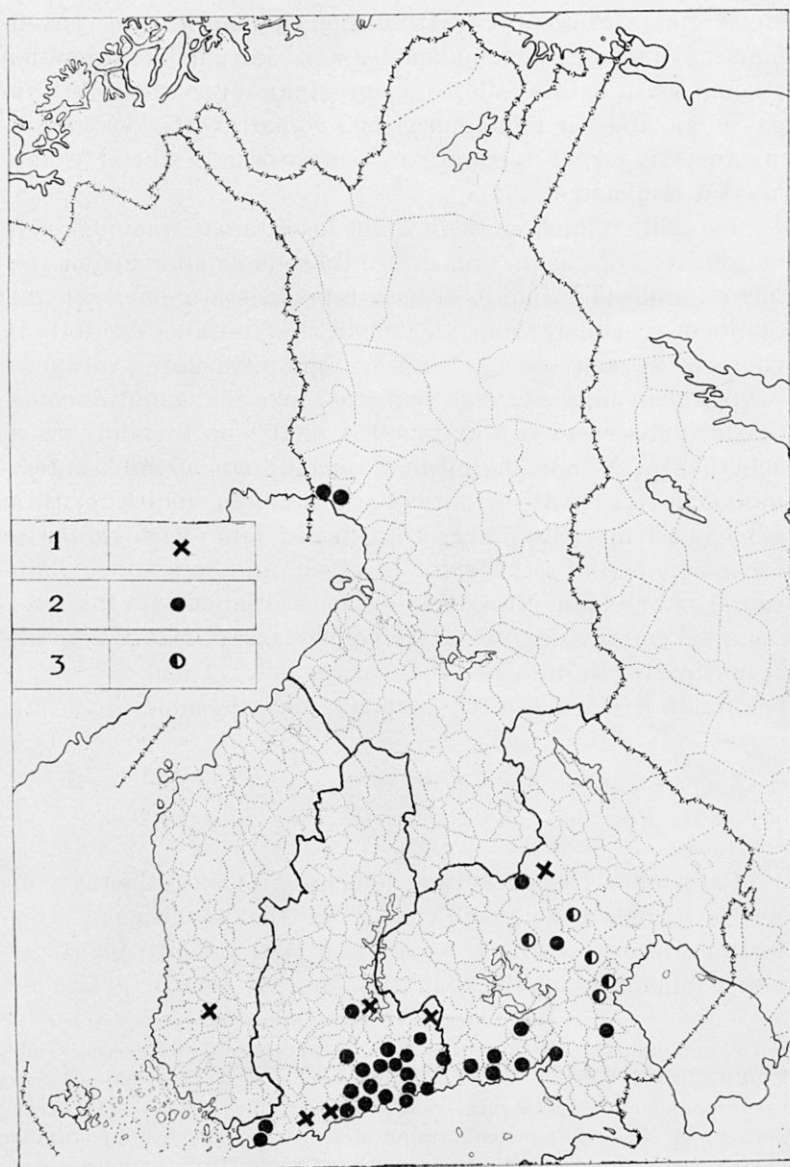
Vapautusanomusten tarjoamaa tilapäisratkaisua käyttivät hyväkseen pääasiallisesti vain Porvoon ja Savonlinnan hiippakuntien papit. Heidän lisäksi jättivät anomuksensa senaattiin vain Pohjois-Pohjanmaan papit Kemin kirkkohererra J. G. Snellman ja kappalainen F. Lujanen sekä Tornion kirkkoherra J. J. Simelius.²⁸

Itäisten hiippakuntien aktiivisuus anomusten jättämisestä johtui ilmeisesti osaksi siitä, että Savonlinnan ja Porvoon tuomiokapitulien kanta ei ollut määrätietoisena selvä ja yksimielinen. Osallistuivathan kyseisten hiippakuntien tuomiorovastit piispojensa kehotuskirjeistä huolimatta anomustoihin muun papiston rinnalla. Saipa Savonlinnan tuomiorovasti Hedberg piispaltaan luvan kehottaa papistoa anomaan hallitsijalta vapautusta tehtävästä, ennen kuin se ryhtyisi kuuluttamaan asiakirjoja.²⁹ Vaikutusvaltaisen arkkipiispan sekä kiertokirjeessään että Maarianhaminan pappeinkokouksessa omaksuma ehdottoman kielteinen asenne vaikutti puolestaan siihen, ettei Turun arkkihiippakunnan papisto katsonut aiheelliseksi ryhtyä anomaan vapautusta hallitsijalta eikä tuomiokapitulilta.

Paitsi tuomiokapitulien asenteesta papiston anomusten jättäminen oli ilmeisesti riippuvainen myös paikallisen väestön poliittisesta asennoitumisesta. Ympäristön vastarintamieliala pakotti myös papiston etsimään aktiivisesti ratkaisua velvollisuuksiensa ristiriitaan tai ainakin lykkäystä ikäväksi muodostuneen tehtävän suorittamiseen. Mainittu seikka vaikutti selvästi Uudellamaalla (ks. kartta n:o 1), jonka papisto joutui läheiseen kosketukseen sikäläisen ruotsinkielisen väestönosan kanssa tai toimi joko vastarinnan keskuspaikaksi muodostuneessa pääkaupungissa tai sen välittömässä läheisyydessä. Ei voinut olla pelkkä sattuma, että juuri

²⁸ Tal.os. hylkäyspäätökset AD $\frac{1630}{365}$ 1901.

²⁹ Colliander Johanssonille 26. 8. ja 4. 9. 1901, GJ SJ. Collianderin kirjeistä päätellen Johansson paheksui voimakkaasti tätä hänen menetteilyään syyttäen Collianderia vastarinnan tukemisesta.

Kartta n:o 1. Seurakunnat, joitten papisto 1) ilmoitti jättävänsä asevelvollisuuslain kuuluttamatta 2) anoi tehtävästä vapautusta hallitsijalta 3) anoi tehtävästä vapautusta tuomiokapitulilta.

Helsingin ja Porvoon rovastikuntien papisto kiiruhti ensimmäisenä ja lähes kokonaisuudessaan jättämään vapautusanomuksensa hallitsijalle, kun sen sijaan muussa osassa hiippakuntaa anojien lukumäärä jäi huomattavasti vaatimattomammaksi, eikä hiippakunnan pohjoisosasta lähetetty anomuksia lainkaan.³⁰

Toisaalta papiston hallitsijalle osoittamat anomuskirjelmät eivät ehdottomasti olleet osoituksena asianomaisten vastarintatahdosta. Ainakin eräissä tapauksissa anomuksen jättäminen merkitsi vain yhtymistä hallitsijalle osoitettuun yleiseen vetoomukseen. Viimeksi mainittu koski varsinkin Savonlinnan hiippakunnan papistoa, joka oli saanut anomusten jättämiseen yleistä arvonantoa nauttivan tuomiorovastin kehotuksen. Niinpä mainitun hiippakunnan anomuksentekijäin joukossa olivat myöntyväisyysuunnan johtoa erittäin lähellä olevan Elis Bergrothin lisäksi mm. Miehikkälän ja Kerimäen papit, jotka eivät myöhemmin osallistuneet lainkaan vastarintaan. Niin ikään eräät papit anomusta tai ilmoitusta tekemättä jättivät asevelvollisuusasiakirjat toistaiseksi lukematta. Näin menettelivät myös eräät Turun arkkihiippakunnan papit, kuten tuonnempana havaitsemme.

d. Papiston vastarinta ja sen kukistuminen

Papiston yritykset keksiä kolmas vaihtoehto kieltäytymisen ja myöntymisen väliltä oli tuomittu alkuunsa epäonnistumaan. Istunnoissaan 7. 9. ja 14. 9. 1901 senaatti päätti papiston anomuksia hallitsijan tietoon saattamatta hylätä ne.

³⁰ On mahdollista, että poliittiselta käyttäytymiseltään yleisesti radikaalisemmaksi todetun Itä-Suomen väestön (ks. *Eino Jutikkala* Säätyvaltiopäivien valitsijakunta, vaalit ja koostumus s. 138—144) asennoituminen olisi osaltaan vaikuttanut siihen, että itäisten hiippakuntien papisto osallistui länsisuomalaisia virkaveljiään aktiivisemmin anomusten tekoon. Savonlinnan hiippakunnan papiston myöhempi asennoituminen ei kuitenkaan tue tätä olettamusta.

Samalla se päätti kehottaa kaikkia maan tuomiokapituleja teroittamaan papiston mieleen, mikä voimassa olevien asetusten mukaan kuului papiston velvollisuuksiin sekä toimitaan niin, että asevelvollisuusasiakirjat tulivat joka tapauksessa maan kaikissa kirkkoissa kuulutetuiksi.¹

Senaatin päätös ei antanut Turun arkkihiippakunnan ja Kuopion hiippakuntien tuomiokapituleille aihetta ryhtyä mihinkään toimiin, koska sikäläinen papisto ei tällöin ollut jättänyt lainkaan anomuksia.² Savonlinnan ja Porvoon tuomiokapitulit sen sijaan päättivät saattaa senaatin kirjelmän asianomaisen papiston tietoon sekä senaatin päätökseen viitaten hylätä myös papiston tuomiokapituleille jättämät anomukset.³

Senaatin antama käsky valvoa kuulutusten toimeenpanoa herätti Savonlinnan ja Porvoon tuomiokapituleissa kuitenkin myös vastustusta. Nähtävästi kuulutustehtävän valvonnan vaikeuden aavistaen Porvoon tuomiokapituli päätti asessorin Lyran ehdotuksesta kääntyä senaatin puoleen kirjelmällä, jossa se huomautti, ettei kuulutusten valvominen kuulunut tuomiokapitulin velvollisuuksiin. Tehtävistä, jotka eivät olleet luonteeltaan kirkollisia, papisto ei ollut velvollinen edes ilmoittamaan tuomiokapitulille, vaan niille viranomaisille, jotka olivat tehtävän antaneet. Papiston velvollisuuksien ristiriitaan viitaten tuomiokapituli huomautti edelleen, ettei osa papistoa tulisi lukemaan asiakirjoja, ennen kuin se olisi saanut hallitsijalta vastauksen tekemiinsä anomuksiin.⁴

Sekä Porvoon että Savonlinnan tuomiokapitulit päättivät

¹ Tal.os. ptk. 1901 IX s. 91—93, 153—160. Syyskuun puolivälin jälkeen jätetyt anomukset senaatti hylkäsi samoin perustein istunnossaan 17. 10. 1901. Tal. os. ptk. 1901 X s. 576—577.

² Turun tklin ptk. 19. 9. 1901 § 15. Kuopion tklin ptk. 18. 9. 1901 § 36. Pohjois-Pohjanmaan papit jättivät anomuksensa senaattiin vasta loka-kuun puolivälissä.

³ Savonlinnan tklin ptk. 27. 9. 1901 § 41 ja 42. Porvoon tklin ptk. 14. 9. 1901 § 2; 21. 9. 1901 § 1 ja 27. 9. 1901 § 51.

⁴ Porvoon tklin ptk. 27. 9. 1901 § 51. Porvoon tklin kirjekirja 1901 n:o 908.

myös anoa hallitsijalta, että maallisten kuulutusten lukeminen poistettaisiin kokonaan kirkoista. Porvoon tuomiokapitulin mielestä kuulutusten suorittaminen ei enää voimassa olevan kirkkolain hengen mukaan kuulunut papiston velvollisuuksiin.⁵ Savonlinnan tuomiokapituli katsoi taas monien kuulutusten olevan luonteeltaan sellaisia, ettei niiden lukeminen ollut sopusoinnussa jumalanpalveluksen ja Herran huoneen pyhyiden kanssa. Kun ortodoksinen papisto oli lisäksi vapautettu tästä velvollisuudesta, oikeus ja tasapuolisuus vaati, että myös luterilainen papisto vapautettaisiin tehtävästä.⁶

Porvoon ja Savonlinnan tuomiokapitulien anomukset papiston vapauttamiseksi ristiriitaisen tehtävän valvonnasta ja toimeenpanosta eivät saaneet arkkiepiispan ymmärtämystä. Johanssonin mielestä tällaiset tuomiokapitulien toimet olivat vallitsevassa tilanteessa arveluttavia toisaalta sen vuoksi, että niitä saatettiin Pietarissa pitää mielenosoituksena, toisaalta sen vuoksi, että kuulutusten valvonnan jättäminen kuvernöörien tehtäväksi antoi hänen mielestään maallisille viranomaisille mahdollisuuden puuttua kirkon asioihin yleensä.⁷

Myös senaatin asenne anomuksiin oli sangen torjuva. Niinpä se hylkäsi Porvoon tuomiokapitulin kuulutusten valvontaa koskevan anomuksen siitä syystä, että se oli osoitettu senaatille eikä hallitsijalle, kuten anomuksen luonteeseen kuului. Molempien tuomiokapitulien anomukset kuulutusten poistamisesta se päätti sen sijaan jättää lainvalmistelukunnalle.⁸

Kotimaisen hallitusvallan käsky kuulutusten toimittamisesta "joka tapauksessa" sai lisäpontta kenraalikuvernöörin puuttuessa lokakuun puolivälissä asioiden kulkuun ja vaa-

⁵ Porvoon tklin ptk. 27. 9. 1901 § 52. Porvoon tklin kirjek. 1901 n:o 909.

⁶ Savonlinnan tklin ptk. 27. 9. 1901 § 43. Savonlinnan tklin kirjekirja 1901 n:o 904.

⁷ Johansson Koskimiehelle 6. 10. 1901, JRK, SKS.

⁸ Tal.os. ptk. 1901 X s. 574—575.

tiessa senaattia ryhtymään vastarinnan tukahduttamiseen. Hänen mielestään papiston senaatin määräysten vastaista toimintaa oli pidettävä julkisena esivallan vastustamisena, jota oli käsiteltävä lain koko ankaruudella. Bobrikov vaati samalla senaatilta seuraavia tietoja: 1) Ketkä papeista eivät olleet siihen mennessä suorittaneet kuulutusvelvollisuuttaan ja mistä syystä? 2) Missä seurakunnissa oli sattunut epäjärjestystä papin aikoessa lukea asevelvollisuuslakia? Miten epäjärjestys oli ilmennyt, ja ketkä olivat sen aiheuttaneet? 3) Oliko papiston kieltäytyminen sen omakohtaisen harkinnan tulosta vai yllyttäjien ja seurakunnan painostuksen aiheuttamaa? 4) Mihin toimiin senaatti katsoi olevan syytä ryhtyä vaadittaessa papistolta asevelvollisuuslain kuuluttamista?⁹

Maallisen ja hengellisen esivallan vaatimuksista huolimatta osa papistoa jatkoi vielä lokakuun ajan vastarintaa. Kuvernöörien antamien ilmoitusten sekä senaatin siviili- ja kirkollistoimituskunnan ja kenraalikuvernöörin kanslian näiden tietojen perusteella tekemien laskelmien mukaan oli kuulutustapahtumien kulku marraskuun alkuun mennessä lääneittäin seuraava. (Ks. seuraava sivu)

Yhteenvedosta käy ilmi, että asevelvollisuuslain kuuluttamisesta kieltäytyneiden pappien lukumäärä jäi varsin pieneksi. Se käsitti vain noin kahdeksannen osan kuuluttamisesta vastuussa olevan papiston kokonaismäärästä. Sen lisäksi noin viidennessä osassa seurakuntia kuuluttaminen oli keskeytynyt. Vaikka viimeksi mainittu ryhmä kuvasteli lähinnä papiston omaksuman menettelytavan ja paikallisen väestön mielipiteiden välistä jännitystä kansan poistuttua kirkosta tai keskeytettyä muulla tavoin asiakirjojen lukemisen, se on kuitenkin toisaalta otettava huomioon myös papiston vastarintatahdon todellista laajuutta arvioitaessa. Merkitsihän kuulutusten keskeytyminen useissa tapauksissa sitä, ettei asianomainen pappi halunnut jatkaa tehtävän suoritta-

⁹ Tal.os. ptk. 1901 X s. 764—765.

*Asevelvollisuuslain kuuluttaminen kirkkoissa 5. 11. 1901
mennessä.¹⁰*

Lääni	Kuulutukset seurakunnittain			
	suori- tettu	keskey- tyneet	ei aloi- tettu	ei tie- toja
Turun ja Porin lääni	84	20	3	8
Uudenmaan lääni	14	1	28	
Hämeen lääni	36	15	5	
Viipurin lääni	32	11	14	4
Mikkelin lääni	14	9	6	
Kuopion lääni	34	5	1	
Vaasan lääni	60	31	3	
Oulun lääni	61	5	2	
Yhteensä	335	97	62	12

mista havaittuaan joutuvansa sen vuoksi ristiriitoihin seurakuntalaistensa kanssa. Perustuipa kuulutusten keskeyttäminen eräissä tapauksissa papin ja seurakuntalaisten yhteiseen sopimukseenkin.¹¹

¹⁰ Tilasto perustuu kuvernöörien senaatin siviilitoimituskunnalle ja kenraalikuvernöörin kanslialle antamiin tietoihin (Tal.os. KD $\frac{339}{31}$ 1901 ja KKK Erikaisjaosto 104 IV/1901 s. 29—40) sekä siviilitoimituskunnan, kirkollistoimituskunnan ja kenraalikuvernöörin kanslian näiden tietojen perusteella suorittamiin laskelmiin (Tal.os. ptk. 1901 XI s. 158—159, 200—205; KKK Erikaisjaosto 104 IV/1901 s. 252—254). Lähetettyjen tietojen tulkinnanvaraisuuden vuoksi kuulutusten keskeytymistä koskevia lukuja on pidettävä vain likimääräisesti oikeina. Tämä koskee erityisesti Turun ja Porin lääniä, jonka alueelta annetuista tiedoista ei eräissä tapauksissa ole pääteltävissä, keskeytyikö asiakirjojen lukeminen seurakuntalaisten poistuessa osaksi tai kokonaan kirkosta kuulutusten alettua. Sen sijaan seurakunnat, joissa kuulutuksia ei ollut lainkaan aloitettu, on voitu sängen tarkasti määritellä.

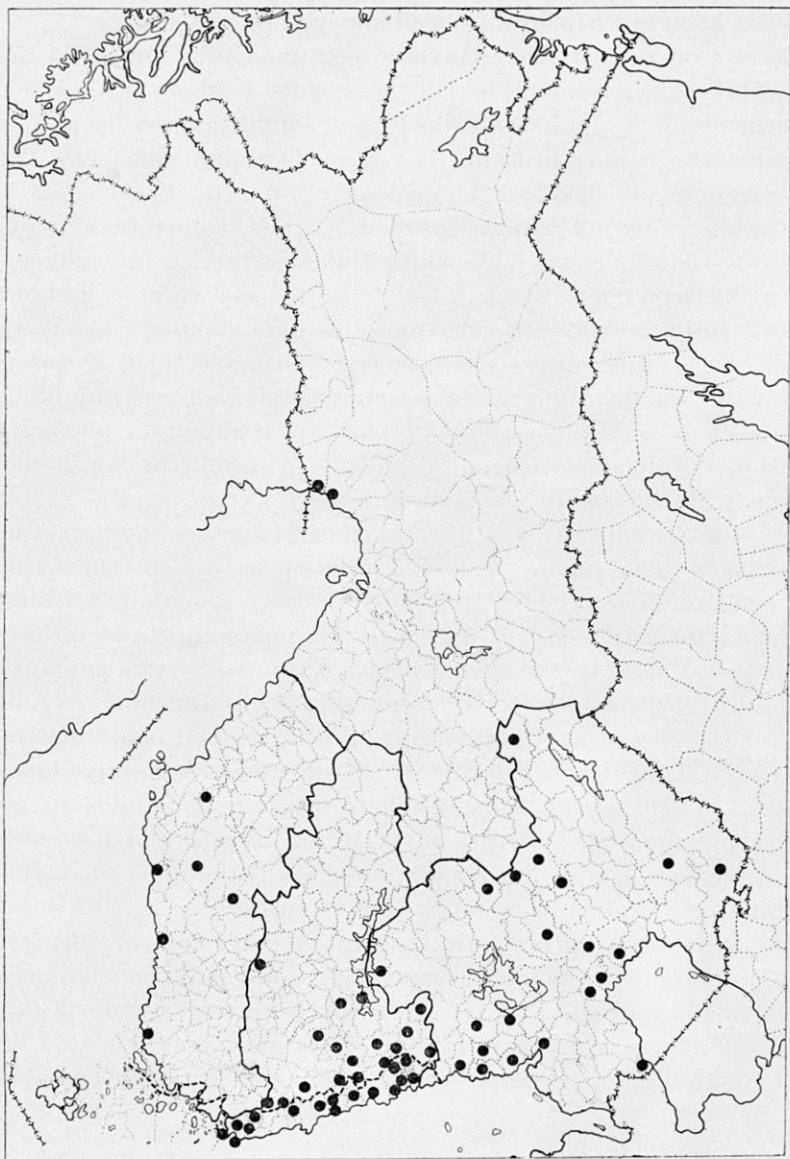
¹¹ Muistitietojen mukaan eräiden seurakuntien papit lukivat vain asetusten otsikot ja allekirjoitukset tai sivuuttivat asian muuten mahdollisimman huomaamattomasti neuvoteltuaan sitä ennen asiasta seurakuntalaisten kanssa. Professori Martti Ruuthin ja kenttäpiispa Joh. Björklundin haastattelut v. 1959.

Vastarintapapiston alueellista jakaantumista tarkasteltaessa on selvästi havaittavissa, että voimakkaimman vastarintakeskuksen muodosti Uusimaa. Vain kolmanneksessa sen seurakunnista oli asevelvollisuuslain kuuluttaminen lokakuun loppuun mennessä toimitettu, kun taas kahdessa kolmatta osassa se oli jätetty kokonaan suorittamatta. Uusmaalaisen papiston varsin runsas osallistuminen vastarintaan selittyy — kuten jo papiston hallitsijalle esittämistä anomuksista kyseen ollen todettiin — toisaalta sen väestön kielipoliittisesta rakenteesta sekä toisaalta pääkaupungin läheisyydestä. Niinpä on todettavissa, että yli puolet (17) kyseisen läänin vastarintapapeista toimi ruotsinkielisen rannikkoalueen seurakunnissa.¹² Niin ikään pääkaupungin läheisyydessä sijaitsevien seurakuntien papisto osallistui muita selvästi aktiivisemmin vastarintaan. (Ks. kartta n:o 2)

Paitsi mainitut seikat vaikutti papiston asennoitumiseen ratkaisevasti myös tuomiokapitulien erilainen suhtautumistapa, johon edellä jo on kiinnitetty huomiota. Niinpä vastarintapapiston jakaantumista hiippakunnittain tarkasteltaessa (ks. kartta n:o 2) on havaittavissa, että vastarinta keskittyi pääasiallisesti Porvoon (28 seurakuntaa) ja Savonlinnan (20 seurakuntaa) hiippakuntiin, joiden tuomiorovastit (v. Hertzen, Hedberg) olivat mm. jättäneet asiakirjat lukematta. Sen sijaan Turun arkkihiippakunnassa ja Kuopion hiippakunnassa, joiden tuomiokapitulit olivat yhtenäisemmin asettuneet asevelvollisuuslain lukemisen kannalle, vastarintapapiston lukumäärä jäi sangen pieneksi.

Vaikutusvaltaisen arkkipiispan ehdottoman myöntöväisyysskannan ja kansan vastarintatahdon välinen jännitys kuvastui puolestaan siinä, että kuulutusten keskeytymisiä sattui kaikkein runsaimmin juuri arkkihiippakunnan alueella (Turun ja Porin sekä Vaasan lääneissä). Rohkenematta

¹² Nämä seurakunnat olivat: Tammisaari, Bromarv, Tenhola, Pohja, Karjalohja, Espoo, Siuntio, Helsinki, Sipoo, Porvoo, Pernaja, Liljendal, Myrskylä, Ruotsinpyhtää, Lapinjärvi, Loviisa ja Hanko.

Kartta n:o 2. Seurakunnat, joissa asevelvollisuuslakia ei ollut kuulutettu marraskuun alkuun 1901 mennessä. Kielialueen raja merkitty katkoviivalla.

asettua arvovaltaisen arkkipiispan tahtoa vastaan papisto aloitti kuulutusten lukemisen, mutta jätti sen kesken havaittuaan joutuvansa ristiriitoihin kansan yleisen mielipiteen kanssa. Se, että Kuopion hiippakunnan papisto Kemin ja Tornion pappeja lukuunottamatta suoritti kuulutusvelvollisuutensa, johtui ilmeisesti paitsi jo mainituista syistä myös arkkipiispan tämän hiippakunnan papiston keskuudessa nauttimasta arvonannosta¹³ sekä siitä, että tämä hiippakunta oli kaikkein etäimpänä vastarintakeskuksista.

Senaatin annettua 5. 11. 1901 tuomiokapituleille tiedon seurakunnista, joissa kuulutuksia ei ollut luettu, sekä kehoituksen ilmoittaa 30 päivän kuluessa, mihin toimiin ne olivat asian johdosta ryhtyneet¹⁴, tuomiokapitulit esittivät käskynsä edelleen papistolle. Uudistuneen käskyn saatuaan suurin osa vastarintapapeista katsoi viisaimmaksi alistua. Turvaututtuaan eräiden seurakuntien osalta myös ulkopuolisten pappien käyttöön kuulutusten lukijoina, mihin palaamme tuonnempana, kaikki tuomiokapitulit Porvoota lukuunottamatta saattoivat määrääjän kuluessa ilmoittaa, että kuulutukset oli kaikkialla pääpiirteissään suoritettu.

Kuopion hiippakunnan tuomiokapituli ilmoitti jo 14. 11. 1901 antaneensa Kemin ja Tornion kirkkoherroille käskyn huolehtia siitä, että asevelvollisuusasiakirjat tulivat mainituissa seurakunnissa ensi tilassa kuulutetuiksi.¹⁵ Turun ja Savonlinnan hiippakuntien tuomiokapitulit lähettivät niin ikään marraskuun lopussa vastaavanlaatuiset tiedonannot. Turun tuomiokapituli ilmoitti, että se oli kaikille senaatin kirjelmässä mainituille seurakunnille lähettänyt kyselyn ja

¹³ Johansson oli toiminut Kuopion hiippakunnan piispana yli 10 vuotta ja nauttinut erityisen suurta arvonantoa sikäläisen papiston keskuudessa, joitten joukossa oli myös useita bekilläiseen suuntaan lukeutuvia, kuten J. Schwartzberg, H. E. Schroderus, E. Hyvärinen, H. G. T. Brofeldt jne. Ks. *Geert Sentzke Die Theologie Johann Tobias Becks und ihr Einfluss in Finland II* s. 154—155.

¹⁴ Kirk.toimitusk. kirjekonseptit 1901 II n:o 1738—41.

¹⁵ Kuopion tkli senaatille 14. 11. 1901, Kirk.toimitusk. KD $\frac{16}{404}$ 1901.

saanut nyttemmin kaikilta myönteisen vastauksen.¹⁶ Savonlinnan tuomiokapituli tiedotti puolestaan, että sen seurakunnista saamien vastausten mukaan asiakirjat oli nyt kaikkialla joko luettu täydellisesti tai ainakin tehty yritys niitten lukemiseksi. Viimeksi mainitussa tapauksessa lukeminen oli keskeytynyt yleisön mielenosoitusten vuoksi.¹⁷

Porvoon tuomiokapitulin joulukuun alussa lähettämä ilmoitus poikkesi oleellisesti toisten tuomiokapitulien tiedonannoista. Sen mukaan kuulutukset oli tuolloin luettu Bromarvin, Tenholan, Vihdin, Helsingin pitäjän, Tuusulan, Liljendalin, Jaalan, Hangon, Pirkkalan ja Asikkalan seurakunnissa sekä osittain, mutta seurakuntalaisten vastarinnan vuoksi epätäydellisesti, Lapinjärven ja Orimattilan seurakunnissa. Sen sijaan asiakirjat olivat edelleen kokonaan kuultamatta Pohjan, Tammisaaren, Espoon, Siuntion, Lohjan, Mäntsälän, Sipoon, Pornaisten, Porvoon, Pernajan, Myrskylän, Artjärven, Ruotsinpyhtään, Anjalan, Iitin, Helsingin, Loviisan, Hausjärven ja Lammin seurakunnissa.¹⁸

Lukuunottamatta Hausjärveä ja Lammia kaikki seurakunnat, joissa asevelvollisuuslakia ei ollut luettu joulukuun alkuun mennessä sijaitsivat Uudellamaalla. Runsas enemmistö näistä seurakunnista Pohja, Tammisaari, Espoo, Siuntio, Sipoo, Porvoo, Pernaja, Ruotsinpyhtää, Helsinki ja Loviisa oli ruotsinkielisiä. Eräät mainittujen seurakuntien papeista, kuten Helsingin vt. kirkkoherra Bengelsdorff, Sipoon kirkkoherra Fredrikson ja Pernajan kirkkoherra Mikander, olivat niin ikään aikaisemmin esiintyneet Fraternitasliiton ehdokkaina.

Myöhemmin joului- ja tammikuussa Porvoon tuomiokapituli saattoi täydentää joulukuun alussa lähettämäänsä tiedonantoa ilmoituksilla, että Pornaisten kirkkoherra P. Pitkä-

¹⁶ Turun tkli senaatille 28. 11. 1901, Kirk.toimitusk. KD $\frac{16}{404}$ 1901.

¹⁷ Savonlinnan tkli senaatille 28. 11. 1901, Kirk.toimitusk. KD $\frac{16}{404}$ 1901.

¹⁸ Porvoon tkli senaatille 3. 12. 1901, Prokuraattorinviraston KD $\frac{125}{18}$ 1902.

nen oli kuuluttanut asiakirjat ja Ruotsinpyhtään kirkkoheran apulainen sekä Pohjan kappalainen J. Castrén olivat tehneet vastaavan yrityksen. Molemmissa viimeksi mainituissa seurakunnissa asiakirjojen lukeminen oli kuitenkin keskeytynyt kohta alkuunsa seurakuntalaisten alettua virren.¹⁹

Perustellessaan kieltäytymispäätöstään tuomiokapitulille vastarintapapit vetosivat siihen aikaisemmin eri yhteyksissä esitettyyn näkökohtaan, että uusi asevelvollisuuslaki oli syntynyt ristiriidassa maan perustuslakien kanssa ja että he suostuessaan lukemaan tällaisen lain toimisivat virkavalaansa vastaan.²⁰ Toisaalta asianomaiset papit selittivät nähneensä kieltäytymisen myös omantuntonsa vaatimaksi eettiseksi velvollisuudeksi. Niinpä Sipoon vanha kirkkoherra, lääninrovasti F. W. Fredrikson vakuutti vastauksessaan tuomiokapitulille, ettei hän ollut suinkaan uhmasta eikä kunnioituksen puutteesta esimiehiään kohtaan halunnut kieltäytyä suoriuttamasta hänelle annettua tehtävää. Häntä oli ollut ohjaamassa tähän kuuliaisuus ikuiselle tuomarille, joka kaikkien sydämissä valvoi ikuista totuutta.²¹

Tämä ihmisen korkein velvoitus totella omantunnon käskyä ei vastarintamiesten mielestä koskenut vain pappia oma-kohtaisesti. Hänen velvollisuutensa oli kansan kasvattajana huolehtia myös siitä, että tämä jumalallisen oikeuden prinssiippi säilyi ja vahvistui sekä yksityisissä ihmisissä että koko kansassa. Tätä vaatimusta tähdensi erityisesti Helsingin vt. kirkkoherra Bengelsdorff vastauskirjeessään tuomiokapitulille: ”Me olemme pappeina asetetut Jumalan palvelijoiksi, joka on vanhurskas kaikissa töissään ja pyhä kaikissa teoissaan. Meidän tehtäviimme kuuluu niin kirkossa kuin sen ulkopuolellakin kasvattaa kansan hyvyttä ja vanhurskautta ja

¹⁹ Porvoon tkli senaatille 12. 12. ja 21. 12. 1901 sekä 7. 1. 1902, Prokuraattoriviraston KD $\frac{125}{18}$ 1902.

²⁰ Ks. Päivärinta Porvoon tklille 30. 11. 1901, Olander Porvoon tklille 30. 11. 1901 ja Eklund Porvoon tklille 2. 12. 1901, Porvoon tklin asiakirjoja 1901.

²¹ Fredrikson Porvoon tklille 30. 11. 1901, Porvoon tklin asiakirjoja 1902.

repiä juurineen rikki se, mikä loukkaa jumalanpelkoa, totuutta ja oikeutta. Emme voi pettämättä velvollisuuttamme ihmisinä ja seurakunnan palvelijoina antautua minkään sellaisen välikappaleeksi, joka on omiaan loukkaamaan ja haavoittamaan ja repimään sitä iankaikkisuuden osaa, joka piilee jokaisessa ihmisrinnassa ja jonka hoitajiksi iäisyyden Jumala on juuri meidät kutsunut.”²²

Edellä selostetun katsomustavan pohjalta vastarintapapit näkivät myös tuomiokapituliensa menettelyn ikuisia oikeusperusteita loukkaavaksi ja tuomitsivat sen ankarin sanoin. Niinpä Bengelsdorff lausui edellä mainitussa kirjeessään, että tuomiokapituli joutui vastaamaan elävän Jumalan edessä siitä, että se pakotti papistoa pettämään velvollisuutensa ja omantuntonsa ja antoi kirkon alttiiksi valtion mahtikäskeyden toteuttamiselle. Myrskylän kirkkoherran Hypénin mielestä kirkon johdon menettely oli niin ikään rikos kirkon Herraa vastaan ja johti väistämättä siihen, että kansa hylkäsi sen.²³

Kun kirkon johdon käsityksen mukaan kristityn velvollisuus oli totella maallisissa esivaltaa sen käskyjen luonteesta riippumatta, vastarintapapit tähdensivät puolestaan individualistisille virtauksille luonteenomaisin korostuksin yksilön velvollisuutta seurata kaikessa toiminnassaan sisäistä vakaumustaan. Ihmisen siveellinen oikeustietous, so. omatunto, muodosti heidän mielestään myös kaikkea maallista valtanharjoitusta hallitsevan oikeuskontrollin. Esivallan käskyt olivat sitovia vain sikäli, kuin ne olivat sopusoinnussa tämän ikuisen siveyslain kanssa, jota kirkon velvollisuus oli puolestaan kaikin tavoin suojella. Historiallisesti edellinen katsomustapa liittyi läheisesti edellisten vuosisatojen patriarkalisiin ja institutionaalisiin ihanteihin, kun taas jälkimmäinen käsitys nojautui uusien kansanvaltaisten, yksilön vapautta ja vastuuta tähdentävien aatevirtausten mielipiteihin.

²² Bengelsdorff Porvoon tkllille 20. 11. 1901, Porvoon tklin asiakirjoja 1902.

²³ Hypén Porvoon tkllille 28. 11. 1901, Porvoon tklin asiakirjoja 1902.

e. Kuulutusten loppuun saattaminen

Vaikka vastarintapapiston lukumäärä jäi lopulta suhteellisen pieneksi, kuulutusten loppuun suorittaminen osoittautui monissa seurakunnissa työlääksi. Tämä johtui lähinnä siitä, että vastarintapapit katsoen eettiseksi velvollisuudekseen puolustaa käsitystään viimeiseen saakka kieltäytyivät ehdottomasti myötävaikuttamasta kuulutustoimiin. Heidän mielestään oli, kuten kirkkoherra Enebäck määritteli asian eräissä kirjeessään, kauhea synty ja häpeätahra koko kansalle, jos papisto Jumalan sanan ja totuuden julistajana oli valmis konalaisuudessaan alistumaan Bobrikovin käskyihin.¹

Paitsi niissä vajaassa parissakymmenessä Porvoon hiipakunnan seurakunnassa, joissa asevelvollisuuslakia ei ollut vielä joulukuun alkuun mennessä kuulutettu, tuomiokapitulit joutuivat myös eräissä muissa seurakunnissa turvautumaan erikoistoimiin. Näin tapahtui mm. Kauhajoen seurakunnassa. Kun sikäläinen evankeliseen suuntaan lukeutuva kirkkoherra Edv. Lybeck tuomiokapitulin virallisesta kehotuksesta huolimatta oli kieltäytynyt kuuluttamasta asevelvollisuusasiakirjoja, yritti arkipiispa henkilökohtaisella kirjeellään taivutella häntä tähän. Aikaisemmin esittämiensä uskonnollisten näkökohtien ohella hän vetosi mm. siihen, että elleivät tuomiokapitulit kyenheet pitämään yllä järjestystä, saatettiin pappien rankaisemis- ja erottamisoikeus antaa muille viranomaisille.²

¹ Enebäck tuntemattomalle 18. 11. 1901, EE n:o 604, ÅAB.

² Johanssonin mielestä oli uskonnolliselta kannalta täysin käsittämätöntä, miten pappi saattoi unohtaa Kristuksen ja apostolien esikuvan sekä Paavalin opetuksen kuuliaisuudesta esivallalle kieltäytyä kuuluttamasta asevelvollisuuslakia, vaikka se olikin syntynyt laittomassa järjestyksessä. Johansson [Lybeckille] 24. 11. 1901, "Kagaalin" arkistoa s. 144—145. Saman kirjeen jäljennös on myös Th. Homénin kokoelmassa. Molemmista kirjeistä puuttuu vastaanottajan nimi. Kirjeen ajan kohta ja sisältö sekä Lybeckin viittaukset hänen Johanssonilta saamaansa kirjeeseen (ks. Lybeck Reuterille 4. 12. 1901, JNR, ÅAB) osoittavat varsin vakuuttavasti, että ko. Johanssonin kirjeen vastaanottaja on Lybeck.

Kun Lybeck paheksuen arkkipiispan vetoomusta³ pysyi jyrkästi kannassaan, tuomiokapituli velvoitti seurakunnan kappalaisen pastori K. Menon suorittamaan kuulutustehtävän. Pitkällisten selvittelyjen jälkeen Meno saikin hänelle jätetyn tehtävän hoidetuksi muodollisesti siten, että hän ilmoitti asevelvollisuusasiakirjojen olevan nähtävinä kirkon arkistossa.⁴

Savonlinnan tuomiokapituli joutui niin ikään kolmessa seurakunnassa turvautumaan ulkopuoliseen apuun seurakunnan vastaavan papin kieltäytyttyä suorittamasta kuulutusvelvollisuuttaan. Heinävedellä, jonka kirkkoherra (Lind) oli jo elokuussa ilmoittanut ehdottomasti kieltäytyvänsä tehtävää suorittamasta, luki kuulutukset tuomiokapitulin kehotuksesta seurakunnan kappalainen Fr. Mielonen. Rautavaaran kappeliseurakunnassa, jonka vt. kappalaisena toimiva pastori Damstén oli kieltäytynyt tehtävästä, suoritti kuuluttamisen Rautavaaran emäseurakunnan Nurmeksen vt. kirkkoherra P.

³ Lybeck Reuterille 4. 12. 1901, JNR, AAB. Lybeck sai kieltäytymispäättökselleen moraalista tukea "kagaalilta". Ilmeisesti "Kagaalin" arkistossa säilynyt J. N. Reuterin kirje, josta niin ikään puuttuu vastaanottajan nimi (ks. "Kagaalin" arkistoa s. 191—193) ja jossa kirjoittaja esittää vastarinnan jatkamisen papin moraaliseksi velvollisuudeksi, on lähetetty syksyllä 1901 kirkkoherra Lybeckille.

⁴ Kehotuksen saatuaan Meno ilmoitti kirkossa, että uusi asevelvollisuuslaki oli nähtävänä kirkkoherran pappilassa. Lybeck ei kuitenkaan hyväksynyt kappalaisensa ilmoitusta. Seuraavana sunnuntaina hän ilmoitti puolestaan, ettei asevelvollisuuslaki ollut koskaan nähtävänä hänen pappilassaan. Lybeck ilmoitti asiasta edelleen tuomiokapituliin selittäen, ettei hän tahtonut estää Menoa kuuluttamasta asevelvollisuuslakia, mutta että hän ei voinut sallia ilmoitusta, että se oli nähtävänä hänen pappilassaan. Koska asiakirjat olivat todellisuudessa edelleen kuuluttamatta, hän oli velvollinen peruuttamaan Menon tuomiokapitulille tekemän ilmoituksen. Tuomiokapituli kehotti tämän jälkeen Menoa korjaamaan ilmoitustaan sikäli, että asiakirjat olivat nähtävinä kirkon arkistossa. Ks. Lybeckiä koskevat asiakirjat, Turun tklin keisarillisia kirjeitä 1900—1902 s. 444—454. Tallgren Koskimiehelle 30. 12. 1901, JRK, SKS.

Leskinen.⁵ Kurkijoella, missä sekä kirkkoherra että kappalainen olivat niin ikään selittäneet olevansa haluttomia tehtävän suorittamiseen, naapuriseurakunnassa toimiva nuori pappi P. Hyttinen yritti piispan kehotuksesta kuuluttaa asiakirjat.⁶ Lukeminen keskeytyi kuitenkin kohta alkuunsa kansan alettua virren ja poistuttua kirkosta.⁷

Edellä mainittuja tapauksia huomattavasti vaikeammaksi osoittautui kuulutusten suorittaminen monissa Porvoon hiippakunnan seurakunnissa. Kun parissakymmenessä seurakunnassa asiakirjat olivat vielä vuoden päättyessä kokonaan lukematta, tuomiokapituli pitkään asiaa harkittuaan päätti ryhtyä käyttämään ns. matkapappeja kuulutusten suorittajina.⁸

Saatuaan tietää Porvoon tuomiokapitulin päätöksestä ”pappiskagaali” kiiruhti puolestaan järjestämään vastatoimenpiteitä. Asiamiehilleen lähettämissään ohjeissa se huomautti, ettei matkapappeja tulisi päästää suorittamaan tehtävää, ellei heillä ollut tuomiokapitulin nimenomaista määräystä. Jos matkapapin kirkkoon pääsyä ei voitu estää, tuli seurakuntalaisten esittää kirkossa voimakas vastalause asiakirjojen lukemista vastaan sekä tehdä siitä ilmoitus joko tuomiokapituliin tai senaattiin.⁹

Useissa seurakunnissa matkapappien kuulutusyritykset jäivätkin pelkiksi yrityksiksi kansan kokoonnuttua runsaslukuisesti esittämään vastalauseitaan. Kun Inkoon kappalainen H. O. Mäkelä yritti tammikuussa 1902 kuuluttaa asevelvollisuuslain Tammisaaren ja Siuntion kirkoissa, kansa keskeytti lukemisen heti alkuunsa vastalauseillaan ja aloitti

⁵ Savonlinnan tklin ptk. 28. 11. 1901 § 62.

⁶ Colliander Ingmanille 10. 12. 1901, LI, VA.

⁷ Savonlinnan tklin ptk. 28. 11. 1901 § 62.

⁸ Toimenpidettään tuomiokapituli perusteli sillä, että sen velvollisuuksiin kuului valvoa papiston tehtäviä. Toisaalta se katsoi näin voivansa parhaiten säästää papistoa raskailta tuomioilta. Päätöstä vastusti sihteeri Kahelin. Porvoon tklin ptk. 11. 1. 1902 § 22.

⁹ ”Kagaalin” arkistoa s. 318—319. *Reuter* ”Kagalen” I s. 166—167.

virren.¹⁰ Sama näytelmä toistui myös Lammin kirkossa pastori M. G. Branderin yrittäessä siellä 11. 1. 1902 lukea asevelvollisuusasiakirjat.¹¹

Erityisen tunnetuksi matkapappina tuli mielenterveysyistä virkavapaana ollut pastori A. A. Halme, jolle tuomio-
kapituli uskoi tehtävän suorittamisen useissa Uudenmaan
läänin seurakunnissa sen jälkeen, kun muut papit olivat kiel-
tättyneet ryhtymästä siihen. Tammikuun 12. päivänä Halme
kuulutti asevelvollisuuslain Lohjan kirkossa ja teki vastaa-
vanlaisen yrityksen tammikuun 26. päivänä Sipoon ja helmi-
kuun 2. päivänä Mäntsälän kirkossa. Molemmissa seurakun-
nissa lukeminen kuitenkin keskeytyi seurakuntalaisten alet-
tua virren ja poistuttua kirkosta.¹²

Kahtena helmikuun sunnuntaina — 16. 2. ja 23. 2. —
Halme vieraili Helsingissä, edellisenä Nikolain kirkossa ja
jälkimmäisenä Johanneksen kirkossa. Molemmissa kirkoissa
lukeminen tyrehtyi kuitenkin kansan voimakkaisiin mielen-
osoituksiin. Myös poliisi puuttui molempina sunnuntaina ta-
pahtumien kulkuun pidättäen muutamia vastalauseen esittä-
jiä kuulusteluja varten.¹³

Vastarinnasta lannistumatta Halme jatkoi vielä tämän-
kin jälkeen yrityksensä eräissä Uudenmaan seurakunnissa.
Oltuaan maaliskuun ensimmäisenä sunnuntaina Pernajassa,
jossa niin ikään syntyi poliisikuulusteluihin johtanut selk-
kaus¹⁴, hän matkusti viikkoa myöhemmin Loviisaan. Siellä
kansan reaktiot häntä kohtaan muodostuivat entistä kiih-

¹⁰ Mäkelä Porvoon tkllille 24. 1. ja 1. 2. 1902, Porvoon tklin asiakirjoja 1902. Kirk.toimituskunnan KD $\frac{16}{404}$ 1902.

¹¹ Brander Porvoon tkllille 20. 1. 1902, Porvoon tklin asiakirjoja 1902. Kirk.toimituskunnan KD $\frac{16}{404}$ 1902.

¹² Halme Porvoon tkllille 20. 1., 28. 1. ja 6. 2. 1902, Porvoon tklin asia-
kirjoja 1902. Kirk.toimituskunnan KD $\frac{16}{404}$ 1902.

¹³ Halme Porvoon tkllille 17. 2. ja 24. 2. 1902, Porvoon tklin asiakirjoja 1902. *Cederholm* Kagalens uppkomst s. 16—17.

¹⁴ *Cederholm* s. 18—21.

keämmiksi. Niinpä hän joutui viettämään yönsä poliisi-asemalla, kun kaupungin matkustajakodit kieltäytyivät ottamasta häntä suojiinsa. Kun Halme sunnuntaina 9. 3. 1902 aloitti kuulutusten lukemisen, syntyi kirkossa meteli kansan esittäessä kovaäänisesti vastalauseitaan. Tapahtuman vuoksi Halme menetti malttinsa eikä uskaltanut poistua kaupungista ilman poliisin suojaa.¹⁵

Matkapappien käytöstä yleensä ja pastori Halmeen esiintymisestä erityisesti perustuslailliset saivat kiitollisen aiheen paheksumislausuntojen esittämiseen tuomiokapitulille. Piispa Råberghille osoittamassaan kirjelmässä Loviisan seurakuntalaiset lausuivat mm., että he eivät enää pitkään aikaan olleet toivoneetkaan papiston käsittävän velvollisuuttaan isänmaataan kohtaan. Mutta he eivät voineet ymmärtää sitä, että kirkon ensimmäiset miehet ryhtyivät keinoja kaihtamatta ajamaan vallanpitäjien suunnitelmia.¹⁶

Helsingin seurakuntalaisten esittämässä valituskirjelmässä viitattiin taas Porvoon tuomiokapitulin aiemmin tekemän anomuksen ja sen nyt omaksuman asenteen väliin ristiriitaan. Kun tuomiokapituli ei vastoin aikaisempaa oikeusnäkemystään ollut saanut papistoa taipumaan käskyihinsä, se oli turvautunut mieheen, joka ei kyennyt arvostelemaan tehtävänsä todellista luonnetta.¹⁷

Viimeksi mainittuun seikkaan viittasivat myös Porvoon seurakuntalaiset piispalleen osoittamassaan jyrkkäsanaisessa kirjoituksessa. Heidän mielestään oli käsittämätöntä, miten piispa laittomuutta edistääkseen oli voinut lähettää yleisön vihan kohteeksi miehen, joka oli kykenemätön arvostelemaan tehtävänsä luonnetta.¹⁸

Matkapappien käyttäminen kuulutusten lukijoina synnytti

¹⁵ Halme Porvoon tkllille 11. 3., 12. 3. ja 17. 3. 1902, Porvoon tklin asiakirjoja 1902. Kirk.toimituskunnan KD $\frac{16}{404}$ 1902.

¹⁶ "Kagaalin" arkistoa s. 323.

¹⁷ "Kagaalin" arkistoa s. 319—320.

¹⁸ "Kagaalin" arkistoa s. 324.

ti kiistaa myös papiston omassa keskuudessa. Mm. piispa Colliander joutui tästä syystä virkaveljensä, tohtori Lauri Ingmanin kanssa varsin kärkevään mielipiteiden vaihtoon. Kun Colliander esitti Ingmanille pyynnön, että teologisen tiedekunnan opettajat¹⁹ kehottaisivat valmistuvia nuoria miehiä hakeutumaan Savonlinnan hiippakuntaan, missä valitsi kova pappispula, Ingman selitti vastauskirjeessään tiedekunnan opettajien olevan haluttomia tähän, mikäli Savonlinnan tuomiokapituli käytti nuoria pappeja kuulutustehtävien suorittajina, kuten oli tapahtunut.²⁰

Samalla kun Colliander torjui suuttuneena Ingmanin hänen toimiinsa kohdistaman arvostelun, hän toisaalta antoi vastauskirjeessään jyrkän tuomionsa passiivisesta vastarinnasta. Jo aikaisemmin esittämiensä käsitysten mukaisesti hän selitti, ettei vastarinta voinut tässä tapauksessa olla Jumalan tahdon mukaista, vaan antikristuksen työtä, joka oli pukeutunut isänmaallisuuden vaippaan. Kristityn tehtäviin ei kuulunut maailman parantaminen omilla taistelukeinoilla, vaan kärsivällisellä ja kuuliaisella rakkaudella. Sorto oli otettava Jumalan langenneelle kansalle antamana rangaistuksena ja etsittävä apua Jumalalta eikä ihmisiltä. Johattaessaan kansan pois katumuksesta ja parannuksesta passiivinen vastarinta soti ei vain inhimillisiä auktoriteetteja vaan myös itseään Jumalaa vastaan.²¹

Teologisen lauantaiseuran pappisryhmään lukeutuva Ingman ei voinut hyväksyä piispallisen virkaveljensä pietistis-ortodoksista yhteiskuntanäkemyistä eikä kollektiivista syyllisyyuskäsitystä. Vastatessaan Collianderille hän selitti, että vaikka Jumalan rangaistus synnistä olikin aina tosiasia, sitä ei voitu yksityiskohdittain soveltaa hetken tapahtumiin. Niin ikään Jumalan tahto kansallisten oikeuksien puolustamiskesymyksessä ei Ingmanin mielestä ollut niin ehdottoman sel-

¹⁹ Ingman toimi tällöin apulaisena yliopistossa.

²⁰ Ks. Colliander Ingmanille 2. 12. ja 10. 12. 1901, LI, VA.

²¹ Colliander Ingmanille 20. 12. 1901, LI, VA.

vä. Hänen mielestään Jumalan antama velvoitus oli, päinvastoin kuin Colliander oli esittänyt, kaikin laillisen keinoin puolustaa ja suojella kansallisia etuja samalla Jumalan edessä nöyrästi tunnustaen, ettei niitä ollut käytetty hänen tahonsa mukaisesti.²²

Ingmanin ja Collianderin välisessä kiistassa, joka jatkui vielä seuraavan vuoden puolellakin²³, kuvastui papiston perinnäisten opillisten ihanteiden ja uuden tilanteen asettamien kansallisten turvallisuuskäsitteiden välinen jännitys. Se pietistis-ortodoksiselle katsomukselle tunnusomainen vaatimus kuuliaisuudesta esivallalle ja tyytymisestä vallitseviin oloihin, johon piispat vetosivat, sai ilmeisesti monet papeista epäilemään vastarintaan asettumista siinäkin tapauksessa, että he pitivät sitä poliittisesti mielekkäänä. Tämä vaatimus ei kuitenkaan kyennyt vakuuttamaan sitä papistoa, joka joutui läheiseen kosketukseen perustuslaillisen väestöosan ja sen omaksumien ihanteiden kanssa tai joka oli teologisesti toisin suuntautunutta. Ingmanin tavoin se piti kansallisten oikeuksien puolustamista ainakin tietyissä muodoissa täysin luonnollisena asiana.

Kuuliaisuusihanteen ja kansallisten velvollisuuksien välinen ristiriita ilmeni myös siinä, että eräs osa papistoa jouduttuaan kansan vastustelun vuoksi keskeyttämään kuulutusten lukemisen, jätti tämän tehtävän loppuun suorittamatta. Kuvernöörien senaatin siviilitoimituskunnalle myöhemmin antamien yksityiskohtaisten ilmoitusten mukaan oli näin tapahtunut lähes 90 seurakunnassa.

Kuten seuraavalla sivulla olevasta yhteenvedosta ilmenee, keskeytymisten lukumäärä oli kaikkein suurin Turun ja Porin sekä Vaasan lääneissä, kun se sen sijaan oli melkoisesti pienempi esim. Uudenmaan ja Viipurin lääneissä, missä papiston vastarinta oli ollut kaikkein voimakkainta. Keskeytymisten runsas määrä juuri arkkihiippakuntaan kuuluvissa lää-

²² Ingman Collianderille 4. 1. 1902, LI, VA.

²³ Ks. Colliander Ingmanille 12. 1. 1902, LI, VA.

*Asevelvollisuuslain kuuluttamisen keskeytyminen kirkkoissa
syksyllä 1901²⁴*

lääni	keskeytymisten lukumäärä
Turun ja Porin lääni	20
Uudenmaan lääni	11
Hämeen lääni	6
Viipurin lääni	16
Mikkelin lääni	6
Kuopion lääni	7
Vaasan lääni	22
Oulun lääni	—
Yhteensä	88

neissä on viittaamassa siihen, että myöntymisen ja vastarinnan välinen jännitys koettiin kaikkein voimakkaimpana arkkipiispan auktoriteetin varjossa. Tehtyään kerran arkkipiispan käskyä seuraten epäonnistuneen yrityksen asianomaiset papit eivät halunneet jatkaa vastenmieliseksi käynnyttä tehtävää.

Paitsi runsaissa kuulutusten keskeytymisissä ristiriidat ilmenivät myös eräitten pappien turvautumisena epämääräisiin kuulutusmenetelmiin. Niinpä ”kagaalin” keräämien tietojen mukaan eräät papit lukivat vain asetusten otsikot ja allekirjoitukset tai ilmoittivat seurakunnalle, että kyseessä

²⁴ Tilasto perustuu kuvernöörien senaatin siviilitoimituskunnalle lähetämiin ilmoituksiin sekä kenraalikuvernöörin kanslian näitten tietojen perusteella osittain laatimiin yhteenvetoihin Tal.os. KD $\frac{339}{31}$ 1901 s. 83—279. KKK Os. I jaosto II 2/1903. Turun ja Porin, Vaasan ja Viipurin läänien osalta keskeytymisten lukumäärät ovat annettujen ilmoitusten epämääräisyyden vuoksi vain likimääräisesti oikeita.

olevat asiakirjat olivat halukkaiden nähtävinä kirkon arkistossa.²⁵ Niin ikään papit jättivät eräissä seurakunnissa asiakirjojen lukemisen lukkarin tai suntion tehtäväksi.²⁶

f. Vastarintapapiston rankaiseminen

Tuomiokapitulien toiminta kuulutusten loppuun saatmiseksi oli synnyttänyt laajalti kirkon johdon vastaista mielialaa. Tätä olivat omiaan lisäämään pian näiden tapahtumien jälkeen alkaneet vastarintapapiston rankaisutoimenpiteet. Kun marraskuun alussa 1901 Helsingissä pidetty piispainkokous käsitteli alustavasti vastarintapapiston rankaisemiskysymystä¹, kirjoitti Mauno Rosendal sen johdosta tuohuneena Juhani Aholle: "Oletko kuullut piispain konferenssin päätöksestä? Tiedän siitä Wallinin kautta seuraavaa... Kokouksessa päätettiin: ne papit, jotka eivät ole lukeneet, eivätkä lue asevelvollisuusasetusta rangaistaan suspensioonilla. — Johansson, joka kuuluu olevan mitä läheisimmässä suhteessa Genetziin, vaati tätä: muut suostuivat, 'jotta kaikkialla meneteltäisiin samoin'. Eikö ole kauniisti tehty, eikö semmoinen päätös ole omiaan herättämään luottoa kirkkoon ja sen katolisiin piispoihin?"²

Prokuraattori vaati puolestaan syytteen nostamista kiellettyneitä pappeja vastaan. Katsoen, että asianomaiset papit kieltäytyessään lukemasta asevelvollisuuslakia olivat syy-

²⁵ Ks. Sammanställning öfver förloppet af den ryska värnepliktsförordningens kungörande i landets kyrkor. (E 992).

²⁶ Tal.os. KD ³³⁹/₃₁ 1901 s. 149. Kenttäpiispa Joh. Björklundin haastattelu v. 1959.

¹ Keskustelu käytiin pöytäkirjan ulkopuolella. Kokouksessa olivat läsnä piispat Johansson, Colliander ja Koskimies, tuomiorovasti Schwartzberg, asessorit Tallgren, Hannula ja Gummerus, senaattori Genetz sekä esittelijäsihteeri Nordlund. Piispainkokouksen ptk. 6. 11. 1901 s. 72.

² Rosendal Juhani Aholle 25. 11. 1901, JA, SKS. *Kares* Heränneen kansan vaellus III s. 271—272.

listyneet karkeaan virkavirheeseen prokuraattori vaati Porvoon tuomiokapitulia ryhtymään rangaistustoimiin Espoon pappeja, kirkkoherraa A. A. Fleegeä ja kappalaista C. E. S. Henrikssonia, Pirkkalan kirkkoherraa B. W. Ebelingiä, Asikkalan kirkkoherraa F. F. Colérusta, Jaalan kirkkoherraa F. W. Hollmingia, Tammisaaren kirkkoherraa J. A. Enebäckii, Helsingin papistoa, Siuntion pappeja, kappalaista E. W. H. Linderoosia ja kirkkoherraa C. P. Mobergia, Lohjan vt. kirkkoherraa E. A. Candolinia, Mäntsälän pappeja, vt. kirkkoherraa J. E. Tuomalaa ja kappalaista V. A. Nybergiä, Sipoon kirkkoherraa F. W. Fredriksonia, Porvoon tuomiorovastia E. v. Hertzeniä, Pernajan pappeja, kirkkoherraa H. A. F. Mikanderia ja kappalaista O. G. Gardbergia, Myrskylän kirkkoherraa A. G. Hypéniä, Ruotsinpyhtään kirkkoherraa K. A. Candolinia, Artjärven vt. kirkkoherraa C. I. Lundbergia, Anjalan kirkkoherraa K. M. Olanderia, Loviisan kirkkoherraa I. A. Nikanderia, Hausjärven kirkkoherraa A. W. Murénia, Lammin kirkkoherraa J. H. Päivärintaa, Lapinjärven kappalaista A. F. Ahlbomia sekä Iitin pappeja, kappalaista A. A. Murénia ja vt. kirkkoherraa J. K. Toppolaa vastaan, joista viimeksi mainittu oli lisäksi kieltäytynyt antamasta luetteloa asevelvollisista nuorukaisista kutsuntatoimistolle.³

Samana vaatimuksen prokuraattori esitti Savonlinnan tuomiokapitulille Heinäveden kirkkoherran K. J. Lindin ja Rautavaaran vt. kappalaisen H. R. Damsténin⁴ sekä Turun tuomiokapitulille Kauhajoen kirkkoherran Edv. Lybeckin kieltäytymisen johdosta.⁵

Syytteiden nostaminen ei saanut täysin yksimielistä hy-

³ Prokuraattori Porvoon tkllille 14. 11., 29. 11., 4. 12., 11. 12. ja 31. 12. 1901 sekä 30. 1. ja 1. 2. 1902, Porvoon tklin keisarillisia kirjeitä 1901—1902.

⁴ Prokuraattori Savonlinnan tkllille 14. 11. 1901, Prokuraattorin viraston kirjekonseptit 1901 n:o 325.

⁵ Prokuraattori Turun tkllille 28. 12. 1901, Turun tklin keisarillisia kirjeitä 1901.

väksymistä tuomiokapituleissa. Niinpä asessori Lyra asettui Porvoon tuomiokapitulissa vastustamaan sitä selittäen, ettei papiston kieltäytymistä kuuluttamasta asevelvollisuuslakia voitu pitää sellaisena virkavirheenä, jonka tuomitseminen kuuluisi tuomiokapitulin toimialaan.⁶

Peläten maallisten viranomaisten sekaantumista kirkon sisäisiin asioihin, mikäli pappien tuomitseminen jätettäisiin ulkopuolisten tehtäväksi, tuomiokapitulit päättivät kuitenkin prokuraattorin vaatimuksen mukaisesti ryhtyä rangaistustoimiin sekä syyttäjät kutsuttuaan vaatia kuvernöörien välityksellä syytetyiltä selvitystä.⁷ Toisaalta tuomiokapitulit pyrkivät kuitenkin supistamaan syytettyjen määrää. Niinpä Porvoon tuomiokapituli kiisti prokuraattorin syytevaatimuksen kirkkoherrojen Ebelingin, Coléruksen ja Hollmingin osalta, koska he aikaisemmin lähettämästään kieltäytymispäätöksestä huolimatta olivat myöhemmin suorittaneet tehtävän.⁸

Porvoon tuomiokapituli ei katsonut myöskään olevan aiheutta asettaa prokuraattorin vaatimuksen mukaisesti syytteen koko Helsingin papistoa, koska asiakirjojen kuuluttaminen oli ensisijaisesti kirkkoherran vastuulla ja koska kieltäytymistä ei ollut esitetty koko papiston nimissä.⁹ Niin ikään ei tuomiokapitulin mielestä ollut syytä ryhtyä oikeustoimiin Pohjan kirkkoherraa Eklundia eikä Ruotsinpyhtään kirkkoherraa Candolinia vastaan, koska he itse kuulutusvel-

⁶ Porvoon tklin ptk. 12. 12. 1901 § 7.

⁷ Porvoon tuomiokapituli kutsui syyttäjäksi notaari A. Neoviuksen (Porvoon tklin ptk. 3. 12. 1901 § 29) ja Turun tuomiokapituli notaari K. Wainion (Turun tklin kriminaaliprk. 9. 1. 1902 § 1) Savonlinnan tuomiokapituli ei katsonut tarpeelliseksi valita syyttäjää, koska prokuraattorin kirjelmä sisälsi jo selvän syytteen. (Savonlinnan tklin ptk. 9. 12. 1901 § 1).

⁸ Porvoon tkli prokuraattorille 3. 12. 1901, Porvoon tklin kirjek. 1901 n:o 1173 ja 1174. Porvoon tklin tuomiok. 7. 1. 1902 § 3 ja 25. 1. 1902 § 1.

⁹ Porvoon tkli prokuraattorille 21. 12. 1901, Porvoon tklin kirjek. 1901 n:o 1186.

vollisuutta suorittamatta olivat kuitenkin sallineet apulais-
tensa sen tehdä.¹⁰

Tuomiokapituleille antamissaan selvityksissä, jotka kirkkoherrat Päivärinta, Nikander ja Hypén, vt. kirkkoherra Lundberg ja kappalainen Ahlbom esittivät suullisesti¹¹ sekä muut kirjallisesti, vastarintapapit kiistivät kaiken syyllisyytensä. Heidän mielestään oli täysin käsittämätöntä ja nurinkurista, että tuomiokapituli, joka itsekin oli aiemmin anonut papistolle vapautusta tästä tehtävästä, syytti virkavirheestä niitä, jotka viimeiseen saakka olivat pyrkineet noudattamaan lakia ja oikeutta.¹² Syyttömyydestään vakuuttuneena kirkkoherra Päivärinta vaati syyttäjältä selvitystä, mihin lain kohtiin hän perusti syytteensä karkeasta virkavirheestä ja huudahti: ”Selvän selvää on etten ole puheenalaisella kiellollani rikkonut jotain kirkkolain määräystä vastaan, vaan että päinvastoin juuri sen kautta että olisin julkilukenuk edellämainitun Armollisen asetuksen, joka syntyneenä ilman valtiosäätyjen myötävaikutuksella (!) jyrkästi sotii meidän perustuslakiamme vastaan, olisin rikkonut K. L:n 297 §:tä vastaan, koska lain rikkomista edistävä toiminta epäilemättä on luettava ’sellaisiin tarkoituksiin, jotka ovat sopimattomat’ vihityn kirkon pyhyydelle.”¹³

Kun piispat olivat selittäneet, ettei papilla ollut uskonnollista oikeutta asettua esivaltaa vastaan paitsi hengellisissä kysymyksissä, eräät vastarintapapit puolustautuivat vetoamalla siihen, että he asettuessaan puolustamaan maan oikeusjärjestystä olivat osoittaneet kuuliaisuutta nimen-

¹⁰ Eklundia ja Candolinia koskevat asiakirjat, Prokuraattorinviraston KD ¹²⁵/₁₈ 1902. Porvoon tklin tuomiok. 8. 3. 1902 § 1.

¹¹ Ko. papit saivat pyynnöstä luvan esittää vastineensa suullisesti. Porvoon tklin tuomiok. 5. 4. 1902 § 1 ja 19. 4. 1902 § 3.

¹² Ks. v. Hertzen tkllille 14. 3. 1902, Tuomala tkllille 18. 4. 1902, Olander tkllille 17. 3. 1902 (Porvoon tklin asiak. 1902). Nikanderin antama selvitys tkllille (Porvoon tklin tuomiok. 26. 4. 1902 § 3).

¹³ Porvoon tklin tuomiok. 19. 4. 1902 § 6.

omaan esivallan vahvistamia perustuslakeja kohtaan.¹⁴ Se esivaltalta, jota kohtaan Raamattu kehotti olemaan kuuliainen, ei heidän mielestään ollut vain hallitsija, vaan maan koko oikeusjärjestys. Niinpä kirkkoherra Hypén lausui tuomiokapitulille antamassaan selvityksessä, että vaikka hänellä ei olisi ollutkaan oikeutta tutkia julkaistavien lakien laillisuutta, hänen velvollisuutensa oli katsoa, että annetut käskyt tulivat Jumalan antamalta esivallalta, johon Suomen perustuslaillisen hallitusmuodon mukaan myös säädty kuuluivat. Nyt annetut käskyt olivat kuitenkin säätyjen tahdon vastaisia. Jos hän totteli tällaisia käskyjä, hän ei totellut vallan omaavaa vaan vallan anastanutta esivaltaa.¹⁵

Piispojen patriarkallista esivaltatulkintaa vastaan vastarintapapit asettivat näin perustuslaillisten ihanteiden mukaisen käsityksen esivallasta. Raamatun sana kuuliaisuudesta esivaltaa kohtaan johti näin tulkittuna vallitsevassa tilanteessa täysin erilaisiin menettelytapavaatimuksiin.

Teologisesti syytetyt puolustivat menettelyään vetoamalla jo aikaisemmin esittämäänsä käsitykseen omantunnon ehdottomasta velvoituksesta, jota vastaan ei heidän mielestään ollut kenelläkään, kaikkein vähiten papilla, lupa toimia. Koska omassatunnossa puhui Jumalan ääni ja koska Jumalaa tuli aina totella enemmän kuin ihmisiä, he eivät olleet voineet suorittaa tehtävää, joka loukkasi sekä heidän omaa että heidän seurakuntalaistensa siveellistä vakaumusta.¹⁶

Vastarintapapiston varsin tehokkaasta puolustuksesta huolimatta, jota "kagaali" eri tavoin tuki¹⁷, tuomiokapitulit

¹⁴ Päivärinnan antama selvitys tkllille, Porvoon tklin tuomiok. 19. 4. 1902 § 6.

¹⁵ Hypénin antama selvitys tkllille, Porvoon tklin tuomiok. 26. 4. 1902.

¹⁶ Tätä tähdensivät mm. Damstén ja Lind (Savonlinnan tklin ptk. 15. 12. 1901 § 47), Ahlbom ja Lundberg (Porvoon tklin tuomiok. 26. 4. 1902 § 4 ja 5.) sekä Fredrikson, Olander ja Tuomala (Porvoon tklin asiak. 1902).

¹⁷ "Kagaali" oli luvannut papistolle tarvittaessa myös oikeusapua. Tätä lupausta hyväkseen käyttäen vt. kirkkoherra Lundberg pyysi oikeusavustajakseen vapaaherra V. M. v. Bornin, joka laajassa puheenvuoros-

pysyivät syytevaatimuksessaan. Tuomiokapitulien rangaituspäätökset eivät kuitenkaan syntyneet yksimielisesti. Kaikkien kolmen tuomiokapitulin enemmistö katsoi kyllä prokuraattorin tavoin papiston kieltäytymisellään syyllistyneen virkavirheeseen. Mutta myös vastarintapappien vetoaminen velvollisuuksien ristiriitaan sai ymmärtämystä osakseen kaikissa tuomiokapituleissa, vaikka niiden perustuslailisista jäsenistä Hedberg ja Wennerström jääveinä¹⁸ sekä v. Hertzen asianosaisena eivät voineet osallistua asian käsitelyyn.

Porvoon tuomiokapitulissa muodostivat syytettä kannattavan enemmistön piispa Råbergh, asessori Gummerus ja rovasti Josua Johansson, joka oli kutsuttu tuomiokapitulin ylimääräiseksi jäseneksi.¹⁹ Asessori Lyra ja tuomiokapitulin sihteerit Kahelin sen sijaan katsoivat syytteen aiheettomaksi.

Asian valmistelun tehtäväkseen saanut asessori Gummerus, jonka kantaan Råbergh ja Johansson yhtyivät, perusteli vastarintapapiston rankaisemista seuraavasti: Koska vuoden 1686 kirkkolain 5. pykälä määräsi, että hallituksen asetukset oli ilmoitettava saarnatuolista, ja koska tämä määräys oli myöhemmillä asetuksilla vahvistettu ilman, että sitä olisi vuoden 1869 kirkkolailla kumottu, kuului hallituksen antamien asetusten kuuluttaminen papiston virkatoimiin. Näin ollen papit, jotka olivat kieltäytyneet kuuluttamasta asevelvollisuuslakia, olivat laiminlyöneet virantoimituksensa ja syyllistyneet kirkkolain 126. pykälän mukaan virkavirheeseen, koska asetusten alkuperän ja arvon tutkiminen ei kuulunut heidän velvollisuuksiinsa.

saan korosti sitä, että tuomiokapituli otti kantaakseen suuren vastuun ryhtyessään tuomitsemaan pappeja vastoin valtiopäivien esittämää oikeusnäkökantaa. Porvoon tklin tuomiok. 26. 4. 1902 § 5. *Carl Lundberg* Upplevelser och hågkomster från mina första år såsom präst under Bobrikowregimens dagar s. 65—71.

¹⁸ Hedbergin ja Wennerströmin jääviys perustui siihen, että myös he olivat viivyttäneet asiakirjojen lukemista. Savonlinnan tklin ptk. 9. 12. 1901 § 1.

¹⁹ Porvoon tklin ptk. 22. 2. 1902 § 27.

Tuomiokapitulin sihteeri Kahelin myönsi, ettei papistolla ollut oikeutta tutkia hallituksen antamien asetusten laatua. Mutta koska asianomaiset henkilöt luottaen maalle annettuun perustuslakiin eivät olleet katsoneet voivansa omantunnon syistä myötävaikuttaa laittomassa järjestyksessä syntyneen asevelvollisuuslain toimeenpanoon, hän katsoi, ettei heidän kieltäytymiseensä sisältynyt mitään rikollista eikä heidän saattamisensa vastuuseen ollut sopusoinnussa oikeuden ja totuuden kanssa.

Asessori Lyra toisti jo aikaisemmin esittämänsä käsityksen, ettei asia kuulunut lainkaan tuomiokapitulin toimialaan, koska maallisten kuulutusten lukeminen oli vuoden 1869 kirkkolain luonteelle kokonaan vieras. Kun kirkkolaki määräsi lisäksi, että kirkkoa oli pidettävä Jumalalle pyhitettynä huoneena, ei kieltäytymistä lukemasta syntyvaltaan oikeutta loukkaavia asetuksia voitu pitää lain vastaisena.

Lyran lausunnon johdosta piispa Råbergh huomautti, ettei vuoden 1869 kirkkolaki kylläkään tuntenut maallisten kuulutusten lukemista, mutta koska 28. 11. 1859 annettua asetusta, joka määräsi papiston kuulutusvelvollisuudesta, ei ollut kumottu uudella hallituksen käskyllä, se oli edelleen lainvoimainen ja papisto oli velvollinen sitä noudattamaan.²⁰

Edellä mainituin perustein kolmella äänellä kahta vastaan Porvoon tuomiokapituli tuomitsi Espoon kirkkoherran A. A. Fleegen ja Porvoon kirkkoherran tuomiorovasti E. v. Hertzenin kolmen kuukauden palkanmenetykseen, Tammisaaren kirkkoherran J. A. Eneäckin, Anjalan kirkkoherran K. M. Olanderin, Siuntion kirkkoherran C. P. Mobergin, Sipoon kirkkoherran F. W. Fredriksonin, Pernajan kirkkoherran K. A. F. Mikanderin, Myrskylän kirkkoherran A. G. Hypénin, Loviisan kirkkoherran I. A. Nikanderin, Hausjärven kirkkoherran A. W. Murénin, Lammin kirkkoherran J. H. Päivärinnan, Helsingin vt. kirkkoherran F. L. Bengelsdorffin, Loh-

²⁰ Porvoon tklin tuomiok. 1. 3. 1902 § 1. Samat perustelut esitettiin kun-
kin tuomittavan osalta erikseen myöhemmin.

jan vt. kirkkoherran E. A. Candolinin, Iitin vt. kirkkoherran A. K. Toppolan, Artjärven vt. kirkkoherran C. I. Lundbergin ja Mäntsälän vt. kirkkoherran J. E. Tuomalan kahden kuukauden palkanmenetykseen sekä Ruotsinpyhtään kirkkoherran K. A. Candolinin, Espoon kappalaisen C. E. S. Henrikssonin, Mäntsälän kappalaisen V. A. Nybergin, Iitin kappalaisen A. A. Murénin saamaan julkisen ja Lapinjärven kappalaisen A. E. Ahlbomin yksityisen varoituksen.²¹

Tuomituista papeista puolet, tuomiorovasti v. Hertzen, kirkkoherrat Fleege, Enebäck, Moberg, Fredrikson, Mikander, Nikander ja K. A. Candolin, vt. kirkkoherra Bengelsdorff sekä kappalaiset Henriksson ja Ahlbom, toimi pappeina enemmistöltään ruotsinkielisissä seurakunnissa. Heistä kolme, nimittäin tuomiorovasti v. Hertzen, kirkkoherra Mikander ja vt. kirkkoherra Bengelsdorff, lukeutui myös ns. Fraternalitas-liiton pappeihin.

Myös Savonlinnan tuomiokapitulissa syntyi erimielisyyttä rangaistusten laadusta ja määrästä. Kun asessori Saurén ja tuomiokapitulin sihteeri Forsström katsoivat vastarintapappien menettelyyn sisältyvän lieventäviä asianhaaroja, notaari Sarlin, lehtori Lagus ja piispa Colliander pitivät sitä virkamiehen toimintaan sekä viimeksi mainittu myös uskonnollisesti soveltumattomana.

Asian valmisteltavakseen saanut asessori Saurén katsoi, että asianomaisten pappien kieltäytymistä oli pidettävä kirkkolain 126. pykälän mukaan virkavirheenä. Mutta koska tuomarin ohjeitten 35. kohta neuvoi, että oli tuomittava tekojen tarkoituksen mukaan ja koska asevelvollisuuslain syntytapa oli saattanut papiston vaikeihin ristiriitoihin, hän katsoi julkisen varoituksen sekä rovasti Lindille että pastori Damsténille riittäväksi rangaistukseksi.

Saurénin tavoin myös Forsström piti kieltäytymistä virkavirheenä. Mutta koska ko. laki oli syntynyt laittomasti ja virkavala velvoitti noudattamaan lakia sekä ilmoittamaan, jos jo-

²¹ Porvoon tklin päätökset 15. 3., 26. 4., 30. 4. ja 21. 6. 1902.

takin oli tekeillä valtiomuodon muuttamiseksi, ei syytettyjen voitu hänen mielestään katsoa menetelleen rikollisesti, vaan toimineen velvollisuuksien ristiriidassa. Siksi hän ehdotti Lindille julkista varoitusta ja Damsténille vapautusta syytteestä.

Notaari Sarlin katsoi niin ikään, että tunnollinen kansalainen saattoi joutua ristiriitoihin, kun hänen täytyi kuuluttaa perustuslakien vastaisessa järjestyksessä syntynyt laki. Hänen kuten lehtori Laguksenkin mielestä virkamiehen oli kuitenkin mahdoton kieltäytyä kokonaan noudattamasta annettuja käskyjä. Jos hän ei katsonut voivansa suorittaa hänelle annettuja tehtäviä, hänen oli erottava virastaan. Tämän vuoksia Sarlin, jonka kantaan Lagus yhtyi, ehdotti Lindille neljän ja Damsténille kahden kuukauden palkanpidätystä.

Jyrkintä kantaa edusti tuomiokapitulissa piispa Colliander. Hänen mielestään ei kieltäytymistä voitu puolustaa virkavalan perusteella, koska pappi lupasi siinä noudattaa voimassa olevia asetuksia. Asetukset taas velvoittivat papin kuuluttamaan hallituksen lähettämät asiakirjat ilman, että hänellä oli oikeutta tutkia niitten laillisuutta. Toisaalta Raamatun sana, johon Lind oli vedonnut, ei piispan mielestä antanut tukea vastarinnalle paitsi silloin, kun hallitsijan käsky soti selvää Jumalan sanaa tai sen pohjalta nousevaa siveellistä käskyä vastaan. Kumpikaan vastaajista ei ollut voinut osoittaa, että kyseinen laki olisi tällainen. Näin ollen ei heillä myöskään voinut olla todellista aihetta sellaiseen velvollisuuksien ristiriitaan, joka lieventäisi sanottavasti syyllisyyttä. Kun syytetyt olivat hallituksen ja tuomiokapitulin uudistuneista kehotuksista huolimatta kieltäytyneet tehtävästä, heidän rikkomuksensa oli saanut tahallisen virkavirheen luonteen, josta syystä hän ehdotti Lindille kuuden kuukauden ja Damsténille kahden kuukauden virkaeroa.²²

Äänestyksen perusteella tuomittiin Heinäveden kirkkoherra Lind menettämään neljän ja Rautavaaran vt. kappalainen Damstén kahden kuukauden palkkansa.²³

²² Savonlinnan tklin ptk. 26. 3. 1902 § 1.

²³ Savonlinnan tklin päätökset 1902 n:o 2.

Turun arkkihiippakunnan tuomiokapituli oli antanut Kauhajoen kirkkoherraa Lybeckiä koskevat syyteasiakirjat asessori Hannulan valmisteltaviksi. Esitellessään asian tuomiokapitulille perustuslaillista suuntaa lähellä oleva Hannula²⁴ ehdotti syytteen hylkäämistä. Hänen mielestään Lybeck oli kyllä kieltäytyessään kuuluttamasta asiakirjoja laiminlyönyt tehtävän, joka kuului hänen virkavelvollisuuksiinsa. Koska Lybeckin laiminlyönti ei kuitenkaan ollut tahallinen tai huolimattomuudesta johtuva, vaan hän oli joutunut oman tunnon hätään, Hannula katsoi, ettei Lybeckiä voitu tuomita rangaistukseen.

Tuomiokapitulin muut jäsenet eivät hyväksyneet Hannulan esittämiä perusteluja. Lähimmäksi hänen ehdotustaan tuli tuomiokapitulin sihteeri v. Hellens, joka ehdotti Lybeckille vain julkista varoitusta katsoen, että Lybeck oli kieltäytymisellään syylistynyt virkavelvollisuutensa laiminlyöntiin.

Asessori Tallgren, jonka kantaan tuomiorovasti Dahlberg yhtyi, piti sen sijaan Lybeckin menettelyä selvänä virkavelvollisuuden kiertämisenä. Hänen mielestään papille enempää kuin muullekaan virkamiehelle ei ollut annettu oikeutta tutkia asetusten laillisuutta. Jos annettiin sellaisia määräyksiä, joita virkamies ei katsonut voivansa noudattaa, hänellä ei ollut muuta neuvoa kuin joko jättää virkansa tai kärsiä rangaistus. Kirkkolain 126. pykälän nojalla Tallgren ehdotti Lybeckille kahden kuukauden palkanmenetystä.

Virkaveljensä Collianderin tavoin arkkipiispa tuomitsi jyrkästi papiston vastarinnan ja piti Lybeckin menettelyä pahimpiin virkavirheisiin kuuluvana. Vaikka voimassa oleva kirkkolaki ei tuntenut papiston kuulutusvelvollisuutta, pappi oli virkavalansa nojalla velvollinen noudattamaan niitä asetuksia, jotka määräisivät papin velvollisuudeksi kuuluttaa

²⁴ Tallgrenin kertoman mukaan Hannula yritti saada mm. eräässä pappeinkokouksessa kysymyksen vastarintapappien syyllisyydestä pohdittavaksi siinä kuitenkaan onnistumatta. Tallgren Koskimiehelle 30. 12. 1901, JRK, SKS.

hallituksen antamat lait kirkossa. Papilla oli Johanssolin mielestä vielä vähemmän kuin muilla oikeutta ryhtyä vastarintaan, koska hänen ei "Kristuksen palvelijana" kuulunut sekaantua valtiollisiin kysymyksiin.

Vedotessaan asevelvollisuuslain perustuslain vastaiseen luonteeseen Lybeck oli Johanssolin mielestä hakenut kieltäytymiselleen perusteita, joihin hän ei pappina voinut nojautua. Papin tuli noudattaa kirkkolakia ja Jumalan sanaa. Jumalan sana ja tunnustuskirjat taas opettivat, että jokaisen tuli olla esivallalleen alamainen. Kristityn velvollisuus oli alistua tähän säädökseen. Omatunto, johon syytetty oli vedonnut, oli Johanssolin mielestä kyllä pyhä ja loukkaamaton. Mutta omantunnon ääni riippui ihmisen tiedosta, jonka hankkimisesta hän oli vastuussa. Katsoen näin Lybeckin menettelyn loukanneen sekä kirkkolain että kristinuskon perusteita arkkipiiispa ehdotti hänelle kirkkolain 126. pykälän nojalla neljän kuukauden virkaeroa.²⁵

Äänestyksen perusteella kirkkoherra Lybeck tuomittiin kahden kuukauden palkanmenetykseen.²⁶

Tuomiokapitulien jäsenten rangaistusehdotuksia tarkasteltaessa kiintyy huomio ensisijaisesti siihen, että jyrkintä kantaa edusti tuomioissaan kirkon ylin johto, piispat, heistä erityisesti Johansson ja Colliander, jotka ehdottivat vastarintapapeille palkanpidätyksen sijasta virkaeroa. Piispojen jyrkkään asennoitumiseen vaikutti ilmeisesti heidän tuntemansa huoli kirkon tulevaisuudesta. Elleivät tuomiokapitulit kyenneet hoitamaan papiston rankaisemista vaaditulla tavalla, oli pelättävissä, että hallitusvalta ulottaisi toimintansa sekä tässä että muissa kysymyksissä myös kirkkoon. Tämä saattoi puolestaan tilanteen kärjistyessä johtaa siihen, että maan luterilainen kirkko joutuisi jakamaan Baltian kirkkojen kohtalon. Papiston vastarinnan jyrkästi tuomitsemalla piispat katsoivat näin parhaiten voivansa turvata kirkkonsa riippumattomuuden ja sen säilymisen tulevaisuudessa.

²⁵ Turun tklin kriminaalipkt. 1. 4. 1902 § 1.

²⁶ Turun tklin päätökset 1. 4. 1902.

Toisaalta oli varsin ymmärrettävää, että juuri beckiläisen suunnan johtavat miehet Johansson ja Colliander tuomitsivat muita jyrkemmin papiston vastarinnan. Paitsi kirkkolain vastaista rikkomusta papiston kieltäytyminen merkitsi heidän biblisistisen käsityksensä mukaan asettumista Jumalan sanan arvovaltaa vastaan, joka vaati kuuliaisuutta esivallalle. Tämän vuoksi nouseminen esivaltaa vastaan merkitsi vakavinta virkavirhettä, mihin pappi saattoi virassaan syyllistyä. Niin kuin Johansson oli Raamatun sanaan vedoten 1880-luvulla vastustanut sekä ehdottomuutta vaativaa raittiusliikettä että naisten pääsyä yliopistoon, niin hän yhdessä Collianderin kanssa tuomitsi papiston vastarinnan viime kädessä samoista syistä. Syytettyjen vetoaminen omaantuntoon ei kelvannut puolustukseksi, koska kristityn omantunnon tuli olla Jumalan sanaan sidottu ja koska Jumalan sanan sekä tunnustuskirjojen ohje kuuliaisuudesta esivallalle oli heidän käsityksensä mukaan kiistattoman selvä.

Merkille pantavaa on myös, että tuomiokapitulien lainoppineet jäsenet (Kahelin, Forsström ja v. Hellens) ehdottivat vastarintapapeille — päinvastoin kuin piispat — mahdollisimman alhaisia rangaistuksia hyväksyen lieventävänä asianhaarana syytettyjen vetoamisen oikeuskonfliktin aiheuttamiin ristiriitoihin. Vaikka piispojen ja tuomiokapitulien lainoppineiden jäsenten toisistaan poikkeavat kannanotot saattoivat johtua myös heidän erilaisesta virka-asemastaan, mainittu seikka näyttäisi viittaavan siihen, että viimeksimainittujen oli oikeusoppineina helpompi ymmärtää vastarintaa kuin tuomiokapitulien teologisten jäsenten.²⁷

²⁷ Mainittu seikka näyttäisi tukevan sitä Paasikiven esittämää toteamusta, että passiivinen vastarinta sai parhaiten ymmärtämystä osakseen lainoppineiden keskuudessa, jotka tarkastelivat asiaa lähinnä oikeuden kannalta. *Paasikiven* muistelmia sortovuosilta I s. 39.

IV TAIPUAKO VAI TEHDÄ VASTARINTAA

1. DANIELSONIN JA JOHANSSONIN OHJELMA- KIRJOITUKSET

Laittoman asevelvollisuuslain kuuluttaminen oli johtanut papiston keskelle sortokauden periaatteellisia ratkaisuja. Se oli aiheuttanut myös papiston jakautumisen kahteen vastakaiseen leiriin. Kirkon johdon uskonnollisia ja kirkkopoliittisia ohjeita seuraten asevelvollisuuslain kuuluttamisesta vastuussa olevan papiston enemmistö oli alistunut hallitusvallan tahtoon, kun sen sijaan vähemmistö oli sekä virkavalaansa että oikeustajuunsa vedoten noudattanut ”pappiskagaalin” vastarintakehotuksia.

Papiston alkavaa hajaannusta oli omiaan edistämään vastakkaisten poliittisten suuntausten samanaikaisesti tapahtunut kiinteämpi ryhmittyminen sekä vastakohtien syveneminen. Vähemmistöksi jäänyt vastarintapapisto sai moraalista tukea perustuslaillisten syyskuussa 1901 muodostamalta varjohallitukselta ”kagaalilta”, joka alakomiteoineen ja eri puolille maata perustettuine paikallisosastoineen työskenteli kansan nostattamiseksi kaikkialla passiiviseen vastarintaan. Sen ohjelman mukaan ei kenelläkään kansalaisella, ei ylimmillä virkamiehillä sen enempää kuin asevelvollisilla nuorukaisillakaan, ollut moraalista velvollisuutta noudattaa laittomassa järjestyksessä syntyneitä lakeja.¹

J. R. Danielsonin joulukuussa 1901 julkaisema kirjanen ”Mihin suuntaan” kokosi puolestaan siihen saakka hapuil-

¹ ”Kagaalin” järjestäytymisestä ja toiminnasta ks. *Reuter* ”Kagalen” I s. 131—154. *Cederholm* *Kagalens uppkomst* s. 21—32.

leen ja hajanaisen myöntyväisyssuunnan rivit.² Ohjelma-kirjoituksessaan, joka monilta keskeisiltä osiltaan oli yhtäpitävä Johanssonin papistolle esittämien vetoomusten kanssa, Danielson tähdensi, että Suomen kansan oli jatkettava taistelua oikeusjärjestyksensä puolesta sekä vältettävä antamasta käsitystä, että se vastalauseitta alistuisi kaikkeen. Toisaalta oli kuitenkin pyrittävä välttämään vastarintaa, joka antaisi vallanpitäjille yllykettä yhä pitemmälle meneviin toimiin tai rikkoisi ainiaaksi suhteet hallitsijaan. Pysyvä erimielisyys hallitsijan kanssa oli voimasuhteet huomioon ottaen Suomen kannalta ajan oloon vaarallinen ja arvovaltakysymykseksi muuttuessaan johti väistämättömästi maan autonomian tuhoon. Sen vuoksi oli Danielsonin mukaan autonomisten oikeuksien rajoittamisen uhallakin välttämätöntä pyrkiä sovintoon hallitsijan kanssa.³

Samalla kun Danielsonin ohjelma kokosi myöntyväisyssuunnan hajalla olleet rivit, se vahvisti tämän suunnan asemaa papiston keskuudessa, jopa hankki sille uusia kannattajia. Mm. Erkki Kaila on muistelmissaan kertonut, että hän Danielsonin ohjelman vaikutuksesta astui ensimmäisen askeleensa pois perustuslaillisesta suunnasta, jota hän oli siihen saakka kannattanut. Oman kertomansa mukaan hän alkoi Danielsonin katsomustavan valossa ymmärtää, että passiivisen vastarinnan täytyi ajanoloon johtaa joko aktiiviseen vastarintaan tai sovitteluun vallanpitäjien kanssa.⁴

Ilmeisesti samoin reaalipoliittisin perustein kuin Kaila asettuivat myös eräät muut, etupäässä nuoremman polven teologit, julkisesti kannattamaan Danielsonin mielipiteitä. Niiden 69 helsinkiläisen joukossa, jotka Uudessa Suomettaressa julkaistussa vetoomuksessa ilmoittivat pääkohdissa yhtyvänsä Danielsonin ohjelmaan, olivat Kailan lisäksi Teologisen lauantaiseuran miehet Lauri Ingman, Martti

² *Rommi* Myöntyväisyssuuntauksen ideologia s. 115.

³ *J. R. Danielson* Mihin suuntaan? s. 36—41. (E 1150).

⁴ Erkki Kailan muistelmat v. 1902, EK, VA.

Ruuth ja A. F. Peltonen sekä kirkollistoimituskunnan esittelijäsihteeri Frans Nordlund ja yliopiston apulainen Edv. Stenij.⁵

Myös kirkon johto oli Danielsonin ohjelmaan tyytyväinen. Tämä ilmeni paitsi eräissä piispojen yksityisissä mielipiteen-ilmaisuissa⁶ myös arkkipiispan samanaikaisesti papistolle lähettämässä kiertokirjeessä, jonka ohjeet monessa suhteessa muistuttivat Danielsonin ohjelman sisältöä.⁷ Mutta kun Danielson ja hänen mielipiteisiin yhtyneet papit perustelivat myöntöväisyysskantaa lähinnä poliittisesti mielekkäänä toimintatapana, Johanssonille myöntöväisyysspolitiikka merkitsi samalla Jumalan tahdon mukaista menettelyä. Papisto ei voinut hänen mielestään nousta vastarintaan loukkaamatta Jumalan tahtoa, kuten hän kirjoituksensa alussa antoi jälleen ymmärtää.

Tämä Johanssonin ja häntä nuorempaan ikäpolveen kuuluvien pappien perustelujen eroavuus oli varsin selvä rinnakkaisilmiö Yrjö-Koskisen ja Danielsonin käsitysten väliselle erolle. Kuten Yrjö-Koskisen niin myös Johanssonin myöntöväisyysskantaa vaikuttivat poliittisten syiden ohella maailmankatsomukselliset näkökohdat, kun taas Danielsonin ja hänen ohjelmaansa kannattamaan asettuneiden pappien kanta perustui ensisijaisesti reaalioliittiseen tilanteen arviointiin.⁸

Kirjeensä poliittisessa osassa Johansson keskittyi tällä kertaa tarkastelemaan ensisijaisesti helmikuun manifestin rajoittamiskysymystä, joka oli samanaikaisesti esillä myös

⁵ US 23. 1. 1902 n:o 18.

⁶ Erkki Kailan muistelmat v. 1902, EK, VA. Koskimiehen pvk. 22. 12. 1901, JRK, SKS.

⁷ Johansson ei ole kirjeessään viitannut sanallakaan Danielsonin kirjaan. Vaikka Danielsonin kirjoitus ja Johanssonin kiertokirje ilmestyivät lähes samanaikaisesti, joulun edellä 1901 (ks. *Ernst Estlander* Ofärdsårens politiska litteratur n:o 614 ja 1150), näyttää ilmeiseltä, että Johanssonilla kiertokirjettä kirjoittaessaan 19. 12. 1901 oli Danielsonin kirjanen käytettävissään, koskapa esim. Koskimies mainitsee jo 22. 12. 1901 päiväkirjassaan lukeneensa Danielsonin lentokirjasen.

⁸ Ks. *Rommi* s. 115.

senaatissa.⁹ Hän arveli manifestin rajoittamisen laeilla olevan sekä Venäjän todellisen edun että hallitsijan hänelle henkilökohtaisesti antamien lupausten kanssa sopusoinnussa. Niin ikään hän piti hallitsijan kanssa sovintoon pääsemistä ensiarvoisen tärkeänä toisaalta sen vuoksi, että valtiollisten vastoinikäymisten perussyynä oli hänen mielestään hallituspiireissä vallalle päässyt epäluulo Suomea kohtaan, sekä toisaalta sen vuoksi, että nouseminen hallitsijaa vastaan oli sekä historiallinen että uskonnollinen peruserehdys.¹⁰

Poliittisen tilanteen kärjistyessä keväällä 1902 kutsuntalakkojen vuoksi Johansson asettui myös julkisesti puolustamaan myöntäväisyyspolitiikkaa. Toukokuun alussa Uudessa Suomettaressa julkaisemassaan kirjoituksessa hän tähdensi poliittisen maltin välttämättömyyttä. Tässä kuten papistolle lähettämässään kirjeessäkin hän katsoi maltillisuuden olevan tärkeää sen vuoksi, että yleisvaltakunnallisten asiain ja maan sisäisten lakien suhde voitaisiin määrätä sekä turvata seuraavana vuonna kokoontuvien valtiopäiväin työ.

Johansson ei kuitenkaan tyytynyt tälläkään kertaa puolustamaan myöntäväisyyskantaa vain poliittisin argumentein, vaan kytki sen uskonnollisiin peruskäsityksiinsä. Passiivista vastarintaa tarkoittaen hän totesi kirjoituksensa alussa kategorisesti, että se poliittinen kanta, joka loukkasi uskonnon perusteita, oli väärä. Jumala tahtoi annetulla koeituksella polttaa kansasta kuonan. Jos kansa tahtoi etsiä apua häneltä, sen oli alistuttava tähän Jumalan kuritukseen eikä noustava uhmaamaan sitä.¹¹

Samanaikaisesti kun Johansson ensi kerran esitti julkisuudessa vetoomuksensa myöntävyyspolitiikan puolesta, hän

⁹ Tuominen Helmikuun manifesti s. 58—59.

¹⁰ Gustaf Johansson Arvoisa virkaveli. Kun uusia pilviä. (E 614).

¹¹ US 1. 5. 1902 n:o 99 "Sananen kansalle". Samanaikaisesti Johanssonin kirjoituksen kanssa Danielson julkaisi Uudessa Suomettaressa laajan poliittisen kirjoitussarjansa (US n:o 95, 111 ja 112). Mahdollisesti vanhasuomalaisen puolueen johtajan ja arkkipiispan vetoomukset julkaistiin tarkoituksellisesti yht'aikaa.

etsi myös käytännössä oppinsa mukaista ratkaisua poliittiseen tilanteeseen. Ilmeisesti helmikuun manifestin rajoitusta ajatellen hän pyysi keväällä 1902 jälleen pääsyä hallitsijan puheille. Hänen aikeensa eivät kuitenkaan johtaneet tulokseen.¹²

2. LAIT JA OMATUNTO

Johanssonin esiintyminen vanhasuomalaisen puolueen johtajan rinnalla myöntäväisyyspolitiikan neuvonantajana herätti perustuslaillisten keskuudessa närkästystä. Vastarintamiesten suuttumus ei kuitenkaan ensisijaisesti kohdistunut Johanssonin Venäjän-poliittisiin toimintaohjeisiin. Närkästystä herättivät ennen kaikkea hänen teologiset perustelunsa, joiden mukaan esivaltaa oli sen epävanhurskaasta menettelystä huolimatta toteltava Jumalan asettamana järjestysvaltana, mutta joiden mukaan laeista voitiin myös tinkiä, koska niillä maallisen järjestyksen ja luonnollisen vanhurskauden piiriin kuuluvina säädöksinä oli vain ehdollinen arvo.¹

Tämä Johanssonin käsitys loukkasi perustuslaillisia sen vuoksi, että se soti paitsi heidän käytännöllistä politiikkaansa myös heidän ideologista käsitystensä vastaan, jonka mukaan laeista oli pidettävä kiinni niihin sisältyvän ikuisen oikeuden periaatteen tähden. Niinpä Johanssonin hyvä ystävä R. A. Wrede, jonka katsomustavalle mainittu käsitys lakien pyhydestä näyttää olleen erityisen tunnusomainen², suuntasi avoimessa kirjeessä tiukkasävyisen polemiikkinsa

¹² Oeström Johanssonille 24. 4. 1902, GJ, SJ.

¹ Johanssonin käsityksen mukaan esivalta merkitsi lähinnä hallitsijan persoonaa. Laeilla oli ikuisesti kestävä luonne vain sikäli, kuin ne olivat yhtäpitävät Jumalan ikuisen lain kanssa.

² Vaikka oikeussäännöt eivät sellaisenaan olleetkaan jumalallisen tahdon sanelemlia, korkeampi maailmanjärjestys velvoitti Wreden mukaan noudattamaan niitä. *Wrede Grunddragen av Finlands rätts- och samhällsordning* I s. 7—9.

Johanssonin ja Danielsonin näkemyksiä vastaan pitäen niitä moraalisesti arveluttavina.

Todettuaan, että Danielson ja Johansson olivat poliittista tarkoituksenmukaisuutta ja valtioviisautta suositellessaan sivuuttaneet lähes täydellisesti asian oikeudellisen puolen, Wrede huudahti siveellisesti närkästyneenä: ”Minua kauhistuttaa, että etevä yliopistonopettaja käyttää vaikutusvoimaansa nuorisoon, ei teroittaakseen heille, miten tärkeää on toimia oikeudenmukaisesti, vaan saarnataksensa heille valtiollisen viisastelun siveysoppia. Ja vielä kauhistuttavampaa on, että Suomen kirkon pääpiispa, johon tuhannet ja taas tuhannet kunnioittaen ja luottamuksella ovat nostaneet silmänsä, koettaa uskonnon nimessä todistaa maan kansalaisten velvollisuudeksi taipua laittomuuden edessä.”³

Oikeusjärjestyksen ylimaallista luonnetta korostava Wrede koki arkkipiispan mielipiteet luopumukseksi ja järkyttäväksi harhakäsitykseksi. Hänen tavoin myös toinen perustuslaillisen suunnan johtava teoreetikko, senaattori Lennart Gripenberg, joka käytti nimimerkkiä Nemo, tulkitsi julkaisemassaan lentokirjasessa ”Seistako vai väistyä” Johanssonin käsitykset kansan yleisen oikeustajunnan nimessä epäuskoksi, nousemiseksi siveellistä maailmanjärjestystä vastaan. Hän selitti, ettei kukaan, joka uskoi vanhurskaan Jumalan ohjaamaan maailmanjärjestykseen, voinut epäillä, että ennemmin tai myöhemmin oli koittava se päivä, jolloin oikeus oli saava voiton. Se, että taistelu oikeusjärjestyksen puolesta oli leimattu rikokseksi Jumalan tahtoa vastaan, oli hänen mielestään vain todistuksena siitä, että myöntyväisyyspolitiikka oli saanut johdetuksi oikeuskäsitykset täysin harhaan. Tästä huolimatta oli kuitenkin ihmisiä, jotka näkivät uskonnolliseksi ja siveelliseksi velvollisuudekseen seurata lakia ja joita myöntyväisyyspolitiikan valtioviisauden asemesta elähdytti se usko ikuiseen oikeuteen, jonka varassa

³ R. A. W [rede], Avoin kirje herroille J. R. Danielsonille ja Gustaf Johanssonille. (E 664).

Luther oli kerran Wormsissa huudahtanut: "Tässä seison, enkä muuta voi, Jumala minua auttakoon."⁴

Sekä Wreden että Grinpenbergin katsomuksia sävytti voimakkaana usko siihen, että oikeus oli lopulta voittava, koska se oli osa korkeampaa maailmanjärjestystä. Laeista oli pidettävä kiinni ennen kaikkea niihin sisältyvän oikeuden periaatteen vuoksi. Oikeusjärjestyksestä tinkiminen merkitsi puolestaan — juuri päinvastoin kuin arkkikiispa oli selittänyt — poliittisten menetysten lisäksi myös siveellisten periaatteiden polkemista.

Myös kaksi muuta perustuslaillista, heränneisiin lukeutuva maisteri Matti Pesonen sekä professori G. G. Rosenqvist, yhtyi näihin oikeusjärjestyksen pyhyttä tähdentäviin käsitksiin suunnaten samalla jyrkän kritiikkinsä arkkikiispan esivaltanäkemyistä vastaan. Niinpä Pesonen "kagaalin" pyynnöstä toimittamassaan lentokirjasessa kiisti Johanssonin kuuliaisuuskäsityksen vetoamalla siihen, että esivallalta ja esivallan henkilöt olivat syvimmiltään kaksi eri asiaa. Roomalaiskirjeen 13. luvun esittämä vaatimus kuuliaisuudesta esivallalle ei hänen mielestään tarkoittanut esivallan henkilöä, vaan esivaltaa periaatteellisessa mielessä Jumalan siveellistä maailmanjärjestystä toteuttavana valtana. Tämä siveellinen maailmanjärjestys tuli puolestaan ilmi laeissa, jotka toisaalta olivat kyllä historiallisen kehityksen alaisia ja muuttuvia, mutta sisälsivät toisaalta muuttumatonta ja jumalallista. Jumala oli pannut lakinsa ihmisen omaantuntoon. Kun kansa edustajiensa välityksellä sääti itselleen lakeja, sai Jumalan tahto heidän omantuntonsa välityksellä niissä ilmauksensa.

Edellä mainitusta käsityksestään Pesonen päätyi tähdentämään, että jos esivallan henkilö toimi isänmaan lakien mukaan ja Jumalan siveellistä maailmanjärjestystä toteuttaen, hänelle oli osoitettava kuuliaisuutta. Mutta jos esivallan henkilö asettui todellista esivaltaa, so. siveellistä maailmanjärjestystä vastaan, oli alamaisen ehdoton velvollisuus olla hän-

⁴ [L. Gripenberg] Seistako vai väistyä s. 138. (E 1128)

tä tottelematta, koska Jumalaa tuli aina totella enemmän kuin ihmisiä.⁵

Samaan periaatteelliseen lopputulokseen kuin Pesonen päätyi myös Rosenqvist, vaikka erilaista todistelutapaa käyttäen. Hänen käsityksensä mukaan esivallan jumalallisesta alkuperästä seurasi, että sen toimintatavat tai käskyt eivät saaneet milloinkaan joutua ristiriitaan ihmisen omassatunnossaan kokeman Jumalan ikuisen lain kanssa. Sekä esivallan oikeudet että alamaisen velvollisuudet ankkuroituivat kaiken yläpuolella olevaan Jumalan siveelliseen järjestykseen. Mikäli esivalta toimi alkuperäisen tehtävänsä mukaisesti harjoittaen vanhurskautta, kristityn oli oltava sille Raamatun kehotuksen mukaisesti alamainen. Mutta jos näin ei tapahtunut, tuli hänen kuulla enemmän Jumalaa kuin ihmisiä. Jumala oli piirtänyt ihmissydämiin lakinsa, josta ei ollut oikeutta tinkiä. Kristityn ainoa politiikka oli seurata oman tuntonsa ääntä.

Kun Johansson oli edellisessä kiertokirjeessään huomauttanut, ettei valtiomiehellä ollut siveellistä velvollisuutta toimia kansansa vahingoksi, Rosenqvist piti tätä machiavelliläisen konjunktuuripolitiikan ilmauksena. Hänen mielestään kristinuskon ei koskaan sallinut, että ihminen velvollisuusratkaisuissaan kysyi, mikä oli hyödyllistä. Se vaati vain toimimaan kaikessa oikein ja uskomaan seuraukset Jumalalle. Joka petti oikeuden ikuisen lain, vaikka hyvääkin tarkoittaen, hän luopui kristinuskon Jumalasta ja asetti lyhytnäköiset ihmislaskelmat Jumalan tilalle. Valtiollisessa kuten kaikessa muusakin elämässä oli vahingoksi se, mikä ei ollut sopusoinnussa oman tunteen ikuisen lain ja oikeuden kanssa.⁶

Niin Pesosen kuin Rosenqvistinkin perusteluja hallitsi kristilliselle luonnonoikeudelle ja individualistisille virtauksille ominainen yksilön siveellisen itsetietoisuuden ja oman

⁵ [Matti Pesonen] Esivalta ja kuuliaisuus sitä kohtaan kristinuskon kannalta. (E 665)

⁶ G. G. Rosenqvist Omantunnon Jumala historiankin Jumala. (E 671)

tunnon arvovallan korostus.⁷ Lain teot on kirjoitettu ihmisten sydämiin. Siksi jokaisen peruuttamaton oikeus ja velvollisuus on kaikessa toiminnassaan noudattaa omantuntonsa ääntä enemmän kuin inhimillisiä mahtikäskyjä. Mikäli esivalta, jonka tehtävänä oli ajallisen vanhurskauden edistäminen, toimi omantunnon jumalallista lakia vastaan, oli alamaisten velvollisuus kieltäytyä siitä tottelemasta. Lakien arvo perustui taas siihen, että ne olivat kansan siveellisen itsetietoisuuden so. kansan omantunnon ilmausta.

3. ESIVALTA JA KUULIAISUUS

Sekä perustuslaillisten esittämä käsitys oikeusjärjestyksen pyhydestä että heidän oppinsa omantunnon ehdottomasta arvovallasta antoivat myöntöväisyyspapistolle runsaasti aihetta kritiikkiin. Heidän mielestään perustuslaillisten kannanotoissa oli ensiksikin se läpikäyvä virheellisyys, että he samastivat luonnollisen elämän piiriin kuuluvat maalliset lait ja Jumalan valtakunnan siveelliset käskyt. Näin tehdessään nämä heidän käsityksensä mukaan eivät ainoastaan sekoittaneet kahta toisiinsa kuulumatonta asiaa, vaan hävittivät kristinuskon erityisluonteen ja astuivat sen rajojen ulkopuolelle. Niinpä Johansson arveli kirjeessään Koskimiehelle Rosenqvistin eksyneen pakanalliseen valtiokäsitykseen tähdentäessään maallista oikeustaistelua siveellisesti velvoittavana omantunnon asiana.¹

Vastatessaan Gripenbergille Uudessa Suomettaressa Johansson huomautti, etteivät valtiolliset oikeudet, olivatpa ne miten kalliita hyvänsä, olleet katoamatonta hyvää. Jumala saattoi antaa kansalle lakeja. Mutta vanhurskaan päätöksen-

⁷ Tästä käsitystavasta ks. *Wallgren* *Individen och samfundet* s. 148—151. *Johannes Messner* *Das Naturrecht* s. 693. *Emil Brunner* *Gerechtigkeits* s. 252—253. *Ivar H. Pöhl* *Das Problem des Naturrechtes bei Emil Brunner* s. 14—15, 22.

¹ Johansson Koskimiehelle 16. 3. 1903, JRK, SKS.

sä mukaan hän saattoi sallia myös niitten pois ottamisen, mikäli kansa laiminlöi siveellisen kehityksensä.² Sen sijaan uskonnolliset ja siveelliset lait, jotka kuuluivat Jumalan pelastushistoriallisen toiminnan piiriin, olivat ikuisia. Erityisen harhauttavana Johansson piti sitä, että Gripenberg oli vedonnut Lutheriin, koska uskonpuhdistaja nimenomaan ei ollut hyväksynyt valtiollista vastarintaa ja oli määrätietoisesti korostanut uskonnollisen ja valtiollisen toiminnan perusteiden erillään pitämistä.³

Samoista kahden hallinnan opillisista perusteista käsin kuin Johansson kritikoi myös Elis Bergroth perustuslaillisten vastustajiensa kantaa. Myös hänen mielestään oli täysin väärin Rosenqvistin tavoin tehdä maallisesta oikeustaistelusta Jumalan vaatima omantunnon asia. Evankeliumi ja politiikka olivat kaksi eri asiaa. Jos maallisten valtakuntien oikeussäännökset, jotka muuttuivat alinomaa, tehtiin samanarvoisiksi Jumalan ikuisten lakien kanssa, kuten Rosenqvist oli menetellyt, sekä sidottiin omatunto samalla tavalla molempiin, oltiin Bergrothin mielestä auttamattomasti harhassa. Kristityllä oli oikeus luopua maallisista oikeuksistaan, mutta ei jumalallisesta oikeudesta ja totuudesta. Tämän osoitti hänen mielestään selvästi myös Vapahtajan oma esimerkki.

Myös Rosenqvistin käsityksen omantunnon ehdottomasta arvovallasta Bergroth leimasi perustavaa laatua olevaksi erehdykseksi. Hänen mielestään omaatuntoa ei voitu pitää sellaisena ikuisen oikeuden lähteenä, joka voisi ratkaista ihmiskunnan kaikki eettiset ongelmat. Omantunnon vaatimus oli riippuvainen ihmisen tiedosta. Omatunto vaati tekemään

² Johanssonin mukaan valtiollisten lakien kestävyys ja arvo riippui siitä, missä määrin ne pyrittiin säätämään Jumalan tahdon mukaisiksi. Tässä suhteessa kehitys oli hänen mielestään kulkemassa sivistysmaissa väärään suuntaan, koska lakeja säädettäessä ei kysytty Jumalan tahtoa, vaan oman edun tavoittelu ja puolue-elämä määräsivät suunnan. *Johansson Mietteitä* s. 32—33.

³ US 9. 1. 1903 n:o 8 ”Minne matka.”

vain sen, minkä ihminen tiesi oikeaksi. Siksi tarvittiin auktoriteetti, joka oli synnin sokaisemaa omaatuntoa korkeampi. Tämä auktoriteetti oli Jumalan ilmoitettu sana.⁴

Samalla kun myöntyväisyyspapit kiistivät perustuslaillisten opillisen lähtökohdan oikeuden, useat heistä perustelivat sekä lentokirjasissa että muissa kirjoituksissa yksityiskohtaisesti omaa esivalta- ja alamaiskäsitystään. Esivalta oli Jumalan järjestys eikä lakannut olemasta sellainen, vaikka se käytti väärinkin oikeuksiaan. Jos esivalta menetteli väärin, kristityn tuli kantaa tämä kuorma Jumalan sallimana kuritukseksi nousematta itse järjestystä vastaan.

Tätä kuuliaisuushannetta painotti erityisen voimakkaasti Turun vanha evankeliseen suuntaan lukeutuva tuomiorovasti Gustaf Dahlberg. Keväällä 1902 julkaisemassaan lentokirjasessa "Nykyajan kysymyksiä" Dahlberg selitti, miten Jumala oli asettanut vanhempien ja esivallan säädyt maailmaan toimittamaan työtänsä sijaisinaan ja antanut niille osan itselleen kuuluvasta vallasta ja kunnian. Vaikka nämä jumalallista virkaa hoitavat saattoivat erehtyä toiminnassaan, ei alamailla ollut oikeutta halveksia tai olla tottelematta niitä, mikäli niiden käskyt eivät suuntautuneet Jumalan lakeja vastaan. Vaikka esivalta muutoin menettelikin väärin, se ei kuitenkaan voinut vahingoittaa ihmisen sielua. Perustuslaillisten vetoaminen kansan mielipiteeseen jumalallisena tahtona osoitti Dahlbergin mielestä vain ihmisen oman viisauden ja mielivallan asettamista perustaksi Jumalan tahdon asemasta.⁵

Toisaalta se, että kristitty alistui myös esivallan vääryyteen ja väkivaltaan, ei myöntyväisyyspappien mielestä merkinnyt esivallan vääryyden hyväksymistä. Paha esivalta, joka harjoitti sortoa ja väkivaltaa, ei toiminut Jumalalta saamansa tehtävän mukaisesti. Mutta kristityllä ei ollut oikeut-

⁴ *Elis Bergroth* "Omantunnon Jumala historiankin Jumala", *Vartija* 1903 s. 104—108. *Sirenius* *Elis Bergroth* s. 533.

⁵ *Gustaf Dahlberg* *Nykyajan kysymyksiä* (E 659).

ta vetää esivaltaansa tästä tilille. Tuomio kuului Jumalalle. Tätä seikkaa korosti mm. piispa Råbergh Porvoon hiippakunnan papistolle synodaalikokouksen alkajaisissa syksyllä 1902 pitämässään puheessa, jossa hän Jeesuksen elämän valossa selvitteli laajasti kristityn kuuliaisuusvelvollisuutta esivaltaansa kohtaan. Vaikka Jeesus alistui yhteiskunnassa vallitseviin oloihin, jopa vääryyteen ja väkivaltaankin, ei hän Råberghin mielestä toisaalta koskaan kieltänyt totuuden vaatimusta eikä tunnustanut valhetta ja väkivaltaa oikeaksi. Panematta uhkausta uhkaa vastaan hän jätti kaiken epävanhurskauden taivaallisen Isänsä kostettavaksi.⁶

Samaa näkökohtaa tähdensi myös evankeliseen suuntaan lukeutuva Eckerön kirkkoherra E. A. Lundqvist. Lausutuaan lentokirjasessaan ihmetyksensä siitä, miten Lutherin ohjetta kuuliaisuudesta esivallalle kunnioitettiin perin vähän tässä luterilaisessa maassa, missä vastarintaa oli alettu pitää hyvin perusteltuna ja oikeana, Lundqvist katsoi toisaalta olevan selvää, ettei esivalta saanut antautua vääryyden palvelukseen. Se ei ollut Jumalan tahdon mukaista. Mutta Lundqvistin mielestä oli kuitenkin tunnustettava, että vääryys saattoi saada jalansijaa missä hallitustavassa tahansa, koska langenneet ihmiset hoitivat hallintoa. Käytännöllisessä valanhoidossa ilmenevistä väärinkäytöksistä huolimatta kristityn oli kuitenkin Raamatun kehotuksen mukaisesti oltava esivallalle kuuliainen. Kristitty, jolla oli kotipaikkaoikeutensa iäisyysdessä, oli valmis täällä alistumaan ja kärsimään vääryyttäkin, olipa esivalta kristillinen tai pakanallinen, yk-

⁶ *Herman Råbergh* Jeesuksen Kristuksen suhde aikansa valtiollisiin kysymyksiin, *Vartija* 1902 s. 373—378. Eräässä myöhemmässä kirjoituksessaan, joka oli ilmeisesti tarkoitettu Rosenqvistin lentokirjaseen vastineeksi, Råbergh vetosi kuuliaisuuskysymyksessä alkukristillisen seurakunnan esikuvaan. Kun asia koski Jumalan kunniaa, alkuseurakunnan kristityt eivät kuolemankaan edessä taipuneet. Mutta kun oli kysymys ulkonaisten oikeuksien menettämisestä, he Mestarinsa esikuvan mukaan eivät vastustaneet väkivaltaa väkivallalla. [*Herman Råbergh*] Muuan sana päivän kysymyksissä, *Vartija* 1903 s. 190—196.

sinvaltainen tai kansanvaltainen, paitsi uskonkysymyksissä, joita hallitsi vain Jumalan sana.⁷

Edellä mainittujen myöntäväisyyspappien yhteisenä opillisena lähtökohtana oli pietistis-ortodoksiselle suuntaukselle luonteenomainen kahden hallinnon jyrkkä erottaminen sekä siihen liittyvä esivallan suvereniteetin korostus. Sen mukaan kristityn velvollisuus oli tyytyä yhteiskunnan vajavaiseen, jopa epäoikeudenmukaiseen järjestykseen ja hallintoon, koska kysymyksessä olivat vain ajalliset arvot ja koska Jumalan luomisjärjestyksen mukaan valta kuului maallisisa esivallalle. Tämän patriarkallisten ihanteitten ja nöyrän alamaisajattelun sävyttämän yhteiskuntakäsityksensä he katsoivat olevan sopusoinnussa sekä Raamatun että uskonpuhdistajan opin kanssa. Sen sijaan perustuslailliset sekoittaessaan väärällä tavalla toisiinsa eri järjestykset ja niiden toimintaperiaatteet joutuivat heidän mielestään tämän vuoksi myös kieltämään kunnian esivallalta ja tekemään puhtaasti maallisesta kysymyksestä uskonnollis-eettisen velvollisuusratkaisun.

Vaikka perustelujen lähtökohta oli kaikilla sama, ilmeni eri pappien välillä kuitenkin selviä korostuseroavuuksia. Kun vanhempaan pappispolveen kuuluva Dahlberg tähdensi kuuliaisuutta esivallalle vanhaluterilaisen kolmisäätyopin käsityksille luonteenomaisin korostuksin, nuorempaan pappispolveen kuuluva Lundqvist näki siinä vain uskonpuhdistuksen opin mukaisen yleisen periaatteen kristityn suhteesta esivaltaan. Ilmeisesti perustuslaillisten myöntäväisyyspapiston kuuliaisuusihannetta vastaan kohdistama voimakas kritiikki pakotti osaltaan korostamaan myös sitä, ettei kuuliaisuus merkinnyt suinkaan esivallan väärrien menettelytapojen hyväksymistä. Merkille pantavaa on, että tätä kiiruhtivat painottamaan ennen muita ne myöntäväisyyspapist, Råbergh ja Lundqvist, jotka joutuivat kaikkein läheisimpään kosketukseen perustuslaillisten piirien kanssa.

⁷ *Ernst Aug. Lundqvist I frågan* (E 673).

4. PAPISTO JA YHTEISKUNTA

Myöntyväisyyspappien pietistis-ortodoksiset yhteiskuntaihanteet herättivät varsinkin vapaamielisissä vastarintapiireissä voimakasta kritiikkiä. Heidän perustuslaillisten yhteiskunnallisten käsitystensä valossa myöntyväisyyspappien vaatimus kuuliaisuudesta esivaltaa kohtaan, joka toimi vastoin oikeutta oli käsittämätön ja yhteiskunnallisesti mielivaltaisuuteen johtava. Niinpä Fria ord'in nimimerkki Aimo toteasi Dahlbergin kirjoituksen johdosta, että jos tuomiorovastin yhteiskunnallinen järjestys toteutettaisiin, olisi maailmassa vain muutamia tyranneja ja huokaava kansa.¹

Myös pappien esittämiä perusteluja vapaamieliset pitivät epäjohdonmukaisina, jopa katsoivat niiden viittaavan siihen, että nämä tahtoivat verhota opportunistisen politiikkansa uskonnolla. Mm. Vapaiden Lehtisten Sissin (Juhani Aho) mielestä arkkikiispa oli epäjohdonmukainen kehottaessaan toisaalta luottamaan yksin Jumalaan, mutta toisaalta noudattamaan inhimillisiä ohjeita varsinkin silloin, kun hän itse jakoi niitä.² Zachris Castrén taas syytti Johanssonia valtiollisen yllytystoiminnan harjoittamisesta uskonnon nimissä sekä kysyi ivaten, eikö myöntyväisyyspolitiikan puolustusaseiksi ollut enää keksitty muita keinoja kuin uskonto ja Raamattu.³

Toisaalta papiston vetoaminen yksinomaisesti kirkon tuonpuoleiseen tehtävään antoi perustuslaillisille aiheen kysyä, oliko papistolla oikeus vetäytyä tällä tavoin yhteiskunnallisesta vastuusta ja oliko yhteiskunnallisen epävanhurskauden salliminen sopusoinnussa kristinuskon opetuksen kanssa. Olihan papisto valtiollinen sääty, jolla oli neljäs osa säädyille kuuluvasta vallasta ja vastuusta. Tätä tahdensi mm. vapaakirkollinen kirjailija Anna Edelheim syyttäen papistoa

¹ Fria ord 26. 4. 1902.

² Vapaita Lehtisiä 20. 1. 1902.

³ [Zachris Castrén] "Vääryyden kärsiminen ei tuota tuhoa, vaan vääryyden tekeminen." (E 1130).

Dahlbergille osoittamassaan vastineessa isänmaahan ja kansaan kohdistuvan velvollisuudentunnon puutteesta.⁴

Papiston yhteiskunnallinen asennoituminen joutui kuitenkin varsinaisesti kiistan kohteeksi maisteri Severi Nuormaan (Nyman)⁵ Aamulehdessä lähinnä arkkikiispan käsitteitä vastaan kohdistaman purevan arvostelun vuoksi. Kirjoituksessaan "Heikkojen vaiko väkevien Jumala" liberalismin ja pasifismin käsityksistä vaikutteita saanut⁶ Nuormaa kysyi, eivätkö myöntäväisyyspappien saarnaama alistumisoppi ja kristinuskon rakkauskäsitys olleet syvimmältään ristiriidassa keskenään. Kirkko oli kyllä eri maissa ja eri aikoina nälänhätään, yhteiskunnalliseen sortoon tai hävitykseen joutunutta kansaa lohduttanut julistamalla, että onnettomuus oli seurausta sen synneistä. Hänen mielestään tämä uskonkäsitys, joka löi lyötyä ja sorti sorrettua, oli kuitenkin kova ja kylmä eikä vastannut sen rakkauden Jumalan oppia, joka ei tahtonut syntistä heitettävän kivellä.

Nuormaan mielestä oli kyllä selvää, että yhteiskunnassa oli noudatettava esivallan käskyjä, lakia ja yhteiskunnallista järjestystä. Mutta toisaalta hänen mielestään oli täysi syy kysyä, missä historia tiesi osoittaa valtiokirkon, joka ei ollut horjahtanut milloin enemmän, milloin vähemmän palvelemaan maallisia valtapyrkimyksiä. Valtio­kirkon Jumalalla oli ollut kaikkina aikoina taipumus olla enemmän väkevien kuin heikkojen Jumala.⁷

Nuormaan "valtiokirkollista" alistumisihannetta vastaan

⁴ [Anna Edelheim] Vastaus tuomiorovasti Dahlbergille. (E 661)

⁵ Nimi oli vuoteen 1906 saakka Nyman.

⁶ Nuormaan elämäkerran kirjoittaja on ko. kirjoituksessa nähnyt Nuormalle tunnusomaisen humanisen kristillisyyden käsityksen, jossa ilmeni Rydbergin vaikutus. *Urho Verho* Severi Nuormaa s. 97. Ks. myös *Armo Nokkala* Tolstoilaisuus Suomessa s. 203.

⁷ Aamulehti 6. 5. 1902 n:o 102. Nuormaa oli tarjonnut kirjoitustaan ensiksi Uuteen Suomettareen, missä sitä ei otettu vastaan. Myöhemmin Vartija (1902 s. 224—226) julkaisi Nuormaan kirjoituksen vastineineen. "Kagaalin" toimesta levitettiin Nuormaan kirjoitusta myös eripainoksena. *Estlander* Ofärdsårens politiska litteratur n:o 1117.

kohdistama kärkevä arvostelu perustui paitsi liberalismiin ja pasifismiin yleisiin katsantokantoihin⁸ ilmeisesti myös siihen havaintoon, että kyseisten kirkonmiesten kannanilmaukset miellyttivät venäläisiä vallanpitäjiä ja että ne sillä taholla pantiin merkille ”terveinä ääninä”, kuten hallitusvallan käsityskantoja edustanut venäläinen historiankirjoittaja M. Borodkin totesi Johanssonin ja Dahlbergin kirjoitusten johdosta myöhemmin.⁹

Myöntyväisyyspappien mielestä Nuormaan kritiikki perustui ennen kaikkea siihen, ettei hän käsittänyt kristinuskon todellista olemusta eikä kirkon opin sisältöä. Niinpä Teologisen lauantaiseuran ryhmään kuuluva pastori Paavo Virkkunen (Snellman)¹⁰, joka kiiruhti ensimmäisenä vastaamaan Nuormalle, totesi, ettei Nuormaa ollut selvittänyt itselleen, mitä merkitsi katsoa elämää ja vallitsevia oloja kristityn kannalta. Häneltä yhtä vähän kuin muiltakaan viime aikoina esiintyneiltä oppimestareilta ei tätä ymmärtämystä voitu Virkkusen mielestä odottaakaan, koska he eivät käsittäneet uskonelämän salaisuutta.¹¹

Myöntyväisyyspapit katsoivat niin ikään, että Nuormaa ei ollut ymmärtänyt, ettei kristinuskko ollut yhteiskunnallinen ohjelma. Tätä korosti erityisesti Frans Nordlund, joka muutamia kuukausia aikaisemmin oli itse eräässä kirjoituksessaan syyttänyt passiivista vastarintaa siitä, että se ihmisneuvoihin turvaten esti Jumalan avun.¹² Käsitystensä tueksi Nordlund

⁸ Vastaavanlaisia käsityksiä olivat esittäneet muutamia vuosia aikaisemmin pasifismista vaikutteita saaneet työväenliikkeen miehet, ennen muita Matti Kurikka. Ks. *Nokkala* s. 218—221. *Kuoppala* Suomen papisto ja työväenkysymys s. 304—314.

⁹ *M. Borodkin Iz noveisei istorii Finljandii. Vremja upravlenija N. I. Bobrikova* s. 395.

¹⁰ Nimi oli vuoteen 1906 saakka Snellman.

¹¹ *Paavo Snellman "Heikkojen vaiko väkevien Jumala?"*, *Vartija* 1902 s. 226—233.

¹² *Frans Nordlund* Anna hänen vielä tämä vuosi olla, *Vartija* 1902 s. 1—2.

vetosi alkukirkon orjuuskysymyksessä omaksumaan asenteeseen. Kun alkukirkon kristityt käsittivät orjuuden Jumalan antamaksi rangaistukseksi ihmisen synnin tähden, he eivät nousseet taisteluun orjuutta vastaan eivätkä sallineet vapauttaa itseään orjuudesta vastoin yhteiskunnan säädöksiä, vaikka heille tarjoutui tähän mahdollisuuksia ja vaikka he olivat ilman omaa syytään joutuneet tähän tilaan. Nordlundin mielestä Suomen kirkon esimies oli seurannut vain tätä alkukirkon esikuvaa neuvoessaan, että Suomen kansan tuli ottaa sen hetkiset koettelemukset Jumalan kurituksena. Nuormaa ja hänen kaltaisensa eivät kuitenkaan tahtoneet tähän alistua, vaan nousivat mieluummin taisteluun itseään Jumalaa vastaan.¹³

Nuormaa, joka vapaamielisen katsomustavan mukaisesti korosti kristinuskon tämänpuoleista tehtävää, näki näissä pappien selityksissä opin Jumalasta ajallisen pahan ja onnettomuuden säätäjänä, jolle käsitykselle Kristuksen rakkauden käsky ei merkinnyt mitään. Nordlundille osoittamansa poleemisen ja kärkevän vastineen Nuormaa päätti huomauttamalla, ettei hän yksinkertaisena opettajana voinut antaa Nordlundin vaatimaa selitystä ajallisen kärsimyksen ja Jumalan maailmanhallinnon välisestä yhteydestä. Yhdestä asiasta hän oli kuitenkin varma. Jumala ei ollut tyranni, jollaiseksi Vartija oli halunnut hänet tehdä.¹⁴

Nuormaa ei jäänyt käsityksissään yksin. Hänen arvosteluaan asettui puolustamaan perustuslaillisen suunnan teologinen auktoriteetti G. G. Rosenqvist. Hänen mielestään Nuormaan kirjoitusta oli pidettävä aiheellisena reaktiona eräissä kirkollisissa piireissä vallitsevaa katsomustapaa vastaan, jolle oli tunnusomaista tyytyväisyyden korostaminen yhtä hyvin sairaskuoteilla ja haudoilla kuin yhteiskunnallisessa häädässä ja sorrossakin. Tämän vuoksi ei sopinut ih-

¹³ *Frans Nordlund* Kirkon Jumala herra Severi Nyman'in tuomion edessä, Vartija 1902 s. 302—305.

¹⁴ Aamulehti 9. 10. 1902 n:o 234.

metellä, että kirkon Jumalasta oli alettu puhua olevien olojen suojelijana ja väkevien Jumalana, mikä ei suinkaan vastannut protestanttisen kirkon käsitystä.

Rosenqvistin mukaan synnin ja maailmassa ilmenevän kärsimyksen välillä oli kyllä olemassa syvä sisäinen yhteys, ja kärsimys oli aina samalla vakava kehoitus itsensä tutkimiseen ja parannukseen. Mutta tästä oli vielä pitkä matka siihen, että yksityistapauksissa yritettiin mitata persoonallisen syyllisyyden ja kärsimyksen välistä suhdetta. Tämän Kristus itsekin on selvästi kieltänyt. Vielä sopimattomampaa oli käyttää tätä ihmisoikeuksien ja ihmisarvon vaatimusten tukahduttamiseen.¹⁵

Papiston yhteiskunnallisesta vastuusta kärsimyksen ongelmaan vähitellen siirtynyt keskustelu jatkui vielä jonkin aikaa tuomatta itse pääkysymykseen enää lisää valaistusta. Niin Nordlund kuin Agathon Meurmankin syyttivät Nuor- maata ja Rosenqvistia siitä, että he kritikoivat kirkon ope- tusta esittämättä omaa uskonnäkemystään.¹⁶ Pastori K. Sahlberg ja piispa Råbergh vetosivat taas Vanhan Testa- mentin profeettoihin, jotka nämäkään eivät heidän mieles- tään saarnanneet kansalleen sen syyttömyydestä, ihmisar- vosta ja oikeuksista, vaan julistivat tuomiota sen synneistä joutuen sen vuoksi monesti kansan vihan kohteeksi.

Råberghin mielestä jokainen, joka oli kiinnittänyt huo- miota kansan yleiseen luopumukseen edellisinä vuosi- kymmeninä, oli saattanut aavistaa, että rangaistus oli tulos- sa. Kun se nyt oli tullut, oli kysymys vain siitä, miten se oikein kannettiin. Hänen mielestään kansa sai kyllä kaikin luvallisin keinoin puolustaa loukattua oikeuttaan. Jollei tämä auttanut, sen oli hiljaa ja kärsivällisesti odotettava apua yl- häältä. Sillä ei ollut lupaa edes oikeutta aseenaan käyttäen

¹⁵ G. G. Rosenqvist Muuan sana erään väittelyn johdosta, Vartija 1902 s. 341—344.

¹⁶ A. Meurman Kärsimyksistä, Vartija 1902 s. 344—347. Frans Nord- lund Mitä hra S. Nyman vastaa, Vartija 1902 s. 347—350.

ryhtyä kostamaan siihen kohdistettua oikeuden loukkausta. Se oli jätettävä Jumalan huoleksi, joka hoiti kunniansa.¹⁷

Nuormaan kirjoituksen synnyttämässä kiistassa toistuvat jo aikaisemmin esiintyneet kirkon yhteiskunnallista tehtävää koskevat opilliset käsityseroavuudet. Kun pietistis-ortodoksisen tradition käsityksiä edustavat kirkonmiehet katsoivat, etteivät yhteiskuntapoliittiset kysymykset kuuluneet kirkon varsinaisiin tehtäviin ja pitivät vastustajiensa vaatimuksia merkinä siitä, että nämä eivät käsittäneet kirkon todellista hengellistä luonnetta, sekä välitysteologieihin lukeutuva Rosenqvist että vapaamielinen Nuormaa ja vapaakirkollinen Edelheim pitivät heidän oppejaan kirkon tehtävän ja kristinuskon sanoman kaventamisena. Heidän mielestään kristityn kutsumus ei voinut merkitä yhteiskunnallisen vastuun karttamista eikä pakoa maailmasta. Päinvastoin juuri se velvoitti konkreettiseen toimintaan yhteiskunnassa ilmenevän hädän ja kärsimyksen sekä niiden syiden poistamiseksi. Alistumisen sijasta oli käytävä taisteluun pahaa vastaan. Jumalan suunnitelmien odotuksen asemesta oli pyrittävä voittamaan maailma kristinuskon hengelle. — Näin routavuosien poliittinen kriisitilanne vain paljasti entistä selvemmin sen ristiriidan, mikä oli aina 1870-luvulta alkaen vallinnut johtavien kirkonmiesten ja aikakauden vapaamielisistä aatteista vaikutteita saaneen sivistyneistön käsitysten välillä kristinuskon ja maailman välisistä suhteista.¹⁸

¹⁷ [*Herman Råbergh*] Muuan sana päivän kysymyksissä, *Vartija* 1903 s. 190—196. *K. Sahlberg* Jeremiaadiko? *Vartija* 1903 s. 55—61.

¹⁸ Ks. *Juva* Rajuilman alla s. 133—145.

V KUTSUNTALUETTELOJEN ANTAMISEN AIHEUTTAMA JAKAANTUMINEN

1. PAPISTOON KOHDISTETTU PAINOSTUS

a. Perustuslaillisten harjoittama painostus

Vuoden 1903 alussa, jolloin uutta asevelvollisuuslakia ryhdyttiin ensimmäistä kertaa soveltamaan käytäntöön, papisto joutui jälleen käytännössä ratkaisemaan, seurasiko se myöntyväisyyssuunnan vai perustuslaillisten menettelytapavaatimuksia. Edellisenä keväänä kokemansa asevelvollisuuslakon menestymisen¹ sekä marraskuussa 1902 pitämänsä suuren kansalaiskokouksen innoittamana² "kagaali" keskitti kaiken voimansa keväällä 1903 toimeenpantavien kutsuntojen estämiseksi. Keskeistä osaa "kagaalin" lakkosuunnitelmissa näytteli tälläkin kertaa papisto, jonka tehtäviin vanhastaan kuului kutsuntaluetteloiden laatiminen asevelvollisuusikäisistä nuorukaisista.

Kirkonmiesten omaksuman asenteen merkitystä tähden täen jo perustuslaillisten marraskuun kokous esitti vetoomuksen, että papisto, jota kansa vanhastaan oli tottunut pi-

¹ Vuoden 1902 kutsuntalakosta ks. *Reuter* "Kagalen" I s. 236—243.

² Perustuslaillisten suurokokouksen innoittavasta vaikutuksesta sen osanottajiin kertoo mm. Mauno Rosendalin pojalleen kokouksen jälkeen lähettämä kirje, jossa hän innostuneena kuvaa kokouksessa vallinnutta yhteishenkeä ja lausuu uskonsa siihen, että tästä yhteisestä puolustuksesta kasvoi voima, jolle viholliset eivät mahtaneet mitään. Mauno Rosendal Lauri Rosendalille 1. 12. 1902, MR, VA. Perustuslaillisten suurokokouksesta ks. *Reuter* I s. 354—364. *Cederholm* *Kagalens uppkomst* s. 102—105.

tämään ohjaajanaan oikeuden ja totuuden tiellä, liittyisi mitä lähimmin kansan nykyiseenkin taisteluun vääryyttä ja väkivaltaa vastaan.³ Kokousta seuranneessa ohjelmakirjoituksessaan "kagaali" kehotti niin ikään seurakuntalaisia lähetystöjen avulla toimimaan tämän päämäärän saavuttamiseksi sekä painostamaan papistoa, ettei se antaisi luettelota asevelvollisuusikäisistä nuorukaisista eikä ryhtyisi mihinkään toimiin, jotka koskivat asevelvollisuuskutsuntojen järjestämistä.⁴

Varsinaisen papistoon kohdistuvan offensiivinsa "kagaali" aloitti kuitenkin vasta joulukuun alussa 1902 lähettämällä maaseutuasiamiestensä välityksellä papistolle Ernst Estlanderin laatiman henkilökohtaisen vetoamuksen.⁵ Kirjoituksessaan Estlander huomautti, että papistolla oli oikeus privilegioittensa nojalla kieltäytyä antamasta asevelvollisten luetteloja, koska pappissääty oli vuosien 1877—78 valtiopäivillä suostunut luopumaan privilegioittensa suomasta etuoikeudesta ja luvannut toimittaa asevelvollisten luettelot vain silloin säädetyn asevelvollisuuslain tarpeita ajatellen. Koska nyt oli käytännössä kokonaan uusi asevelvollisuuslaki, joka lisäksi oli syntynyt täysin laittomassa järjestyksessä ja uhkasi alistaa Suomen kansan venäläisen sotilasjärjestelmän alaiseksi, ei papistolla ollut mitään juridista eikä moraalista velvollisuutta luetteloiden toimittamiseen.⁶

Estlanderin kirjelmän täydennykseksi "kagaali" lähetti vielä joulukuun lopulla papistolle Matti Pesosen tätä tarkoitusta varten kirjoittaman lentolehtisen⁷, jossa vastarinta esitettiin sekä papiston moraaliseksi velvollisuudeksi että kirkon oman edun mukaiseksi. Aikaisemmin esittämänsä näkemyksen mukaisesti Pesonen tähdensi kirjelmässään, että

³ Marraskuun 12 p:nä v. 1902 pidettiin maan pääkaupungissa yleinen kokous. (E 509)

⁴ "Kagaalin" arkistoa s. 392—394.

⁵ *Reuter* II s. 27.

⁶ [Ernst Estlander] Till Finlands prästerskap. (E 629)

⁷ *Reuter* II s. 28—29.

kristillinen oikeustajunta kielsi pappia antamasta luetteloita. Kieltäytyminen olisi kuitenkin samalla sekä isänmaan että kirkon todellisen edun mukaista. Alistuminen edistäisi vain isänmaan korkeimpien arvojen menetystä. Papisto saattaisi säilyttää myöntyväisyydellään kirkon ulkonaisesti koskemattomana, mutta alistuminen heikentäisi sen sisäistä elämää. Kansa kadottaisi luottamuksensa kirkkoon, joka ei ollut valmis taistelemaan sen rinnalla totuuden puolesta.⁸

Aikaisemmasta kokemuksestaan viisastuneena "kagaali" ei kuitenkaan tyytynyt vain ulkonaisen painostajan osaan, vaan pyrki samalla murtamaan papiston myöntyväisyysrintaman sisältäpäin. Tässä tehtävässään se saattoi käyttää hyväkseen sekä papistoa lähellä olevien maallikoiden, kuten Rosendalin ja Pesosen, että pyrkimyksilleen entuudestaan myötämielisen papiston apua.

Ilmeisesti Rosendalin vaikutuksesta eräät "Pohjanmaan papit"⁹ esittivät jo joulukuun puolivälissä virkaveljilleen veetoimuksen, että koko maan papisto anois vapautusta omaatuntoa loukkaavien kutsuntaluetteloiden antamisesta.¹⁰ Kuu-kauden loppupuolella tähän päämäärään tähtäävät suunnitelmat saivat yksityiskohtaisemman toimintaohjelman luonteen, kun kaksi nuorta pohjoispohjalaista pappia Kajaanin kappalainen J. Väyrynen ja Kempeleen pitäjänapulainen U. Wegelius — molemmat Rosendalin läheisiä uskonystäviä — matkustivat Helsinkiin neuvottelemaan toimenpiteistä "kagaalin" ja Etelä-Suomen vastarintapapiston kanssa. Kokous, johon edellä mainittujen lisäksi osallistuivat Uudenmaan papit, Espoon kirkkoherra A. A. Fleege ja kappalainen C. E. S. Henriksson, Iitin kappalainen A. A. Murén, Helsingin kappalainen E. F. Murén, Tammisaaren kirkkoherra J. A. Enebäck, Helsingin kirkkoherran apulainen W. Lampén sekä

⁸ [Matti Pesonen] Kuten tiedetään on Pappissäätö. (E 634)

⁹ Kirjelmän takana olivat ilmeisesti eräät Pohjois-Pohjanmaan papit, joitten kanssa Rosendal oli läheisessä kosketuksessa. Ks. Väyrynen Rosendalille 25. 9., 1. 10., 15. 10. ja 29. 10. 1902, MR, VA.

¹⁰ Arvoisa Virkaveli! Tuskallinen ja raskas on nykyinen aika. (E 633)

maisteri Matti Pesonen, päätti papistolle lähetettävän yleisluonteisen vetoomuksen lisäksi¹¹ ryhtyä käyttämään lähettäjiä, jotka persoonallisen keskustelun tietä koettaisivat saada seurakuntapapiston vakuuttuneeksi siitä, ettei kutsuntaluetteloja ollut annettava.¹²

Wegeliuksen laatimien ja kokouksen hyväksymien ohjeitten mukaisesti lähetin tuli koettaa saada jokaiselta kirkkoherralta lupaus, ettei hän antaisi lainkaan luetteloja. Ellei asianomainen pappi myöntyisi tähän, oli hänet koetettava saada suostumaan, mikäli 50 tai 100 muuta pappia menettelisi samoin. Jos kirkkoherra ei suostunut mihinkään mainituista vaihtoehtoista, olisi lähetin koetettava saada häneltä lupaus, ettei hän lähettäisi luetteloja määräaikaan 5. 1. 1903 mennessä kutsuntatoimiston tai tuomiokapitulin kehotuksesta huolimatta. Hänen tulisi myöntyä vaatimuksiin vasta sen jälkeen, kun hän oli anonut vapautusta tuomiokapitulilta sekä saanut siltä uuden käskyn.¹³

Wegeliuksen ohjeita seurasi valmis anomuskaava, jolla papiston oli määrä anoa tuomiokapitulilta privilegioittensa suojaamista. Perustuslaillisen suunnan ideologisen näkemyksen mukaisesti anomuskaavassa vedottiin siihen, että kutsuntaluettelojen antaminen uuden asevelvollisuuslain soveltamista varten oli ristiriidassa papiston opettaman opin kanssa ja loukkasi kansan siveellistä käsitystä ja oikeudentuntoa.¹⁴

Perustuslaillisten pappien suunnitelmaa, jonka tarkoituk-

¹¹ Kokous hyväksyi papistolle lähetettäväksi Väyrysen laatiman kirjoituksen, jossa aikaisempien kirjelmien tapaan vedottiin siihen, ettei mikään muu viranomainen kuin pappissääty voinut velvoittaa papistoa antamaan vastoin privilegioitten sille suomaa oikeutta kutsuntaluetteloja ja että papiston tuli uskaltaa uhrata jotain oikeuden ja totuuden hyväksi [*J. Väyrynen*] Arvoisa virkaveli! (E 639)

¹² *Reuter II* s. 31—32.

¹³ [*Uno Wegelius*] Ohjeita Emissariolle. (E 640)

¹⁴ Korkea-arvoinen Herra Piispa ja kunnianarvoinen Tuomiokapituli, "Kagaalin" arkistoa s. 339-340.

sena oli saada papisto henkilökohtaisten sitoumusten avulla kytketyksi vastarintaan, ei ilmeisesti myöhäisen ajankohdan vuoksi ehditty ainakaan kaikkialla toteuttaa.¹⁵ Sitä tehokkaammiksi osoittautuivat perustuslaillisten järjestämät pappeinkokoukset, joissa pyrittiin soveltamaan samaa menetelmää.

Niinpä joulukuun lopussa Turussa pidetyssä pappeinkouksessa, jonka keskeisinä toimihenkilöinä olivat Luterilaisen Evankeliumiyhdistyksen yliasiamies A. J. Bäck, evangeliseen suuntaan niin ikään lukeutuva asessori Edv. Hannula ja pastori K. Ahlman,¹⁶ "kagaalin" antamien tietojen mukaan 32 osanottajasta 21 lupasi kieltäytyä antamasta kutsuntaluetteloja, kun taas 10 pappia arveli, että kunkin tulisi oma-kohtaisesti anoa vapautusta hallitsijalta.¹⁷ Viikkoa myöhemmin pidetyssä Tampereen kokouksessa, jossa kutsukirjeistä päätellen keskusteltiin myös perustuslaillisten pappien yhdistyksen perustamisesta¹⁸, lupasi suuri osa kokoukseen osallistuneista papeista niin ikään kieltäytyä antamasta luetteloita.¹⁹

Aktiivisen toimintansa tuloksena "kagaali" saattoi jo tammikuun alussa ilmoittaa, että yli 60 kirkkoherraa oli luvannut kieltäytyä antamasta kutsuntaluetteloita.²⁰

¹⁵ Lähettien toiminnasta on säilynyt sangen vähän tietoja, mikä viittaa siihen, ettei järjestelmää ehditty toteuttaa. Kalajoen rovastikunnassa lähetin tehtävä oli uskottu Nivalan kirkkoherralle K. E. Hohenthalille. Sairastuttuaan hän lähetti poikansa Lennart Hohenthalin suorittamaan tehtävää. Tämän matka ei kuitenkaan tuottanut erityisiä tuloksia, koska useimmat kirkkoherrat joko olivat lähettäneet luettelonsa tai kieltäytyivät sopimuksesta. Vain pari kirkkoherraa suostui ehdotukseen. *Lennart Hohenthalin* päiväkirja s. 6—9.

¹⁶ Tallgren Koskimiehelle 13. 1. 1903, JRK, SKS.

¹⁷ 1902 Joulukuun 29 p:nä yhtyi Turussa 32 pappia. (E 641)

¹⁸ Ärade Embetsbroder. (E 645)

¹⁹ *Reuter II* s. 34. Vastaavankaltaisia pappeinkokouksia järjestettiin myös muualla, mm. Seinäjoella ja Vaasassa. Koskimiehen pvk. 28. 12. 1902, JRK, SKS. *Oravala* Wilhelmi Malmivaara s. 268—269.

²⁰ "Kagaalin" arkistoa s. 340.

*b. Hallitusvallan, kirkon johdon ja myöntyväisyys-
suunnan vastatoimenpiteet*

Kenraalikuvernööri ei ollut jäänyt toimeettomana seuraamaan "kagaalin" laajoja lakkovalmisteluja. Jo marraskuun lopulla 1902 hän huomautti senaatille ja kuvernööreille hallituksen vastaisen toiminnan leviämisestä maassa sekä antoi näille yksityiskohtaiset ohjeet kutsuntojen toimeenpanon turvaamisesta. Samassa yhteydessä kenraalikuvernööri pyysi tietoja mm. siitä, oliko asianomainen papisto määräaikaan mennessä lähettänyt luettelot asevelvollisuusikäisistä nuorukaisista kutsuntalautakunnille sekä suorittanut kutsuntoja koskevat ilmoitukset kirkoissa.¹

Kenraalikuvernöörin kehotuksesta senaatti ryhtyi ennakoiviin varotoimiin. Joulukuun 15. päivänä pitämässään istunnossa se päätti kehottaa tuomiokapituleja saattamaan papiston tietoon, että luettelot asevelvollisuusikäisistä nuorukaisista oli seuraavan vuoden kutsuntoja varten tehtävä senaatin vahvistamien kaavakkeiden mukaisesti sekä että ne oli lähetettävä kutsuntaviranomaisille viimeistään 5. 1. 1903 mennessä.²

Senaatin käskyn julkaiseminen synnytti erimielisyyttä tuomiokapituleissa. Niinpä tuomiorovasti Hedberg asettui Savonlinnan tuomiokapitulissa vastustamaan senaatin käskykirjeen julkaisemista, kunnes tuomiokapituli oli anonut papiston privilegioiden nojalla hallitsijalta vapautusta luetteloiden antamisesta. Hänen mielipiteitään asettuivat kannattamaan sihteeri Forsström ja asessori Wennerström katsoen kuitenkin, että koska senaatti oli nimenomaisesti käskennyt tuomiokapitulia antamaan asian tiedoksi papistolle, tuomiokapitulin velvollisuus oli se tehdä ja vasta sen jälkeen ryhtyä toimiin anomuksen jättämiseksi hallitsijalle.³ Samanlai-

¹ Sotilastoimituskunnan sal. asiakirjat n:o 42.

² Tal.os. ptk. 1902 XII s. 679, 1214.

³ Savonlinnan tklin ptk. 22. 12. 1902 § 2.

sen ehdotuksen kuin Hedberg teki Porvoon tuomiokapitulissa tuomiorovasti v. Herten, jonka kantaan sihteeri Kahelin osittain yhtyi.⁴ Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulissa asessori Hannula asettui puolestaan vastustamaan suunnitelmaa, että tuomiokapituli liittäisi oman kehotuksensa senaatin käskykirjeen yhteyteen.⁵

Perustuslaillisten jäsentensä vastustelusta huolimatta kaikki tuomiokapitulit julkaisivat senaatin käskyn välittömästi kiertokirjeissään.⁶ Virallisen käskyn lisäksi arkkipiispa lähetti jälleen koko maan papistolle myös henkilökohtaisen vetoomuksen, jossa hän toisti aikaisemmin esittämänsä käsitykset, että hallitsija ja hänen neuvonantajansa eivät halunneet hävittää maan sisäistä hallintoa ja että pappi ei voinut Jumalan sanan perusteiden mukaan asettua tässä tilanteessa esivaltaansa vastaan. Mikäli pappi asettui Jumalan sanan eteen, ei hän voinut Johanssonin mielestä olla velvollisuudestaan epätietoinen.⁷

⁴ Porvoon tklin ptk. 27. 12. 1902 § 1.

⁵ Turun tklin ptk. 24. 12. 1902 § 3.

⁶ Turun tklin kiertok. 24. 12. 1902. Porvoon tklin kiertok. 27. 12. 1902. Kuopion tklin kiertok. 27. 12. 1902. Savonlinnan tklin kiertok. 22. 12. 1902.

⁷ *Gustaf Johansson* Arvoisa Virkaveli! Taas on papistolle lähetetty nimenkirjoitus. (E 637) Johanssonin kiertokirje herätti jälleen paheksumista perustuslaillisten keskuudessa. Henkilökohtaisessa kirjeessään arkkipiispalle R. A. Wrede kysyi mm., mitä ajattelikaan kansa miehistä, jotka saarnasivat toista ja näyttivät esimerkillään toista. (Wrede Johanssonille 1. 1. 1903, Sortokauden aikaisia kirjeitä ja asiakirjoja, VA.) Leo Mechelin taas katsoi arkkipiispan vuoden 1899 ylimääräisten valtiopäivien päättyessä esittämän lausunnon, jossa hän oli tähdentänyt lain pyhyttä, sekä hänen myöhemmän kantansa, joka oli johtanut kirkon väärän politiikan aseenkantajaksi, olevan ristiriidassa keskenään. Hänen mielestään arkkipiispan velvollisuus olisi ollut kristinuskon, oikeuden ja moraalin nimessä varoittaa siitä politiikasta, johon hän oli auktoriteetillaan painostanut papistoa. [*L. Mechelin*] Arkkipiispa Gustaf Johanssonille. (E 653).

Samalla kun Johansson sekä uskonnollisiin että poliittisiin syihin vedoten vaati alaisiaan pappeja alistumaan esivallan käskyyn, hän toisaalta jatkoi henkilökohtaista toimintaansa maan oikeudellisen aseman puolesta vaatien vallanpitäjiltä oikeusjärjestyksen palauttamista niissä puitteissa, missä nämä olivat vakuuttaneet sen säilyttävänsä.⁸ Tähän hän sai erinomaisen tilaisuuden jälleen vuosien 1902 ja 1903 vaihteessa, kun kenraalikuvernöörin apulainen Deutrich tuli tiedustelemaan häneltä, mitä olisi tehtävä kutsuntojen onnistumiseksi.⁹

Oman päiväkirjakuvauksensa mukaan Johansson esitti tällöin Deutrichille jyrkän vaatimuksen, että valtaistuimelta oli annettava konkreettisia todisteita siitä, että maan sisäinen autonomia tahdottiin säilyttää. Pelkät puheet eivät riittäneet. Hallitsijan lupauksiin luottaen monet olivat pysyneet lojaaleina. Venäjän puolelta ei sen sijaan ollut tehty mitään heidän luottamuksensa lujittamiseksi, vaan annettu päinvastoin jatkuvasti jyrkkiä asetuksia.

Deutrichin viitatessa siihen, että Suomessa harjoitettu kiihotus esti suhteiden saattamisen oikeuden pohjalle, Johansson huomautti, etteivät venäläiset voineet siihen vedota, koska he itse olivat toiminnallaan aiheuttaneet konfliktin.

⁸ Se sortovuosien aikainen ja myöhemminkin esitetty käsitys, että Johansson luopui sortokauden aikana hänelle aiemmin tunnusomaisesta laillisuusvaatimuksesta, on osittain erheellinen. Vaikka Johansson vaati papistolta alistumista hallitusvallan käskyihin, hän toisaalta henkilökohtaisissa yhteyksissä vaati vallanpitäjiltä jatkuvasti laillisuuden palauttamista, kuitenkin niin, että hän Pietarin matkojensa jälkeen talvella 1901 piti sitä myöntöväisyysspoliitikkojen tavoin vain rajoitetuissa puitteissa mahdollisena. Johanssonin henkilökohtaisen toiminnan ja hänen papistolle esittämien vaatimusten välinen jännitys viittaa paitsi hänen auktoritativiisiin yhteiskuntaihanteihinsa myös vanhaan opilliseen katsomukseen, että esivaltaa oli oikeus vastustaa sanoin mutta ei teoin.

⁹ Johanssonin käsityksen mukaan Bobrikov itse oli lähettänyt Deutrichin hänen puheilleen. Johanssonin pvk. 1. 1. 1903, YA, HYK.

Kun venäläiset olivat syyllistyneet kovaan kohteluun, oli heillä syytä myös jalomielisyyteen.¹⁰

Johanssonin toiminta papiston vastarintasuunnitelmien hillitsemiseksi sai voimakasta tukea myöntäväisyyssuunnalta, joka jo lokakuun lopulla 1902 Helsingissä pitämässään kansalaiskokouksessa oli ilmaissut kielteisen kantansa kutsuntalakkoihin.¹¹ Tämän suunnan poliittisten näkemysten lipunkantajana esiintyi papiston piirissä ennen muita Elis Bergroth. Vakuuttuneena siitä, että asevelvollisuuskutsuntoihin kohdistettu vastarinta vain vaikeuttaisi sovinnon aikaansaamista hallitsijan kanssa¹², hän ryhtyi koko tarmollaan toimimaan "kagaalin" lakkosuunnitelmia vastaan. Ensimmäisessä taistelukirjoituksessaan, jonka hän julkaisi Uudessa Suomettaressa nimimerkillä Maapappi¹³, hän ylisti erityisesti kirkon johtoa siitä, että se aikaisempien sukupolvien kirkon johtajien tavoin ymmärsi pitää kirkon poliittisten riitojen ulkopuolella. Sen sijaan muutamat papit olivat hänen mielestään onnettomuudekseen langenneet sen puolueen houkuttelemina, joka vielä muutamia vuosia sitten oli harjoitta-

¹⁰ Johanssonin mukaan Deutrich punastui häpeästä eikä tahtonut enää katsoa silmiin ja vakuutti, että hallitsija halusi vain rauhaa ja sopua. Johanssonin pvk. 31. 12. 1902, YA, HYK. *Johansson Några hägkomster* s. 95—96.

¹¹ Peläten, että kotimaisia joukko-osastoja uhkasi hävitys, mikäli asepalvelukseen kutsutut nuorukaiset eivät noudattaneet kutsua, lokakuun lopussa 1902 pidetty vanhasuomalaisen puolueen kansalliskokous päätti mm. esittää edellisenä keväänä arvannostoon osallistuneille ja palvelukseen kutsun saaneille nuorukaisille vetoomuksen, että he isänmaan edun nimessä noudattaisivat kutsua. Vetoomuksen olivat allekirjoittaneet mm. kirkkoherrat E. Bergroth, R. Grönvall ja M. G. Brander, rovasti W. Lindstedt, tuomiorovasti J. Schwartzberg, tohtorit A. Hjelt ja E. Johansson (Kaila) sekä asessorit J. Johansson, E. Lönnrot ja I. M. Tallgren. Kansalaiskokouksessa Helsingissä 23. ja 24. p. lokakuuta 1902 luetut. (E 1157) Lähimmässä tulevaisuudessa joutuu muutama sataluku. (E 1158)

¹² Ks. Bergroth Yrjö-Koskiselle 4. 12. 1902, Y-K, VA.

¹³ Bergroth julkaisi saman kirjoituksen laajennettuna Vartijassa (1903 s. 93—96).

nut avoimesti kristinuskon vastaista propagandaa, taisteluun, jolla ei ollut mitään tekemistä kristinuskon kanssa.¹⁴

Muutamia päiviä myöhemmin puolueensa kansalaiskouksessa Viipurissa Bergroth kohdisti syytöksensä ruotsalaista puoluetta vastaan katsoen, että erityisesti sen harjoittama jyrkkä politiikka oli sekä ennen sortokautta että sen aikana tuottanut suurta vahinkoa kansalle. Sen nostattaman vastarinnan ja kiihotuksen johdosta Venäjän iskut olivat muuttuneet toinen toistaan musertavammiksi. Kun nyt oli nähty, miten jyrkkyys johti tappiosta toiseen, oli Bergrothin mielestä aika lopettaa sota asevelvollisuuslakia vastaan sekä ryhtyä etsimään sovintoa, johon hän arveli hallitsijan myös olevan valmiin.¹⁵

Myöntyväisyssuunnan ja kirkon johdon kannanotot olivat omiaan rajoittamaan "kagaalin" vastarintasuunnitelmien menestystä entuudestaan myöntyväisyysmielisen papiston keskuudessa. Tämä ilmeni selvästi jo siinä pappeinkouksessa, jonka Etelä-Pohjanmaan papit pitivät vuodenvaihteessa Seinäjoella. "Kagaalin" asiamiehen Uno Wegeliuksen läsnäolosta huolimatta sikäläinen papisto muutamaa poikkeusta lukuunottamatta katsoi, ettei papiston sopinut asettua tottelemattomuuden etunenään, vaikka asetukset olivatkin syntyneet laittomassa järjestyksessä.¹⁶

2. PAPISTON JAKAANTUMINEN JA SEN SYYT

Papistoon kohdistettu voimakas painostus ei jäänyt vaille tuloksia. Tammikuun alussa, jolloin kutsuntaluetteloiden jättämisaika päättyi, näytti ilmeiseltä, että vastarinta saisi aikaisempaa laajemmat mittasuhteet papiston keskuudessa.

¹⁴ US 3. 1. 1903 n:o 2.

¹⁵ *Elis Bergroth* Mikä menettelytapa on kansalle paras nykyisissä oloissa? (E 1172)

¹⁶ *Oravala* Wilhelmi Malmivaara s. 268—269.

Tästä huolestuneena piispa Koskimies kirjoitti arkkipiispaalle: "Rettelöitä näyttää syntyvän asevelvollisuusluetteloista. Mikäli tiedän ei Wallinkaan vielä ole antanut. Varmasti siis jokainen Tuomiokapituli joutuu näitä asioita käsittelemään. Minusta olisi erittäin tärkeätä yhtäläisen menettelyn ja rangaistusmäärän saavuttamiseksi, että pidettäisiin asioista yhteinen Tuomiokapitulien kokous, jos mahdollisesti voisi syntyä siellä yksimielisiä päätöksiä."¹

Arkkipiispa ei hyväksynyt Koskimiehen ehdotusta, koska pelkäsi, että tuomiokapitulien perustuslailliset jäsenet, joihin hänen mielestään oli luettava v. Hertzen, Hedberg, Wallin, Hannula ja Lyra sekä mahdollisesti myös Wennerström ja Saurén, saisivat tilaisuuden yhdessä puolustaa vastarintaa.²

Tuomiokapitulien sisäiset erimielisyydet kuvastivat papiston mielipiteiden yleistä jakaantumista sekä eri katso-
mustapojen välisiä voimasuhteita. Vaikka papiston suuri enemmistö oli tälläkin kertaa valmis välittömästi toteuttamaan esivallan käskyt, myös vastakkaisella katsomustavalla oli runsaasti kannattajia. Niinpä "kagaali" saattoi tammi-
kuun puolivälissä julkaisemassaan tiedonannossa tyytyväisenä todeta, että noin viidennes (103) maan kirkkoherran-
virastojen hoitajista ei ollut määrääikaan mennessä toimit-
tanut luetteloita kutsuntatoimistoille.³

Asevelvollisuuslain kuuluttamisen yhteydessä ilmenneeseen vastarintaan verrattuna papiston vastustus keskittyi nyt osittain uusille alueille. Niinpä Turun arkkihiippakun-
nassa, jonka papistosta vain muutamat harvat olivat toista vuotta aikaisemmin osallistuneet vastarintaan, mutta jossa sen sijaan kuulutusten keskeytymisiä oli sattunut sängen runsaasti, peräti 45 kirkkoherranviraston hoitajaa jätti nyt luettelonsa määrääikaan mennessä toimittamatta.

¹ Koskimies Johanssonille 7. 1. 1903, JRK, SKS.

² Johansson Koskimiehelle 19. ja 20. 1. 1903, JRK, SKS. Johansson kertoi neuvotelleensa asiasta myös Råberghin kanssa, joka oli yhtynyt hänen mielipiteisiinsä.

³ "Kagaalin" arkistoa s. 341—342.

Seurakunnat, joista luetteloita ei ollut saatu, olivat Föglö, Merimasku, Piikkiö, Mietoinen, Karuna, Sauvo, Kuusjoki, Lemu, Paimio, Kemiö, Geta, Nauvo, Korppoo, Houtskari, Suomusjärvi, Särkisalo, Uusikaupunki⁴, Eurajoki, Köyliö, Säkylä, Parkano, Tyrvää, Alastaro, Pori⁵, Kauhajoki, Ylistaro, Koivulahti, Munsala, Uusikaarlepyy, Sulva, Maalahti, Vaasa, Laihia, Isokyrö, Bergö, Jurva, Närpiö, Kaskinen, Kristiina⁶, Kannus, Kruunupyö, Teerijärvi, Alaveteli, Veteli ja Evijärvi.⁷

Vastarintapappien lukumäärän äkillinen ja voimakas lisääntyminen Turun arkkihiippakunnassa selittyy ilmeisesti osaksi siitä sisäisestä jännityksestä, joka ilmeni jo toista vuotta aikaisemmin runsaina kuulutusten keskeytymisinä tässä hiippakunnassa. Kun papisto silloin arvovaltaisen arkkipiispansa tahtoa seuratessaan joutui ristiriitoihin kansan yleisen mielipiteen kanssa, se nyt vastaavanlaisen tilanteen uusiutuessa ei enää halunnut yhtä varauksettomasti seurata hänen mielipiteitään. Toisaalta vastarinnan lisääntyminen kytkeytyi "kagaalin" kyseisen hiippakunnan alueella suoritamaan propagandatoimintaan. Vastarintaa alueelliselta kannalta tarkasteltaessa (ks. kartta n:o 3) selvästi havaitsee, että se keskittyi pääasiallisesti niiden paikkakuntien, Turun ja Vaasan, lähiympäristöön, joissa perustuslailliset olivat pitäneet pappeinkokoukset muutamaa viikkoa aiemmin.

Myös Porvoon hiippakunnassa "kagaali" saattoi merkitä tililleen uuden aluevaltauksen. Ilmeisesti Tampereella pidetyn perustuslaillisten pappeinkokouksen vaikutuksesta Tampere lähiympäristöineen muodosti nyt Uudenmaan ruotsin-

⁴ Turun ja Porin läänin I kutsuntapiiritoimisto prokuraattorille 29. 1. 1903, Turun tklin keisarill. kirjeitä 1903—05 s. 58—59.

⁵ Turun ja Porin läänin II kutsuntapiiritoimisto prokuraattorille 14. 1. 1903, Turun tklin keisarill. kirjeitä 1903—05 s. 63.

⁶ Vaasan läänin I kutsuntapiiritoimisto prokuraattorille 12. 1. 1903, Turun tklin keisarill. kirjeitä 1903—05 s. 69.

⁷ Vaasan läänin II kutsuntapiiritoimisto prokuraattorille 13. 1. 1903, Turun tklin keisarill. kirjeitä 1903—05 s. 81.

kielisen rannikkoalueen ohella hiippakunnan toisen vastarintakeskuksen (ks. kartta n:o 3).

Kutsuntaluettelot puuttuivat 5. 1. 1903 seuraavista 39:stä Porvoon hiippakunnan seurakunnasta: Pihlajavesi, Kivijärvi, Uurainen⁸, Hausjärvi, Hattula, Tyrvöntö, Vesilahti, Urjala, Kylmäkoski, Messukylä, Pirkkala, Ylöjärvi, Tampere, Teisko, Sahalahti, Kuhmalahti, Jämsä, Asikkala, Lammi⁹, Helsingin kaupunki, Helsingin maaseurakunta, Tammisaari, Hanko, Bromarv, Tenhola, Pohja, Karjaa, Snappertuna, Inkoo, Degerby, Siuntio, Espoo, Mäntsälä, Sipoo, Anjala, Iitti, Pernaja, Myrskylä ja Loviisa¹⁰.

Paitsi Turun arkkihiippakunnassa ja Porvoon hiippakunnassa vastarintapappien määrä lisääntyi myös Kuopion hiippakunnassa, missä aiemmin vastarintaan osallistuneiden Kemin ja Tornion kirkkoherrojen lisäksi 10 pappia jätti määräraikaan mennessä asevelvollisten luettelot lähettämättä. Sikäläisen vastarintakeskuksen, jonka syntyyn Mauno Rosendalilla ja tuomiorovasti Wallinilla oli ilmeisesti varsin ratkaiseva vaikutus, muodosti Pohjois-Pohjanmaa. Seurakunnat, joista luetteloita ei ollut annettu, olivat Tornio, Tervola, Kemi, Oulu, Utajärvi, Kempele, Saloinen, Raahe, Oulainen, Nivala, Haapavesi ja Kajaani.¹¹

Kun perustuslailliset saivat aktiivisuutensa ansiosta Länsi- ja Pohjois-Suomen papiston keskuudessa lisää kannatusta, he toisaalta heikon toimintansa¹² sekä eräiden voimak-

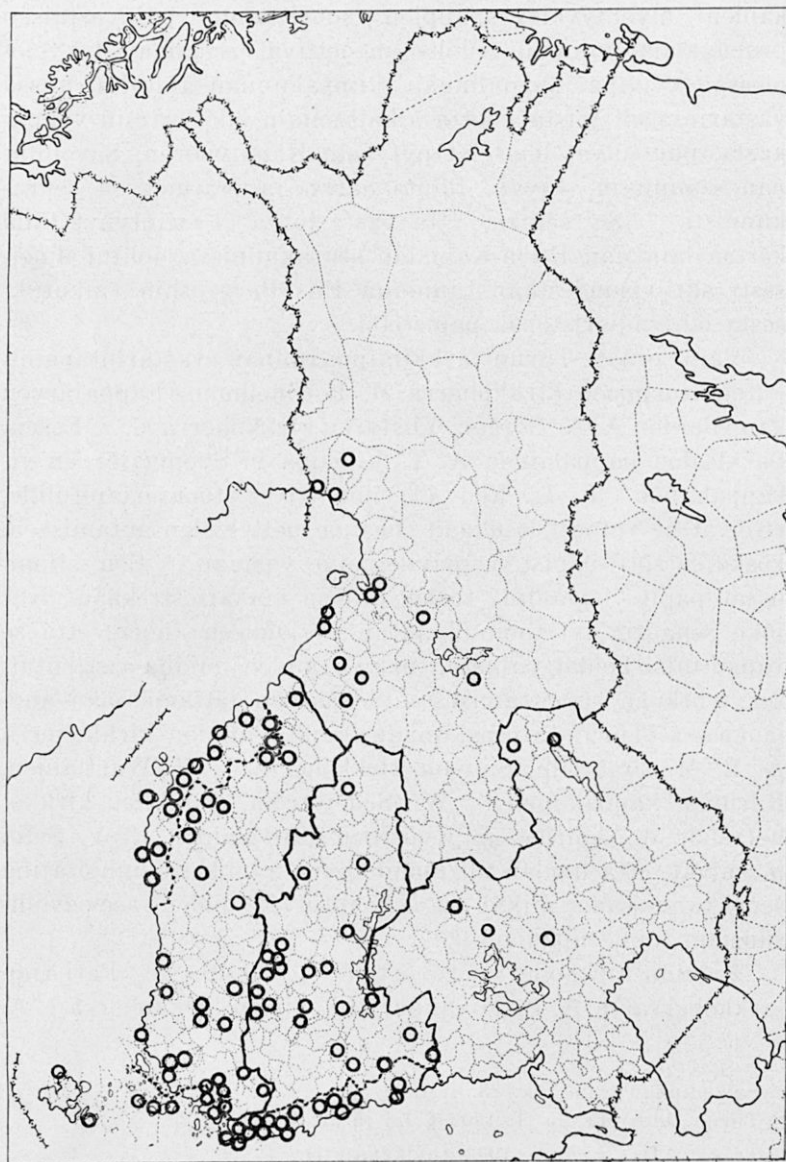
⁸ Vaasan läänin II kutsuntapiiritoimisto prokuraattorille 13. 1. 1903, Turun tklin keisarill. kirjeitä 1903—05 s. 81.

⁹ Hämeen läänin kuvernööri Porvoon tklille 9. 1. 1903, Porvoon tklin asiak. 1903.

¹⁰ Uudenmaan läänin kuvernööri Porvoon tklille 12. 1. 1903, Porvoon tklin asiak. 1903.

¹¹ Kuopion tklin saapuneet asiak. n:o 52/1903.

¹² "Kagaalin" toiminnasta Itä-Suomen papiston keskuudessa ei ole säilynyt asiakirjatietoja. Tämä viittaa siihen, että "kagaalin" toiminta keskittyi ensisijaisesti Länsi-Suomeen. Niin ikään ei ole säilynyt tietoja siitä, että tuomiorovasti Hedberg olisi tällä kertaa toiminut aktiivisesti vastarinnan hyväksi.

Kartta n:o 3. Seurakunnat, joitten papisto ei ollut toimittanut ase-
velvollisten luetteloita määräaikaan 5. 1. 1903 mennessä kutsuntatoi-
mistolle. Kielialueen raja merkitty katkoviivalla.

kaiden myöntyväisyyspappien suorittaman päinvastaisen propagandatoiminnan vuoksi menettivät asemiaan Itä-Suomessa. Niinpä Savonlinnan hiippakunnan alueelta, missä vastarinta oli toista vuotta aikaisemmin ollut varsin voimakasta, puuttuivat luettelot nyt vain Haukivuoren, Savonlinnan-Säämingin, Juvan, Rautavaaran ja Nurmeksen seurakunnista.¹³ Se seikka, että vastarintaa ei esiintynyt tällä kertaa lainkaan Etelä-Karjalan seurakunnissa, johtui ilmeisesti aktiivisuudestaan tunnetun Elis Bergrothin vaikutuksesta lähiympäristönsä papistoon.

Vain eräät Turun arkkihiippakunnan vastarintapapit, kuten Korppoon kirkkoherra H. H. Snellman, Lappajärven kappalainen A. A. Berger, Ylistaron kirkkoherra G. v. Essen, Särkisalon kappalainen A. T. Vilenius ja Suomenselän vt. kappalainen T. T. Renvall, ilmoittivat tuomiokapitulille, etteivät he voineet lainkaan suostua luetteloiden antamiseen, koska se soti papiston privilegioita vastaan.¹⁴ Sen sijaan useat papit "kagaalin" toisen ohjeen mukaisesti kääntyivät joko senaatin tai tuomiokapitulinsa puoleen anoen, että se vapauttaisi heidät papiston privilegioiden nojalla ristiriitaisen tehtävän suorittamisesta. Senaattiin jättämässään anomuksessa Turun hiippakunnan papit Paimion kirkkoherra A. R. M. Creutlein, Sauvon kirkkoherra J. W. Warttinen, Karunan kappalainen A. W. Sederström, Piikkiön kirkkoherra J. W. Ahlroos ja Kuusjoen kappalainen H. V. Selin lausuivat, että heidän oli mahdotonta toimia sielunhoitajina seurakunnissaan, mikäli he sekaantuivat uuden asevelvollisuuslain toimeenpanoon.¹⁵

Kemiön kirkkoherra, rovasti K. A. Mellberg¹⁶, Pernajan kirkkoherra H. A. F. Mikander¹⁷, Loviisan kirkkoherra I. A.

¹³ Savonlinnan tklin ptk. 23. 1. 1903 § 6.

¹⁴ Turun tklin ptk. 15. 1. 1903 § 18. ja 22. 1. 1903 § 25.

¹⁵ Tal.os. AD $\frac{27}{261}$ ja $\frac{29}{1}$ 1903 (hylkäysakti).

¹⁶ Turun tklin ptk. 22. 1. 1903 § 9.

¹⁷ Mikander Porvoon tkille 3. 1. 1903, Porvoon tklin asiak. 1903.

Nikander¹⁸, Myrskylän kirkkoherra A. G. Hypén¹⁹, Hausjärven kirkkoherra A. W. Murén²⁰, Kuhmalahden kappalainen S. Schöneman²¹, Sahalahden kirkkoherra W. F. Brummer²² ja Messukylän kirkkoherran apulainen K. E. Erander²³ sekä Pohjois-Pohjanmaan papit Oulun tuomiorovasti W. Wallio, Tervolan kirkkoherra P. E. Ervast, Tornion kirkkoherra J. J. Simelius, Kempeleen pitäjänapulainen U. Wegelius, Kemin kirkkoherra J. G. Snellman, kappalainen F. Lujanen ja kirkkoherran apulainen M. Katila, Saloisten vt. kirkkoherra K. F. Strömmer, Raahen kappalainen A. Riihimäki ja Oulaisten vt. kirkkoherra N. Holmström²⁴ pyysivät puolestaan tuomiokapituleille jättämässään anomuksissa, että ne ryhtyisivät toimenpiteisiin papiston privilegioiden turvaamiseksi, koska pappissääty ei ollut saanut tilaisuutta laillisessa järjestyksessä päättää luetteloiden antamisesta uuden asevelvollisuuslain tarpeita varten.

Paitsi privilegioittensa suomiin konstitutionaalisiin oikeuksiin vastarintapapit vetosivat myös yksilön koskettomuuteen ja omantunnon siveelliseen käskyyn uskonnollisen vapaamielisyyden hengessä. Erityisen selvinä viimeksi mainitut korostukset esiintyivät Raaseporin läntisen rovastikunnan papiston tammikuun puolivälissä 1903 Porvoon tuomiokapitulille jättämässä anomuksessa.²⁵ Kieläytymispäätöstään perustellessaan asianomaisen rovasti-

¹⁸ Nikander Porvoon tkllille 3. 1. 1903, Porvoon tklin asiak. 1903.

¹⁹ Hypén Porvoon tkllille 3. 1. 1903, Porvoon tklin asiak. 1903.

²⁰ Murén Porvoon tkllille 4. 1. 1903, Porvoon tklin asiak. 1903.

²¹ Schöneman Porvoon tkllille 5. 1. 1903, Porvoon tklin asiak. 1903.

²² Brummer Porvoon tkllille 7. 1. 1903, Porvoon tklin asiak. 1903.

²³ Erander Porvoon tkllille 8. 1. 1903, Porvoon tklin asiak. 1903.

²⁴ Kuopion tklin saapuneet asiak. n:o 30/1903.

²⁵ Anomuksen olivat allekirjoittaneet Karjaan vt. khra C. J. Lundberg, Snappertunan kappal. O. F. Lindvall, Pohjan khra K. F. Eklund, Tenholan kirkkoherran apul. A. R. Vellroos, Tammisaaren kappal. G. Storgårds, Mustion tehtaan saarn. K. A. Möller, Bromarvin khra A. Nauklér, Hangon khra P. Paatero, Hangon kirkkoherran apul. O. V. Ekman, Tenholan khra V. M. Roslin, Tammisaaren khra J. A. Enebcäk, Inkoon khra O. V. Bergroth ja Degerbyn kappal. K. M. Erenius.

kunnan papit totesivat mm.: "Yksilön persoonallisuus on korkein lahja, minkä Jumala kivalleen on antanut. Tätä persoonallisuutta ei Jumala sorra, vaan suojelee ja tukee ja sen perustukselle järjestää Hän kaiken toimintansa aikaa ja iankaikkisuutta varten. Niin harras kuin halunsa ihmisen autuaaksi tulemisesta onkin ei Hän väkipakkoa ihmiselle tee, eikä toisen sitä salli toiselle tehdä. Omantunnon toimi on siveällisin voima, jonka kuuliaisuuteen yksilö on sidottu; sitä on seurattava ja se on loukkaamattomana pidettävä. Jumalan tuomiokin perustuu siihen, miten uskollinen kukin omalle-tunnolleen on ollut."²⁶

Vapaamielisen asennoitumistavan mukaisesti kyseiset papit asettivat ulkonaisten auktoriteettien vastakohdaksi yksilön vapauden ja sisäisen vakaumuksen. Niin valtiollisessa kuin uskonnollisessakin elämässä oli tärkeintä kuuliaisuus omalletunnolle. Puuttuminen sisäiseen vakaumukseen merkitsi yksilön pyhimpien arvojen loukkausta.

Papiston vastarintaa kokonaisuutena tarkasteltaessa on ensiksikin havaittavissa, että useat niistä papeista, jotka toista vuotta aikaisemmin olivat viivytäneet asevelvollisuuslain kuuluttamista tai jättäneet sen kokonaan suorittamatta, osallistuivat myös tällä kertaa vastarintaan. Runsaimmin näitä seurakuntia, joiden papisto toistamiseen viivytti esivallan käskyn täyttämistä, oli Porvoon hiippakunnassa, erityisesti Uudenmaan ruotsinkielisellä rannikkoalueella, mutta jossakin määrin myös toisissa hiippakunnissa. Tällaisia seurakuntia olivat Bromarv, Hanko, Pohja, Tammisaari, Karjaa, Inkoo, Siuntio, Espoo, Helsingin kaupunki ja maaseurakunta, Sipoo, Pernaja, Myrskylä, Loviisa, Anjala, Iitti, Mäntsälä, Hausjärvi, Asikkala ja Lammi Porvoon hiippakunnassa, Kauhajoki, Isokyrö, Kristiina, Parkano ja Uusikaupunki Turun arkkihiippakunnassa, Savonlinna-Sääminki ja Rautavaara Savonlinnan hiippakunnassa sekä Tornio ja Kemi Kuopion hiippakunnassa.

²⁶ Raaseporin läntisen rovastik. papisto Porvoon tkille 15. 1. 1903, Porvoon tklin asiak. 1903.

Toiseksi on merkille pantavaa, että runsas kolmannes (36) niistä seurakunnista, joiden papisto oli jättänyt asevelvollisten luettelot lähettämättä (yhteensä 101), oli enemmistöltään ruotsinkielisiä. (Ks. kartta n:o 3) Niin ikään suhteellisen suuri osuus vastarinnan kasvusta tuli ruotsinkielisen Pohjanmaan ja Ahvenanmaan osalle. Niinpä runsas kolmannes (19) niistä arkkihiippakunnan seurakunnista, joista luetteloita ei ollut toimitettu määräaikaan mennessä (yhteensä 45), sijaitsi ruotsinkielisillä alueilla, ensisijaisesti ruotsinkielisellä Pohjanmaalla, kun sen sijaan esim. suomenkielisen Pohjanmaan papiston keskuudessa vastarinta jäi varsin rajoitetuksi. (Ks. kartta n:o 3)

Ruotsinkielisten seurakuntien papiston suhteellisen suuri osuus vastarintaan viittaa siihen, että papiston jakaantumisen kytkeytyi läheisesti perinteellisiin kielipoliittisiin vastakohtiin. Kun ruotsinkielisessä seurakunnassa toimiva ja useissa tapauksissa ilmeisesti myös ruotsinmielinen papisto seurasi paikallisen väestön ja samalla ruotsalaisen puolueen kantaa, suomenkielisissä seurakunnissa toimiva, suomenmielinen papisto noudatti vanhasuomalaisen puolueen toimintaperiaatteita.²⁷

Puhtaasti kielipoliittisiin vastakohtiin liittyi papiston enemmistön ruotsalaisia ja nuorsuomalaisia kohtaan vanhaan tuntema uskonnollis-maailmankatsomuksellinen epäluulo. Yhtyminen vastarintaan merkitsi heidän käsityksensä mukaan näiden epäuskon ja emansipaatiohengen tunnustamista. Niinpä esim. Wilhelmi Malmivaara, joka oli joutunut poliittisesti eri leiriin samaan herätysliikkeeseen lukeutuvien pohjoispohjalaisten virkaveljiensä kanssa, selitti eräässä kirjassään vuoden 1903 alussa entiselle apulaiselleen pastori

²⁷ Tämä jakoperuste ei muodostunut suinkaan ehdottomaksi. Merkittävänä poikkeuksena oli esim. tuomiorovasti Juuso Hedberg, joka suomenkielisellä paikkakunnalla toimivana ja entisenä aktiivisena vanhasuomalaisena kuului niihin pappeihin, jotka toistamiseen asettuivat vastarintaan. Vastaavasti ruotsinkielisissä seurakunnissa toimivista papeista esim. E. A. Lundqvist lukeutui myöntäväisyyksiin.

A. Riihimäelle²⁸, että passiivinen vastarinta epäilytti häntä myös sen vuoksi, että sen olivat panneet toimeen ruotsalaiset ja nuorsuomalaiset, joiden sydämen suhde Jumalaan ei ollut vähääkään muuttunut. Se, että hänen uskonystävänsä Riihimäki, Rosendal ja Väyrynen olivat saaneet tilaa Päivälehdessä avustajina, ei hänen mielestään muuttanut asiaa. He olivat vain "fiikunanlehtiä", joilla tämä epäuskoinen lehti tahtoi peittää alastomuuttaan. Sen sijaan vanhasuomalaisissa oli Malmivaaran mielestä aina ollut enemmän ulkonaista kunnioitusta Jumalan sanaa kohtaan, minkä vuoksi oli myös odotettavissa, että heidän toimensa tuottivat pikemmin kansalle siunausta.²⁹

Malmivaaran tavoin, joka katsoi ajallisen siunauksen riippuvan enemmän uskollisuudesta kuin oikeudenmukaisuuden toteuttamisesta, myös eräät toiset vanhasuomalaiset papit näkivät ruotsalaisissa ja nuorsuomalaisissa lehdissä, mutta aivan erityisesti Päivälehdessä, sen epäuskon symbolin, joka riitti tekemään koko vastarinnan epäilyttäväksi. Niinpä I. M. Tallgren kertoi pettyneenä piispa Koskimiehelle, miten hänen asessoritoverinsa Edv. Hannula ei ollut enää tilannut Uutta Suometarta eikä Auraa, vaan Hufvudstadsbladetin ja Åbo Underrättelserin. Hän sanoi vain odottavansa, milloin Päivälehti pääsisi tämän ja eräiden toisten "sie-

²⁸ Riihimäki oli toiminut Malmivaaran apulaisena hänen ollessaan Paa-volan kirkkoherrana.

²⁹ *Kares* Herännen kansan vaellus III s. 279. Myös eräässä toisessa kirjeessään Malmivaara yllämainituista syistä tuomitsi jyrkästi uskonystäviensä osallistumisen perustuslaillisten toimintaan. Malmivaara kirjoitti: "Rosendalin ei olisi pitänyt sekaantua politiikkaan, vielä vähemmän liittoutua ruotsikkojen ja nuoren puolueen kanssa. Siitä ei Jumala salli hyvää jälkeä. Ensimmäinen on Päivälehdessä avustus — kolme körttiläistä avustamassa Jumalaa pilkkaavaa lehteä — toinen, että Päivälehti on jo monen pöydällä, jolla ei ole ollut,... Kristusta ei soviteta politiikkaan Belialin kanssa. Joko kuolee Päivälehti tai ystävät peräytyvät sen avustuksesta, toisin ei voi käydä." *Orvola* Wilhelmi Malmivaara s. 269.

lunravinnoksi".³⁰ Koskimies taas totesi suorasukaisesti, ettei hän osannut antaa paljon arvoa sellaisten pappien omantunnon ahdingolle, jotka hakivat "tunnonvalaistusta" Päivälehdessä ja Vapaista Sanoista.³¹

Kun papiston asennoituminen noudatti varsin merkittäväällä tavalla aikaisempaa kielipoliittis-maailmankatsomuksellista jakoa, se ei sen sijaan seurannut yhtä selväpiirteisesti sortokautta edeltäneen ajan teologista ja kirkkopoliittista ryhmittymistä. Monilta osin uusi jakaantuminen rikkoi, kuten edellä on jo todettu, nämä perinteelliset rajat. Toisaalta on kuitenkin myös näiden ryhmien piirissä havaittavissa kokonaisvaltaista suuntautumista jompaankumpaan poliittiseen puolueeseen. Niinpä esim. beckiläisen suunnan papisto ryhmittyi arvovaltaisten johtajiensa Johanssonin ja Collianderin mielipiteitä seuraten varsin yhtenäisesti myöntyväisyysuunnan näkemysten taakse.³²

Yhtä selväpiirteisesti kuin beckiläisen suunnan papisto asettuivat myös luterilaisen kirkon tunnustuksellista perinnettä ja suomalaisuuden asiaa tähdentävän kirkollisen suunnan papit tähän ryhmään lukeutuvien vanhasuomalaisten maallikkojen Agathon Meurmanin ja Yrjö-Koskisen rinnalla myöntyväisyyskannalle. Niinpä tämän suunnan johtavat papit Elis Bergroth, Frans Nordlund, K. Aug. Hildén, A. O. Blomberg sekä piispa Råbergh olivat kaikki määrätietoisia myöntyväisyysuunnan kannattajia.³³ Vanhat poliittiset ja uskonnolliset ystävyyssteet vanhasuomalaisten johtajien kanssa vaikuttivat epäilemättä myös siihen, että eräät tämän

³⁰ Tallgren Koskimiehelle 10. 2. 1903, JRK, SKS.

³¹ Koskimies Tallgenille 27. 1. 1903, JRK, SKS.

³² Varsinaisesti beckiläiseen suuntaan lukeutuvat papit lienevät kaikki olleet myöntyväisyysmielisiä. Sen sijaan eräät tätä suuntaa lähellä olleet papit, kuten J. J. Simelius ja F. Lujanen, muodostivat poikkeuksen.

³³ Myös tähän suuntaan lukeutuva J. W. Wartiainen oli aiemmin esiintynyt myöntyväisyysmielisenä, mutta vuoden 1903 alussa hän anoi se-naatilta vapautusta kutsuntaluetteloiden antamisesta.

suunnan papit, erityisesti Elis Bergroth, esiintyivät kaikkein kiivaimpina myöntyväisyyspolitiikan kannattajina.

Myös kolmannen kirkollisen ryhmän, Teologisen lauantaiseurauksen papit Ingman, Kaila, Ruuth, Hjelt ja Virkkunen, joista eräät olivat sortokauden alkuvaiheissa olleet lähellä perustuslaillista suuntaa, asettuivat tässä vaiheessa selvästi myöntyväisyyskannalle, kun taas samaan ryhmään kuuluva Jaakko Gummerus lukeutui perustuslaillisiin. Kun sekä bekkiläisen että kirkollisen suunnan papistolle myöntyväisyysasenne merkitsi näiden suuntien perinnäisten teologisten ja maailmankatsomuksellisten näkemysten sovellutusta, Lauantaisuuran pappien myöntyväisyyskanta määräytyi ensisijaisesti heidän senhetkisen poliittisen tilanteen arviointinsa mukaan, josta syystä sitä sävytti myös kiihkottomuus ja maltti. Niinpä Martti Ruuth totesi eräässä vuoden 1903 alussa Viipurista lähettämässään kirjeessä toista poliittista kantaa edustavalle ystävälleen Jaakko Gummerukselle puolittain leikkillisesti, että hän myöntyväisyysmielisten monista heikkouksista huolimatta viihtyi paremmin tässä ”syntisten ja publikaanien” joukossa kuin sikäläisten kagaalien ”mitä jaloimmassa, puhtaimmassa ja ylevimmässä seurassa”, joiden poliittinen käyttäytyminen haukkuma- ja parjaustulvineen tuntui hänestä kevytmieliseltä ja päättömältä.³⁴

Selvempänä ja jyrkempänä kuin edellä mainituissa ryhmissä poliittinen hajaannus ilmeni herännäispapiston keskuudessa. Liikkeen johtajan Malmivaaran ja häneen liittyneiden eteläpohjalaisten heränneiden asettuessa myöntyväisyyskannalle Rosendalin ympärille ryhmittyneet Pohjois-Pohjanmaan herännäispapit kannattivat puolestaan vastarintaa. Eräiden aikalaisten mielestä tämä vuoden 1903 alussa erityisen voimakkaana ilmennyt poliittinen ristiriita näytti siinä määrin sovittamattomalta, että he arvelivat sen johtavan herännäisyyden uuteen tupajakoon.³⁵

³⁴ Ruuth Gummerukselle 18. 2. 1903, JG, HYK.

³⁵ Colliander Koskimiehelle 27. 3. 1903, JRK, SKS. Ks. myös *Kares* III s. 283—284.

Perustellessaan kantaansa pohjoispohjalaisille uskonveljilleen Malmivaara vetosi paitsi jo edellä mainittuihin poliittisiin ja maailmankatsomuksellisiin näkökohtiin ennen kaikkea pietistis-ortodoksisen hurskaushanteen mukaiseen käsitykseen kristityn suhteesta maalliseen esivaltaan. Entiselle apulaiselleen pastori Riihimäelle vuoden 1903 alussa lähettämässään kirjeessä Malmivaara selitti, miten hän oli tullut siihen vakaumukseen, ettei heränneitä saanut sekoittaa poliittiseen taisteluun. Jeesus ja apostolitkaan eivät osallistuneet Rooman valtaa vastaan harjoitettuun kiihotukseen. Kun Jeesus vietiin juutalaisten Bobrikovin Pilatuksen eteen, ei hän tehnyt vastarintaa, vaan lausui, ettei tällä olisi mitään valtaa, ellei sitä olisi annettu hänelle ylhäältä. Tämän Jeesuksen antaman esimerkin mukaisesti olivat Malmivaaran mielestä menettelleet myös vanhat heränneet, kun heitä oli kielletty pitämästä seuroja.³⁶

Kun Riihimäki ei tyytynyt hengellisen johtajansa esittämiin perusteluihin, Malmivaara vetosi seuraavassa kirjeessään uskonpuhdistajan auktoriteettiin. Lainattuaan Lutherin kirkkopostillasta tätä ongelmaa käsittelevän kohdan, Malmivaara kysyi nuorelta arvostelijaltaan katkerana, halusiko tämä myös Lutherille antaa saman tuomion, minkä hän oli saanut. Hänen käsityksensä mukaan Jumalan sanasta ei löytynyt toisenlaista ratkaisua.³⁷

Pohjoispohjalaisten ja eteläpohjalaisten heränneiden kesken syntynyt ristiriita merkitsi lähinnä kahden herännäisjohtajan Rosendalin ja Malmivaaran mielipiteiden välistä jännitystä, joka ilmeni heitä lähellä olevien herännäispiirien erilaisena poliittisena asennoitumisena. Kun Malmivaara herännäisyyden perinnettä vaalivana toisen polven pappisjohtajana pitäytyi liikkeen perinteellisiin opillisiin ja yhteiskunnallisiin käsityksiin, Rosendal henkilökohtaisen ratkaisun tietä vasta muutamaa vuosikymmentä aiemmin liikkee-

³⁶ *Kares* III s. 278—279.

³⁷ Sama, s 281—282.

seen tullessa maallikkojohtajana näki myös tässä tilanteessa ensisijaisesti velvoittavaksi sen, mitä hän piti moraalisesti oikeana. Kun Malmivaaran käsityksiä hallitsi uskollisuus herännäisyyden perinnettä kohtaan so. liikkeen institutio-naaliset arvot, Rosendal liittyi saman herätysliikkeen henkilökohtaista ratkaisua vaativaan individualistiseen perinteesen tekemättä eroa maallisten ja hengellisten kysymysten välillä.

Se, että eräät pohjoispohjalaiset herännäispapit, kuten Väyrynen ja Wegelius, jotka vielä sortokauden alussa olivat myötäilleet Malmivaaran käsityksiä, asettuivat nyt päättävästi vastarintaan, viittaa selvästi heidän paikallisesti lähimäältä herännäisjohtajalta saamiinsa vaikutteihin. Vastavasti taas Tampereen kansalaisadressin lähetystöön kuullut tunnettu eteläpohjalainen herännäismaallikko Juho Malmikäki edusti myöhemmin Malmivaaran rinnalla myöntäväisyysskantaa.³⁸ Ilmeisesti myös nuoria perustuslaillisen kehityksen kautena varttuneita pohjoispohjalaisia pappeja³⁹ alkoi valtiollisen sorron jatkuessa myös opillisesti viehättää enemmän Rosendalin oikeuden periaatetta tähdentävät mielipiteet kuin Malmivaaran osoittama perinteellinen "alatie kristillisuus" siihen kuuluvine alistumisen ihanteineen. Niinpä Väyrynen aikaisemmista käsityksistään poiketen totesi eräässä kirjeessään Rosendalille vuoden 1903 alkupuolella, että oli väärää tottelevaisuutta hylätä hyvä ja oikea nöyryyden nimissä. Sellaista nöyryyttä ei hänen mielestään Jumalakaan tahtonut, eikä sellaisen nöyryyden tietä Suomen kansa pelastunut.⁴⁰ Näin sortokauden poliittinen ristiriita mursi myös papiston perinteellisiä opillisia käsityksiä.

Samalla tavoin kuin herännäispapisto jakautui myös

³⁸ Sama, s. 283.

³⁹ Pohjois-Pohjanmaan herännäispapit olivat varsin nuoria. Riihimäki oli syntynyt v. 1869, Wegelius v. 1867, Väyrynen v. 1860 ja Pesonen v. 1856. Malmivaara oli syntynyt v. 1854, joten hänen ja nuorimpien perustuslaillisten pappien ikäero oli varsin huomattava.

⁴⁰ Väyrynen Rosendalille 31. 3. 1903, MR, VA.

evangelisen liikkeen papisto vastakkaisiin poliittisiin ryhmittymiin kuitenkin siten, että tämän herätysliikkeen työelimen, Luterilaisen Evankeliumiyhdistyksen johto, sekä useimmat liikkeen tunnetuista papeista⁴¹ kuuluivat perustuslaillisiin. Niinpä johtavista evankelisista papeista Johannes Bäck⁴², A. J. Bäck, K. T. Broberg, J. Engström, Edv. Hannula, L. A. Wennerström, Edv. Lybeck, G. v. Essen, F. W. Fredrikson, S. W. Roos ja L. E. Törnvall lukeutuivat selvästi perustuslaillisiin, kun sen sijaan vain G. Dahlberg, S. Hirvinen ja E. A. Lundqvist edustivat myöntäväisyyskantaa.

Evangelisen papiston aktiivinen osallistuminen vastarintaan johtui epäilemättä osaksi tämän liikkeen läheisestä kosketuksesta maan ruotsinkieliseen väestönsaahan, mikä seikka ilmeni jo 1890-luvulla eräiden evankelisten pappien osallistumisessa ns. Fraternitas-liiton toimintaan. Molempia kieliryhmiä edustavan liikkeen pappeina evankeliset eivät niin ikään voineet tuntea poliittista epäluuloa ruotsalaisia ja yleensä perustuslaillisia kohtaan siinä määrin kuin eräät muihin kirkollisiin ryhmiin lukeutuvat suomenmieliset papit. Myös liikkeen johtajan Johannes Bäckin avoin irtisanoutuminen Yrjö-Koskisen ohjelmasta vuonna 1893 sekä evankelisten monet opilliset kiistat kirkon johdon ja sitä tukevan papiston kanssa edellisellä vuosikymmenellä olivat synnyttäneet evangelisen papiston keskuudessa epäluuloa juuri niitä piirejä kohtaan, jotka nyt esiintyivät myöntäväisyysuunnan jyrkimpinä kannattajina.⁴³

Toisaalta evangelisen papiston jakautumisessa ilmeni samoja piirteitä kuin herännäispapistonkin jakaantumisessa. Kun liikkeen veteraani, 82-vuotias tuomiorovasti Dahlberg

⁴¹ Evankelisiin pappeihin on tässä yhteydessä luettu myös 1890-luvun hajaannuksessa liikkeestä eronneet tai loitonneet papit.

⁴² Johannes Bäck kuoli jo v. 1900. Jo sitä ennen hän ehti kuitenkin esiintyä määrätietoisen perustuslaillisenä ja luoda koko liikkeen asennoitumiselle suuntaa.

⁴³ Beckiläisten rinnalla mm. Elis Bergroth oli esiintynyt 1890-luvulla Luterilaisen Evankeliumiyhdistyksen jyrkkänä arvostelijana. *Sirenius* Elis Bergroth s. 330—344.

piti vankkumatta kiinni herätysliikkeen vanhoista opillisista käsityksistä⁴⁴, nuorempi evankelinen papisto⁴⁵ hylkäsi tämän kannan. Hajaannus ei kuitenkaan kytkeytynyt ehdottoman selvästi eri ikäpolvien eikä kieliryhmien käsityseroavuuksiin. Puolustihan myös nuorempaan ikäpolveen lukeutuva ja ruotsinkielisessä seurakunnassa toimiva E. A. Lundqvist vanhan tuomiorovastin rinnalla perinteellistä esivaltakäsitystä, kun taas Sipoon vanha kirkkoherra F. W. Fredrikson esiintyi peräänantamattomana vastarintamiehenä.

Luterilaisen Evankeliumiyhdistyksen johdon omaksuma vastarinta-asenne, joka ilmeni mm. yhdistyksen yliasiamiehen A. J. Bäckin osallistumisessa Turussa pidettyyn perustuslaillisten pappeinkokoukseen, lisäsi ilmeisesti osaltaan perustuslaillisen suunnan kannatusta Turun seudulla, joka kuului vanhastaan evankelisen suunnan keskeisiin levintäalueisiin. Niinpä I. M. Tallgren totesi eräässä kirjeessään Koskimiehelle helmikuun alussa 1903, että Turun lähiympäristön papit olivat Hannulan johdolla muutamaa poikkeusta lukuunottamatta selviä kagaaleja.⁴⁶ Tilanne oli aikaisempaan verrattuna ratkaisevasti muuttunut.

3. PAPISTON VASTARINNAN MURTUMINEN

a. Senaatin ja kirkon johdon toimenpiteet sekä niiden vaikutus

Kirkon johdon asenne papiston vastarintaan oli tälläkin kertaa ehdottoman kielteinen. Sen käsitysten mukaan vastarinta oli sekä juridiselta että uskonnolliselta kannalta ereh-

⁴⁴ I. M. Tallgrenin käsityksen mukaan Dahlberg joutui omiensa hylkimäksi "vankan suomettarelaisuutensa" vuoksi. Tallgren Koskimiehelle 5. 5. 1903, JRK, SKS.

⁴⁵ Mm. Luterilaisen Evankeliumiyhdistyksen johdossa olleet papit Johannes Bäck, A. J. Bäck, K. T. Broberg ja J. Engström kuuluivat selvästi Dahlbergia nuorempaan ikäpolveen.

⁴⁶ Tallgren Koskimiehelle 3. 2. 1903, JRK, SKS.

dys. Niinpä Koskimies mainitsi kirjeissään¹ Johanssonille ja Råberghille tutkineensa tarkoin papiston privilegiokysymystä koskevat valtiopäiväasiakirjat ja tulleen siihen tulokseen, että niitten nojalla papiston oli mahdollonta vapautua juridisesta vastuusta. Toisaalta ei papistolla ollut hänen mielestään uskonnollistakaan oikeutta vastarintaan, koska Raamatun sana (Room. 13.) määritteli selvästi sen velvollisuudet esivaltaa kohtaan.¹

Myös Johansson piti papiston omaantuntoon ja privilegioihin vetoamista pelkkänä ulkokultaisuutena ja sofistiikkana, jolle Jumalan sanasta ja kirkkolaista ei löytynyt tukea. Papiston vastustelun syvin syy oli hänen mielestään siinä, että se oli taipunut yleisen kiihotuksen edessä. Missä papit olivat saaneet olla rauhassa, kuten Ahvenanmaalla ja Viipurin läänissä, olivat kaikki antaneet luettelonsa.²

Samalla kun Johansson tuomitsi papiston vastarinnan perusteiltaan kestäättömäksi, hänen argumentointejaan sävytti huoli vastarinnan kirkolle aiheuttamista vaaroista. Kirjeessään Koskimiehelle hän arveli, että Venäjällä katsottiin papiston "streikkailua" mielihyvää tuntien, koska siitä saatiin syy pyyhkäistä tulevaisuudessa luterilainen kirkko kokonaan pois.³ Niin ikään hän katsoi, että jos papiston anomukset saatettiin hallitsijan tietoon, anojat saattoivat joutua muutta mutkitta erotetuiksi.⁴

Luterilaisen kirkon turvallisuutta koskevat institutionaaliset näkökohdat määräisivätkin ensisijaisesti sekä Turun arkkihiippakunnan että Kuopion hiippakunnan tuomiokapitulin asenteen papiston jättämiin vapautusanomuksiin. Kun senaatti 12. 1. 1903 pitämässään istunnossa oli päättänyt hylätä papiston sille lähettämät anomukset sekä kehottaa tuomiokapituleja menettelemään niin, että luettelot lähetet-

¹ Koskimies Johanssonille 16. 1. 1903, JRK, SKS. Koskimies Råberghille 16. 1. 1903, JRK, SKS.

² Johansson Koskimiehelle 19. 1. 1903, JRK, SKS.

³ Johansson Koskimiehelle 20. 1. 1903, JRK, SKS.

⁴ Tallgren Koskimiehelle 13. 1. 1903, JRK, SKS.

täisiin näistä seurakunnista viipymättä kutsuntaviranomaisille⁵, mainitut tuomiokapitulit seurasivat viivyttelämättä senaatin kannanottoa. Neljällä äänellä (Dahlberg, Tallgren, v. Hellens, Vainio) yhtä vastaan (Hannula) Turun arkkihiippakunnan tuomiokapituli päätti hylätä papiston sille jättämät anomukset todeten, että luetteloitten antaminen kuului papiston virkavelvollisuuksiin.⁶ Kuopion hiippakunnan tuomiokapituli hylkäsi puolestaan sikäläisen papiston jättämät anomukset vedoten siihen, etteivät ne koskeneet sellaista asiaa, joka asetusten mukaan olisi tuomiokapitulin välityksellä alistettava senaatin tutkittavaksi.⁷

Sekä piispa Råberghin joustavamman asenteen että perustuslaillisten jäsentensä lukumääräisen voiman johdosta Porvoon hiippakunnan tuomiokapituli päätyi toisenlaiseen ratkaisuun. Neljällä äänellä (Råbergh, v. Hertzen, Lyra, Kahelin) yhtä vastaan (J. Johansson) se päätti alistaa papiston sille osoittamat anomukset senaatin tutkittaviksi. Vedoten papiston privilegioihin tuomiokapituli esitti senaatille, että papisto vapautettaisiin luettelojen antamisesta, koska tämä tehtävä oli omiaan vaikeuttamaan kirkon työtä ja aiheutti ristiriitoja papiston ja kansan välillä.⁸

Johansson ja Koskimies eivät hyväksyneet Porvoon tuomiokapitulin menettelyä, vaan pitivät sitä edellä mainituista syistä sekä hyödyttömänä että vaarallisenakin.⁹ Myös senaatti piti — esittelijäsihteeri Nordlundin antamien tietojen mukaan — ajankohtaa tuiki sopimattomana asian alistamiseen hallitsijalle ja katsoi päinvastoin välttämättömäksi, että papisto koetettaisiin saada kaikin keinoin antamaan luettelot, koska myös sen käsitysten mukaan vallanpitäjien keskuudessa suunniteltiin väkivaltatoimenpiteitä kirkkoa ja

⁵ Tal.os. ptk. 1903 I s. 10.

⁶ Turun tklin ptk. 22. 1. 1903 § 9.

⁷ Kuopion tklin ptk. 15. 1. 1903 § 13.

⁸ Porvoon tklin ptk. 12. 1. 1903 § 18.

⁹ Koskimies Råberghille 16. 1. 1903, JRK, SKS. Johansson Koskimiehelle 19. 1. 1903, JRK, SKS.

papistoa vastaan. Jos suuri joukko pappeja kieltäytyi, oli epätietoista, kykenikö senaatti torjumaan kirkkoon kohdistuvan uhkan.¹⁰ Tästä syystä senaatti 15. 1. 1903 pitämässään istunnossa, samalla kun se hylkäsi Porvoon tuomiokapitulin anomuksen, päätti senaattori Genetzin esityksestä kehottaa kaikkia tuomiokapituleja muistuttamaan papistoa, että sen tuli heti virkavastuunsa uhalla suorittaa lain määräämä tehtävä.¹¹

Senaatin tiukkasanainen vaatimus, jonka tuomiokapitulit päättivät välittömästi saattaa papiston tietoon¹², sekä sitä säästäneet huhut hallitusvallan koko kirkkoa ja yksityisiä pappeja vastaan suunnittelemista toimenpiteistä pakottivat vastarintapapiston harkitsemaan kannanottonsa seuraamuksia.

Jo tammikuun lopulla Vaasan kirkkoherra, rovasti J. A. Heikel, joka oli yksi Pohjanmaan johtavista vastarintapapeista¹³, kyseli levottomana helsinkiläiseltä virkaveljeltään, millainen rangaistus kieltäytynyttä papistoa odottaisi. Hän itse kertoi saaneensa tietää, että Bobrikov oli uhannut erottaa lakkoilevat papit hallinnollista tietä, mutta että senaatti ja prokuraattori olivat saaneet tämän aikeen estetyksi.¹⁴

Tulevan rangaistuksen pelko kuvastui vielä selvempänä eräästä toisesta samalta ajankohdalta säilyneestä kirjekat-

¹⁰ Nordlund Koskimiehelle 16. 1. 1903, JRK, SKS.

¹¹ Tal.os. ptk. 1903 I s. 110—111. Savonlinnan tuomiokapitulin tarkoituksena lienee ollut yhtyä Porvoon tuomiokapitulin anomukseen. Senaatin jyrkkä kanta sai ilmeisesti kuitenkin sen perääntymään aikeestaan. Ks. Koskimies Johanssonille 16. 1. 1903, JRK, SKS. Savonlinnan tklin kirjekirja 1902 n:o 1351—53. Savonlinnan tklin ptk. 23. 1. 1903 § 4.

¹² Turun tklin ptk. 12. 2. 1903 § 10. Porvoon tklin ptk. 22. 1. 1903 § 3. Kuopion tklin ptk. 22. 1. 1903 § 8. Savonlinnan tklin ptk. 23. 1. 1903 § 6.

¹³ Heikel oli aiemmin mm. uhannut seurakuntineen erota valtiokirkosta. Bergroth Yrjö Koskiselle 27. 1. 1903, Y-K, VA.

¹⁴ "Kagaalin" arkistoa s. 344. *Reuter* "Kagalen" II s. 37.

kelmasta. Sen kirjoittaja¹⁵ selitti tulleen siihen vakaukseen, että vastarinnan looginen toteuttaminen kaikessa johtaisi ajanoloon auttamattomasti viran menetykseen. Koska hän ei ollut tullut aiemmin ottaneeksi tätä huomioon, hän katsoi nyt oikeudekseen — ilmeisesti vastoin aikaisemmin tehtyä yhteistä sopimusta — päättää oman harkintansa mukaisesti luetteloiden antamisesta. Kirjoittaja kertoi edelleen saaneensa varmalta taholta kuulla, että rangaistukset annettaisiin hallinnollista tietä. Kun tiedettiin, miten virkamiehiä oli rangaistu, oli kirjoittajan mielestä pääteltävissä, millaiset tuomiot vastarintapapistoa odottivat.¹⁶

Paitsi rangaistusten kovuus alkoi kieltäytyntä papistoa askarruttaa myös vastarinnan tarkoituksenmukaisuus. Sen jälkeen kun henkikirjoittajat olivat toimittaneet luettelot kutsuntatoimistoille, ei papiston kieltäytyminen enää tuntunut mielekkäältä.¹⁷ Niin ikään vastarintamiesten rivien harvetessa viikko viikolta jäljelle jäänyt vähälukuinen joukko näki taistelunsa turhaksi ja asemansa entistä uhatummaksi, vaikka "kagaali" vastarintapapeille osoittamassaan kirjelmässä vakuutti, että papiston ehdoton kieltäytyminen olisi seurakuntalaisille annettavan esimerkin ja kirkon arvon säilymisen kannalta välttämätöntä ja että vastarintapappien rankaiseminen rajoittuisi vain palkanpidätykseen.¹⁸

Vastarintamielialan hiljainen riutuminen kuvastui erästä rovasti H:n (Heikel?)¹⁹ helmikuun alkupuolella pastori O:lle (Olander?)²⁰ lähettämästä kirjeestä. H. valitti, miten

¹⁵ Reuter arvelee myös tätä kirjettä Heikelin kirjoittamaksi. *Reuter* II s. 37.

¹⁶ "Kagaalin" arkistoa s. 345.

¹⁷ Chr. Sjöblom Viktor Salmiselle 19. 1. 1903, VS, VA.

¹⁸ "Kagaalin" arkistoa s. 416—417.

¹⁹ Lähettäjän ja vastaanottajan nimet on kirjeestä poistettu alkukirjaimia lukuunottamatta. Kirjeessä esiintyvät tiedot sekä nimen alkukirjain ja arvonimi viittavat siihen, että sen kirjoittaja oli rovasti Heikel.

²⁰ Nimen O-alkukirjain luultavasti tarkoittaa pastori Olanderia, koska kenenkään muun vastarintapapin nimi ei alkanut O:lla.

vastarintapappien lukumäärä oli Turun läänin alueella huomattavasti vähentynyt alkuperäisestään ja rajoittui nyt vain kahdeksaan. Samoin Turun pappeinkokouksessa mukana olleista oli hänen tietämänsä mukaan enää vain yksi vastarinnassa mukana. Myös tuomiorovastit H. ja H. (v. Hertzen ja Hedberg) olivat väistyneet. H. kertoi odottaneensa papistolta suurempaa yhtenäisyyttä ja miehuutta. Koska tulos oli tällainen ja koska vastarintamiesten vähetessä rangaistukset muodostuivat armottomiksi, oli hänen mielestään säälimätöntä uhrata muutamia vastarinnan hyväksi. Passiivisella vastarinnalla tuli olla rajansa. Tällä kertaa se oli hänen mielestään saavuttanut huippunsa.²¹

b. Papiston omasta keskuudesta noussut painostus

Papiston vastarinnan murtumista oli omiaan jouduttamaan myöntäväisyys suunnan aloittama voimakas vastapropaganda, joka suuntautui erityisesti "kagaalin" lakkosuunnitelmia vastaan. Tämän toiminnan keskeiseksi henkilöksi nousi Elis Bergroth. Esiinnyttyään jo aiemmin jyrkkänä vastarinnan arvostelijana Bergroth ryhtyi tammikuussa 1903 kiinteässä yhteistyössä Yrjö-Koskisen kanssa toteuttamaan suunnitelmallisesti "kagaalin" vastaista ohjelmaa. Raittiusasian nimissä hän suoritti useita viikkoja kestäneen "valitusmatkan", joka ulottui Etelä-Karjalasta Pohjois-Pohjanmaalle saakka. Kansalle pitämiensä esitelmien ohella Bergroth kohdisti toimintansa erityisesti papistoon. Hän kävi matkallaan tapaamassa mm. useita Pohjanmaan vastarintapappeja sekä osallistui Sortavalassa ja Kokkolassa pidettyihin pappeinkokouksiin.¹

²¹ "Kagaalin" arkistoa s. 342—343.

¹ Matkallaan Bergroth kävi Sortavalassa, Porvoossa, Helsingissä, Vaasassa, Ilmajoella, Lapualla, Kannuksessa, Uudessakaarlepyyssä, Kokkolassa, Raahessa ja Oulussa. Hän tapasi matkallaan mm. Vaasan kirkkoherran rov. J. A. Heikelin, Sulvan kirkkoherran J. A. Roosin, Ison-

Kohta matkalta palattuaan helmikuussa 1903 Bergroth kohdisti virkaveljilleen osoittamassaan kiertokirjeessä voimakkaan hyökkäyksen vastarintapapistoa vastaan. Ylistettyään aluksi sitä päättäväisyyttä, millä kirkon johto oli puolustanut sekä ennen että nyt kirkon itsenäisyyttä pitäen sen valtiollisten puoluetistelujen ulkopuolella, Bergroth syytti vastarintapappeja siitä, että nämä käsittämättä kirkon tehtävää antoivat toiminnallaan sen hävitykselle alttiiksi. Tämä oli hänen mielestään kuitenkin vain johdonmukainen seuraus vastarintapappien liittymisestä kirkon vanhoihin vihollisiin, jotka eivät välittäneet kirkon parhaasta eivätkä ymmärtäneet sen todellista olemusta.

Vallanpitäjien taholta uhkaavaan vaaraan vedoten Bergroth tähdensi kiertokirjeessään edelleen papiston vastarinnan vahingollisia kirkkopoliittisia seurauksia. Jos papit jatkoivat niskoitteluaan, se johti hänen mielestään auttamattomasti siihen, että valtiovaltakin ulotti rangaistuksensa kirkon piiriin. Kun kirkko, vaikkapa vain yksityisten vastustelijoitten toimesta, astui oman toimintapiirinsä ulkopuolelle, valtiovaltakin sai hartaasti odottamansa tilaisuuden puuttua kirkon elämään estääkseen siellä vallattomuutta.²

Bergrothin jyrkät mielipiteet, joissa kuvastui toisaalta syvä vastenmielisyys vanhoja poliittisia vastustajia, ruotsalaisia ja nuorsuomalaisia kohtaan sekä toisaalta samat uskonnolliset ja kirkkopoliittiset näkemykset, joihin kirkon johto oli toistuvasti vedonnut, herättivät tietyissä kirkollisissa piireissä tyytyväisyyttä. Niinpä esim. suomettarelais-henkinen Oulun piispa Koskimies kirjoitti Bergrothin Oulussa käydessä esittämien samantapaisten mielipiteitten johdosta tyytyväisenä päiväkirjaansa: "Mies on hyvällä kannalla ja puhuu viisaasti, ymmärtää koko tämän villityksen ja

kyrön kirkkoherran G. Durchmanin, Lapuan kirkkoherran W. Malmivaaran ja Kannuksen kirkkoherran I. A. Björklundin. Bergroth Yrjö-Koskiselle 5. 1. ja 27. 1. 1903, Y-K, VA. Bergroth Koskimiehelle 20. 1. 1903, JRK, SKS.

² *Elis Bergroth* Arvoisa virkaveli. (E 654)

kiihkon pohjasyyksi ruotsalaisten vallan menetyksen tuottaman raivon.”³

Poliittisesta varovaisuudesta tunnetuksi tullut Pietarin suomalaisen seurakunnan kirkkoherra A. Hakkarainen⁴ kirjoitti puolestaan Bergrothin kiertokirjeen johdosta innostuneena: ”Teit miehen työn, kun kirjoitit sen. Se on selvää puhetta ja täysin tosi. Tunnen hyvin koko asian menon.”⁵

Bergrothin kiertokirjeessään esittämät uskonnolliset ja kirkkopoliittiset käsitykset miellyttivät myös bekkiläisiä piispoja. Niinpä sekä Johansson⁶ että Colliander esittivät hänelle kirjoituksen johdosta henkilökohtaiset kiitoksensa. Collianderin mielestä tämä hänen hiippakuntansa papiston keskuudesta noussut kannanotto oli sitäkin mieluisampi, koska hän ei piispan asemassa ollut halunnut puuttua poliittiseen kysymykseen eikä vaikuttaa alaistensa pappien mielteisiin. Papistolla oli ollut tilaisuus tehdä vapaasti päätöksensä.⁷

Bergrothin muu toiminta ei kuitenkaan saanut hänen piispallisen esimiehensä hyväksymistä. Kun Colliander oli saanut tietää, että Bergroth oli kiertänyt eri puolilla maata poliittisilla valistusmatkoilla, hän piti sitä opillisten käsitystensä valossa täysin sopimattomana ja esitti Bergrothille tämän johdosta muutamaa viikkoa myöhemmin avoimen paheksumisensa. Nuhdekirjeessään Colliander lausui päätävästi: ”Minä en voi pitää sitä sopivana luterilaiselle papille, että hän heittäytyy poliittisen elämän ja agitatsioonin pyörteeseen olkoon se sitten mihin suuntaan tahansa. Jumala ei ole kutsunut meitä pappeja poliittisiksi agitaattoreiksi vaan evankeliumin saarnaajiksi ja sielunpaimenik-

³ Koskimiehen pvk. 1. 2. 1903, JRK, SKS.

⁴ Kuten aikaisemmin on mainittu, Hakkarainen kieltäytyi maaliskuussa 1899 luovuttamasta suomalaista kirkkoa suuren lähetystön kokoon-
tumista varten.

⁵ Hakkarainen Bergrothille 11. 3. 1903, EB, VA.

⁶ Johansson Bergrothille 8. 3. 1903, EB, VA.

⁷ Colliander Bergrothille 13. 3. 1903, EB, VA.

si, ... siinä on meillä jo vierasta taakkaa kyllä, että olemme pakotetut työskentelemään valtiollisella ja poliittisella alalla pappissäädyssä valtiopäivillä, mutta sekin on meille Jumalan antama kutsumus. Sitä vastoin sekaantuminen poliittiseen puolue-elämään valtiopäivien ulkopuolella, ellei erityinen virka ja virka-asema siihen pakota, on ehdottomasti juoksemista omilla ja itsemme valitsemilla teillä, joille Jumala ei ole luvannut meitä seurata armollansa ja siunauksellansa.”⁸

Kun Colliander ei voinut johdonmukaisena teologisille käsityksilleen hyväksyä Bergrothin poliittista toimintaa, perustuslailliset syyttivät häntä raittiusasian ja uskonnon käyttämisestä poliittisiin tarkoituksiin⁹ ja leimasivat hänen toimintansa moraalittomaksi. Bergrothin kiertokirjeen johdosta julkaisemassaan vastineessa, jota ”kagaalin” toimesta jaettiin papistolle¹⁰, A. J. Bäck kysyi narkästyneenä, olivatko moraalin puute, puoluesokeus vai katoliset kirkkoihanteet olleet Bergrothin piispallisen kiertokirjeen vaikuttamina. Bäck ihmetteli erityisesti sitä, että kirkko ulkonaisena laitoksena oli Bergrothin ajattelussa astunut kristinuskon eettisuskonnollisten käsitysten sijaan. Usko merkitsi Bergrothin mukaan vain kirkkoon tunnustautumista ja sen suojaamista. Eettisistä periaatteista ei sen sijaan tarvinnut tietää mitään.¹¹

Bergrothin toiminta ei rajoittunut yksinomaan hänen omiin kirjoituksiinsa ja propagandatarkoituksiinsa. Hänen kehotuksestaan¹² ryhtyivät myös eräät toiset myöntöväisyyspapit, kuten Kustavin kirkkoherra J. Hollmén, Otavan kansanopiston johtaja, pastori K. R. Kares ja Leivonmäen kirkkoherra A. O. Blomberg, myöntöväisyysuunnan vasta-propagandan palvelukseen keskittyen raittiusasian merkeis-

⁸ Colliander Bergrothille 25. 3. 1903, EB, VA.

⁹ Ks. Vapaita Lehtisiä 5. 3. 1903. Fria ord 14. 3. 1903.

¹⁰ *Estlander Ofärdsårens politiska litteratur* n:o 655.

¹¹ [A. J. Bäck] Surullinen asiakirja. (E. 655) Bergroth vastasi Bäckille Vartijassa (1903 s. 153—154).

¹² Ks. Bergroth Yrjö-Koskiselle 4. 12. 1902 ja 5. 1. 1903, YK, VA.

sä ja Yrjö-Koskisen järjestämien raittiusmäärärahojen turvin tekemillään matkoilla¹³ ensisijaisesti taisteluun "kagaalin" kutsuntalakkosuunnitelmia vastaan. Tässä tarkoituksessa Hollmén kierteli Kainuussa¹⁴, Kares Savossa¹⁵ ja Blomberg Lounais- ja Keski-Suomessa.

Bergrothin rinnalla oli aktiivisin tästä joukosta intomielinen kirkkoherra Blomberg¹⁶, jonka mielestä taistelu "kagaaleja" vastaan oli kristinuskon taistelua "pakanallista chauvinismia" vastaan, kuten hän määritteli asian kirjeessään Bergrothille. Blomberg katsoi myös käyneen täysin selväksi, että uudessa suuntataistelussa asettuivat toiselle puolelle yhä suuremmassa määrin kirkon ystävät ja toiselle puolelle sen vihamiehet, uskottomat ja lahkomielliset.¹⁷

Maaliskuussa 1903 Mikkelin kansalaiskokouksessa pitämässään alustuksessa Blomberg esiintyi myös julkisesti Yrjö-Koskisen Venäjänpoliittisten käsitysten tulkitsijana¹⁸ ja vaati, että taisteleva asevelvollisuuslain toimeenpanoa vastaan oli lopetettava. Helmikuun manifesti ja asevelvollisuuslaki olivat hänen mielestään tosiasioita, joita ei voitu saada muutetuksi ilman sovintoa vallanpitäjien kanssa. Niitten peruuttaminen merkitsi Venäjän kannalta heikkou-

¹³ Ks. Yrjö-Koskinen Bergrothille 16. 3. 1903, EB, BA.

¹⁴ Hollmén valitti vastarintapapit Riihimäki ja Väyrynen olivat Kainuussa kierrelleet jo ennen häntä tekemässä omaa valistustyötään. Hollmén Yrjö-Koskiselle 28. 1. 1903, Y-K, VA.

¹⁵ Peläten "kagaalin" arvostelun kohteeksi joutumista Kares tyytyi toimimaan vain kotipaikkakuntansa läheisyydessä. Kares Bergrothille 17. 2. ja 14. 4. 1903, EB, VA.

¹⁶ Sortokauden alkupuolella Blomberg oli esiintynyt innokkaana maan perustuslaillisten oikeuksien puolustajana. Hän oli joutunut silloin mm. pitkällisiin selvittelyihin tuomiokapitulin kanssa syytettynään Varti-jassa (1901 s. 273—277) erästä virkaveljeään poliittisesta ilmiannosta. Ks. Savonlinnan tklin ptk. 26. 3. 1902 § 2, 5. 4. 1902 § 47 ja 5. 9. 1902 § 60.

¹⁷ Blomberg Bergrothille 30. 3. 1903, EB, VA.

¹⁸ Myös Blomberg oli kirjeenvaihdossa Yrjö-Koskisen kanssa. Yrjö-Koskinen piti Blombergia toimekkaana avustajana, joka sai paljon hyvää aikaan. Yrjö-Koskinen Bergrothille 16. 3. 1903, EB, VA.

den tunnustamista, johon se ei missään tapauksessa tulisi suostumaan, vaan veisi ohjelmansa läpi. Miten tämän tosiasian edessä oli meneteltävä? Blombergin mielestä kansa saattoi kyllä vedota oikeuksiinsa. Mutta aikakauden kansainvälisen politiikan tarjoamien lukuisten esimerkkien valossa oikeus ilman valtaa oli vain "paperipaavi". Vaikka tällainen oppi ei hänen mielestään ollut oikea, se oli kuitenkin otettava lukuun tosiasiana. Tämän vuoksi oli Blombergin mielestä ei vain uskonnolliselta vaan myös poliittiselta ja historialliselta kannalta ainoa oikea ratkaisu lopettaa turha taistelu ja etsiä sovintoa vallanpitäjien kanssa.¹⁹

Elis Bergrothin ympärille ryhmittyneen suomettarelaisen pappisryhmän toiminta ei ollut irrallinen ilmiö. Se liittyi osana myöntyväisyysuunnan "yleisoffensiiviin", jonka se oli pannut toimeen "kagaalin" lakkosuunnitelmien vastapainoksi katsoen, että poliittisen tilanteen kehitys riippuisi ratkaisevasti kansan rauhoittumisesta.²⁰ Tässä tarkoituksessa myöntyväisyysuunnan johto pyrki ilmeisesti saamaan koko myöntyväisyyspapiston liikkeelle asiansa hyväksi. Niinpä tohtori Arthur H. Virkkunen pyysi jo marraskuussa 1902 piispa Koskimieheltä tietoja hänen hiippakuntansa luotettavista suomenmielisistä papeista.²¹ Vastaavanlaisen tiedustelun esitti A. Osw. Kihlman Kurikan kirkkoherralle B. J.

¹⁹ Eräitten kokouksen perustuslaillisten osanottajien huomautukseen, että hänen esittämänsä myöntyväisyyspolitiikka soti heidän omaatuntoaan vastaan, Blomberg vastasi, että oli väärin sekoittaa toisiinsa poliittista oikeutta ja omantunnon ikuista oikeutta. Kun poliittinen oikeus muuttui ajan olojen mukana, omantunnon ikuinen oikeus pysyi aina samana. Kansalaiskokous Mikkeliissä maaliskuun 19. päivänä 1903. (E 1181) Blombergin esitelmää jaettiin myöntyväisyysmielisten toimesta eri puolille maakuntaa. Blomberg Yrjö-Koskiselle 16. 6. 1903, Y-K, VA.

²⁰ Ks. *Reuter* II s. 62—65.

²¹ Virkkunen Koskimiehelle 4. 11. 1902, JRK, SKS. Koskimiehen mukaan olivat hänen hiippakuntansa papeista luotettavia vanhasuomalaisia: J. Schwartzberg, N. Karlsberg, A. Hanell, E. Hyvärinen, J. Montin, V. Aulin, A. Virkkula, H. E. Schroderus, J. Österbladh, I. Simelius, P. H. Heickell, A. Koivisto ja W. Waurio. Koskimies Virkkuselle 28. 11. 1902, JRK, SKS.

Södermanille.²² Fria ordin tietojen mukaan eräät edellä mainittuun ryhmään lukeutumattomat pappismiehet toimivatkin seurakunnissaan myöntyväisyysuunnan hyväksi kehottaen nuorukaisia menemään kutsuntoihin.²³

Ilmeisesti asian arkaluontoisuus esti kuitenkin papistoa — monien suomettarelaisista sympatioista huolimatta — asettumasta julkisesti myöntyväisyyspolitiikan toimimieheksi. Sen sijaan vanhasuomalaisen puolueen omaksuma kanta ja sen toiminta vaikuttivat papiston omaan asenteeseen sekä välillisesti että välittömästi.

c. Vastarinta murtuu

Sekä ylhäältäpäin tuleva uhka että papiston omasta keskuudesta noussut painostus saivat aikaan sen, että yksi ja toinen päättävimmistäkin vastarintapapeista sanoutui pettyneenä irti sopimuksistaan ja toimitti luettelonsa kutsunto-toimistolle. Vaikka papiston vastarinta murtui pääosaltaan jo tammi- ja helmikuun kuluessa, se jatkui kuitenkin suppeissa puitteissa aina huhtikuulle saakka. Monet vastarintapapeista viivyttivät luettelujen antamista mahdollisimman kauan ja taipuivat vasta äärimmäisen uhkan edessä.

Turun arkkihiippakunnassa, missä luettelot puuttuivat tammikuun alussa 45 seurakunnasta, oli vastarintapappien lukumäärä laskenut jo helmikuun puoliväliin mennessä lähes puoleen (25) alkuperäisestä määrästä.¹ Maaliskuun alussa kieltäytyneiden lukumäärä oli enää vain 18. Vastarinta keskittyi tällöin pääasiallisesti hiippakunnan ruotsinkieliselle rannikkoalueelle. Seurakunnat, joista luetteloita ei vielä

²² Ks. Söderman Kihlmanille 26. 11. 1902, AOK, VA.

²³ Fria ord 10. 4. ja 11. 7. 1903. Ks. myös K. Malmberg Bergrothille 23. 3. 1903, EB, VA.

¹ Ks. Kutsuntapiiritoimistojen ilmoitukset tkllille, Turun tklin keisarillisia kirjeitä 1903—05 s. 61, 67, 74 ja 83.

tällöin ollut saatu, olivat: Geta, Nauvo, Korppoo, Houtskari, Suomusjärvi, Särkisalo, Uusikaupunki, Tyrvää, Kauhajoki, Sulva, Närpiö, Kaskinen, Munsala, Vaasa, Kristiina, Bergö, Teerijärvi ja Evijärvi.²

Sitkeäksi osoittautunut vastarinta murtui kuitenkin jo maaliskuun kuluessa. Prokuraattorin huhtikuun alussa antaman ilmoituksen mukaan luettelot puuttuivat tällöin vain Sulvan ja Kristiinankaupungin seurakunnista sekä Suomusjärven ja Särkisalon kappeleista.³

Peläten hallitusvallan puuttumista papiston rankaisemiseen tuomiokapituli pyrki kaikin käytettävissä olevin keinoin taivuttamaan loputkin vastarintamiehistä suorittamaan tehtävänsä. Kun henkilökohtaiset vetoamukset eivät tuottaneet tulosta⁴, tuomiokapituli turvautui sekä tilapäisiin virkamääräyksiin että vieraitten pappien käyttöön luetteloiden antajina. Ensiksi mainittua menettelytapaa tuomiokapituli käytti mm. Tyrvällä. Kun vt. kirkkoherrana toiminut seurakunnan kappalainen L. E. Törnvall oli ilmoittanut ehdottomasti kieltäytyvänsä antamasta luetteloita, tuomiokapituli määräsi hänen asemestaan Kiikan kappalaisen O. D. Branderin Tyrvään vt. kirkkoherraksi.⁵ Kristiinassa taas luetteloiden antamisen toimitti Lapväärtin kirkkoherra J. S. Laurell paikallisen papin, varapastori G. A. I. Laurénin kieltäytyttyä suorittamasta tehtävää.⁶

Samassa suhteessa kuin Turun arkkihiippakunnassa vastarintapapiston lukumäärä väheni myös Kuopion hiippakunnassa. Mutta sikäläinen papistokaan ei väistynyt vastarin-

² Prokuraattori Turun tkille 4. 3. 1903, Turun tklin keisarillisia kirjeitä 1903—05 s. 57.

³ Prokuraattori Turun tkille 6. 4. 1903, Turun tklin keisarillisia kirjeitä 1903—05 s. 52.

⁴ Ks. *Gustaf Roos* Krönikan om Jakobstads-Roosarne s. 219—222.

⁵ Turun tklin ptk. 12. 3. 1903 § 16.

⁶ Prokuraattori Turun tkille 23. 4. 1903, Turun tklin keisarillisia kirjeitä 1903—05 s. 56.

nasta vastalauseita. Niinpä Pohjois-Pohjanmaan papit Ter-
volan kirkkoherra P. E. Ervast, Tornion kirkkoherra J. J.
Simelius sekä Kemin seurakunnan papit, kirkkoherra J. G.
Snellman, kappalainen F. Lujanen ja kirkkoherran apulai-
nen M. Katila saatuaan tuomiokapitulin kielteisen vastauk-
sen vapautusanomukseensa sekä toimitettuaan sen jälkeen
luettelot kutsuntatoimistolle jättivät tuomiokapitulin pää-
töksen johdosta valituksen senaattiin.

Valituskirjelmässään mainitut papit lausuivat, että he
eivät olleet voineet kieltäytyä lähettämästä asevelvollisten
luetteloita, koska Jumalan sana velvoitti heitä kuuliaisuuteen
esivaltaa kohtaan sekä opettamaan kansallekin tätä. Mutta
koska jatkuvasti lisääntyi niitten seurakuntalaisten luku-
määrä, jotka uskomatta Jumalan sanan neuvoa katsoivat,
että esivallan laittomuus vapautti alamaistenkin kuuliaisuu-
desta, he pitivät valvollisuutenaan saattaa asiansa hallitsijan
tietoon. Samalla kun he toivoivat, että asevelvollisuuslaki
palautettaisiin sopusointuun maan perustuslakien kanssa ja
poistettaisiin siten kansan keskuudessa vallitseva ristiriita,
he anoivat, että papisto vapautettaisiin privilegioitten nojal-
la tulevaisuudessa kutsuntaluetteloiden antamisesta.⁷

Pohjois-Pohjanmaan pappien valituskirjelmä oli peruste-
luultaan mielenkiintoinen perinteellisen kuuliaisuusnäkemyk-
sen ja vastarintamielipiteitten välimuoto. Kun kyseiset papit
toisaalta samojen argumenttien nojalla, joihin esim. arkki-
piispa oli vedonnut, ilmoittivat katsoneensa velvollisuudek-
seen alistua esivallan käskyyn, he toisaalta perustuslaillista
oikeusnäkökohtaa korostaen vaativat esivallalta oikeudenmu-
kaista toimintaa. Näin sisältyi samaan kirjoitukseen kaksi
erilaista näkökantaa, perinteellinen teologinen ja perustus-

⁷ Senaatin tal.os. valitus D $\frac{104}{205}$ 1903. W. Wallin ja U. Wegelius jät-
tivät senaattiin yksityisesti vastaavan kaltaisen valituksen lukuunotta-
matta ilmoitusta luetteloiden antamisesta. Senaatin tal.os valitus D $\frac{106}{232}$
ja $\frac{107}{232}$ 1903.

laillis-oikeudellinen, jotka olivat osittain ristiriidassa keskenään.⁸

Kun edellä mainitut papit esittivät valituksensa senaatile, Kajaanin kappalainen J. Väyrynen osoitti puolestaan julkisesti mieltään hiippakuntahallitukselleen. Saatuaan siltä uuden käskyn hän lähetti asevelvollisten luettelot tuomiokapitulille ja kehotti sitä menettelemään luetteloiden suhteen mielensä mukaisesti.⁹

Henkilökohtaisen uhkan kasvaessa taipuivat lähes kaikki muutkin tämän hiippakunnan vastarintapapit antamaan luettelonsa. Huhtikuun alussa Koskimies kertoi arkkipiispaalle, että lakkoilevia pappeja oli hänen hiippakunnassaan vain kolme: Utajärven Pesonen, Kempeleen Wegelius ja Raahen Riihimäki. Samassa yhteydessä hän arvosteli ankarasti tuomiorovastinsa menettelyä, joka pitkän aikaa vastarintaa tehtyään oli vaaran uhatessa antanut luettelot. Koskimies lausui: "Wallin on yhtä viisas kuin vanhakin. Kun asema alkoi käydä uhkaavaksi, niin hänpä antoi luettelon, vaikka itse oli muita viivyttänyt ja uhanut olla antamatta. Oikeastaan on mies arvoton olemaan tuomiokapitulissa, niin hän on paljon vaikuttanut pahaa. Ja kun yllyttämiään rangaistaan, jää hän rankaisematta."¹⁰

⁸ Syvimmiltään mainittu käsitys vastasi varsin suuressa määrin arkkipiispan toimintaperiaatteita. Erona oli kuitenkin se, että kun arkkipiispa virka-asemansa vuoksi vaati julkisuudessa papistolta ehdotonta alistumista ja henkilökohtaisissa keskusteluissa paheksui laittomia toimenpiteitä, mainitut papit esittivät paheksumisensa ainoalla heille mahdollisella tavalla, julkisella valituskirjelmällä.

⁹ Palauttaessaan luettelot takaisin Väyrykselle tuomiokapituli huomautti, että jo tavallisen hienotunteisuuden olisi pitänyt estää häntä menettelemästä kyseisellä tavalla. Kuopion tklin ptk. 5. 2. 1903 § 23. Kuopion tklin kirjikirja 1903 n:o 259. Piispa Koskimies kirjoitti Väyrysen menettelyn johdosta päiväkirjaansa: "Väyrynen lähetti ... luettelonsa kapituliin typerän kirjeen saattamana. Kyllä saapi "svar på tal". Koskimiehen pvk. 4. 2. 1903, JRK, SKS.

¹⁰ Koskimies Johanssonille ja Collianderille 9. 4. 1903, JRK, SKS. Puut-

Savonlinnan hiippakunnassa, missä vastarinta oli alusta alkaen ollut sangen vähäistä, ei kutsuntaluetteloiden lopullinen saanti vaatinut erityistoimenpiteitä. Jo maaliskuun lopulla olivat Collianderin kertoman mukaan hiippakunnan harvalukuiset "vastustelijat" — näiden joukossa tuomiorovasti Hedberg — alistuneet tuomiokapitulin käskyyn ja toimittaneet luettelonsa.¹¹

Pitkällisimmäksi ja sitkeimmäksi papiston vastarinta osoittautui tälläkin kertaa Porvoon hiippakunnassa. Huhtikuun alussa, jolloin vastarinta oli muissa hiippakunnissa murtunut käytännöllisesti katsoen kokonaan, puuttuivat luettelot 21 Porvoon hiippakunnan seurakunnasta. Kuten Turun arkkihiippakunnassakin, keskittyi vastarinta ratkaisevalta osalta myös täällä ruotsinkieliselle rannikkoalueelle. Niinpä ne 14 Uudenmaan seurakuntaa, joista luetteloita ei ollut saatu huhtikuun alkuun mennessä, olivat paria poikkeusta lukuunottamatta enemmistöltään ruotsinkielisiä. Hiippakunnan toisen vastarintakeskuksen muodosti edelleen Tampere lähiympäristöineen.

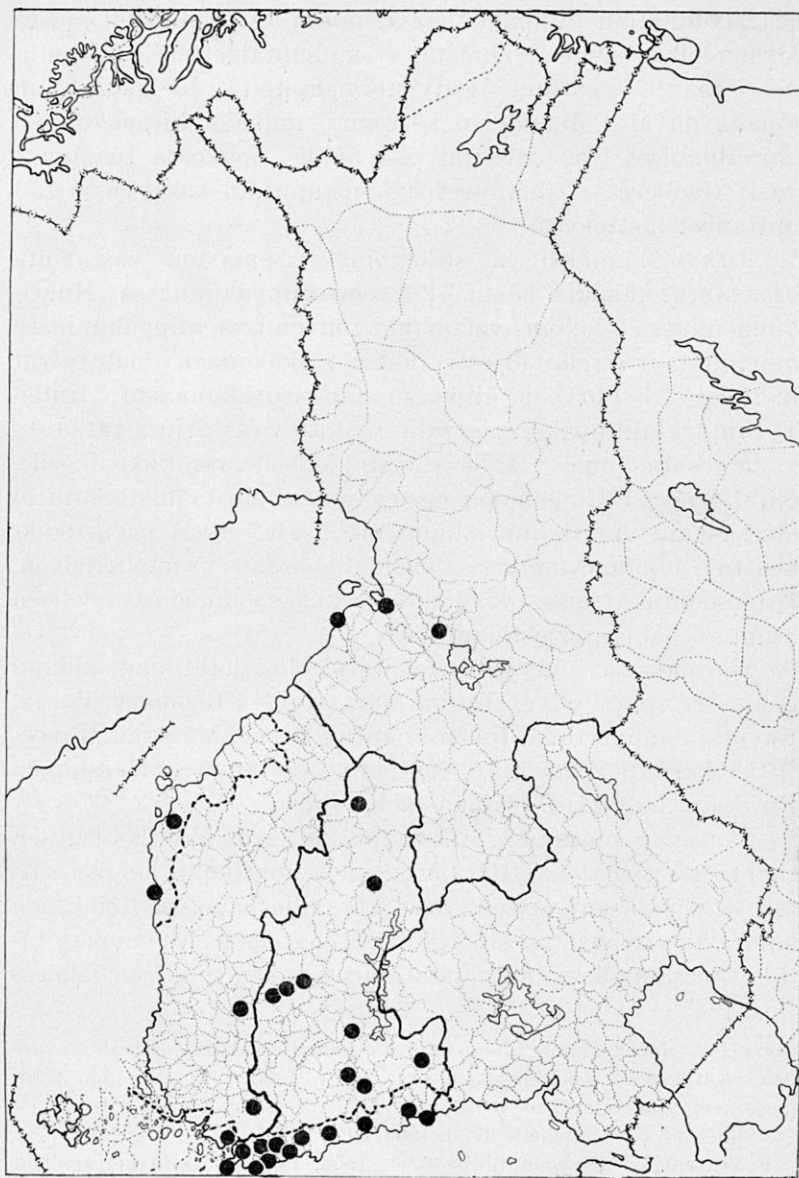
Seurakunnat, joista luetteloita ei ollut huhtikuun alkuun mennessä saatu, olivat Tammisaari, Hanko, Bromarv, Pohja, Karjaa, Snappertuna, Inkoo, Siuntio, Espoo, Mäntsälä, Sipoo, Iitti, Pernaja, Loviisa, Tampere, Hausjärvi, Messukylä, Pirkkala, Lammi, Uurainen ja Kivijärvi.¹²

Saatuaan huhtikuun alussa prokuraattorilta ilmoituksen tilanteesta tuomiokapituli päätti vielä huhtikuun lopulla esittää vetoomuksen vastarintaa jatkaville papeille. Kehottaen näitä viivyttlemättä lähettämään luettelonsa tuomiokapituli lausui samalla syvän huolestumisensa sen tilanteen johdos-

tuvat luettelot Kuopion tuomiokapituli päätti hankkia kontrahtirovastien välityksellä. Kuopion tklin ptk. 24. 4. 1903 § 21. Kuopion tklin saapuneet asiakirjat n:o 430/1903.

¹¹ Colliander Koskimiehelle 27. 3. 1903, JRK, SKS.

¹² Prokuraattori Porvoon tkille 6. 4. 1903, Porvoon tklin keisarillisia kirjeitä 1903.

Kartta n:o 4. Seurakunnat, joitten papisto ei ollut toimittanut asevelvollisten luetteloita huhtikuun alkuun 1903 mennessä kutsuntatoimistolle. Kielialueen raja merkitty katkoviivalla.

ta, mihin kirkko ja isänmaa saattoivat vastarinnan vuoksi joutua.¹³

Tuomiokapitulin huolestunut vetoamus sai aikaan sen, että Hangon, Pohjan, Bromarvin, Snappertunan, Inkoon, Sipoon, Mäntsälän, Uuraisten ja Kivijärven seurakuntien kirkkoherrat toimittivat luettelonsa vielä huhti- ja toukokuun kuluessa.¹⁴ Sen sijaan 12 seurakunnasta tuomiokapituli joutui hankkimaan luettelot ulkopuolisten pappien avulla.

”Kagaalin” toiveet papiston laajamittaisesta vastarinnasta olivat varsin täydellisesti murskautuneet huhtikuun loppuun mennessä, jolloin alkuperäisestä vastarintapappien määrästä vain vajaa viidennes oli jäljellä. Vaikka vastustelijoitten melko runsas lukumäärä lakon alkuvaiheissa sekä uusien vastarintakeskusten muodostuminen Länsi-Suomeen osoitti perustuslaillisten mielipiteitten saaneen lisää kannatusta papiston keskuudessa, vastarinta osoittautui kestäväksi ensisijaisesti niillä ruotsinkielisillä alueilla, missä papistolla oli kansan varaukseton tuki takanaan. Vastarinnan kestävyys riippui niin ikään varsin selvästi lähiympäristön papiston mielipiteistä. Voimakas vastapropaganda jäi tehottomaksi useita pappeja käsittävässä vastarintakeskuksessa, mutta sai sen sijaan yksinäiset tai yksinäisiksi jääneet vastarintapapit ajattelemaan sekä henkilökohtaisia vaaroja että vastarinnan tarkoituksenmukaisuutta.

Paitsi henkilökohtaisten menetysten ja kirkkoon kohdistuvan uhkan pelko, rajoittivat vastarinnan jatkumista myös papiston uskonnolliset näkemykset. Siitä huolimatta, että useat papit halusivat protestoida esivallan laittomia toimenpiteitä vastaan kieltäytymällä välittömästi tottelemasta sen käskyjä, he eivät katsoneet voivansa uskonnollisista syistä

¹³ Porvoon tklin tuomiokirja 24. 4. 1903 § 1. Porvoon tklin kirjekirja 24. 4. 1903 n:o 438—458.

¹⁴ Porvoon tklin tuomiokirja 3. 6. 1903 § 1 ja 29. 8. 1903 § 1. Prokuraattori Porvoon tkille 22. 5. 1903, Porvoon tklin keisarillisia kirjeitä 1903.

jatkaa vastarintaa tiettyä astetta pitemmälle. Tähän viittaa mm. Pohjois-Pohjanmaan pappien senaatille esittämä valituskirjelmä. Näin myös vastarinnan lopullinen kestävyys kytkeytyi osittain niihin uskonnollisiin ja maailmankatsomuksellisiin käsityksiin, joihin jo aikaisemmin olemme viittaneet.

4. VASTARINTAPAPISTON RANKAISEMINEN

Helmikuun lopulla, jolloin asevelvollisten luettelot puutui-
tuivat vielä noin 50 seurakunnasta, esittelijäsihteeri Nordlund kirjoitti Elis Bergrothille: "Sadasta se luku on siis saatu alentumaan puoleen saakka. Arveluttavan suuri se sitenkin on. Sillä slavofiilit kun pitävät luterilaista papistoa valtakunnan pahimpana vihollisena, voivat tästäkin saada syytä radikaalisiin toimiin koko kirkkoa vastaan."¹

Nordlundin senaatin mielipiteitä kuvastava arviointi vastasi täsmälleen kirkon johdon käsityksiä, että papiston vastarinta saattaisi antaa venäläisille nationalisteille tervetulleeseen aiheen puuttua Suomen luterilaisen kirkon sisäisiin asioihin.² Tästä syystä Johansson tarkkaili erityisen epäluuloisena kaikkia kenraalikuvernöörin aikeita peläten, että hän esittäisi papiston vastarintaa koskevan asian hallitsijalle ja hankkisi oikeuden erottaa vastustelevat papit hallinnollista tietä.³

Kun vastarintapapiston tulevasta kohtalosta alkoi liikkua arveluttavia huhuja, Johansson matkusti maaliskuun lopulla 1903 Pietariin. Plehwen välityksellä hallitsijalle esittämässään vetoomuksessa hän maan yleistä hallintoa koskevien toimusten ohella lausui käsityksensä, että pappien rankaise-

¹ Nordlund Bergrothille 27. 2. 1903, EB, VA.

² Johansson Koskimiehelle 20. 1., 28. 1. ja 22. 2. 1903, JRK, SKS.

³ Johansson Koskimiehelle 2. 3. ja 16. 3. 1903, JRK, SKS.

minen hallinnollista tietä olisi omiaan lisäämään rauhatto-
muutta kansassa.⁴

Vetoomuksestaan Johansson sai toivomansa tuloksen. Heti matkansa jälkeen hän saattoi helpottuneena kertoa Koskimiehelle, että papisto sai vielä tällä kertaa jäädä tuomiokapitulien tuomittavaksi. Sen sijaan arkkipiispan muut matka-
vaikutelmat olivat kielteisiä. Hänen mielestään vastarinta oli vain lisännyt kenraalikuvernöörin valtaa, koska Venäjällä ei ymmärretty vastarinnan vaikuttimia, vaan pidettiin sitä kapinana.⁵

Kenraalikuvernöörin lisääntyneen vallan pelko sävytti ainakin Johanssonin ja Koskimiehen kantaa vastarintapapiston rankaisukysymyksessä. Tuomioitten oli heidän mielestään oltava kyllin ankaria, jotta kenraalikuvernööri ei voisi tulkita tuomiokapitulien menettelyä vastarintapapiston puolustamiseksi eikä puuttua enää jälkeinpäin rangaistuksiin.⁶

Joko toisten tuomiokapitulien jäsenten tietämättömyys edellä mainitusta näkökohdasta tai heidän tietoisesti toisenlainen kantansa aiheuttivat kuitenkin sen, että tuomiokapitulien rangaistukset eivät noudattaneet joka suhteessa Johanssonin ja Koskimiehen suorittamia ennakkokaavailuja.⁷ Niistä poiketen mm. kaikki tuomiokapitulit Kuopion tuomiokapitulia lukuunottamatta eivät katsoneet aiheelliseksi ryh-

⁴ Päiväkirjamuistiinpanojensa mukaan Johansson esitti kirjelmässään samalla toivomuksen, että kansan rauhoittamiseksi valtiopäivät olisi kutsuttava koolle ja ettei kenraalikuvernöörille olisi annettava karkotusvaltaa. Plehwen lisäksi Johansson tapasi matkallaan mm. Oerströmin. Johanssonin pvk. 28. 3. 1903, YA, HYK.

⁵ Johansson Koskimiehelle 2. 4. 1903, JRK, SKS.

⁶ Ks. Johansson Koskimiehelle 27. 10. 1903, JRK, SKS.

⁷ Johansson ja Koskimies arvelivat, että kokonaan kieltäytyneitä olisi rangaistava kuuden kuukauden palkanpidätyksellä, sekä niitä, jotka olivat antaneet luettelonsa liian myöhään, varoituksella. Johansson Koskimiehelle 26. 4. 1903, JRK, SKS. Koskimies Johanssonille 20. 4. 1903, JRK, SKS. Koskimies Tallgrenille 22. 6. 1903, JRK, SKS.

tyä rankaisemaan niitä pappeja, jotka olivat antaneet luettelonsa myöhästyneenä.⁸

Porvoon tuomiokapituli päätti niinikään esittää prokuraattorille, että huomioonottaen sen vaikean ristiriidan, mihin papisto oli joutunut kutsuntaluetteloja antaessaan, myös ne papit, Hangon kirkkoherra P. Paatero, Pohjan kirkkoherra K. F. Eklund, Bromarvin kirkkoherra A. Nauklér, Snappertunan kappalainen O. F. Lindvall, Inkoon kirkkoherra O. V. Bergroth, Sipoon kirkkoherra F. W. Fredrikson, Mäntsälän vt. kirkkoherra J. E. Tuomala, Uuraisten kirkkoherra A. M. Berger sekä Kivijärven kirkkoherra F. P. Krank, jotka olivat antaneet luettelonsa vasta prokuraattorin esittämän syytevaatimuksen jälkeen huhti- ja toukokuussa, vapauttettiin syyteestä.⁹

Myös syytteenalaiseksi jääneen papiston osalta piispojen rangaistussuunnitelmat toteutuivat vain osittain eräitten tuomiokapitulien jäsenten esittäessä tuntuvasti lievempiä rangaistuksia. Niinpä Turussa tuomiokapitulin sihteeri v. Hellens katsoi, että koska uusi asevelvollisuuslaki ei ollut syntynyt perustuslakien mukaisessa järjestyksessä, ja koska papisto ei tämän lain osalta ollut luopunut privilegioittensa suomasta oikeudesta, ei pappeja voitu tuomita lainkaan rangaistukseen siitä, että he eivät olleet toimittaneet luetteloita. Myös asessori Hannula yhtyi tähän käsitykseen katsoen kui-

⁸ Turun tuomiokapituli päätti luopua syyteestä katsoen kuitenkin, että se ei voinut hyväksyä sitä esitystapaa, mitä kirkkoherrat Nordqvist, Snellman, Lagerbom, Salminen ja Korhonen sekä kappalainen Wikman olivat selityksissään käyttäneet. Turun tklin tuomiok. 23. 4. 1903 § 2. Porvoon tuomiokapituli katsoi, että koska luettelot olivat kuitenkin tulleet ennen kutsuntojen alkamista ja monet vain muutamia päiviä myöhässä, sillä ei ollut aihetta ryhtyä rangaistustoimiin. Porvoon tklin tuomiok. 22. 5. 1903 § 3. Savonlinnan tuomiokapituli päätti kehottaa asianomaisia pappeja toimittamaan vastaisuudessa luettelot aikanaan. Savonlinnan tklin ptk. 2. 5. 1903 § 57.

⁹ Porvoon tklin tuomiok. 2. 10. 1903 § 1. Prokuraattori suostui tuomiokapitulin esitykseen. Prokuraattorinviraston kirjekonseptit 25. 11. 1903 n:o 733. Porvoon tklin tuomiok. 3. 12. 1903 § 1.

tenkin, että asianomaiset papit kieltäytyessään tottelemasta sekä kirkollisen hallituksen että senaatin käskyjä olivat laiminlyöneet virkansa hoidon. Tästä syystä hän piti kohutuullisena, että kieltäytyneitä pappeja rangaistaisiin kirjallisella varoituksella.

Vastoin v. Hellensin ja Hannulan kantaa Tallgren, Dahlberg ja Johansson katsoivat, että asianomaiset papit olivat kieltäytyessään antamasta kutsuntaluetteloja syylistyneet kirkkolain 126. pykälän mukaan virkarikokseen. Tämän vuoksi Tallgren, joka oli saanut tehtäväkseen asian valmistelun, ehdotti Särkisalon kappalaiselle A. T. Wileniukselle, Tyrvään kappalaiselle L. E. Törnvallille, Sulvan kirkkoherralle J. A. Roosille ja Kristiinan kaupungin vt. kappalaiselle G. A. I. Laurénille kahden kuukauden palkanpidätystä sekä Suomusjärven entiselle vt. kappalaiselle T. T. Renvallille julkista varoitusta.

Dahlberg ja Johansson olivat vielä ankarampia kuin Tallgren. Dahlberg ehdotti Wileniukselle kolmen kuukauden sekä Törnvallille, Laurénille ja Roosille neljän kuukauden palkanpidätystä. Arkkipiispa ehdotti puolestaan Wileniukselle ja Törnvallille neljän kuukauden sekä Laurénille ja Roosille kahden kuukauden palkanpidätystä. Renvallille molemmat ehdottivat Tallgreniin yhtyen julkista varoitusta.

Äänestyksen perusteella tuomittiin Wilenius, Törnvall, Roos ja Laurén menettämään kahden kuukauden palkkansa sekä Renvall, jolla ei ollut virkaa, saamaan julkisen varoituksen.¹⁰

Porvoon tuomiokapitulissa edusti enemmistön käsityksistä poikkeavaa kantaa niin ikään sen lainoppinut jäsen, sihteeri Kahelin. Hänen mielestään papiston velvollisuuksiin olisi kuulunut toimittaa luettelot, koska sekä maan hallitus että tuomiokapituli olivat sitä tähän kehottaneet. Mutta kos-

¹⁰ Turun tklin tuomiok. 19. 10. 1903 § 4., 12. 11. 1903 § 2. ja 30. 11. 1903 § 2. Johansson ei ollut tuomiokapitulin päätökseen tyytyväinen katsoen rangaistusten jääneen liian pieniksi. Johansson Koskimiehelle 27. 10. 1903, JRK, SKS.

ka vastarintapapisto oli toisaalta saattanut katsoa privilegioittensa vapauttavan sen tästä velvollisuudesta, ei syytteenalaisia hänen mielestään voitu tuomita muusta kuin tottelemattomuudesta hallituksen käskyille.

Tuomiokapitulin teologiset jäsenet piispa Råbergh, asesorit Karanen ja Johansson¹¹ sekä tuomiokapitulin apujäsen kirkkoherra Brander¹² katsoivat puolestaan kieltäytyneitten pappien syyllistyneen kirkkolain 126. pykälän mukaan virkavirheeseen. Koska maan hallitus oli velvoittanut papiston antamaan asevelvollisten luettelot, mutta syytteenalaiset papit olivat kieltäytyneet tästä vielä senkin jälkeen, kun senaatti oli antanut hylkäävän päätöksensä tuomiokapitulin tekemään alistukseen ja tuomiokapituli oli käskenyt virkavastuun uhalla papistoa heti antamaan luettelot, eivät asianomaiset papit voineet heidän mielestään puolustaa tekoaan¹³

Enemmistön mielipiteen mukaisesti tuomiokapituli tuomitsi Karjaan entisen vt. kirkkoherran C. I. Lundbergin, Iitin kappalaisen A. A. Murénin, Loviisan kirkkoherran I. A. Nikanderin, Hausjärven kirkkoherran A. W. Murénin ja Espoon kirkkoherran A. A. Fleegeen menettämään kahden kuukauden palkkansa, Tammisaaren kappalaisen G. Storgårdsin ja Pirkkalan kirkkoherran B. V. Ebelingin, joita ei aikaisemmin ollut rangaistu virkavirheestä, menettämään kahden kuukauden palkkansa, Siuntion kirkkoherran C. P. Mobergin, Messukylän vt. kirkkoherran K. E. Eranderin ja Tampereen vt. kirkkoherran K. O. Fontellin, jotka myöhään, mutta kuitenkin ennen kutsuntojen alkamista, olivat antaneet luettelot, menettämään yhden kuukauden palkkansa sekä Pernajan kirkkoherran H. A. F. Mikanderin, joka niin ikään oli toimittanut kutsuntaluettelot myöhään ja väärälle viranomaiselle, tuomiokapitulille, menettämään yhden kuu-

¹¹ E. J. Karanen ja J. Johansson olivat tulleet valituiksi asesessoreiksi Porvoon tuomiokapituliin J. I. Gummeruksen ja A. W. Lyran tilalle.

¹² Brander oli kutsuttu v. Hertenin jäävillisenä ollessa tuomiokapitulin apujäseneksi.

¹³ Porvoon tklin tuomiok. 11. 12. 1903 §1.

kauden palkkansa. Kun kirkkoherra Fleege oli jo mainitun virkavirheensä lisäksi kieltäytynyt julkaisemasta kutsuntoja koskevaa ilmoitusta, tuomiokapituli päätti tuomita hänet tästä menettämään lisäksi yhden kuukauden palkkansa.¹⁴

Myöhemmin vuonna 1904 tuomiokapituli tuomitsi niin ikään armovuodensaarnaajana Lammin seurakunnassa toimineen pastori K. G. E. Mosanderin, joka oli kieltäytynyt antamasta asevelvollisten luetteloja ja kuuluttamasta kuntakokousta, menettämään kolmen kuukauden palkkansa.¹⁵

Kuopion hiippakunnan tuomiokapitulin antamat rangaistukset muodostuivat eriävien mielipiteitten puuttuessa lähinnä piispojen kaavailemia rangaistusmääriä vastaaviksi ja samalla jossain määrin muita ankarammiksi. Katsoen vastarintapappien syyllistyneen kirkkolain 126. pykälän mukaan virkatehtäviensä laiminlyöntiin sikäläinen tuomiokapituli tuomitsi Utajäven kirkkoherran E. Pesosen, Kempeleen pitäjänapulaisen U. Wegeliuksen ja Raahen kappalaisen A. Riihimäen menettämään kolmen kuukauden palkkansa sekä Kajaanin kappalaisen J. Väyrysen, joka oli kahden kehotuksen jälkeen antanut luettelot, mutta syyllistynyt samalla sopimattomaan käytökseen, menettämään yhden kuukauden palkkansa.

Edellä mainittujen rangaistusten lisäksi tuomiokapituli päätti antaa julkisen varoituksen Tervolan kirkkoherralle P. E. Ervastille, Kemin kirkkoherralle J. G. Snellmanille, Nivalan kirkkoherralle K. E. Hohenthalille, Tornion kirkkoherralle J. J. Simeliukselle, Oulaisten vt. kirkkoherralle N. Holmströmille ja Saloisten vt. kirkkoherralle K. F. Strömerille, jotka olivat toimittaneet luettelonsa säädetyn määräjälkeen. Sen sijaan se päätti jättää syytteen sillensä tuomiorovasti W. Wallinin osalta, joka sillä välin oli saanut karkotusmääräyksen ja oleskeli ulkomailla, sekä vapauttaa vastuusta Paltamon vt. kirkkoherran A. Wartiaisen, joka ei

¹⁴ Porvoon tklin päätökset 22. 12. 1903.

¹⁵ Porvoon tklin päätökset 1. 9. 1904.

työesteittensä vuoksi ollut voinut toimittaa luetteloja määräraikaan mennessä.¹⁶

Savonlinnan hiippakunnan tuomiokapitulikaan ei voinut kokonaan välttää rangaistustoimia, vaikka kaikki tämän hiippakunnan papit olivat toimittaneet säädetyt asevelvollisten luettelot. Tähän se joutui omalta vähäiseltä osaltaan sen vuoksi, että Lappeenranta-Lappeen kirkkoherran apulainen G. A. K. Hymander oli palauttanut kutsuntaluettelot kuulutamattomina takaisin kutsuntatoimistolle ja saman seurakunnan kappalainen K. G. Forsblom jättänyt ilmoittamatta arvannostoa koskevan kuulutuksen sekä Viipurin kirkkoherran apulainen K. A. Olander kieltäytynyt ilmoittamasta kuntakokousta, jossa valittiin jäsenet piiritoimistoihin.¹⁷ Tuomiokapituli päätti rangaista Forsblomia virkatehtävänsä tahallisuudesta laiminlyönnistä kahden kuukauden palkanmenetyksellä¹⁸ sekä Hymanderia ja Olanderia, jotka olivat sen mielestä käsittäneet väärin velvollisuutensa, julkisella varoituksella.¹⁹

Rangaistua papistoa tarkasteltaessa kiintyy erityisesti huomio siihen, että se oli iältään varsin nuorta.

*Vastarinnan vuoksi vuonna 1903 rangaistun papiston
ikä rakenne.*

syntymäaika	lukumäärä
1820- ja 1830-luvuilla syntyneitä	2
1840-luvulla syntyneitä	2
1850-luvulla syntyneitä	3
1860-luvulla syntyneitä	10
1870-luvulla syntyneitä	5
Yhteensä	22

¹⁶ Kuopion tklin ptk. 5. 10. 1903 § 31 ja liite.

¹⁷ Savonlinnan tklin ptk. 2. 5. 1903 § 61, 13. 11. 1903 § 80 ja 30. 12. 1903 § 48.

¹⁸ Savonlinnan tklin kriminaalipäätökset n:o 3/1903.

¹⁹ Savonlinnan tklin kriminaalipäätökset n:o 2/1903.

Kuten oheisesta tilastosta²⁰ ilmenee, suurin osa rangaistuista oli 1860- ja 1870-luvulla syntyneitä, siis keskimääräisesti 30—40 vuotiaita, kun sen sijaan vanhempaan ikäpolveen kuuluvia oli tässä joukossa huomattavasti rajoitetumpi määrä. Toiseksi on merkille pantavaa, että rangaistuista papeista vain 7 oli vakinaisia kirkkoherroja, kun sen sijaan 15 oli joko kappalaisia (8) tai tilapäisiä viranhoitajia (7). Huomioonottaen sen, että vakinaiset kirkkoherrat muodostivat luetteloiden antamisesta vastuussa olevan papiston ehdottoman enemmistön, on todettavissa, että rangaistut kuuluivat paitsi iältään myös virka-asemaltaan nuorempaan papistoon.

Edellä mainitut seikat viittaavat siihen, että vastarinnan kestävyys oli varsin selvästi papiston iästä ja virka-asemasta riippuvainen. Tämä koski nimenomaan vastarinnan viimeistä vaihetta, jolloin sekä koko kirkkoon että vastarintapappien henkilökohtaiseen asemaan kohdistunut uhka tuli ajankohitaiseksi. Kun tietoisuus näistä vaaroista sai vanhemman ja korkeamman virka-aseman saavuttaneet papit väistymään vastarinnasta, iältään ja virka-asemaltaan nuorempi papisto, jolle esim. virka-aseman menetys ei merkinnyt läheskään yhtä kohtalokasta iskua kuin heidän vanhemmille virkaveljilleen, saattoi uhmata esivallan käskyjä viimeiseen saakka.

”Kagaalin” taholla papiston vastarinnan luhistuminen tulkittiin nimenomaan väistymiseksi kirkkoon kohdistuneen uhkan edessä. Niin ikään sen katsottiin merkitsevän byrokraattisen kirkon johdon voittoa, joka protestanttisen kirkon perinteet uhraten halusi turvata vain kirkon ulkonaisen aseman. Tällaiselle menettelylle Viaporin kukistuminenkaan ei eräiden mielestä tarjonnut kyllin ala-arvoista vertauskohdtaa, kuten varakonsuli Eugen Wolff totesi kirkkoherra J. A. Roosille Pariisista lähettämässään kirjeessä.²¹ — Antiklerikaaliset mielipiteet olivat perustuslaillisissa piireissä selvästi voimistumassa.

²⁰ Tilastoon eivät sisälly ne papit, joita Kuopion tuomiokapituli rankaisi muistutuksella, koska vastaavista rikkomuksista ei rangaistu muissa tuomiokapituleissa.

²¹ Roos Krönikan om Jakobstads-Roosarne s. 224.

VI VÄKIVALTA VÄKIVALTA VASTAAN

1. PAPISTO JA ESIVALLAN VOIMATOIMENPITEET

a. Diktatuuriasetuksen synty

Vuoden 1903 alkupuolella poliittinen tilanne oli maassa erittäin jännittynyt. Edellisenä kesänä saamiensa valtuuksien turvin kenraalikuvernööri jatkoi hallinto- ja oikeusviranomaisten erottamisia. Jo syyskuussa 1902 erotettiin maan kaikista kolmesta hovioikeudesta, tullihallituksesta ja eräistä muista virastoista virkamiehiä siitä syystä, että nämä olivat jättäneet vastaamatta erääseen uutta asevelvollisuuslakia koskevaan tiedusteluun. Myöhemmin syksyllä erotukset jatkuivat, ja tammikuussa 1903 joutuivat jättämään paikkansa mm. Turun ja Porin, Mikkelin, Oulun ja Kuopion läänien kuvernöörit, jotka olivat kieltäytyneet noudattamasta erästä kutsuntojen toimeenpanoon liittyvää määräystä.¹

Samanaikaisesti kun kenraalikuvernööri kiristi toimenpiteitään, perustuslaillinen suunta asettui entistä päättävämmin puolustusasemiin. Vuoden 1902 marraskuun kokouksen jälkeen sen toiminta sai uutta voimaa ja määrätietoisuutta. Kokouksessa tekemiensä periaatepäätösten mukaisesti se keskitti voimansa paitsi asevelvollisuuskutsuntojen toimeenpanon estämiseen myös vastarinnan tehostamiseen maan virkamieskunnan keskuudessa.²

¹ Einar W. Juva Laiton asevelvollisuuslaki s. 68—69. Reuter "Kagalen" II s. 92—94.

² Virkamiesten asemaa koskevista marraskuun kokouksen päätöksistä ks. Reuter I s. 358—362.

Sortotoimenpiteitten yleinen kiristyminen, kansalaisvapauksien rajoitukset ja virkamiesten erottamispäätökset jyrkensivät samalla perustuslaillisen suunnan asennetta toiseen kotimaiseen puolueeseen.³ Varsinkin perustuslaillisten äärimmäisyssuunta oli taipuvainen näkemään myöntäväisyysmielisissä vain vallanpitäjien nöyriä palvelijoita ja asennoitui näihin sen mukaisella aggressiivisuudella. Nämä aggressiot kohdistuivat osaltaan myös kirkon johtoon. Sen lisäksi, että piispat saivat paikkansa vuosien 1902 ja 1903 vaihteessa ilmestyneissä Kansalaiskatekismuksessa ja Mustassa kirjassa petteireitten joukossa, joita syytettiin isänmaahan kohdistuvien velvollisuuksien laiminlyönnistä⁴, etenkin arkkipiispa joutui myös henkilökohtaisten mielenosoitusten ja hyökkäysten kohteeksi.⁵

Kenraalikuvernöörin toimenpiteet sekä toisaalta perustuslaillisten tiukentunut vastarinta-asenne johtivat avoimeen kriisiin ennen kaikkea Turun hovioikeudessa syntyneessä

³ Tätä osoitti mm. perustuslaillisten kokouksessaan tekemä ”boikottipäätös” myöntäväisyssuunnan sanomalehtiä vastaan, joka päätös aiheutti runsaasti kiistaa. Ks. *Reuter* I s. 370—384.

⁴ [*Georg Fraser*] Suomen kansalaiskatekismus esitettynä kysymyksissä ja vastauksissa. (E 517) [*Rafael Lindqvist*] Förstörelseverkets handtlangare. (E 1033).

⁵ Johanssonin pvk. 14. 1., 12. 2., 24. 3. ja 18. 5. 1903, YA, HYK. Johanssonin vastaisten toimien äärimmäisenä ilmauksena oli eräs lavastettu kenraalikuvernöörin kiertokirje, jossa hänet kuvattiin Bobrikovin salaiseksi avustajaksi. Antaessaan luottamuksellisia toimintaohjeita ”uskollisille alamaisilleen” kuvernööreille kenraalikuvernööri totesi kirjelmän mukaan mm., että kuvernöörit saattoivat papiston suhteen olla huoleti, koska arvoisa arkkipiispa, jolla oli ihmeteltävän suuret ansiot tässä asiassa, oli luvannut pitää huolen papeista ja lukkareista. Osamatta epäillä kirjeen alkuperää Fria ord (3. 10. 1903) ja Vapaat Lehtiset (8. 10. 1903) julkaisivat sen. ”Kagaalin” toimesta kirjettä alettiin myös monistaa ja lähettää asiamiehille. (Bobrikoffin salainen kirje N. N. läänin Kuvernöörille E 747) Kun kirjeen aitous herätti epäilyjä, sen levittäminen keskeytettiin. Kirjeen falsifikaatin luonne selvisi vasta sortokauden jälkeen. *Reuter* II s. 6 (alaviite). *Parmanen* Taistelujen kirja II s. 264—268.

kiistassa tammi- ja helmikuussa 1903, kun suurin osa hovi-oikeuden jäsenistä kieltäytyi täyttämästä erästä laittomassa järjestyksessä syntynyttä käskyä.⁶ Käyttäen hyväksi tätä selkkausta sekä sen seurauksena syntyneitä mielenosoituksia Bobrikov alkoi jälleen vaatia valtuuksiensa laajentamista sekä vastustajiensa karkottamiseksi maasta että valtansa ulottamiseksi myös maan kunnalliselämään.⁷

Kun huhut Bobrikovin aikeista kantautuivat maahan, eräät suomalaiset yrittivät käyttää vaikutusvaltaansa estääkseen hänen pyrkimyksensä.⁸ Erikoisen aktiivisesti toimi tässä asiassa Johansson. Päiväkirjamuistiinpanojensa mukaan hän kirjoitti maaliskuun lopulla 1903 Plehwelle varoittaen häntä, ettei kenraalikuvernöörille saisi myöntää karkotusvaltaa eikä oikeutta puuttua kuntien hallintoon. Toivoen Bobrikovin siirtämistä pois Suomesta Johansson lausui niin ikään käsityksensä, ettei rauha palannut, niin kauan kuin Bobrikov oli maassa.⁹

Kun Johansson muutamia päiviä myöhemmin matkusti papiston rankaisemiskysymyksen vuoksi Pietariin, hän puuttui myös kenraalikuvernöörin valtuuksien lisäämistä koskevaan kysymykseen. Sen lisäksi, että Johansson ilmeisesti keskusteli tästä asiasta henkilökohtaisesti sekä Plehwen että Oerströmin kanssa, hän ministerivaltiosihteerin välityksellä hallitsijalle jättämässään kirjelmässä huomautti, että karkotusoikeuden myöntäminen kenraalikuvernöörille olisi

⁶ Turun hovioikeutta koskevasta kiistasta ks. *Einar W. Juva* P. E. Svinhufvud I s. 200—233.

⁷ Bobrikov oli tavoitellut karkotusoikeutta jo aikaisemmin, erityisesti v. 1901 helmikuussa sattuneitten levottomuuksien jälkeen. *M. Hornborg* En tillämnad diktaturförordning år 1901, HTF 1927 s. 27—34. Myös Suomessa oli jo kauan pelätty tätä. *Reuter* II s. 115. Bobrikovin ja venäläisten käsityksistä ks. *M. Borodkin* Generalguvernör N. Bobrikoffs minne s. 37—42.

⁸ *Kivikataja* Sortovuosien tapahtumia s. 136.

⁹ Johanssonin pvk. 24. 3. 1903, YA, HYK.

omiaan entistä enemmän kiihottamaan kansaa. Niin ikään kenraalikuvernöörin valta puuttua kunnalliselämään synnyttäisi Suomessa sen käsityksen, että maan sisäistä hallintoa ei haluttukaan säilyttää.¹⁰

Arkipiispa Johanssonin sen enempää kuin toistenkaan suomalaisten vetoamukset eivät johtaneet tuloksiin.¹¹ Viitaten siihen ”julkeaan vastustukseen”, joka oli asettunut estämään niitten lakien täytäntöönpanoa, joitten tarkoituksena oli ollut Suomen lähempi liittäminen keisarikuntaan, hallitsija vahvisti 2. 4. 1903 väliaikaisen asetuksen toimenpiteistä ”valtiollisen järjestyksen ja yleisen rauhan säilyttämiseksi Suomessa”. Tämän ns. diktatuuriasetuksen mukaan kenraalikuvernööri sai kolmen vuoden ajaksi toivomansa oikeudet estää yleiset ja yksityiset kokoukset, hajottaa yksityiset yhdistykset sekä kieltää valtiolliselle järjestykselle ja yleiselle rauhalle vahingolliseksi katsomiaan henkilöitä oleskelemasta maassa. Kenraalikuvernöörin ja kuvernöörin valtaa laajennettiin myös sikäli, että kunnalliset viranomaiset joutuivat heidän silmälläpitonsa alaisiksi.¹²

Bobrikovin saaman karkotusvallan varjossa perustuslailisten asema oli käymässä epätoivoiseksi, vaikka ”kagaali” estääkseen mielialojen masentumisen kiiruhti kohta asetuksen tultua julki selittämään, että kenraalikuvernöörin saama valta oli vain todistuksena hallituksen heikkoudesta eikä tulisi vaikuttamaan vastarinnan asemaan.¹³ Asetuksen lamaanuttavaa vaikutusta oli omiaan tehostamaan se, että tuskin

¹⁰ Johanssonin pvk. 28. 3. 1903, YA, HYK.

¹¹ Johansson ei itsekään näytä olleen kovin toiveikas matkansa tuloksiin nähden. Niinpä hän mainitsee päiväkirjassaan (28. 3. 1903), että keisari oli närkästynyt, leskikeisarinna väsynyt ja vapaamieliset suuttuneet suomalaisiin. Passivinen vastarinta oli hänen mielestään koonnut yhä enemmän valtaa Bobrikovin käsiin.

¹² Suomen asetuskokoelma 1903 n:o 19 as. 35 ja 36.

¹³ [J. N. Reuter] Kansalaiset! Kuten jokainen on sanomalehdistä luenut. (E 976)

viikko oli ehtinyt kulua sen julkaisemisesta, kun jo ensimmäiset kuusi ”yleiselle rauhalle vahingolliseksi katsottua henkilöä” saivat karkotuskäskyn nojalla jättää kotimaansa.¹⁴

Mutta myös myöntyväisyysuunnan ja kirkon johdon piirissä diktatuuriasetus koettiin iskuna, joka löi pirstaleiksi näiden elättämät toiveet yhteisymmärryksen löytämisestä korkeimman hallitusvallan kanssa. Niinpä hovioikeuden presidentti H. Borenius, joka yhdessä Johanssonin ja Danielsonin kanssa oli osallistunut yleisvaltakunnallisen lainsäädännön rajoittamista valmisteleavan senaatin valiokunnan työs-kentelyyn¹⁵, lausui kohta diktatuuriasetuksen ilmestymisen jälkeen Johanssonille epäilyksensä, olisiko pitkiin aikoihin mitään tehtävissä järjestyneitten olojen edistämiseksi. Hän, kuten ei kirjeestä päätellen Johanssonkaan, ei voinut käsittää, oliko mahdollista ajatella laittomien lakien rajoittamista enää sen jälkeen, kun rajoittamaton valta oli annettu yhdelle miehelle. Boreniuksen mielestä työ helmikuun manifestin rajoittamiseksi oli turhaa, kunnes rajuilma oli ainakin jossain määrin tyyntynyt ja voitiin olettaa, että tietyt perusteet *modus vivendi*n saavuttamiseksi olivat olemassa.¹⁶

Uskollisena pyrkimyksilleen Johansson yritti vielä diktatuuriasetuksen julkitulon jälkeenkin käyttää arvovaltaansa estääkseen sen jatkuvan soveltamisen. Tässä tarkoituksessa hän kävi toukokuun lopussa Bobrikovin puheilla kehottaen tätä lopettamaan karkotukset.¹⁷ Tämäkään vetoamus ei tuottanut tuloksia.

¹⁴ *Reuter "Kagalen"* II s. 119.

¹⁵ Senaatti oli syksyllä 1902 saanut tehtäväkseen laatia ehdotuksen siitä, mihin kysymyksiä ns. yleisvaltakunnallinen lainsäädäntö olisi ulotettava. Senaatti asetti asiaa valmistelemaan komitean, johon kuuluivat Danielson, Johansson ja Borenius sekä senaattorit Åkerman ja Gummerus. *Tuominen* Helmikuun manifesti s. 58—59.

¹⁶ Borenius Johanssonille 10. 5. 1903, GJ, SJ.

¹⁷ Johanssonin pvk. 10. 6. 1903, YA, HYK.

b. Rosendalin ja Wallinin karkotus

Entistä laajemmat valtuudet saanut kenraalikuvernööri ei jättänyt kirkkoa ja papistoakaan tyystin koskemattomaksi siitä huolimatta, että piispat olivat määrätietoisesti pyrkineet pitämään kirkon poliittisen kiistan ulkopuolella. Niinpä kenraalikuvernööri aikoi ulottaa valvontaoikeutensa mm. syksyllä 1903 pidettävään kirkolliskokoukseen¹ ja suostui perääntymään tästä vaatimuksestaan vasta sen jälkeen, kun Johansson uhkasi, ettei hän kutsuisi kokousta lainkaan koolle, ellei se saisi työskennellä ilman valvontaa.² Vakavamman muistutuksen kenraalikuvernöörin diktaattorin oikeuksista kirkko sai kuitenkin heinä- ja elokuussa 1903, kun Tampereen kansalaisadressin toimeenpanoon osallistuneet, heränneiden maallikkojohtajana tunnettu rehtori Mauno Rosendal sekä kohta hänen jälkeensä Oulun tuomiorovasti Waldemar Wallin, saivat karkotuskäskyn.

Rosendalin karkotus ei ollut varsinaisesti yllätys. Paitsi Tampereen kansalaisadressiin liittyvän toimintansa vuoksi hän oli joutunut kenraalikuvernöörin epäilysten kohteeksi erityisesti siitä syystä, että hän oli toiminut puheenjohtajana perustuslaillisten suuressa kansalaiskokouksessa Helsingissä syksyllä 1902.³ Viimeksi mainitusta syystä hän oli jo helmikuussa 1903 saanut kehotuksen pyytää eroa opettajan tehtävästä. Kun Rosendal kieltäytyi tästä vedoten siihen, että kehoitus oli ilmeisessä ristiriidassa Suomen lakien kanssa, hänet toukokuussa 1903 erotettiin toimestaan hallinnollista tietä. Kolme kuukautta myöhemmin hän sai vastaanottaa karkotuskäskyn.⁴

¹ Ks. Kirkollistoimituskunnan kirjeet Turun tkille 3. 7. ja 31. 7. 1903, Turun tklin keisarillisia kirjeitä 1903—05 s. 122, 127. Johansson Koskimiehelle 23. 7. ja 4. 8. 1903, JRK, SKS. Koskimies Johanssonille 31. 7. 1903, JRK, SKS.

² Johanssonin pvk. 6. 8. 1903, YA, HYK.

³ KKK Os. I jaosto I 18/1903 s. 79—80.

⁴ KKK Os. I jaosto I 3/1903. *Oravala* Mauno Rosendal s. 137—140.

Jos Rosendalin maasta häätöä voitiin vallitsevissa olosuhteissa pitää ennakolta odotettuna, sitä yllättävämpi oli tuomiorovasti Wallinin karkotus. Siitä huolimatta, että Wallin oli Rosendalin rinnalla osallistunut aktiivisesti Tampereen kansalaisadressin toimeenpanoon ja viivytännyt talvella 1903 asevelvollisten luetteloiden antamista, hän ei kuulunut Rosendalin tavoin "kagaalin" toimiviin avustajiin eikä edes kotipaikkakuntansa johtaviin vastarintamiehiin.⁵ Ilmeisesti hänen nimensä esiintyminen Rosendalin rinnalla kansalaisadressin yhteydessä riitti kenraalikuvernöörin mielestä osoittamaan, että myös Wallin kuului Pohjois-Suomen vastarintaliikkeen johtajiin, kuten häntä koskevassa kenraalikuvernöörin kanslian raportissa on todettu.⁶

Kahden tunnetun hengenmiehen karkottaminen herätti kirkollisissa piireissä puoluekannasta riippumatta sekä osaaottavaa sääliä että katkeruutta vallanpitäjiä kohtaan. Mm. piispa Koskimies, joka useaan otteeseen oli paheksunut mainittujen tuttavien toimintaa, osoitti nyt suurta ymmärtämystä heitä kohtaan. Jo Rosendalin karkotuksen jälkeen hän kertoi kirjeessään arkkipiispalle, että karkotus oli herättänyt sikäläisissä uskonnollisissa piireissä paljon katkeruutta, mikä ei ollut onneksi niille, joista karkotustoimet olivat lähtöisin.⁷ Tuomiorovastinsa karkotuskäskystä kuultuaan hän taas kirjoitti tälle piispantarkastusmatkaltaan osaaottavasti: "Ajattelen joka hetki sinun kohtaloasi. Mitä asiassa voisi tehdä, en osaa sanoa."⁸

Myös Malmivaara kiiruhti kohta Rosendalin erottamis päätöksen jälkeen vakuuttamaan poliittisesti eri leiriin kuuluvalla uskonveljelleen ystäväyytensä jatkumista sekä torju-

⁵ Piispa Koskimies, joka paheksui sangen voimakkaasti tuomiorovastinsa vastarintatoimia, tiesi kuitenkin jo vuoden 1902 lopulla kertoa, että Wallinia pidettiin sikäläisten perustuslaillisten keskuudessa vain "toisen rivin miehenä". Koskimiehen pvk. 11. 12. 1902, JRK, SKS.

⁶ KKK Os. I jaosto I 3/1903.

⁷ Koskimies Johanssonille 21. 7. 1903, JRK, SKS.

⁸ Koskimies Wallinille 13. 8. 1903, JRK, SKS.

maan perättöminä huhut, joiden mukaan heränneet olisivat aikoneet hänet sulkea joukostaan.⁹ Voimakkaimpina sisäinen kuohunta ilmeni kuitenkin niissä laajoissa heränneitten myötätunnonosoituksissa, joiden kohteeksi Rosendal joutui matkalla kotimaasta¹⁰, sekä niissä kirjeissä, joita hänen perustuslailliset ystävänsä hänelle lähettivät.¹¹

Vaikka myös myöntöväisyyspapit pitivät karkotettujen rangaistusta liian kovana¹², heidän mielestään nämä olivat kuitenkin toisaalta itse osasyllisiä kohtaloonsa. Niinpä Koskimies surkutellessaan Johanssonille Wallinin osaa totesi samalla, että näin kävi, kun pappi alkoi imarrella ja palvella yleistä mielipidettä.¹³ Uskonnollisen peruskäsityksensä mukaisesti Johansson katsoi puolestaan karkotettujen kohdalla toteutuneen Raamatun sanan: "Jotka miekkaan tarttuvat, kaatuvat myös siihen."¹⁴

Myös Malmivaara, samalla kun hän vakuutti ystävyytensä Rosendalille, ilmaisi toisaalta kriittisen kantansa tämän poliittisesta toiminnasta ja lausui, ettei Herra ollut tarkoittanut häntä (Rosendalia) maailman valtakunnan pystyssä pitäjäksi. Hänen mielestään heränneiden, jotka etsivät isänmaata ylhäältä, ei sopinut kiinnittää sydäntään liiaksi tähän ajalliseen isänmaahan, joka kuitenkin kerran otettaisiin heiltä pois.¹⁵

Peläten Rosendalin karkotuksen kiihottavaa vaikutusta Malmivaara katsoi tarpeelliseksi varoittaa heränneitä myös julkisesti puuttumisesta valtiolliseen kiistaan. Hengellisessä Kuukauslehdessä samoihin aikoihin julkaisemassaan kirjoituksessa hän evankeliumin verorahakertomuksen valossa tähdensi, miten sille, jolla valta oli, oli Herran tähden oltava

⁹ Malmivaara Rosendalille 9. 6. 1903, MR, VA.

¹⁰ *Oravala* s. 151—152. *Kares* Heränneen kansan vaellus III s. 290—291.

¹¹ Ks. Juhani Aho Rosendalille 14. 6. ja 4. 7. 1903, JA, SKS.

¹² Koskimies Johanssonille 21. 7. 1903, JRK, SKS.

¹³ Koskimies Johanssonille 14. 8. 1903, JRK, SKS.

¹⁴ Johansson Koskimiehelle 23. 8. 1903, JRK, SKS.

¹⁵ Malmivaara Rosendalille 9. 6. 1903, MR, VA.

alamainen. Malmivaara korosti, että Herra ei tätä sanoessaan erotellut, oliko valta oikein vai väärin käytettyä. Kenelle vero kuului, sille se oli annettava.¹⁶

Toisaalta kirkon johtomiehet näkivät ilmeisesti varsinkin Wallinin karkottamisessa kirkkopoliittisesti vaarallisen ennakkotapauksen valtiovallan puuttumisesta kirkon asioihin, mitä seikkaa he olivat läpi sortokauden pelänneet. Yhdenkin kirkonmiehen karkottaminen samalla hetkellä, jolloin kenraalikuvernööri oli vaatinut erityistoimenpiteitä järjestyksen ylläpitämiseksi kirkolliskokouksessa, merkitsi vaaraa, että hallitusvalta sopivan tilaisuuden tullen ulottaisi valtansa yleensä kirkon sisäiseen toimintaan.

Nähtävästi tästä syystä Koskimies ja Johansson pyrkivät kaikin keinoin vapauttamaan Wallinin maanpakolaisuudesta.¹⁷ Jo elokuun lopulla Johansson teki Koskimiehen kehoituksesta vakavan yrityksen saadakseen hänen karkotusmääräyksensä peruutetuksi, siinä kuitenkin onnistumatta.¹⁸ Kun myös Wallin itse kohta karkotuskäskyn saatuaan oli valmis anomaan hallitsijalta armahdusta¹⁹, mainitut piispat tukivat häntä kaikin tavoin tässä. Niinpä Koskimies antoi hänelle yksityiskohtaiset ohjeet armahdusanomuksen laatimisesta²⁰ sekä yritti järjestää asian niin, että Wallin

¹⁶ W. M[almivaara] Jumalan valtakunta ja maailman valtakunta, HK 1903 s. 163—164.

¹⁷ Vaikka Koskimies esitti Johanssonille toivomuksen, että myös Rosendalin karkotus yritettäisiin saada peruutetuksi (Koskimies Johanssonille 21. 7. 1903, JRK, SKS), piispojen toiminta kohdistui ensisijaisesti Wallinin vapauttamiseen. Paitsi Wallinin vähäisempi osuus vastarintatoiminnassa vaikutti tähän ilmeisesti myös se, että piispat katsoivat Wallinin vapauttamisen kirkkopoliittisista syistä huomattavasti tärkeämmäksi, koska hän oli pappi.

¹⁸ Johanssonin Koskimiehelle antaman selostuksen mukaan Wallinia ei voitu pelastaa, koska hän tuomiorovastina oli osallistunut Tampereen kansalaisadressia tuovaan lähetystöön ja oli muutoinkin ”puhunut varomattomia”. Johansson Koskimiehelle 23. 8. 1903, JRK, SKS.

¹⁹ Koskimies Johanssonille 14. 8. 1903, JRK, SKS.

²⁰ Koskimies pastori Grönholmille 10. 9. 1903, JRK, SKS. Äärimmäistä varovaisuutta osoittaen Koskimies ja Johansson lähettivät kirjeensä

voisi saada entisen virkansa takaisin maanpaosta palattuaan.²¹

Piispojen toiveet johtivatkin Wallinin osalta tulokseen. Jo syyskuun lopulla hän lähetti armahdusanomuksensa hallitsijalle perustellen sitä sillä, ettei hän ollut enää pitkiin aikoihin ottanut osaa poliittiseen toimintaan.²² Myöhemmin esittämänsä erillisen anomuksen nojalla hän sai myös entisen virkansa takaisin.²³

Näyttää ilmeisen selvältä, että johtavat kirkonmiehet — erityisesti Johansson — pyrkivät Bobrikovin diktatuurikautena entistä määrätietoisemmin noudattamaan jo sortokautta edeltäneessä vaiheessa hahmottelemaansa kirkon sisäisen riippumattomuuden ohjelmaa. Samalla kun he tämän ohjelman mukaisesti vaativat papistoa pysymään ehdottomasti sivussa valtiollisesta kiistasta, he toisaalta vartioivat äärimmäisen tarkasti, ettei pelätty kenraalikuvernööri pääsisi puuttumaan mihinkään, mikä koski nimenomaisesti kirkkoa ja sen edustamaa ”ikuista järjestystä”.

Paitsi jo mainituissa kysymyksissä Johansson sovelsi tätä peruskäsitystään myös parissa muussa tapauksessa. Kun Bobrikov aikoi syksyllä 1903 rangaista kutsunnasta jääneitä nuorukaisia kieltämällä heiltä pääsyn avioliittoon ja velvoitti

maanpaossa olevalle Wallinille, joka oleskeli Haaparannassa, välikäsien kautta. Välittäjänä toimi pastori Grönholm Alatorniolta. Ks. Johansson Koskimiehelle 23. 8. 1903, JRK, SKS.

²¹ Koskimies Johanssonille 21. 9. 1903 ja Genetzille 2. 11. 1903, JRK, SKS.

²² Tal.os. AD $\frac{1656}{396}$ 1903.

²³ Tal.os. AD $\frac{2119}{403}$ 1903. Tal.os. ptk. 10. 12. 1903. Myös toinen karkotetuista, toimittaja Pekka Brofeldt saatuaan Tukholmassa vapaakirkollisten piirissä herätyksen sanoutui irti vastarinnasta ja lähetti armahdusanomuksen senaattiin sekä esitti mm. arkkipiispalle anteeksipyyntönsä. Nähtävästi Rosendalin vaikutuksesta hän kuitenkin peruutti armahdusanomuksensa. Ks. Brofeldt Lennart Gripenbergille 20. 10. 1903, MR, VA. Brofeldt Johanssonille 24. 9. 1903, GJ. SJ. Rosendal Juhani Aholle 26. 11. ja 13. 12. 1903, JA, VA.

papiston ottamaan vastaan valan sotapalvelukseen astuvilta nuorukaisilta kutsuntatilaisuuksissa, asettui Johansson vastustamaan näitä hankkeita. Edellistä asiaa koskevan määräyksen hän vaati peruutettavaksi vedoten siihen, että aviokuulutuskielto soti jumalallista maailmanjärjestystä vastaan.²⁴ Jälkimmäinen määräys taas loukkasi hänen mielestään sekä papiston että kansan uskonnollisia käsityksiä sen lisäksi, että sen asettama velvoitus ei ollut aikaisemminkaan kuulunut papistolle.²⁵

Samassa määrin kuin kirkon johdon noudattama ohjelma tarjosi kirkolle suojaa kenraalikuvernöörin hankkeita vastaan, sen toimintaperiaatteet herättivät närkästystä vastarintapiireissä. Niinpä Vapaat Lehtiset leimasi kirkonmiesten karkotetuille esittämät suostuttelut siveelliseksi turmelukseksi ja sen kiusaaajan työksi, joka oli kerran houkutellut Jeesusta luopumaan totuudesta. Lehden mielestä kirkko oli arkki-piispan johtamana luisunut siveellisen rappion tielle, jolla määräsivät vain henkilökohtaiset edut.²⁶

Myös kirkon johdon ja perustuslaillisten pappien keskinäiset suhteet kärjistyivät entisestään. Eräs perustuslaillisista papeista lausui jo talvella 1903 kirjeessään Johanssonille, ettei papiston enemmistö tahtonut olla missään tekemis-

²⁴ Tähän Johanssonin vaatimukseen vaikuttivat ilmeisesti osaltaan perustuslaillisten syksyllä 1903 kirkolliskokouksessa esittämät paheksumislausunnot aviokuulutuskieltoa koskevassa asiassa. Ks. *Rein Lefnadsminnen* s. 436. Pormestari Luoma Rosendalille syksyllä 1903, MR, VA.

²⁵ Johanssonin kertoman mukaan Bobrikov suostui vasta kiivaan keskustelun jälkeen luopumaan valan ottamista ja aviokuulutuskieltoa koskevista vaatimuksista vuoden 1902 kutsunnoista poisjääneitten nuorukaisten osalta. Johansson Koskimiehelle 8. 11. 1903, JRK, SKS. Johanssonin pvk. 8. 11. 1903, YA, HYK. *Johansson Några hägkomster* s. 97.

²⁶ Otsikkona "Siveellistä turmelusta" Vapaat Lehtiset kertoi, miten asessori Lönnrot oli käynyt esittämässä Rosendalille rovasti Aulinin ja piispa Koskimiehen terveiset, että jos hän luopuisi valtiollisesta kannastaan, he yrittäisivät tehdä kaikkensa hänen pelastamiseksi maanpaosta. Vapaita Lehtisiä 2. 9. 1903.

sä hänen kanssaan.²⁷ Arkkipiispan ja perustuslaillisten välinen jännitys ilmeni selvänä myös syksyllä 1903 pidetyssä kirkolliskokouksessa. Eräät jyrkimmistä perustuslaillisista, kuten G. G. Rosenqvist, kieltäytyivät saapumasta arkkipiispan päivällisille. Niin ikään Th. Rein kieltäytyi pitämästä kokouksen puolesta puhetta arkkipiispalle ja Juuso Hedberg kirkolliskokouksen kanslialle.²⁸

2. VÄKIVALTAINEN VASTARINTA

a. Aktivismin synty ja Bobrikovin murha

Sortopolitiikan yleinen kiristyminen karkotuksineen johti auttamattomasti passiivisen vastarinnan otteen heikkenemiseen. Tämä ilmeni selvästi mm. asevelvollisuuskutsuntojen tuloksissa. Kun vuonna 1902 kutsunnasta jääneiden nuorukaisten lukumäärä oli noin 58 %, vastaava määrä oli seuraavana vuonna vain 32 % sekä keväällä 1904 enää ainoastaan 22 %.¹ Karkotusten vuoksi ”kagaali” menetti niin ikään osan keskeisistä johtomiehistään siitä huolimatta, että kenraalikuvernöörin ”kagaalia” vastaan suuntaamat

²⁷ Johanssonin päiväkirjan mukaan kirjoittaja oli pastori Korhonen. Johanssonin pvk. 2. 2. 1903, YA, HYK.

²⁸ Tunnelma arkkipiispan päivällisillä oli sangen kireä, ja osa vieraista poistui välittömästi aterian jälkeen. (Koskimiehen pvk. 3. 9. ja 23. 9. 1903, JRK, SKS. Luoma Rosendalille syksyllä 1903, MR, VA) Johansson käytti tilaisuutta puolustautuakseen päivällispuheessaan. Omien muistiinpanojensa mukaan hän lausui tällöin mm.: ”Olen valmis uhraamaan itseni isänmaan ja kirkon eteen, mutta uskollisuutta Herralle en uhraa. Olen tehnyt ja olen tekevä, minkä voin, mutta velvollisuuden tunto on siinä määräämässä.” Johanssonin pvk. 25. 9. 1903, YA, HYK.

¹ Ks. *Reuter "Kagalen"* I s. 237; II s. 82. *Einar W. Juva* Laiton asevelvollisuuslaki s. 67, 72.

iskut osoittautuivat useissa tapauksissa sangen epätar-koiksi.²

Passiivisen vastarinnan osoittautuessa tehottomaksi hallitusvallan murskaavien toimien edessä sen äärimmäisyys-suunnan piirissä alkoi herätä epäilyä pelkän passiivisen vas-tarinnan mahdollisuuksista. Ensimmäiset tähän viittaavat oireet ilmenivät jo syksyllä 1903 Tukholmassa pidetyn kar-kotettujen kokouksen, ns. Tukholman valtiopäivien³, yhtey-dessä. Sen jälkikokouksessa eräät nuoret vastarintamiehet tyytymättöminä enemmistön ankarasti lakeihin perustuvaan vastarintaohjelmaan selittivät, että oli välttämätöntä ryh-tyä valmistamaan kansan mielialoja myös aktiiviseen vasta-rintatoimintaan.⁴

Jälkikokouksen päätösten hengessä maisteri Arvid Mörne julkaisikin jo lokakuun puolivälissä 1903 *Veckans Nyheter*issä kirjoituksen ”Det passiva motståndet och rätten till nödvärn”, jossa hän esitti ensimmäisenä julkisuudessa vaatimuksen passiivisen vastarinnan tehostamisesta aktiivi-sin toimenpitein. Hänen kirjoituksensa mukaan passiivista vastarintaa tuli kyllä jatkaa. Mutta siihen saakka käytetyt keinot eivät riittäneet. Yksinomaan käytettynä passiivinen vastarinta johti hänen mielestään tappioon toisensa jälkeen ja lamautti kansan taisteluhengen. Siksi oli tehtävä myös

² Esim. Wallinin karkotus oli ilmeinen harhaisku, joka perustui ken-raalikuvernöörin kanslian hataraksi osoittautuneeseen ”kirjanpitoon”. Toisaalta karkotusten kohdistuminen myös toisen luokan vastarinta-miehiin oli sangen tehokas yleistä pelkoa synnyttävänä tekijänä. Kar-koituksista yleensä ks. *Reuter* II s. 119—122, 134—136.

³ ”Tukholman valtiopäivistä” ks. *Reuter* II s. 136—154.

⁴ Tähän nuorten joukkoon kuuluivat: K. Zilliacus, V. Furuhjelm, O. Åkesson, H. Biaudet, A. Fabritius, R. Wolff, W. Hagelstam, A. Mörne, O. E. Boms, A. Hallonblad, O. Procopé ja H. Gummerus. Myös Rosen-dal oli varsin lähellä tätä ryhmää kuulumatta kuitenkaan siihen. *Alma Söderhjelm* *Det aktiva motståndspartiet* s. 34—35. *Herman Gum-merus* *Aktiivisilta taisteluvuosilta* s. 67—68. *P. O. Barck* *Arvid Mörne och sekelskiftets Finland* s. 336.

vastarintaa, joka näkyi, kuului ja tuntui, vastarintaa, joka herätti vihollisessa myös pelkoa.⁵

Samanaikaisesti kun nuoret vastarintamiehet jatkoivat kirjallista mielialan muokkausta, he ryhtyivät myös käytännössä toteuttamaan aktiivisen vastarinnan ohjelmaa. Talven 1903-04 kuluessa he⁶ sekä myöhemmin myös työväenliikkeen ja ylioppilaiden keskuudessa syntyneet aktivistiryhmät⁷ suorittivat joukon murhayrityksiä eräitä maanpettureiksi katsomiaan henkilöitä vastaan ja suuntasivat sittemmin toimintansa itsensä kenraalikuvernöörin raivaamiseksi tieltä. Aktivistien kokemattomuudesta sekä tiukasta poliisivalvonnasta johtui, että viimeksi mainitut yritykset jäivät kuitenkin pelkiksi aikomuksiksi.⁸

Siinä, missä aikaisemmat yrittäjät eivät onnistuneet, onnistui nuori senaatin virkamies Eugen Schauman. Kesäkuun 16. päivänä 1904 hän ampui senaatintalon portaikossa istuntoon matkalla olleen Bobrikovin sekä heti itsensä.⁹

Schaumanin teko poikkesi sekä periaatteessa että käytännössä toisten aktivistien toimintatavoista. Kun viimeksimainitut pitivät oman henkensä uhraamista taistelussa väkivallantekijöitä vastaan tarpeettomana, koska he mielestään toimivat vain kansan tuomion toimeenpanijoina¹⁰, Schauman yrittämättä käyttää hyväkseen itsensä pelastamisen mahdollisuutta oli valmis tekonsa sovittamiseksi antamaan myös oman henkensä.

Schaumanin teon luonne sekä Bobrikovin persoonaa koh-

⁵ Veckans Nyheter 15. 10. 1903. *Arvid Mörne Från unga år* s. 42—45. *Matti Lauerma* Aktivismi s. 137—138.

⁶ Tähän ryhmään kuuluivat lähinnä A. Mörne, H. Gummerus, G. Biaudet, J. W. Nylander sekä myöhemmin L. Hohenthal ja Alb. Collan.

⁷ Ks. *Parmanen* Taistelujen kirja II s. 634—635, 664—667.

⁸ Aktivistien toiminnasta talvella 1903—04 ks. *Gummerus* s. 70—89. *Parmanen* II s. 626—652.

⁹ Myös Schauman oli ollut yhteydessä nuorten aktivistien kanssa kuumatta kuitenkaan heihin. Tekonsa hän suoritti täysin yksityisesti. *Lennart Hohenthal* "Mina relationer till Eugen Schauman." *Gummerus* s. 92—94. *Parmanen* II s. 746—752.

¹⁰ *Gummerus* s. 95—96.

taan tunnettu syvä vastenmielisyyys vaikuttivat siihen, että paitsi aktivistit, jotka luonnollisestikin hyväksyivät Schaumanin teon varauksettomasti, myös perustuslailliset ja monet myöntyväisyyshennot olivat valmiit varsin pitkälle ymmärtämään sitä.¹¹ Tämä koski myös eräitä perustuslaillisia kirkollisia piirejä. Niinpä *Olavi Kares* kertoo Keski-Pohjanmaan "körttiläisten" keskuudessa pelätyn sortajan kaatumisen herättäneen "riemastusta" sekä Matti Pesosen tiedottaneen Bobrikovin murhaa koskevasta "iloisesta uutisesta" ystävälehen Väinö Malmivaaralle vapautuneesti: "Kuule, Väinö, Bobrikoff on päässyt taivaaseen."¹² Fria ordin mukaan taas eräs perustuslaillinen pappi oli puheessaan ilmaissut ihailunsa Schaumanin teon johdosta sekä verrannut sitä Daavidin taisteluun Goljatia vastaan.¹³

Vaikka ilmeisesti sangen monet kokivat edellä mainittujen tavoin Bobrikovin murhan vapautuksena ja olivat valmiit sen hyväksymään, ei toisaalta varsinkaan niissä piireissä, jotka tunsivat ensisijaisesti olevansa maan asemasta vastuussa, voitu välttää kysymystä murhan moraalista ja poliittisesta oikeutuksesta. Olihan kysymyksessä maan historiassa ainutlaatuinen menettely korkeimman hallitusvallan edustajaa vastaan.

Niinpä hallituspuolueen päälehti Uusi Suometar peläten,

¹¹ *Lauerma* s. 142. Paasikivi kertoo, että osa myöntyväisyysuunnan johtomiehistä asettui murhapäivän iltana pidetyssä kokouksessa sille kannalle, että väkivallan käyttö Bobrikovin kaltaista miestä vastaan oli oikeutettua. *Paasikiven* muistelmia sortovuosilta I s. 85.

¹² *Kares* Heränteen kansan vaellus III s. 300—301.

¹³ Lehden mukaan pappi oli saarnassaan lausunut, että Schauman oli eräs suurimmista luonteista, mitä hän tunsi. Ei ollut ajateltavissa mitään suurempaa kuin se, että nuori lakimies, jolla oli elämä edessään, tuomitsi aikansa suurimman rikollisen kuolemaan ja saman lain mukaan myös itsensä. Raamatun hengen mukaan tekoa arvioidessaan hän oli tullut siihen tulokseen, että Schauman oli taistellut laittomuutta vastaan, kuten Daavid Goljatia vastaan. Fria ord 21. 8. 1904. Tuntuu varsin epätodennäköiseltä, että joku olisi saarnassaan uskaltanut esittää mainitut ajatukset.

että hallitsijan henkilökohtaiseen edustajaan kohdistettu väkivallanteko sarkisi lopullisesti korkeimman hallitusvallan ja kansan väliset suhteet sekä nostaisi venäläisten koston Suomea vastaan¹⁴, kiiruhti jo murhaa seuraavana päivänä lausumaan tapahtumasta moraalisen tuomionsa. Otsikkona "Rikos" lehti esitti kielteisen kantansa seuraavasti: "Historia ei tunne, että rikoksella ja väkivallalla saataisiin muuta kuin hävitystä aikaan. Pysyväinen perustus on niin kansojen kuin yksityistenkin elämässä laskettava toisella tavalla. Rikos on aina rikos, mitkään koetukset eivät voi sitä muuksi muuttaa. Ja yli kaiken mieletön on se, joka Suomen kansan vaikeassa asemassa luulee rikoksen ja väkivallan vievän muuhun kuin koko kansan perikatoon. Jos milloinkaan on Suomen kansan elämässä tosiasia, että joka miekkaan tarttuu, se miekkaan hukkuu."¹⁵

Myös kirkon johdon asenne poliittiseen murhaan oli luonnollisesti täysin kielteinen. Kun jo nouseminen passiiviseen vastarintaan oli sen mielestä merkinnyt Jumalan järjestyksen vastaista kapinallisuutta, avoimen väkivallan käytön täytyi olla kaksin verroin suurempi loukkaus. Samalla kun Johansson tuomitsi murhan sekä periaatteellisista syistä että sen poliittisten seurausten pelossa, hän myönsi toisaalta tapahtuneen väkivallanteon esivallan harjoittaman politiikan seuraukseksi; juuri hän oli viimeksi keväällä 1904 käynyt Bobrikovilta vaatimassa rauhan palauttamista maahan.¹⁶ Saatuaan kuulla murhasta matkallaan Tübingenissä Johansson kirjoitti päiväkirjaansa: "Hirveä on tuo teko. Välikappaleita ei enää kysytä eikä tuommoista konnan työtä kammoksuta kiihoitetussa vastustuspiirissä. Mitä seurauksia siitä lieneekään, kyllä on surullista ajatella tulevaisuutta. Mutta Venäjä on tuota saanut aikaan väkivallallaan."¹⁷

¹⁴ *Paasikivi* I s. 87.

¹⁵ US 17. 6. 1904 n:o 188.

¹⁶ Johanssonin pvk. 27. 4. 1904, YA, HYK. *Johansson Några hågkomster* s. 97.

¹⁷ Johanssonin pvk. 17. 6. 1904, YA, HYK.

Ilmeisesti Bobrikoville esittämistään monista turhista vetoomuksista närkästyneenä Johansson halusi myös pidentyä julkisista kannanotoista kenraalikuvernööriin kohdistuneen väkivallanteon johdosta. Sitä toimeikkaampia olivat sen sijaan Yrjö-Koskisen vaikutuspiiriin kuuluneet myöntöväisyyspapit Elis Bergroth ja A. O. Blomberg. Kun kotimaisen senaatin toimesta ryhdyttiin Venäjän reaktiota peläten keräämään yleistä valitteluadressia hallitsijalle¹⁸, mainitut papit esiintyivät asian innokkaina toimeenpanijoina.¹⁹

Adressiasian puolesta eräille virkaveljilleen esittämässään vetoomuksessa Bergroth kehotti heitä pappeina lausumaan nyt tuomionsa, kun murhalla oli loukattu Jumalan valtakunnan perustuslakia.²⁰ Myös Blombergin mielestä poliittinen murha oli rikos, jota vastaan kristinuskon nimesä oli pantava vastalause. Kirjeessä Bergrothille hän selitti tulleen siihen vakaumukseen, että "kagaali", joka oli ensiksi saarnannut vain boikottausta, mutta joka oli nyt ryhtynyt saarnaamaan murhaa, vei kansan ei vain siveelliseen hämmennykseen vaan myös poliittiseen perikatoon, ellei yleinen mielipide noussut sitä vastaan.²¹

Kun mainitut myöntöväisyyspapit, jotka pitivät tapahtunutta vain vastarinnan loogisena seurauksena, saattoivat esittää poliittista murhaa arvostelevan kantansa myös julkisesti, puuttuivat vallitsevissa oloissa lähes täysin mahdollisuudet vastakkaisten tai poikkeavien mielipiteiden esittämiseen. Jo tästä syystä perustuslaillinen papisto — lukuunottamatta aikaisemmin mainittua Fria ordissa ollutta kannanilmausta — joutui sivuuttamaan tapahtuman vaikenemalla. Ainoa perustuslaillista papistoa lähellä ollut henkilö, jolla tässä tilanteessa oli mahdollisuus ilmaista vapaasti kantansa,

¹⁸ Ks. *Reuter* II s. 203—205.

¹⁹ Blomberg Bergrothille 11. 8. 1904, EB, VA. Johansson Bergrothille 27. 6. 1904, EB, VA. Vapaita Lehtisiä 20. 9. 1904. *Sirenius* Elis Bergroth s. 539.

²⁰ Vapaita Lehtisiä 20. 9. 1904.

²¹ Blomberg Bergrothille 11. 8. 1904, EB, VA.

oli Mauno Rosendal, joka maasta karkotettuna oli myös hallitusvallan kostotoimien saavuttamattomissa. Kohta tapahtuman jälkeen Vapaissa Lehtisissä julkaisemassaan kirjoituksessa hän tekikin yksityiskohtaisesti tiliä kannastaan.

Poiketen oman puolueensa piirissä varsin yleisesti vallinneesta käsityksestä, jonka mukaan Schaumanin tekoa voitiin moraalisesti puolustaa kollektiivisena hätävarjelutoimena²², Rosendal pidättyi sekä teon hyväksymisestä että sen ehdotomasta tuomitsemisesta. Kohta kirjoituksensa alussa hän lausui: ”Helppo on sen, jonka arvostelua ei Jumalan sana saa ohjata, ehdottomasti päättää: Se oli jalo teko. Ja varmaa on, että moni, hyvin moni jalomielinen isänmaanystävä murhan uhrin hirmutyöt mielessään on sanonut ja on sanova niin. Ja vielä helpompi on itsekylläisen farisealaisen ja oman itsensä uhrautumiselle vieraantuneen tuomiten huutaa: Se oli rikos. Kumpakin todistusta korkeampi on historian arvostelu. Se on tästäkin teosta kerran lausuva tuomionsa ja lausuva sen maltillisempänä ja oikeampana kuin kukaan nyt, mielipiteitten kiihkoisassa ristiriidassa, voi sitä arvostella. Ja historian arvostelua korkeampi on Jumalan tuomio, jonka edessä jokainen suu tukitaan ja kaikki maailma on vikapää.”

Kuvailtuaan sen jälkeen laajasti Bobrikovin sortopolitiikkaa ja sen kansalle aiheuttamia kärsimyksiä Rosendal totesi lopuksi: ”Sen vain tahdomme sanoa: hän rakasti isänmaataan, ei isänmaanystävän tavallisella mitalla, vaan paljon, paljon enemmän. Sen edestä oli hän altis panemaan kaikkensa alttiiksi, sen alttarille uhrasi hän ei ainoastaan kaiken sen, mikä jokaisen isänmaan ystävän tulee uhrata, ei sitä vain, minkä jaloimmat saavat uhrata, vaan senkin, jota ei uhrata saa. Tuomitkoon se, joka rohkenee, me emme sitä uskalla tehdä, jos kohta meidän täytyy hänen teostaan sanoa: murha on murhaa.”²³

²² Ks. Vapaita Lehtisiä 30. 6. 1904. *Rein* Lefnadsminnen s. 439—440. *Einar W. Juva* P. E. Svinhufvud I s. 259.

²³ Vapaita Lehtisiä 30. 6. 1904. ”Ensimmäinen poliittinen murha Suomessa.” *Oravala* Mauno Rosendal s. 172—174.

Se, mikä esti Rosendalia hyväksymästä Schaumanin tekoa, oli siihen liittynyt murha ja itsemurha. Niin pitkälle kuin hän olikin valmis Bobrikovin toiminnan valossa ja henkilökohtaisesti hänen toimistaan kärsimään joutuneena ymmärtämään Schaumanin teon vaikuttimia, hän ei voinut hyväksyä itse tekoa, murhaa, koska se hänen käsityksensä mukaan soti vielä korkeampaa järjestystä, Jumalan lakia, vastaan. Näin Rosendal päätyi aktiivisesta vastarinnasta kyseen ollen samankaltaiseen epäröintiin, kuin eräät myöntöväisyyssapit — näiden joukossa hänen läheinen uskonystävänsä Malmivaara — olivat joutuneet jo passiivisen vastarinnan ollessa kysymyksessä. Kun viimeksi mainittujen mielestä Jumalan sanan kehoitus kuuliaisuuteen esivallalle velvoitti heitä tottelemaan hallitsijan käskyä sen ilmeisestä laittomuudesta huolimatta, saman sanan murhaa koskeva kielto esti Rosendalia hyväksymästä väkivaltaisen vastarinnan toimintaperiaatteita. Murhaa oli hänen mielestään pidettävä murhana, vaikka se kohdistuikin henkilöön, jonka tekoja hän ei voinut vähimmässäkään määrin hyväksyä.

Ilmeisesti Rosendalin käsitys vastasi myös niiden perustuslaillisten pappien mielipiteitä, jotka eivät vallitsevassa tilanteessa voineet julkisesti ottaa kantaa. Tähän viittaa ainakin eräiden perustuslaillisten pappien myöhempi asennoituminen.²⁴

Myös "kagaali" yhtyi osittain Rosendalin käsityksiin siinä lentolehtisessään, jota se levitti kansan keskuuteen senaatin ja myöntöväisyyssuunnan paheksumislausuntojen vastapainoksi.²⁵ Vaikka se asettui Rosendalia huomattavasti määrätietoisemmin puolustamaan Schaumanin tekoa hänen vaikuttimiensa pohjalta ja selitti hänen toimintansa kansalliseksi hätävarjelukseksi, se halusi toisaalta Rosendaliin liittyen tähdentää, että viidennen käskyn laki oli edelleen jokaista kansalaista velvoittava.²⁶

²⁴ Pps. ptk. 1904—05 s. 482—486.

²⁵ *Reuter* II s. 205.

²⁶ [V. Peltonen] Kenraalikuvernööri Bobrikoffin kuolema. (E 985)

b. *Prokuraattorin murha*

Voimakkaampana kuin Bobrikovin murhan yhteydessä kysymys poliittisen väkivallan oikeutuksesta heräsi seitsemän kuukautta myöhemmin, kun vaikutusvaltaisessa asemassa oleva suomalainen mies, senaatin prokuraattori J. M. E. Johnsson (Soisalon-Soininen) joutui aktivistisen terroriteon kohteeksi.

Siitä huolimatta, että poliittinen tilanne oli keväällä 1904 alkaneen Venäjän-Japanin sodan sekä kenraalikuvernöörin vaihdoksen vuoksi jossain määrin helpottunut, aktivistit jatkoivat sekä kotimaassa että ulkomailla aloittamaansa toimintaa. Syksyllä 1904 he järjestäytyivät omaksi puolueeksi nimellä Suomen Aktiivinen Vastustuspuolue sekä julistivat ohjelmassaan poliittisen väkivallan oikeutta taistelussa "itsevaltiutta, hirmuvaltaa ja sen käytyreitä vastaan."¹ Kotimaassa aktivistit kohdistivat toimintansa ensisijaisesti senaatin prokuraattoria vastaan, jonka he katsoivat maan ylimpänä lainvalvojana erityisesti syyllistyneen maanpetturuuteen myötävaikuttaessaan lukuisten lainvastaisten asetusten toimeenpanoon. Helmikuun alussa 1905 aktivistien suunnitellut toteutuivat, kun hieroja Lennart Hohenthalin onnistui venäläisen upseerin virkapukuun pukeutuneena tunkeutua prokuraattorin asuntoon ja murhata hänet.²

Terroriteon kohdistuminen vanhasuomalaisen puolueen mieheen, jonka myöntyväisyyksimielliset katsoivat vaikealla virkapaikallaan tehneen maansa pelastamiseksi kaiken, mitä tehtävissä oli, aiheutti kiivaan reaktion myöntyväisyysuunnan taholta. Se tuomitsi, kuten jo seuraavan päivän Uusi Suometar, tapahtuman "kamalana salamurhana" ja "inhottavana rikoksena", jonka oli aiheuttanut se vuosikausia kes-

¹ *Herman Gummerus* Konni Zilliacus s. 164—167. *Söderhjelm* Det aktiva motståndspartiet 43—45. *Lauerma* Aktivismi s. 143—144.

² Prokuraattoriin kohdistetuista syytöksistä ja hänen murhastaan ks. *Parmanen* Taistelujen kirja III s. 487—492.

tänyt hillitön kiihotus, mitä sekä salaisesti että julkisesti oli hallitusta vastaan harjoitettu.³

Myös perustuslailliset kiiruhtivat välittömästi sanoutumaan irti omaan maanmieheen kohdistuneesta murhateosta selittäen, ettei valtiollistakaan murhaa saanut sulkea viiden kaskyn lain ulkopuolelle. Mutta heidän mielestään tapahtuneen rikoksen syynä ei ollut kiihotus, kuten Uusi Suometar oli selittänyt, vaan se, että kotimainen hallitus ja lain korkein valvoja olivat tukeneet Bobrikovin häikäilemätöntä politiikkaa valituksista välittämättä. Laittomuus oli synnyttänyt laittomuuden.⁴

Valtiopäiville kokoontuneen papiston kannanotot noudattivat mainittuja peruskatsomuksia. Murhapäivän iltana vanhasuomalaisen valtiopäiväedustajain kokouksessa tehdyn päätöksen mukaisesti⁵ lääninrovasti A. G. Walle esitti jo seuraavana päivänä pappissäädyssä paheksumislausunnon, jossa hän tuomitsi teon sekä yhteiskunnallisen järjestyksen että ikuisen siveyslain vastaisena. Wallen lausuntoon, jota lääninrovasti K. A. Schroderus täydensi huomauttaen, ettei tarkoitus saanut koskaan pyhittää keinoja, yhtyivät säädyn myöntyväisyyshennot edustajat sekä eräät maltilliset perustuslailliset papit, kuten J. J. Simelius ja J. A. Maunu.⁶

Epäillen myöntyväisyyshennot paheksumislausunnon sisältävän samalla epäsuoran syytöksen itseään vastaan eräät säädyn perustuslailliset jäsenet kiiruhtivat toteamaan, että

³ US. 7. 2. 1905 n:o 31. Ks myös US 11. 2. 1905 n:o 35.

⁴ Vapaita Lehtisiä 22. 2. 1905. *Reuter "Kagalen"* s. 334—335. Eräät perustuslailliset, kuten Svinhufvud, näkivät Hohenthalin teossa vastalauseen koko vallinnutta hallintojärjestelmää vastaan ja hyväksyivät sen tämän vuoksi (*Einar W. Juva* P. E. Svinhufvud I s. 299—302). Peläten, että murha ja myöntyväisyyssuunnan sen johdosta perustuslaillisiin kohdistamat syytökset kääntäisivät yleisen mielipiteen perustuslaillista suuntaa vastaan, eräät perustuslaillisten johtomiehet lähettivät Konni Zilliacukselle vetoomuksen terroritekojen lopettamisesta. *Adolf Törn-gren* Från Finlands strid för rätt och frihet s. 80.

⁵ Koskimiehen pvk. 6. 2. 1905, JRK, SKS.

⁶ Pps. ptk. 1904—05 s. 481—482.

erityisen paheksumislausunnon esittäminen pöytäkirjaan oli tarpeetonta, koska ei voitu ajatellakaan, että joku pappissäädyn jäsenistä asettuisi puolustamaan salamurhaa. Tähän asessori Hannulan esittämään mielipiteeseen yhtyivät mm. pastori Fontell sekä professorit Rosenqvist, Donner, Runeberg ja Heikel.⁷

Vielä voimakkaammin kuin edellä mainitut korosti tätä seikkaa perustuslaillinen oikeusoppinut professori Hermanson. Kun Danielson oli perustuslaillisten toteamuksen johdosta huomauttanut, että pappissäädyn velvollisuus oli edustamansa kansan nimissä torjua kaikki epäilyksetkin siitä, että kansan enemmistö hyväksyisi murhan⁸, Hermanson lausui, että oli rikos epäilläkin, että Suomen säätyjen taholta puolustettaisiin murhaa. Hänen mielestään oli selvää, etteivät ainoastaan ne, jotka seisoivat jumalallisen totuuden pohjalla, vaan myös kaikki, jotka asettuivat lain perustukselle, hylkäsivät ehdottomasti murhatyön.⁹

Perustuslaillisten ehdoton irtisanoutuminen väkivallanteoista esti myöntyväisyyspappeja valtiopäivillä vyöryttämästä syytä poliittisesta murhasta "kagaalin" toiminnan tilille. Ainakin eräät heistä pitivät kuitenkin tätä eittämättömän selvänä. Niinpä piispa Koskimies, jonka silmissä murhan järkyttävyyttä lisäsi se, että murhaaja oli hänen alaisensa, Nivalan kirkkoherran K. E. Hohenthalin poika, kirjoitti tapahtumapäivän iltana päiväkirjaansa syyttävästi: "Saimme kuulla, että murhaaja on Lennart Hohenthal. Joko isä nyt ymmärtää, mihin kagaliseeraus vie! . . . Moraalinen vastuunalaisuus näistä teoista on kagaalien; heidän kylvönsä hedelmä."¹⁰ Kun Koskimies muutamaa päivää myöhemmin

⁷ Pps. ptk. 1904—05 s. 482—486.

⁸ Pps. ptk. 1904—05 s. 484—485. Danielson sai aiheen lausuntoonsa prof. Heikelin puheenvuorosta, jossa tämä lausui, että murhaa oli pidettävä edellisinä vuosina vallinneitten väärrien hallintoperiaatteiden aiheuttamana. Pps. ptk. 1904—05 s. 482—483.

⁹ Pps. ptk. 1904—05 s. 485—486.

¹⁰ Koskimiehen pvk. 6. 2. 1905, JRK, SKS.

joutui järjestämään kirkkoherra Hohenthalin perheelle mahdollisuuden käydä tapaamassa Lennart Hohenthalia sairaalassa, hän päiväkirjansa mukaan käytti tilaisuutta esittääkseen heille "suoran ankaran totuuden".¹¹

Saman, minkä Oulun piispa totesi päiväkirjassaan, lausui julki prokuraattorin puoluetoveri Elis Bergroth¹², joka ei kuulunut valtiopäiväpappeihin. Vartijassa julkaisemassaan laajassa ja kiivaan poleemisessa kirjoituksessa hän totesi, että moraalinen vastuu tapahtuneesta kuului ennen muuta "kagaalille". Prokuraattorin murha oli vain vastarinnan looginen seuraus. Hänen mielestään peruseroehdys oli tapahtunut jo silloin, kun ahdingon alkaessa maalliset oikeudet oli julistettu Jumalan iankaikkisten lakien vertaisiksi ja niiden puolustaminen oli rinnastettu uskontaisteluun. Jokainen, joka ei ollut yhtynyt tähän käsitykseen ja sen mukaiseen toimintaan, oli saatettu kansan vihollisena yleisen väkivallan kohteeksi. Tämä oli johtanut solvauksiin ja häväistykseen ensin Yrjö-Koskista, sitten monia muita vastaan, jotka olivat käsittäneet asian toisin. Laillisuuden nimessä oli näin alettu harjoittaa laittomuutta sekä uskonnon ja isänmaan nimissä saarnata leppymätöntä vihaa niitä vastaan, jotka eivät olleet alistuneet tämän suunnan johdettaviksi. Se verityö, jonka kohteeksi lain korkein vartija nyt oli joutunut, oli vain tämän toiminnan kypsytetty hedelmä.

Toisaalta Bergroth katsoi osan vastuusta lankeavan sen toimeettomuuden tiliin, millä toiset olivat seuranneet kansan harhaan johtamista. Varsinkin papiston olisi hänen mielestään tullut ensimmäisen murhan tapahduttua leimata murha murhana hylättäväksi sekä teroittaa Jumalan perustuslain

¹¹ Koskimiehen pvk. 8—9. 2. 1905, JRK, SKS. Perustuslaillisten valtiopäivillä esittämän kannan Koskimies tulkitsi "kierrellen vastusteleväksi". Koskimiehen pvk. 7. 2. 1905, JRK, SKS.

¹² Bergroth oli mm. edellisenä kesänä Bobrikovin murhan johdosta ollut yhteydessä prokuraatoriin. Ks. Johnsson Bergrothille 27. 6. 1904, EB, VA.

järkähtämätöntä pyhyyttä. Missä tällaista oli yritetty, siellä se oli leimattu vain poliittiseksi toiminnaksi. Ja nyt toisen verityön tapahduttua ei edes pappissääty ollut katsonut voitavansa yksimielisesti asettua paheksumaan murhaa.¹³

Bergrothin kirjoituksessa kuvastui ennen muuta se syvä katkeruus, minkä prokuraattorin murha oli synnyttänyt vanhasuomalaisten keskuudessa. Toisaalta Bergroth halusi osoittaa, että juuri ne, jotka olivat syyttäneet toisia laittomuudesta ja vaatineet laista kiinni pitämistä uskonnollisena velvollisuutena, olivat itse näin tehdessään antaneet aiheen vielä suurempiin lain rikkomuksiin, murhiin. Ajallisten arvojen korottaminen ikuisten rinnalle oli johtanut näin arvojen täydelliseen sekaannukseen.

Myös arkkipiispa yhtyi osittain sekä yksityisissä että julkisissa kannanotoissaan edellä mainittuihin käsityksiin. Niinpä hän arveli päiväkirjassaan poliittisten murhien olevan todistuksena siitä, miten kauaksi kristinuskon totuudesta oli vastarinnan tietä jouduttu.¹⁴

Prokuraattorin hautajaisissa pitämässään siunauspuheessa hän niin ikään tähdensi, että murha oli todistuksena pitkälle ehtineestä siveellisestä rappiosta ja Jumalan maailmanjärjestyksen vastaisena johti koko kansan kiroukseen, ellei se sanoutunut tällaisesta ehdottomasti irti. Se, että murha oli tapahtunut epäsäännöllisissä oloissa, ei kelpannut puolustukseksi. Johansson totesi mm.: ”Kammottava on siveellinen rappeutuminen, kun näin voi tapahtua. Jos kansa kulkee rikoksen tietä, Jumala astuu meitä vastaan ja Jumalan maailmansuunnitelma sortaa kansaa. Rikoksesta tulee vain kirous. Suomen kansa työntää kauaksi tyköään sen tahrn, jonka salamurha laskee sen päälle. Epäsäännölliset olot ovat aiheuttaneet tämän. Murha on sittenkin murha. Sitä ei voi puolustaa.”¹⁵

¹³ *Elis Bergroth* Kansan omatunto, Vartija 1905 s. 98—101.

¹⁴ Johanssonin pvk. 17. 2. 1905, YA, HYK.

¹⁵ HS 14. 2. 1905 n:o 37 ”Se puhe”.

Ikuisen maailmanjärjestyksen nimessä lausumastaan jyrkästä tuomiosta huolimatta Johansson ei kuitenkaan halunnut virkaveljiensä Bergrothin ja Koskimiehen tavoin esiintyä poliittisesti syyttävänä. Tästä häntä pidättivät paitsi siunauspuheen pitäjän arkaluonteinen asema ilmeisesti myös poliittisessa tilanteessa tapahtunut käänne sekä hänen diktatuurikautena korkeimpaan hallitusvaltaan ja kotimaiseen senaattiin omaksumansa jossain määrin aikaisempaa kriittisempi asenne.¹⁶ Niinpä hän päinvastoin kuin vanhasuomalaiseen puolueeseen läheisesti kuuluvat virkaveljensä halusi puheessaan osoittaa ymmärtämystä paitsi prokuraattorin myös niiden toimintaa kohtaan, jotka edellisinä vuosina olivat noudattaneet toisenlaista menettelytapaa. Ilmeistä sovittelunhalua osoittaen Johansson totesi puheensa lopuksi: "Ken voi sanoa, mitä ovat kärsineet kuten vainaja ne, jotka ovat katsoneet velvollisuudekseen taipua, jotta kansa pelastuisi suuremmilta vaurioilta. Ken voi sanoa, mitä ovat kärsineet ne, jotka ovat katsoneet velvollisuudekseen pysyä laissa."¹⁷

Johanssonin puheen poliittisesti sovittelevat piirteet riitivät takaamaan sen, että hänen puheensa hyväksyttiin myös perustuslaillisten keskuudessa, missä rajankäynti aktivismin kanssa oli prokuraattorin murhan johdosta tullut entistä ajankohtaisemmaksi. Henkilökohtaisten kiitosten lisäksi¹⁸ Johansson sai tunnustusta puheestaan mm. Helsingin Sanomilta, joka totesi jo seuraavana päivänä tyytyväisenä, että arkkipiispan puhe poikkesi tyystin suomettelaisesta syyt-

¹⁶ Toisin kuin aikaisemmin Johansson arveli syksyllä 1904 päiväkirjassaan: "Senaatti on tehnyt oikein ja hyvin siinä, että se on koettanut pelastaa perikadosta isänmaan, mutta en hyväksy kaikkia senaatin toimia. Se on ollut liiaksi myöntäväinen eikä ole sanonut hallitsijalle totuuden sellaisena kuin se todella on." Johanssonin pvk. 19. 10. 1904, YA, HYK.

¹⁷ HS 14. 2. 1905 n:o 37 "Se puhe."

¹⁸ Johanssonin pvk. 24. 2. 1905, YA, HYK.

telyn linjasta.¹⁹ — Näin kolmannen poliittisen ryhmän, aktivistien, ilmestyminen näyttämölle oli omiaan jossain määrin lähentämään entisiä vihamiehiä, joista kumpikaan ei halunnut hyväksyä uuden ryhmittymän väkivaltaisia menettelytapoja.

¹⁹ HS 14. 2. 1905 n:o 37.

VII TILANNE MUUTTUU

1. HALLITUSVALLAN MUUTTUVA TAKTIikka

Helmikuussa 1904 puhkesi Venäjän-Japanin sota. Se siirsi Venäjän poliittisen toiminnan painopisteen Euroopasta Kauko-Itään ja merkitsi samalla tilanteen helpottumista lännessä. Jo sodan alkaminen ja venäläisten sotatantoreella kärsimät alkutappiot herättivät Suomessa uutta toivoa. Mm. piispa Koskimies kirjoitti kohta sodan alettua päiväkirjaansa: "Ei voi kieltää, ettei tunne salaista iloa Japanin voitosta. Suokoon Jumala, ettei olisi ilo väärää iloa."¹

Sodan kulusta saapuneiden tietojen valossa myös Malmivaara kirjoitti muutamia kuukausia myöhemmin lehdessään toiveikkaana: "Jumala ei ole hyljännyt Venäjän suurta valtakuntaa, vaan armahtaa sitä nykyisen sodan kautta, jota luulemme erinomaisen siunauksen seuraavan. Päättököön se miten tahansa, on se avaava uusia näköaloja ja tuottava suuren siveellisen voiton sille kansalle, jonka vaiheisiin Jumala on meidän vaiheemme yhdistänyt. Oireita tästä voitosta on jo näkyvissä. Kevään tuulahdukset henkivät läpi venäläisen yhteiskunnan. Ja meillekin on aamu jälleen sarastamassa."²

Niin kuin Malmivaara oli aikaisemmin selittänyt omaan maahan kohdistuneen sorron Jumalan rangaistukseksi, niin hän tulkitsi tappiollisen sodan Venäjälle ja sen kansalle annetuksi kuritukseksi, jonka tarkoituksena oli tämän kansan

¹ Koskimiehen pvk. 18. 2. 1904, JRK, SKS.

² W. M[almivaara] Nykyinen valtiollinen tila, HK 1904 s. 154. Kares Heränneen kansan vaellus III s. 303—304.

saattaminen parannuksen tielle. Venäjän sotatantereilla kärsimissä tappioissa ja niiden synnyttämässä sisäisessä kuohunnassa hän jo aavisteli tämän siveellisen uudistuksen alkamista, mikä kenties samalla vetäisi tuomion ja rangastuksen Suomen kansan yltä ja alkaisi uuden vaiheen sen elä-mässä. Kun Koskimiehen toiveet keskittyivät lähinnä Japa-nin sodan yleispoliittisessa tilanteessa aiheuttamiin muutok-siin, Malmivaara pani toivonsa saman sodan aikaansaamaan Venäjän kansan sisäiseen, uskonnollis-eettiseen uudistumi-seen.

Venäläisten sodan pitkittyessä kärsimät raskaat tap-piot ja niiden synnyttämä sisäinen levottomuus sekä Bobri-ko-*vin* ja kohta hänen jälkeensä myös ministerivaltiosihteeri Plehwen väkivaltainen kuolema³ aiheuttivatkin hallitusval-lan politiikassa osittaisen suunnanmuutoksen. Samalla kun se, kuten uuden kenraalikuvernöörin käskykirjeestä käy ilmi, halusi pitää jyrkästi kiinni yhdenmukaistamiseen täh-täävistä toimenpiteistä, se Bobrikovin harjoittaman jyrkän politiikan asemesta pyrki sovitteluin palauttamaan Suomen kansan entiseen lojaalisuuteensa. Hallitusvallan uuden poli-tiikan symboliksi tuli ruhtinas Ivan Obolenski, joka määrät-tiin Bobrikovin jälkeen Suomen kenraalikuvernööriksi. Tämä korkeaan venäläiseen ruhtinassukuun kuuluva ylimys pyrki hyväntahtoisuutta osoittaen ja epämääräisiä lupauksia jael-len luomaan umpeen sen kuilun, minkä Bobrikovin hallitus-kausi oli korkeimman hallitusvallan ja Suomen kansan välil-le synnyttänyt.⁴

Myös suhteessa Suomen luterilaiseen kirkkoon Obolenski sovelsi perinteellistä venäläistä mieltenvaltauspolitiikkaa. Niinpä hän vieraillessaan maahan tekemällään laajalla

³ Plehwe joutui venäläisten vallankumouksellisten pommiattentaatin uh-riksi 28. 7. 1904 Pietarissa ollessaan matkalla hallitsijan esittelyyn. Ks. *Parmanen* Taistelujen kirja III s. 89—98.

⁴ *Einar W. Juva* P. E. Svinhufvud I s. 263—264. *Reuter* "Kagalen" II s. 208. Kenraalikuvernööri, ruhtinas I. Obolenskin matka Suomessa s. 2, 3, 6, 12. (E 1232).

tutustumismatkalla piispa Koskimiehen luona Oulussa lausui tälle tunnustuksensa papiston osuudesta sikäläisen kansan keskuudessa vallitsevaan hyvään järjestykseen ja esitti toivomuksen, että papisto toimisi vastaisuudessaakin samaan suuntaan. Niin ikään kenraalikuvernööri vakuutti suvaitsevaisuuttaan ja ystävyyttään maan luterilaista kirkkoa kohtaan sekä kehotti piispaa rukoilemaan, että hallitsija yhä paremmin oppisi ymmärtämään Suomen kansaa.⁵

Hallitsijan uuden kenraalikuvernöörin käskykirjeessä toistamat lupaukset maan sisäisen hallinnon säilyttämisestä sekä Obolenskin sovitteleva esiintyminen herättivät tietysti määrin toiveita uuden ja paremman vaiheen alkamisesta. Mm. useat papit, jotka sekä kirkollisen virka-asemansa vuoksi että vanhasuomalaisten lähetystön johtajina joutuivat esittämään kenraalikuvernöörille tervehdyksensä hänen laajalla tutustumismatkallaan, ilmaisivat varovaisten toivomusten ohella tyytyväisyytensä ja ilonsa sekä hallitsijan lupauksien että erityisesti kenraalikuvernöörin kansaa kohtaan osoittaman harrastuksen johdosta.⁶

Kaikki papit eivät kuitenkaan esiintymisessään noudattaneet tätä linjaa. Niinpä Vaasan perustuslaillinen kirkkoherra, rovasti J. A. Heikel päätti kenraalikuvernöörille pitämänsä puheen vetoomukseen, että tämä hoitaisi hänelle uskotun tehtävän siten, että voisi Pietari Brahen tavoin keran lausua: "Minä olin maahan ja maa minuun varsin tyytyväinen."⁷

Eniten huomiota herätti kuitenkin se puhe, minkä arkki-

⁵ Koskimiehen pvk. 31. 8. 1904, JRK, SKS.

⁶ Ks. Josua Johanssonin, Elis Bergrothin, W. Malmivaaran, O. E. Stenrothin puheet Obolensille. Kenraalikuvernööri, ruhtinas I. Obolenskin matka Suomessa s. 2—3, 9—10. Pappien esittämiä mielipiteitä ei voida joka suhteessa pitää aitoina kannanilmaisuina, koska eräissä tapauksissa lähetystöt joutuivat jopa muuttamaan kenraalikuvernöörille esitetävän puheen sisältöä, koska sitä ei sellaisenaan hyväksytty. *Reuter II* s. 220—221.

⁷ Kenraalikuvernööri, ruhtinas I. Obolenskin matka s. 9.

piispa piti uudelle kenraalikuvernöörille Turun tuomiokirkossa hänen saavuttuaan vierailulle Turkuun syyskuun alussa 1904. Käyttäen hyväkseen muuttunutta valtiollista tilannetta Johansson myöntäväisyysmielisten yleisestä vastaanottotavasta poiketen lausui kenraalikuvernöörille varsin suorasukaisesti käsityksensä maassa vallitsevista oloista sekä toivomuksensa tulevan hallinnon suunnasta.

Viitattuaan aluksi siihen poikkeustilaan, joka oli hänen mielessään vaikuttanut turmiollisesti varsinkin kansan siveellisyys- ja aiheuttanut paljon kärsimyksiä ja oman-
tunnon vaivaa, Johansson lausui: "Itämainen ja länsimainen oikeusjärjestelmä eroavat muutamassa perusteessa toisistaan. Sen tähden on keskinäinen toinen toisensa ymmärtäminen niin vaikea, sen tähden ei keisarikunnassa oikein käsitellä Suomen nykyistä asemaa ja tilaa. Syvimmissä perusteissa on meillä kysymys siitä, mikä on oikein, miten voidaan vaka-
va oikeusjärjestelmä jälleen meillä pystyttää."

Esitettyään tämän jälkeen hallitsijan käskykirjeeseen vedoten toivomuksen, että kenraalikuvernööri palauttaisi maahan entisen järjestyksen ja samalla rauhan, Johansson totesi lopuksi teologisille peruskatsomuksilleen luonteenomaisin korostuksin: "Valtion tulee Jumalan puolesta hoitaa ja voimassa pitää oikeutta. Jos sen teette, niin on Jumalan siunaus lepäävä teidän toimintanne päällä ja Suomen kansa on oleva Teille kiitollinen."⁸

Vaikka Johanssonin puhe ei sisältänyt hänen aikaisemmin esittämiinsä käsityksiin verrattuna asiallisesti mitään uutta lukuunottamatta hänen viittaustaan itämaisen ja länsimaisen oikeusjärjestyksen ja oikeuskäsitysten eroavuuksiin, se poikkesi kuitenkin oleellisesti hänen edellisinä vuosina julkisuudessa esittämistään kannanotoista. Ei voi välttää käsitystä, että Johansson poliittisen tilanteen lauettua halusi

⁸ Sama, s. 14—15. Puheestaan Johansson sai tunnustusta mm. perustuslailliselta ystävältään Hermansonilta, joka kiitti siitä, että hän oli korostanut puheessaan oikeutta. *Alanen* Gustaf Johansson s. 342.

aikaisempaa jyrkemmin ja määrätietoisemmin korostaa kansallisia oikeuksia uudelle kenraalikuvernöörille ja esittää julkisuudessa sen, mitä hän oli edellisinä vuosina tähdentänyt vain kahdenkeskisissä keskusteluissa vallanpitäjien kanssa.

Tähän hänellä oli ilmeisesti kaksikin syytä. Bobrikovin diktatuurikausi oli, kuten jo aikaisemmin olemme todenneet, horjuttanut hänen uskoaan hallitusvaltaan.⁹ Tästä syystä hän nyt — tilanteen antaessa siihen myöten — halusi uudelle kenraalikuvernöörille julkisesti ja koko hengellisen arvovaltansa voimalla tähdentää sekä maan perustuslaillisia oikeuksia että hallitusvallan velvollisuuksia ja päätyi samantapaisiin kansallisiin korostuksiin kuin keskustelussaan kreivi Heidenin kanssa toista vuosikymmentä aiemmin.

Toisaalta Johanssonin kannanotto merkitsi nähtävästi harkittua itsepuolustusta. Kun perustuslailliset ja erityisesti aktivistit olivat syyttäneet häntä maanpetturuudesta, jopa uhanneet murhata hänet¹⁰, hän halusi julkisella esiintymisellään torjua itseensä kohdistetut syytökset. Viimeksi mainittuun seikkaan viittaavat mm. monet samanaikaiset Johanssonin päiväkirjamuistiinpanot, joissa hän itsepuolustuksenomaisesti vakuuttaa, että hän sekä poliittisessa että kirkkopoliittisessa mielessä oli edellisinä vuosina tehnyt kaikesta voitavansa ja menetellyt omantuntonsa mukaan.¹¹

⁹ Tähän viittaa myös Johanssonin toteamus omasta puheestaan päiväkirjassaan: ”Jumala auttoi minua puheessani kirkossa. Minulla oli voimaa ylhäältä. Puheesta odottavat vastustuspuolueen miehet apua. Mutta puhuttu on kyllä. Ja valhe ympäröi hallitsijaa — aina vaan valhe. Totuudella ei ole siinä sijaa.” Johanssonin pvk. 10. 9. 1904, YA, HYK.

¹⁰ Ks. Johanssonin pvk. 21. 3. 1903, 19. 10. 1904, YA, HYK.

¹¹ Johanssonin pvk. 8. 8., 28. 9., 19. 10. ja 25. 10. 1904, YA, HYK. Johansson mainitsee (19. 10. 1904) mm.: ”Minäkin olen vihan alaisena. Olen tehnyt velvollisuuteni. Jos tuomiokapitulit ja papit olisivat nousseet vastarintaan, niin ei kirkko olisi pystyssä. Mutta se ei ollut minulle syynä, vaan se, että papilla ei ollut oikeutta näissä kysymyksissä asettumaan vastarintaan... Jos tämä olisi tapahtunut syystä, jota

Julkisen kannanottonsa lisäksi Johansson yritti aikaisempaan tapaansa myös henkilökohtaista tietä vaikuttaa uuteen kenraalikuvernööriin. Jo lokakuun lopulla 1904 hän kävi Obolenskin luona ja esitti tälle vetoamuksen, että suomalais-venäläinen sekakomitea asetettaisiin tutkimaan yleisvaltakunnallisten lakien suhdetta paikallisiin lakeihin, että karkotetuille myönnettäisiin maahanpaluulupa sekä että säädyille annettaisiin oikeus määrätyissä rajoissa ottaa osaa ns. yleisvaltakunnallisten asiain käsittelyyn. Johanssonin suurisuuntaiset ehdotukset eivät saaneet osakseen edes Obolenskin hyväksymistä. Varsinkin maastakarkotettujen paluuta koskevaan kysymykseen kenraalikuvernööri asennoitui täysin torjuvasti ja katsoi karkotettujen paluun olevan mahdollista vain henkilökohtaisen armahdusanomuksen tietä.¹²

Eräässä asiassa Johansson sai kuitenkin kokea pitkäaikaisten toiveittensa täyttymisen. Senaatin ehdotuksen mukaisesti asetettiin marraskuussa 1904 venäläis-suomalainen sekakomitea, joka sai tehtäväkseen määritellä ne kysymykset, mihin yleisvaltakunnallinen lainsäädäntö olisi ulotettava. Myös Johansson, joka oli eri yhteyksissä vuodesta 1901 alkaen tähdentänyt helmikuun manifestin rajoittamiseen tähtäävien toimenpiteiden välttämättömyyttä ja sittemmin osallistunut asiaa valmistelleen senaattorivaliokunnan työhön, kutsuttiin tämän ns. Tagantsevin komitean jäseneksi.¹³

Tagantsevin komitean työskentely muodostui kuitenkin Johanssonille alusta alkaen pettymykseksi. Niinpä hän jo

Jumala olisi hyväksynyt, niin ei siihen olisi mitään sanottavaa, mutta se olisi tapahtunut syystä, jota Jumala ei hyväksy. Siinä olisi ollut onnettomuus."

¹² Johanssonin pvk. 25. 10. 1904, YA, HYK. *Johansson Några hågkomster* s. 98.

¹³ Tagantsevin komitean muut suomalaiset jäsenet olivat: R. Antell, H. Borenus, J. R. Danielson, R. Hermanson ja E. G. Palmén. *Tuominen Helmikuun manifesti* s. 59. *Juva* I s. 268—269. *Paasikiven muistelmia* I s. 117—118. Omien sanojensa mukaan Johansson suostui vastahakoisesti tehtävään. Johanssonin pvk. 8. 11. 1904, YA, HYK.

marras- ja joulukuun vaihteessa 1904 pidetyn ensimmäisen istunnon jälkeen totesi päiväkirjassaan: "Ei tunnu siltä, että tämä komitea voi saada paljon aikaan, kun osa venäläisistä jäsenistä ovat arastelevia yleiseen mielipiteeseen nähden, osa vihamielisiä."¹⁴ Suomalaisten kokemasta alkumenestyksestä huolimatta komitean työskentely muodostuikin myöhemmin tuloksettomaksi mielipiteiden käydessä varsinkin asevelvollisuuslain osalta jyrkästi ristiin.¹⁵

2. VALTIOPÄIVÄVAALIT PAPISTON MIELIPITEIDEN KUVASTAJANA

Hallitusvallan muuttuneen asenteen merkittävin ilmaus oli epäilemättä valtiopäivien koolle kutsuminen syksyllä 1904 yli neljän vuoden tauon jälkeen. Johansson, joka myöntöväisyyssuunnan yleisen katsomustavan mukaisesti oli korostanut valtiopäivien kokoontumisen ensiarvoista merkitystä yhteisymmärryksen saavuttamiseksi vallanpitäjien kanssa ja tehnyt edellisinä vuosina useita tähän tähtääviä ehdotuksia, piti valtiopäivien koolle kutsumista osaksi omana ansiona. Valtiopäivien kynnyksellä hän kirjoitti päiväkirjaansa: "Valtiopäiviä olen pyytänyt saada aikaan. Sitä varten olen Pietarissa käynyt pari kertaa. Sain Plehven taipumaan . . . Mutta Bobrikoff vastusti. Kirjoitin keisarille, ja se vaikutti paljon asiaan. Kun keisari taipui, rupesi Bobrikoffkin taipumaan."¹

Kun hallitsijan valtiopäiväkutsu oli saatu, aloittivat molemmat suunnat kiihkeän vaalivalmistelun varmistaa-

¹⁴ Johanssonin pvk. 2. 12. 1904, YA, HYK. Johanssonin kertoman mukaan syntyi kiivas väittely, kun Danielson, Hermanson ja Johansson kävivät tervehdyskäynnillä "Suomi-syöjänä" tunnetun valtioneuvos Sergejevskin luona, joka kuului myös komiteaan. Sen sijaan Tagantsev oli Johanssonin mukaan sangen ystävällinen.

¹⁵ Ks. *Paasikivi* I s. 119—120. *Juva* I s. 269.

¹ Johanssonin pvk. 2. 12. 1904, YA, HYK.

seen mahdollisimman monien omien miestensä valituksi tulemisen. Tuomiten jyrkästi hallituspuolueen harjoittaman myöntyväisyyspolitiikan perustuslaillinen suunta kävi vaali- taisteluun ehdottomin laillisuustunnuksin. Sen mukaan korkeimpaan hallitusvaltaan kehitettävien suhteiden ehtona oli, että maan entiset oikeudet palautettiin ja laittomat asetukset peruutettiin. Myös myöntyväisyysuunta tähdensi "vaali- ohjelmassaan" voimakkaasti laillisten olojen palauttamista ilmaisten kuitenkin samalla olevansa valmis eräisiin laillises- sa järjestyksessä tehtäviin myönnytyksiin, jotta hallitsijan ja kansan keskinäinen luottamus voitaisiin palauttaa.²

Edellisten vuosien poliittinen ristiriita sekä eri suun- tausten välinen kiihkeä vaalitaistelu löivät leimansa myös pappissäädyn vaaleihin. Säädyn vaalien aikaisemmasta luon- teesta³ poiketen myös nämä käytiin kiivaan puoluetistelun merkeissä. Niinpä Elis Bergroth, joka piti myöntyväisyys- suunnan vaaliohjelmaa liian sovittelevana suhteessa perus- tuslaillisiin⁴ julisti pappissäädyn vaaleja koskevassa kirjoi- tuksessaan, että nyt elettiin Porvoon valtiopäiviin verratta- vaa historiallista käännekohtaa. Tämän vuoksi kaivattiin valtiopäiville valittavilta viisautta ja malttia sekä histo- riallisten olojemme ja asemamme tuntemusta. Maltillisten ohjelmaan oli aina kuulunut, että laillisiin oloihin oli pyrit- tävä laillista tietä. Toinen suunta oli sen sijaan yhtynyt tähän vaatimukseen vasta nyt, kun oli alettu puhua valtio- päivistä.⁵

Papiston vaalitaistelua ei kuitenkaan haluttu tälläkään kertaa käydä täysin selvin puoluetunnuksin. Kumpikin osa-

² HS 11. 10. 1904 n:o 10. US 11. 10. 1904 n:o 236. *Einar W. Juva* P.E. Svinhufvud I s. 265—268. *Reuter "Kagalen"* II s. 250—254.

³ Papiston lukeutuessa pääosaltaan suomenmielisiin, myöhemmin vanha- suomalaisiin, poliittinen ryhmittyminen oli aiemmin ollut pappissäädyn vaaleissa tarpeetonta.

⁴ A. Osw. Kihlmanin muistelmat 7. 10. 1904, AOK, VA.

⁵ *Elis Bergroth* Pappissäädyn valtiopäivämiesvaalit, Vartija 1904 s. 281—284.

puoli tahtoi joko ehdottomasta puoluekannasta tinkien tai todellisia pyrkimyksiään hämäten ottaa suosittelimilleen listoille myös eräitä maltillisia vastapuolueen miehiä.⁶ Niinpä "kagaalin" kaikkia hiippakuntia varten laatimissa ehdokaslistoissa oli annettu kussakin tilaa muutamalle myöntyväisyysmieliselle.⁷ Suurin piirtein samat nimet ja vastapuolueen ehdokkaat esiintyivät myös niissä ehdokaslistoissa, joita perustuslailliset suosittelivat sekä omissa lehdisään että Uuden Suomettaren ilmoitusosastossa.⁸

Myöntyväisyysmieliset noudattivat samaa lojaalisuutta suhteessaan perustuslaillisiin. Ehdokaslistoissaan, jotka eräät "entiset valtiopäivämiehet" omiensa hajaannusta ja vastapuolueen tarmokasta toimintaa peläten julkaisivat Uudessa Suomettaressa, he vanhojen ja varmojen myöntyväisyysmielisten lisäksi suosittelivat valittavaksi myös eräitä tunnettuja perustuslaillisia.⁹ Pääasiassa samoja henkilöitä, jotka esiintyivät "entisten valtiopäivämiesten" julkaisemissa listoissa, Elis Bergroth suositteli Vartijassa.¹⁰

Kiivaan vaalitaistelun jälkeen suoritettujen papiston valtiopäivämiesvaalien tulokset muodostuivat hiippakunnittain ja puolueyhmittäin jaoteltuina seuraaviksi. (Ks. seuraava sivu)

Oheisesta tilastosta käy ilmi, että myöntyväisyysmielisten ja perustuslaillisten kannatus oli papiston keskuudessa lähes yhtä suuri. Erotus oli myöntyväisyysmielisten hyväksi vain 7,2 %. Tämä osoittaa, että myöntyväisyysuunnan menettelytapojen papiston keskuudessa edellisinä vuosina saamasta kannatuksesta huolimatta myös perustuslaillisilla mielipiteillä oli varsin runsaasti kannatusta sen piirissä.

⁶ Ks. *Österbladh* Pappissääty Suomen valtiopäivillä II s. 454.

⁷ Ehdokkaiksi Savonlinnan. (E 1233) Ehdokkaiksi Porvoon. (E 1234) K. H. Alla oleva ehdokaslista. (E 1235) Valtiopäivämiesehdokkaiksi. (E 1236)

⁸ HS 1. 10. 1904 n:o 1. Hbl. 8. 10. 1904 n:o 273. US 2. 10. 1904 n:o 229. *Österbladh* II s. 454—456.

⁹ US 30. 9. 1904 n:o 227. *Österbladh* II s. 455—456.

¹⁰ *Bergroth* s. 283—284.

Papiston valtiopäivävaalit vuonna 1904¹¹

hiippakunta	perustus- laillisille annetut äänät		myöntyväi- syysmieli- sille annetut äänät		puoluekan- naltaan tun- temattomille annetut äänät		ääniä yht.
	ääniä	%	ääniä	%	ääniä	%	
Turun arkkihpk.	1033	42,1	1371	55,9	47	2	2451
Porvoon hpk.	615	56,1	481	43,1	20	1,8	1116
Kuopion hpk.	99	20,4	380	78,2	7	1,4	486
Savonlinnan hpk.	552	58	376	39,5	24	2,5	952
Yhteensä	2299	45,9	2608	52,1	98	2	5005

Puolueiden saamaa kannatusta alueittain tarkasteltaessa huomataan, että perustuslaillisten saamat äänimäärät olivat kaikkein suurimmat niissä hiippakunnissa, joissa papiston vastarinta oli ollut edellisinä vuosina voimakkainta. Niinpä perustuslailliset saivat sekä Porvoon että Savonlinnan hiippakunnassa runsaasti yli puolet sekä Turun arkkihiippakunnassa yli 40 % annetuista äänistä, kun taas Kuopion hiippakunnassa, missä vastarinta oli ollut vähäistä ja rajoittunut yksinomaan Pohjois-Pohjanmaahan, myöntyväisyysmieliset saivat ylivoimaisen enemmistön noin 78 % äänistä. Toisaalta on kuitenkin merkillepantavaa, että perustuslaillisten vaaleissa saama kannatus ei ollut ehdottomasti vastaavaisuussuhteessa papiston keskuudessa edellisinä vuosina esiinty-

¹¹ Tilaston perustana oleva jaottelu perustuslaillisiin ja myöntyväisyysmielisiin ehdokkaihin perustuu tekijän ääniä saaneitten pappien ja maallikkojen poliittisesta asennoitumisesta tekemiin havaintoihin sekä puolueitten vaalimainonnasta saatuihin ehdokkaitten puoluekantaa koskeviin tietoihin. Kukin ääniä saaneista ehdokkaista on pyritty sijoittamaan jompaankumpaan ensiksi mainituista ryhmistä. Mikäli asianomaisen puoluekannasta ei ole ollut lainkaan tietoja eikä sitä ole voitu päätellä, on hänen saamansa äänimäärä sijoitettu "tuntemattomien" ryhmään. Tilaston lähteinä on käytetty: Suomen Kirkon Julkisia Sanomia 1904 s. 111—115, 132. Turun tklin ptk. 25. 10. 1904 § 23. Porvoon tklin ptk. 25. 10. 1904 § 2. Kuopion tklin ptk. 4. 11. 1904 § 4. Savonlinnan tklin ptk. 20. 10. 1904 § 2.

neen vastarinnan kanssa. Niinpä Savonlinnan hiippakunnassa, missä vastarintaa oli vuonna 1903 esiintynyt vain rajoitetusti, perustuslaillisten kannatus muodostui yhtä suureksi kuin Porvoon hiippakunnassa, missä sekä vuonna 1901 että vuonna 1903 papiston vastarinta oli ollut kaikkein voimakainta ja pitkäjännitteisintä.

Mainittuun seikkaan vaikutti ilmeisesti paitsi se, että Porvoon hiippakunnan vastarintapapiston ydinjoukon oli muodostanut hiippakunnan papiston kokonaismäärään verrattuna vähälukuinen ruotsinkielisen Uudenmaan papisto, myös se, että papiston vaali voimakkaista poliittisista vastakohdista huolimatta¹² tapahtui edelleen osittain henkilövaalina. Tämän vuoksi puolueiden eri hiippakunnissa saama kannatus oli riippuvainen myös siitä, missä määrin näiden ehdokkaat nauttivat entuudestaan papiston yleistä luottamusta. Tämä seikka vaikutti niin ikään ratkaisevasti eri puolueiden ehdokkaiden valituksi tulemiseen, koska vain vanhastaan nimekkäillä ehdokkailla oli mahdollisuus koota tähän tarvittava äänimäärä.

Henkilökysymyksen vaikutus vaaleihin ilmenee tarkasteltaessa vaalien tuloksia hiippakunnittain. Niinpä on selvästi havaittavissa, että eräitä papiston luottamustehtävissä aiemmin toimineita Turun arkkihiippakunnan perustuslaillisia ehdokkaita (Hermanson, Donner, Hannula, Björklund) äänestettiin henkilöinä kaikkialla hiippakunnassa heidän puoluekannastaan riippumatta.¹³ Heidän ansiokseen on niin

¹² Puoluekannan vaikutus vaaleihin ilmenee mm. siinä, että myöntyväisyyksimieliset ehdokkaat saivat esim. ruotsinkielisissä Vaasan ylä- ja alarovastikunnassa huomattavasti vähemmän ääniä kuin perustuslailliset (ks. Turun tklin ptk. 25. 10. 1904 § 23). Niin ikään myöntyväisyyksimieliset, erityisesti tämän suunnan johtaja J. R. Danielson, saivat runsaasti ääniä Hämeen rovastikunnista, mutta varsin niukasti Uudenmaan ruotsinkielisistä rovastikunnista (ks. Porvoon tklin ptk. 25. 10. 1904 § 2).

¹³ Ks. Turun tklin ptk. 25. 10. 1904 § 23. Varsinkin Hermanson, joka oli puoluekannaltaan erittäin maltillinen, sai yhtenäisesti ääniä kaikista hiippakunnan rovastikunnista.

ikään luettava, että perustuslailliset — äänten keskittyessä tunnetuille ehdokkaille — saivat haltuunsa puolet tämän hiippakunnan 12 edustajanpaikasta, vaikka puolueen osuus kokonaisuäänimäärästä oli vain 42 %.

Arkkihiippakunnasta tulivat valituiksi Alavuden kirkkoherra, lääninrovasti K. A. Schroderus (myönt. 191 ä.)¹⁴, professori R. Hermanson (perustusl. 188 ä.), professori O. Donner (perustusl. 165 ä.), Naantalin kirkkoherra, asessori Edv. Hannula (perustusl. 158 ä.), Maarian kirkkoherra, asessori I. M. Tallgren (myönt. 156 ä.), Ilmajoen kappalainen, varapastori J. Ilmanen (myönt. 152 ä.), Ähtävän kirkkoherra, vt. lääninrovasti I. R. Forsman (perustusl. 138 ä.), Sauvon kirkkoherra J. W. Warttinen (myönt. 136 ä.), Merikarvian kirkkoherra, rovasti G. A. Heman (myönt. 117 ä.), Kannuksen kirkkoherra I. A. Björklund (perustusl. 114 ä.), Lapuan kirkkoherra W. Malmivaara (myönt. 102 ä.) ja Uudenkaupungin kirkkoherra S. W. Roos (perustusl. 100 ä.)¹⁵

Vaalitoimituksessa sattuneen virheen ja siitä aiheutuneen valituksen johdosta tuli Roosin tilalle valtiopäivien jo alettua 29. 12. 1904 Maskun kirkkoherra, lääninrovasti H. E. Wegelius (myönt. 99 ä.)¹⁶

Vielä selvemmin kuin arkkihiippakunnassa vaikutti henkilökysymys perustuslaillisen suunnan hyväksi Savonlinnan hiippakunnassa, missä johtavat, papiston monissa luottamustehtävissä toimineet papit, Juuso Hedberg, Gustaf Pettersson, L. A. Wennerström ja Adiel Bergroth, joista kaksi ensiksi mainittua olivat aiemmin olleet myös aktiivisia vanhasuomalaisia, esiintyivät nyt perustuslaillisen suunnan ehdokkaina. Kun mainitut papit olivat lisäksi poliittisilta

¹⁴ Suluissa asianomaisen puoluekanta ja väleissa saama äänimäärä.

¹⁵ Turun tklin ptk. 25. 10. 1904 § 23. Suomen Kirkon Julkisia Sanomia 1904 s. 132. Lähinnä viimeistä valituksi tullutta olivat H. E. Wegelius, joka sittemmin tuli säätyyn, W. Lindstedt (myönt. 99 ä.), K. E. Stenbäck (myönt. 87 ä.) ja H. H. Snellman (perustusl. 74 ä.).

¹⁶ Turun tklin ptk. 5. 12. 1904 § 12.

mielipiteiltään varsin maltillisia, papisto oli valmis osoittamaan heille luottamustaan poliittisesta kannasta riippumatta. Ilmeisesti tämän vuoksi perustuslailliset saivat tässä hiippakunnassa peräti 58 % annetuista äänistä sekä viisi hiippakunnan kahdeksasta edusmiehenpaikasta.

Valituiksi tulivat: Savonlinnan-Säämingin kirkkoherra, tuomiorovasti Juuso Hedberg (perustusl. 110 ä.), Kangasniemen kirkkoherra, rovasti L. A. Wennerström (perustusl. 108 ä.), Impilahden kirkkoherra, asessori A. Auvinen (myönt. 105 ä.), Uukuniemen kirkkoherra, lääninrovasti A. G. Walle (myönt. 101 ä.), Juuan kirkkoherra, rovasti J. F. Hellman (perustusl. 97 ä.), Kurkijoen kirkkoherra, rovasti G. Pettersson (perustusl. 69 ä.), lehtori, maisteri A. Bergroth (perustusl. 68 ä.) ja Parikkalan kirkkoherra, tohtori J. I. Gummerus (myönt. 57 ä.).¹⁷

Runsaimmin herätti huomiota Savonlinnan hiippakunnan vaalissa se, että edellisten vuosien puoluetisteluihin aktiivisesti osallistunut Elis Bergroth jäi valitsematta. Hänen saamansa äänimäärä (49) oli lähinnä viimeistä valituksi tullutta edustajaa. Bergrothin valitsematta jääminen viittaa siihen, että myöntyväisyyspapistokaan ei halunnut tilanteen muututtua asettua tukemaan hänen kaltaistaan jyrkkää puolue miestä, vaan antoi mieluummin kannatuksensa lähempänä keskusta-asennetta oleville myöntyväisyyspapeille.¹⁸

Porvoon hiippakunnassa perustuslaillisilta sen sijaan puuttui sellaisia nimekkäitä ehdokkaita, jotka olisivat kyenneet kokoamaan ääniä myös oman puolue ryhmänsä ulkopuolelta. Olivathan lähes kaikki tämän hiippakunnan johtavat

¹⁷ Savonlinnan tklin ptk. 20. 10. 1904 § 2 ja liite. Suomen Kirkon Julkisia Sanomia 1904 s. 112.

¹⁸ Mm. piispa Koskimies ei näytä pitäneen puoluetoverinsa Bergrothin valtiopäiviltä pois jäämistä suurena vahinkona. Hän kirjoitti sen johdosta päiväkirjassaan: "Sanomissa näyttää kuin jäisi Elis Bergroth pois valtiopäiviltä. Omansa olisi sille suupaltille." Koskimiehen pvk. 7. 10. 1904, JRK, SKS.

perustuslailliset papit sekä papiston luottamusmiehinä entuudestaan tuntemattomia että ruotsinmielisiä piirejä lähellä olevina suomenmieliselle papistolle etäisiä. Tästä syystä perustuslailliset saivat tässä hiippakunnassa huolimatta aikaisemmin hiippakunnassa esiintyneestä voimakkaasta vastarinnasta vain 56 % annetuista äänistä sekä äänten hajaantuessa vain neljä yhdeksästä edustajanpaikasta, kun sen sijaan myöntyväisyysmieliset, joilla oli ehdokkainaan mm. hiippakunnan molemmat asessorit sekä useita tunnettuja vanhasuomalaisia, saivat ääntensä hyvän keskityksen ansiosta viisi paikkaa.

Porvoon hiippakunnasta tulivat valituiksi: Uuraisten kirkkoherra, varatuomari A. M. Berger (perustusl. 110 ä.), Tampereen kappalainen, varapastori K. O. Fontell (perustusl. 103 ä.), Hattulan kirkkoherra, lääninrovasti J. J. Westerlund (myönt. 83 ä.), Someron kirkkoherra, asessori E. J. Karanen (myönt. 74 ä.), Hämeenlinnan-Vanajan kirkkoherra, asessori J. Johansson (myönt. 71 ä.), professori J. R. Danielson (myönt. 67 ä.), professori G. G. Rosenqvist (perustusl. 61 ä.), professori K. A. Serlachius (myönt. 58 ä) ja lehtori, teologian tohtori J. A. Maunu (perustusl. 51 ä.)¹⁹

On merkille pantavaa, että Porvoon hiippakunnan papiston valitsemien edustajien joukossa ei ollut ainoatakaan edellisinä vuosina vastarintatoimintaan aktiivisesti osallistuneista uusmaalaisista papeista. Rosenqvistiä lukuunottamatta valitut perustuslailliset olivat lisäksi puoluekannaltaan maltillisia, mikä seikka näyttäisi viittaavan siihen, että hiippakunnan papisto halusi myös tietoisesti välttää valitsemasta jyrkkiä vastarintamiehiä säätyyn. Niin ikään eräät valituista myöntyväisyysmielisistä, kuten J. J. Westerlund, kuuluivat

¹⁹ Porvoon tklin pkt. 25. 10. 1904 § 2. Suomen Kirkon Julkisia Sanomia 1904 s. 111. Perustuslaillisten äänten hajaantumista kuvastaa mm. se, että valitsematta jääneistä neljä eniten ääniä saanutta, A. W. Murén, E. E. Panelius, K. A. Troberg ja F. L. Bengelsdorff, olivat perustuslaillisia.

tämän suunnan keskusta-asennetta edustavien ryhmään²⁰, kun taas myöntyväisyysuunnan johtajan J. R. Danielsonin pelättiin jäävän yliopiston toimesta valitsematta ja äänestettiin tästä syystä papiston edustajana valtiopäiville.²¹

Maan pohjoisin hiippakunta osoittautui myöntyväisyysuunnan tukialueena toisia hiippakuntia huomattavasti vahvemmaksi. Vanhojen vahvojen myöntyväisyysmielisten pappisedustajien joukkoon perustuslailliset kykenivät täällä saamaan vain yhden oman miehensä, kirkkoherra J. J. Simeliuksen, joka hänkin oli perustuslaillisissa mielipiteissään sovitteleva.²² Hiippakunnasta tulivat valituiksi Kuopion kirkkoherra, tuomiorovasti J. Schwartzberg (myönt. 77 ä.), Leppävirran kirkkoherra, rovasti H. E. Schroderus (myönt. 70 ä.), Piippolan kirkkoherra, rovasti N. Karlsberg (myönt. 63 ä.), Alatornion kirkkoherra, asessori E. Lönnrot (myönt. 59 ä.), Karttulan kirkkoherra E. Hyvärinen (myönt. 55 ä.) ja Tornion kirkkoherra J. J. Simelius (perustusl. 38 ä.).²³

Siitä huolimatta, että perustuslailliset saivat papiston valtiopäivämiesvaaleissa lähes 46 % annetuista äänistä ja 16 edustajanpaikkaa säätyyn, vaalien tulosta toisten säätyjen ja ammattiryhmien vaalituloksiin verrattaessa havaitaan, että myöntyväisyysuunnan kannatus oli papiston keskuudessa huomattavasti voimakkaampaa kuin näiden piirissä. Niinpä pappissääty oli papiston valitsemien 19 myöntyväisyysmielisen edustajan, säädyn neljän itseoikeutetun edustajan (piis-

²⁰ Westerlund oli v. 1903 toimittanut asevelvollisten luettelon viikon myöhästyneenä (Westerlund Porvoon tkille 30. 4. 1903, Porvoon tklin asiak. 1903). Valtiopäivillä hän kuitenkin yleensä yhtyi myöntyväisyyspapiston kantaan, josta syystä hänet on luettu myöntyväisyysmielisiin.

²¹ Danielson oli aiemmin valittu aina yliopiston opettajain toimesta pappissäätyyn. Ks. *Österbladh* II s. 101, 174, 246, 325, 374.

²² Koskimiehen pvk. 14. 11. 1904, JRK, SKS.

²³ Kuopion tklin ptk. 4. 11. 1904 § 4. Suomen Kirkon Julkisia Sanomia 1904 s. 115. Lähinnä viimeistä valituksi tullutta olivat E. Bonsdorff, J. Väyrynen, J. G. Snellman ja U. Wegelius, joista kolme viimeksi mainittua perustuslaillisia.

pat) sekä kahden koulunopettajain säätyyn valitseman myöntöväisyyksmielisen edustajan turvin vuosien 1904—05 valtiopäivillä ainoa sääty, jossa myöntöväisyyksmielisillä oli enemmistö ²⁴, perustuslaillisten saatua kaikissa muissa säädyissä murskaavan enemmistön. Mm. talonpoikaissäädyssä, jota aikaisemman poliittisen asennoitumisen perusteella on pidettävä lähinnä vertailukelpoisena pappissäädyn kanssa, perustuslailliset saivat noin 2/3 edustajanpaikoista.²⁵ Niin ikään yliopiston ja koulunopettajain vaalissa perustuslailliset saivat lähes 70 % annetuista äänistä ja yhdeksästä edustajanpaikasta seitsemän. ²⁶

Myöntöväisyyssuunnan poikkeuksellisen voimakas kannatus papiston keskuudessa perustui epäilemättä osaksi sen perinnäiseen poliittiseen vanhasuomalaisuuteen. Olihan vanhasuomalaisella puolueella ollut jo 1800-luvun viimeisillä vuosikymmenillä kaikkein voimakkain kannatus pappissäädyssä. Vanhasuomalaisista sympatioista oli osoituksena myös puolueen johtajan J. R. Danielsonin valitseminen valtiopäiville papiston toimesta hänen asemansa käytyä muutoin uhatuksi.

Poliittinen vanhasuomalaisuus ei kuitenkaan voi yksinomaan selittää myöntöväisyyssuunnan voimakasta kannatusta papiston keskuudessa. Pikemminkin on oletettava, että sen rinnalla vaikuttivat myös teologiset syyt. Tähän näyttäisi viittaavan ennen kaikkea myöntöväisyyksmielisten saama voimakas kannatus papiston keskuudessa samalla hetkellä, jolloin perustuslailliset saivat ratkaisevan voiton esim. talonpoikaissäädyssä, missä vanhasuomalaisilla oli niin ikään

²⁴ Säätyyn kuului yllä mainittujen lisäksi 16 papiston sekä 7 yliopiston ja koulunopettajain valitsemaa perustuslaillista.

²⁵ *Viljo Hytönen* Talonpoikaissäädyn historia I s. 385. Porvarissäätyyn valituista edustajista vain 3 oli myöntöväisyyksmielisiä ja 70 perustuslaillisia. *Sigurd Nordenstreng* Borgarståndets historia II s. 452.

²⁶ Turun tklin ptk. 2. 11. 1904 § 12. Porvoon tklin ptk. 25. 10. 1904 § 2. Savonlinnan tklin ptk. 20. 10. 1904 § 4. Kuopion tklin ptk. 4. 11. 1904 § 10. *Österbladh* II s. 462—463.

ollut aikaisemmin erittäin voimakas kannatus.²⁷ Huolimatta yleisen mielipiteen kääntymisestä perustuslaillisen suunnan eduksi papiston enemmistö asettui edelleen tukemaan myöntöväisyyssuunnan pyrkimystä päästä sovitteluin ratkaisuun esivallan kanssa, mikä vastasi paremmin sen teologista esivaltakäsitystä kuin perustuslaillisten jyrkkä laillisuusohjelma.

Myöntöväisyyksmielisten kärsimän musertavan vaalitapion eräät vanhasuomalaiset kirkonmiehet kokivat voimakkaasti omana häviönään. Niinpä esim. piispa Koskimies lausui sen johdosta päiväkirjassaan suorasukaiseen tapaansa: "Kumma se on todella nähdä, miten vähäiseksi säädyissä supistuu suomenmielisten luku, ja mikä siihen syynä onkaan! Ovatko ihmiset todella yleensä niin sokeita ja epävapaita, että tuo mieletön huutaminen, että muka ruotsinmieliset ne vain ovat perustuslaillisia, on saanut ihmiset valtaansa." ²⁸

Perustuslaillisten keskuudessa vaalivoitto herätti puolestaan riemastusta. Niinpä Hufvudstadsbladet katsoi pappissäädyn vaalin tulosten merkitsevän suomettarelaiten vahvimman linnakkeen sortumista. ²⁹

3. SÄÄTYANOMUSTA JA VALTIOPÄIVIEN TYÖTAPAA KOSKEVA KESKUSTELU PAPPISSÄÄDYSSÄ

Kysymys valtiollisten oikeuksien ennalleen palauttamisesta muodosti 1904—05 valtiopäivien hallitsevan teeman, jonka ympärille säätyjen työ suureksi osaksi keskittyi. Siitä huoli-

²⁷ Talonpoikaissäätö oli poliittiselta rakenteeltaan poikennut jo ennen routavuosia sikäli, että sen piirissä nuorsuomalaisilla oli ollut melko runsaasti kannatusta (ks. *Hytönen* I s. 352—353. *Jutikkala* Säätyvaltiopäivien valitsijakunta s. 137—144), kun sen sijaan pappissäädössä oli vanhasuomalaisten lisäksi ollut vain muutamia harvoja ruotsinmielisiä (ks. *Österbladh* II s. 24, 249, 377).

²⁸ Koskimiehen pvk. 3. 11. 1904, JRK, SKS.

²⁹ Hbl. 30. 10. 1904 n:o 295.

matta, että kotimaisten puolueiden välillä vallitsi itse päämäärän, laillisuustilan palauttamisen suhteen syvä yksimielisyys, sen saavuttamiseksi käytettävät menettelytavat aiheuttivat jatkuvasti erimielisyyttä. Ristiriidat ilmenivät erityisen selvinä pappissäädyssä, joka muodosti valtiopäivävaaleissa vähemmistöksi jääneen myöntyväisyyssuunnan varsinaisen puolustusaseman.

Menettelytapaa koskevat erimielisyydet ilmenivät vähäisessä määrin jo valtiopäivien alussa hallitsijalle tehtävästä säätyanomuksesta keskusteltaessa. Kun valtiopäivien erityinen valitusvaliokunta perustuslaillisten joulukuun 15. päivänä kaikissa säädyissä esittämän anomusehdotuksen mukaisesti ¹ ehdotti mietinnössään, että säädyt anoisivat hallitsijalta eräiden eniten onnettomuutta tuottaneiden asetusten välitöntä kumoamista sekä ryhtymistä toimiin maan perustuslakien mukaisen hallitustavan palauttamiseksi nopeasti kaikilta osin voimaan², valiokuntaan kuuluvat pappissäädyn jäsenet Hermanson, Danielson, Serlachius ja Schwartzberg liittivät mietintöön vastalauseensa. Vastalauseen tekijät — kuten eräät myöntyväisyyspapat jo aiemmin pappissäädylle jättämässään anomusehdotuksessa³ — esittivät pelkän laittomien asetusten kumoamisen asemesta anottavaksi hallitsijalta ehdotusta uudeksi hallitusmuodoksi, joka yksinomaan saattoi heidän mielestään antaa tarvittavaa selvyyttä häiriintyneihin oloihin sekä taata pysyvän järjestyksen säilymisen.⁴

¹ Pappissäädyssä olivat anomuksen allekirjoittaneet säädyn kaikki perustuslailliset jäsenet Hermansonia lukuunottamatta. Pps. ptk. 1904—05 s. 53—55. *Österbladh* Pappissääty Suomen valtiopäiville II s. 473—474.

² Valtiopäivät 1904—05, asiakirjat V 1, Valitusvaliokunnan mietintö n:o 1. *Österbladh* II s. 475.

³ Pappissäädyssä tätä koskevan anomusehdotuksen tekivät 14. 12. 1904 Josua Johansson, J. R. Koskimies, I. M. Tallgren, G. A. Heman, E. Lönnrot ja E. Hyvärinen. Pps. ptk. 1904—05 s. 38—41.

⁴ Valtiopäivät 1904—05, asiakirjat V 1, Valitusvaliokunnan mietintö n:o 1 (vastalause). *Österbladh* II s. 476—477.

Vaikka vastalauseen tekijät perustelivat ehdotustaan ensisijaisesti sillä, että pysyvä järjestys ei ollut palautettavissa pelkällä laittomien asetusten kumoamisella⁵, he pitivät toisaalta anomusta uudeksi hallitusmuodoksi valiokunnan ehdotusta edullisempana myös siitä syystä, että se ei ollut hallitsijaa kohtaan samalla tavoin syyttävä kuin pelkkä laittomien asetusten kumoamista koskeva anomus. Tätä eroavuutta korosti ennen muita Danielson asiasta pappissäädyssä keskusteltaessa. Valiokunnan mietintöä tarkoittaen hän huomautti, että hallitsijalle esitettävä anomus ei saanut ensisijaisesti olla mikään "katkera vastalause" tai "tyly syytöskirje". Kirjelmästä tuli sen alusta loppuun saakka näkyä, että vaikka säädyt eivät voineet luopua vaatimasta maan perustuslaillisten oikeuksien palauttamista, ne eivät toisaalta myöskään toivoneet konfliktin jatkumista hallitsijan kanssa. Siitä tuli käydä ilmi, että säädyt pitivät kalliina paitsi maansa oikeuksia myös hallitsijan arvoa.⁶

Valitusvaliokunnan mietintö ei aiheuttanut pappissäädyssä varsinaista suuntataistelua jo siitäkin syystä, että vastalause oli monessa suhteessa asiasisällöltään mietinnön kaltainen ja mm. perustuslaillisiin lukeutuva Hermanson kuului vastalauseen allekirjoittajiin. Danielsonin sovittelua tähdentäviin mielipiteisiin yhtyen eräät säädyn myöntyväisyyspapit katsoivat kuitenkin vastalauseessa ilmenevän enemmän sitä pieteettiä, mikä heidän mielestään kaikissa tilanteissa kuului alamaisen velvollisuuksiin esivaltaa kohtaan⁷, kun taas itse mietintö oli heidän mielestään liian kylmä ja kolkko, koska hallituksen toimenpiteet oli esitetty siinä rikosluetelonomaisesti ja tarpeettoman jyrkässä muodossa.⁸

Myöntyväisyysmielisten kritiikin vastapainoksi eräät perustuslailliset asettuivat taas puolustamaan valiokunnan

⁵ Näin mm. Hermanson. Pps. ptk. 1904—05 s. 185.

⁶ Pps. ptk. 1904—05 s. 194—195. *Österbladh* II s. 478.

⁷ Pps. ptk. 1904—05 s. 207—208, 211.

⁸ Pps. ptk. 1904—05 s. 239.

mietintöä, jossa heidän mielestään esitettiin hallitsijalle totuus peittelemättä. Tätä perustuslaillisille luonteenomaista oikeuden periaatetta tähdensi mm. tuomiorovasti Juuso Hedberg ja lausui: "Vastoin useampia edellisiä puhujia, jotka ovat syyttäneet valiokunnan mietintöä karkeudesta, kovuudesta, jyrkkyydestä ynnä monesta muusta samaan suuntaan menevästä pahasta ominaisuudesta tahtoisin minä puolestani lausua kaiken tunnustuksen valiokunnan mietinnölle, sillä se... peittelemättä on tahtonut saattaa Hallitsijan tiedoksi Suomen kansan huolet ja surut. Vääryys ei ole koskaan muuta kuin vääryys, väkivalta ei ole muuta kuin väkivalta, laittomuus ei ole muuta kuin laittomuus ja totuus ei ole muuta kuin totuus."⁹

Jo edellä esitetyt sortokauden puoluejaolle luonteenomaiset vastakohdat ilmenivät entistä jyrkempinä siinä keskustelussa, mikä pappissäädyssä käytiin sen jälkeen, kun erityinen valitusvaliokunta oli pappis- ja talonpoikaissäätäjien ehdotuksesta laatinut mietinnön ja vastalauseen yhteensovittelun ja lieventänyt eräitä mietinnön jyrkimpiä sanontoja sekä ottanut perusteluihin eräitä kohtia vastalauseesta.¹⁰ Vaikka eräät myöntäväisyysmielisetkin olivat valmiit yksimielisyyden nimissä hyväksymään valiokunnan yhteensovittelun¹¹, toiset katsoen, ettei vastalauseita ollut tarpeeksi otettu huomioon, asettuivat arvostelemaan sitä sangen jyrkästi.

Myöntäväisyysmielisten kritiikki kohdistui lähinnä siihen, että ehdotuksessa ei osoitettu tarvittavaa kunnioitusta hallitusvaltaa kohtaan. Niinpä lääninrovasti Walle arvosteli eräitä yhteensovittelun sanamuotoja katsoen niiden vielä olevan liian jyrkkiä ja muistuttavan liiaksi passiivista vastarintaa.¹² Tuomiorovasti Schwartzberg kehotti puolestaan säätyveljiään pysymään entisessä kannassaan, koska hänen mie-

⁹ Pps. ptk. 1904—05 s. 254.

¹⁰ Valtiopäivät 1904—05, asiakirjat V 1, Valitusvaliokunnan mietintö n:o 1 (yhteensovitusmietintö). *Österbladh* II s. 480.

¹¹ Pps. ptk. 1904 s. 339—342. *Österbladh* II s. 480.

¹² Pps. ptk. 1904—05 s. 344—345.

lestään nyt ehdotetulla tiellä ei voitu toivoa menestystä.¹³ Asessori I. M. Tallgren ehdotti taas J. Johanssonin, E. G. Palménin ja J. Ilmasen kannattamana, että pappissääty merkitsisi pöytäkirjaansa lausunnon, että se piti vastalauseen perusteluja ja sanamuotoa yhteensovitusta parempana, mutta että se ei halunnut senhetkisessä tilanteessa asettua rikkomaan yksimielistä säätypäätöstä.¹⁴ Vasta pitkällisen, 33 puheenvuoroa käsittävän keskustelun jälkeen, jonka kuluessa Tallgren peruutti tekemänsä ehdotuksen¹⁵, sääty päätti hyväksyä valiokunnan yhteensovituksen vastalauseita.¹⁶

Jos jo valtiopäivien perustuslaillisen enemmistön käsityksiä nöudattava säätyanomusehdotus herätti jyrkkyytensä vuoksi arvostelua myöntyväisyyspapiston keskuudessa, sitä enemmän antoi heille kritiikin aihetta perustuslaillisten kohta tämän jälkeen toimeenpanema valtiopäivätyön seisaus.

Kun suuri anomus oli valtiopäivien osalta saatu valmiiksi, perustuslailliset katsoivat, ettei vallitsevissa laittomissa oloissa ollut edellytyksiä säännöllisen valtiopäivätyön jatkamiseen, ennen kuin hallitsijalta oli saatu vastaus säätyanomukseen. Enemmistönsä turvin he päättivätkin puhemiesneuvoston istunnossa 29. 12. 1904, että säädyt joulukuun viimeisenä päivänä pidettävän istunnon jälkeen kokoontuisivat seuraavan kerran vasta tammikuun lopulla.

Kun Johansson ilmoitti puhemiesneuvoston päätöksestä pappissäädyssä, se herätti siellä voimakasta kritiikkiä. Myöntyväisyyshenkeä lisäksi, jotka katsoivat, ettei säädyillä ollut oikeutta tällaiseen menettelyyn, myös eräät maltilliset perustuslailliset, kuten Hermanson, Maunu, Hedberg ja Wennerström, asettuivat arvostelemaan puhemiesneuvoston päätöstä. Danielsonin ehdotuksesta sääty päätti pitkän keskustelun jälkeen.

¹³ Pps. ptk. 1904—05 s. 340.

¹⁴ Pps. ptk. 1904—05 s. 341. *Österbladh* II s. 481.

¹⁵ Tallgren peruutti ehdotuksensa sen jälkeen, kun säädyn perustuslailliset jäsenet olivat huomauttaneet, että hänen ehdotuksensa merkitsi pappissäädyn vastalauseita koko asialle. Pps. ptk. 1904—05 s. 347—349.

¹⁶ Pps. ptk. 1904—05 s. 360.

lun jälkeen esittää toivomuksen, että puhemies kutsuisi pappissäädyn koolle vastoin puhemiesneuvoston kantaa jo tammikuun 12. päivänä, mikäli asioita ilmaantuisi käsiteltäväksi.¹⁷

Pappissäädyn enemmistön yritys murtaa perustuslaillisten toimeenpanema ja passiivisen vastarinnan toimintaperiaatteita jatkava valtiopäivälakko ei onnistunut. Asioita ei ilmaantunut säätyjen käsiteltäviksi edellä mainittuun päivään mennessä. Huolimatta Johanssonin päättäväisistä vaatimuksista puhemiesneuvostossa¹⁸ ja pappissäädyn enemmistön esittämästä jyrkästä kritiikistä valtiopäivien kokoonnutua ensi kerran 24. 1. 1905 pitkän tauon jälkeen¹⁹ säädety eivät ryhtyneet vielä tällöinkään työhön lukuunottamatta valiokuntia, jotka tammi- ja helmikuun vaihteessa päättivät ryhtyä valmistavasti käsittelemään asioita lähettämättä niitä kuitenkaan säädylle.²⁰

Valtiopäiväsäätyjen harjoittama vastarinta, jonka myös eräät perustuslailliset papit leimasivat yksityisissä lausunnoissaan "typeräksi menettelyksi"²¹, aiheutti useaan otteeseen kiivaita välienselvittelyjä pappissäädyn enemmistön ja vähemmistön välillä. Jo 27. päivänä tammikuuta käydyssä pitkässä keskustelussa säädyn koko myöntöväisyyksmielisten kärkiryhmä (J. R. Koskimies, Schwartzberg, Gummerus, Warttinen, Lönnrot, Hyvärinen, H. E. Schroderus, Auvinen, Forsström, Wegelius, J. Johansson, Danielson ja Palmén), jota asettuivat tietyissä määrin kannattamaan eräät perustuslailliset (Maunu, Malin ja Björklund), suuntasi voimakkaan arvostelunsa valtiopäivien enemmistön omaksumaa

¹⁷ Pps. ptk. 1904—05 s. 267, 305—321, 331—335. *Österbladh* II s. 483—484.

¹⁸ Johanssonin pvk. 25. 1., 28. 1. ja 3. 2. 1905, YA, HYK. Pps. ptk. 1904—05 s. 370.

¹⁹ Ks. Pps. ptk. 1904—05 s. 370—381. *Österbladh* II s. 485.

²⁰ Pps. ptk. 1904—05 s. 437—439. *Österbladh* II s. 486.

²¹ Näin arveli mm. Juuso Hedberg. Ks. Hedberg tyttärelleen 4. 1. 1905, JH, VA.

menettelytapaa vastaan. Sen mielestä säätyjen kieltäytyminen työstä oli perustuslakien vastaista. Vaikka laittomuus vallitsi monilla aloilla ja lakia oli rikottu, ei säädyillä sen mielestä ollut oikeutta lähteä omasta puolestaan lain rikkomisen tielle. Niiden tuli päinvastoin epäsäännöllisissä oloissa entistä päättävämmin yrittää täyttää velvollisuutensa.

Perustuslailliset maallikot Donner, Runeberg ja Heikel, jotka muodostivat säädyn jyrkimmän vastarintasiiven, puolustautuivat myöntyväisyyksien syytöksiä vastaan vetoamalla siihen, etteivät olosuhteet suoneet mahdollisuutta säännölliseen valtiopäivätyöhön. Rakennusta ei kannattanut ryhtyä korjaamaan, ennen kuin perustus oli saatu turvallisesti lasketuksi.²²

Kiista jatkui vielä seuraavissakin istunnoissa tammikuun 31. ja helmikuun 2. päivänä vähentymättömänä²³, minkä jälkeen se joksikin aikaa taukosi. Kun tilanne kuitenkin vielä maaliskuun alussa jatkui entisellään eivätkä valiokunnat lähettäneet säätyihin mietintöjään, asia otettiin myöntyväisyyksien (Schwartzberg) toimesta jälleen pappissäädysä esiin. Keskustelun puheenvuorot muodostuivat tällöin entistä kärkevämmiksi ja katkerammiksi. Myöntyväisyyksien syyttäessä perustuslaillisia laittomuudesta nämä selittivät puolestaan, ettei ollut tapahtunut mitään, mikä olisi ollut omiaan aiheuttamaan periaatteellisen kannanmuutoksen. Koska ei ollut varmuutta vanhojen lakien säilyttämisestä, ei uusien lakien säätäminen voinut tulla kysymykseen.²⁴

²² Käydystä kiistasta ks. Pps. ptk. 1904—05 s. 383—411. *Österbladh* II s. 485.

²³ Mainituissa istunnoissa käytettiin yli kolmekymmentä puheenvuoroa. Ks. Pps. ptk. 1904—05 s. 412—436, 439—476.

²⁴ Ks. Pps. ptk. 1904—05 s. 514—534. Varsin kiivaaksi muodostui keskustelu pappissäädysä 14. 3. 1905. Perustuslaillisten (Grotenfelt, Runeberg, Donner) syyttäessä myöntyväisyyksien kansan kiihottamisesta valtiopäiviä vastaan Danielson vastasi, että ellei asiassa päästäisi yksimielisyyteen, vähemmistö tulisi kaikin mahdollisin keinoin etsimään tukea kansasta. Pps. ptk. 1904—05 s. 536—539. *Österbladh* II s. 490—493.

Myöntyväisyyksmielisten sinnikäs taistelu valtiopäivätyön keskeyttämispäätöstä vastaan jäi tuloksettomaksi. Kiihkeistä hyökkäyksistä huolimatta perustuslailliset pysyivät päätöksessään. Toisaalta säätyjen tahallinen pidättäminen työstä, minkä myöntyväisyyksmieliset leimasivat sekä valtiopäiväjärjestyksen vastaiseksi että säädyille tarjoutuneen mahdollisuuden väärinkäyttämiseksi, horjutti ilmeisesti kuitenkin perustuslaillisten asemaa papiston keskuudessa. Tästä oli merkinä mm. se, että eräät maltilliset perustuslailliset papit, jotka vielä säätyanomusehdotuksesta keskusteltaessa olivat puolustaneet perustuslaillisten näkemyksiä, asettuivat valtiopäivien työtapaa koskevassa kiistassa joko julkisesti kannattamaan myöntyväisyyksmielisten vetoamuksia lakon lopettamisesta tai pidättymällä kaikista kannanotoista ilmaisivat haluttomuutensa puolustaa perustuslaillisen suunnan virallista kantaa. Näin perustuslaillisten jyrkkä lakkopäätös suuntautui osaksi heitä itseään vastaan.

Korkeimman hallitusvallan painostuskeinonakaan lakko ei tuottanut toivottua tulosta. Jättäen mm. diktatuuriasetuksen edelleen voimaan hallitsija 29. 3. 1905 antamallaan manifestilla ilmoitti suostuvansa vain Suomen valtiosäätyjen esitykseen maan sotalaitoksen uudelleen järjestämisestä sekä kumoavansa 14. 8. 1902 annetun asetuksen oikeuslaitoksen virkamiesten erottamisjärjestyksestä.²⁵ Mainitut toimenpiteet jäivät ainoiksi hallitusvallan säädyille antamiksi myönnytyksiksi, kun valtiopäivät saamatta pyytämäänsä jatkoaikaa 15. 4. 1905 hajaantuivat.²⁶

4. MIKÄ EROTTAA PUOLUEET

Valtiollisessa tilanteessa tapahtunut osittainen käänne herätti jälleen kiistan poliittisten suuntausten periaatteellisista eroavuuksista. Keskustelun viritti Valvojan Spectator

²⁵ Suomen asetuskokoelma 1905 n:o 15.

²⁶ Pps. ptk. 1904—05 s. 889.

(E. N. Setälä) esittämällä valtiopäivien kynnyksellä syksyllä 1904 pakinassaan kysymyksen, mikä erotti todellisuudessa kotimaiset puolueet, koska molemmat olivat ohjelmissaan vakuuttaneet, että lakeja voitiin muuttaa vain perustuslakien määräämässä järjestyksessä. Spectatorin mielestä eroavuus ei ollut puolueiden ohjelmissa, vaan niiden käytännöllisessä soveltamisessa. Kun perustuslailliset olivat myös käytännössä pitäytyneet laillisessa järjestyksessä säädettyihin lakeihin, myöntäväisyysmieliset eivät olleet katsoneet tätä ehdottomaksi velvollisuudekseen.¹

Spectatorin kysymykseen kiiruhtivat vastaamaan toisaalta Uusi Suometar, toisaalta Teologisen Aikakauskirjan päätoimittaja G. G. Rosenqvist. Uusi Suometar kiisti Spectatorin väitteen, että vanhasuomalainen puolue ei ollut käytännössä pitänyt kiinni laillisuusperiaatteesta. Sen mielestä puolue ei vain ollut halunnut tehdä omantunnon kysymystä siitä, mitä menettelytapaa käyttäen laeista kiinnipitäminen saattoi parhaiten tapahtua. Puolueiden ero oli koskenut pelkästään menettelytapaa.²

G. G. Rosenqvistin mielestä taas kotimaisten puolueiden välinen vastakohta oli ollut poliittisia mielipide-eroavuuksia huomattavasti syvempi.

Lähtien siitä käsitystavasta, että kansan oikeusvakaukseen perustuvalla oikeusjärjestyksellä oli siveellisesti velvoittava luonne, Rosenqvist katsoi, että puolueiden erilainen suhtautuminen lakeihin oli ollut merkinä niitten eettisestä vastakohtaisuudesta. Kun toinen suunta oli sekä ohjelmassaan että käytännössä omantuntonsa ääntä seuraten pitänyt kaiken uhalla kiinni laista ja oikeudesta, oli toinen sekä ohjelmassaan että käytännössä noudattanut opportunistista politiikkaa toimien tilanteeseen soveltuvien laskelmien, konjunktuurien, mukaan.³

¹ Valvoja 1904 s. 634—637.

² US 8. 11. ja 9. 11. 1904 n:o 260 ja 261: ”Mikä erottaa puolueet?”

³ G. G. Rosenqvist Hvad är det som skiljer oss? TA 1904 s. 468—471.

Etiikan professorin esittämä väite, että puolueiden välinen ero ei rajoittunut vain erilaisiin menettelytapoihin, vaan koski niiden toiminnan sisäistä, eettistä laatua perustuslaillisten seurattessa omantuntonsa velvoitusta ja myöntyväisyyksien toimiessa ulkonaisten hyötynäkökohtien mukaan, oli omiaan herättämään myöntyväisyyssuunnan piirissä yleensä, mutta aivan erityisesti sikäläisen papiston keskuudessa närkästystä ja kiivaita vastaväitteitä. Kohta kirjoituksen ilmestymisen jälkeen Koskimies totesi päiväkirjassaan, että Rosenqvist seisoi "jotenkin alastoman, paljaan filosofisen etiikan perusteella" ymmärtämättä, että oikeusperiaate ei ollut toki ainoa eettinen peruste.⁴

Lähtien jo aikaisemmin Rosenqvistin käsityksiä vastaan esittämästään perusväitteestä, että tämä sekoitti väärällä tavalla toisiinsa maallisen oikeusjärjestyksen ja siveelliset käskyt, Elis Bergroth huomautti puolestaan Viipuri-lehdessä julkaisemassaan vastineessa ivallisesti, että perustuslailliset olivat kyllä sortokauden alussa nousseet passiiviseen vastarintaan eettisiin periaatteisiin vedoten. Harvoja poikkeuksia lukuun ottamatta he olivat kuitenkin joutuneet alistumaan hallitusvallan pakkotoimiin ja kärsineet näin käsitöksissään siveellisen vararikon. Toinen suunta ei sen sijaan Bergrothin mielestä ollut koskaan yrittänyt tehdä valtiollisesta kysymyksestä tässä mielessä omantunnon asiaa, koska sen mukaan maalliset lait eivät olleet Jumalan muuttumattomien lakien arvoisia. Se oli maallisessa asiassa noudattanut punnitsevan järjen ääntä ja saattoi siksi ilman kirvelevää omantunnon haavaa astua sekä Jumalan että kansan eteen.⁵

⁴ Koskimiehen pvk. 28. 11. 1904, JRK, SKS.

⁵ Viipuri 27. 11. 1904 n:o 277. "Kaksi suuntaa." *Siren* Elis Bergroth s. 342—343. Myös Meurman vastasi Rosenqvistille Uudessa Suomettassa todeten mm., että fariseuksetkin olivat uskoneet olevansa eettisellä pohjalla puolustaessaan kansansa pyhää lakia, mutta syyllistyivät sittenkin väärään tuomioon. US 23. 11. 1904 n:o 273. "Vieläkin: mikä erottaa puolueet?"

Kun Bergroth katsoi Rosenqvistin esittämän syytöksen perustuvan hänen ja toisten perustuslaillisten opilliseen erehdykseen, Lauri Ingman, joka itse oli reaali poliittisista syistä asettunut myöntyväisyysuunnan kannattajaksi, leimasi sen vain perustuslaillisten tekopyhyydeksi, jolla nämä olivat halunneet poliittisesta menettelytapakysymyksestä tekemällä tehdä eettisen periaatekysymyksen. Myös Rosenqvistin asettama eettinen ihanne — ehdoton lakien noudattaminen — oli hänen mielestään ollut mahdottomuus, jota vain teoreetikko lukukamarissaan oli saattanut vaatia. Kumpikaan kotimaisista puolueista ei ollut tähän todellisuudessa kyennyt. Myös perustuslailliset, jotka olivat vedonneet eettisiin periaatteihin, olivat Ingmanin mielestä harjoittaneet passiivista vastarintaa vain, koska olivat katsoneet sen poliittisesti viisaimmaksi, kun taas myöntyväisyysmieliset olivat pitäneet viisaimpana perääntyä eräissä kysymyksissä. Näin ollen oli vain suurta ajattelemattomuutta ja farisealaisuutta väittää, ettei mitään myönnytyksiä ollut tehty. Puolueiden välinen eroavuus oli ollut siinä, että ne laskelmissaan olivat tulleet erilaisiin tuloksiin ja eräissä kohdin menettelleet myös eri tavoin.⁶

Ingmanin puhtaasti reaaliin syihin perustuva selitys edellisten vuosien puoluevastakohdasta närkästytti suuresti Rosenqvistia, joka sortokauden alusta asti oli tähdentänyt oikeustaistelun periaatteellista luonnetta ja teologisen katso-mustapansa mukaisesti vaatinut, että lakia oli seurattava lain itsensä takia. Vastauksessaan Ingmanille hän totesi suuttuneena tämän esittämän tulkinnan merkitsevän suuren eettisen kysymyksen alentamista kauppalaskelmien tasolle. Kun toiset olivat olleet valmiit uhraamaan kaikkensa oikeusjärjestyksen puolesta, mutta toiset kieltäneet tämän moraali-sen velvollisuuden, ei voinut olla kysymys pelkästään ulkonai-sen menettelytavan eroavuudesta. Se, että myös myöntyväisyyksimielisissä oli saattanut esiintyä epäitsekästä isänmaan-

⁶ US 24. 11. ja 25. 11. 1904 n:o 274 ja 275 "Mikä meidät eroittaa?"

rakkautta, ei Rosenqvistin mielestä poistanut sitä periaatteellista eroavuutta, mikä puolueiden toimintatavoissa oli vallinnut. Opportunismi oli eettiseltä kannalta katsottuna aina opportunismia. Vaikka Macchiavelli oli ollut suuri isänmaanystävä, Ingman kyllä tiesi, miten hänen käsityksiään eettiseltä kannalta arvioitiin.⁷

Vastineeksi teologisille arvostelijoilleen Rosenqvist vetosi myös toisen suomalaisen välitysteologin A. F. Granfeltin mielipiteisiin, jotka tukivat hänen omia katsomuksiaan. Samanaikaisesti kun hän julkaisi päivälehdissä vastauksensa Ingmanille, hän painatti Teologisessa Aikakauskirjassa Granfeltin "Kristillisestä siveysopista" katkelman, jossa tämä suosittelee kansan yhtenäistä passiivista vastarintaa eettisesti oikeana taistelukeinona vallanpitäjien väärää vallanharjoitusta vastaan.⁸

Kun Uusi Suometar oli Rosenqvistin aikaisempaa kirjoitusta vastaan puolustautunut vetoamalla Snellmanin ajatuksiin⁹, Rosenqvist asettui niin ikään Granfeltin tarjoamin aseine arvostelemaan Teologisessa Aikakauskirjassa Snellmanin hegeliläistä valtiomoraalia. Granfeltin esittämiä käsityksiä lainaten hän huomautti, miten hegeliläis-snellmanilaisen valtiofilosofian mukainen kanta tehdä politiikka ja valtiollinen elämä kansallishengen nimissä riippumattomiksi moraalista soti kristinuskon maailmankatsomusta vastaan. Jos ikuisilta oikeussäännöksiltä kiellettiin valtiollisessa elämässä sama pätevyys, mikä niillä oli yksityisten elämässä, silloin tunnustettiin itsekkyydelle, väkivallalle ja viekkaukselle oikeutettu asema ihmiskunnan kohtaloissa.¹⁰

⁷ HS 30. 11. 1904 n:o 52. "Mikä meidät eroittaa." Rosenqvistin vastine julkaistiin samanaikaisesti myös Hufvudstadsbladetissa (Hbl. 29. 11. 1904 n:o 280). Rosenqvist vastasi Meurmanille henkilökohtaisesti lähettäen hänelle Teologisessa Aikakauskirjassa julkaisemansa artikkelin. Rosenqvist Meurmanille 23. 11. 1904, AM, VA.

⁸ G. G. R[osenqvist] Ett blad i A. F. Granfelt's etik, TA 1904 s. 536—538.

⁹ US 27. 11. 1904 n:o 277. "Siveysoppi ja politiikka".

¹⁰ G. G. R[osenqvist] Hegel-Snellman-Granfelt, TA 1904 s. 487—489.

Rosenqvistin lisäksi myös Sulvan perustuslaillinen kirkkoherra J. A. Roos, joka kuului keväällä 1903 vastarinnan vuoksi rangaistuihin pappeihin, polemisoi Ingmanin selitystapaa vastaan. Kirjeessään Ingmanille Roos totesi tämän arvioineen väärin perustuslaillisten kantaa kieltäessään heidän toimintansa eettisen luonteen. Roos vakuutti, ettei ainkaan hänen asettumisensa vastarintaan ollut perustunut vain viisaihin laskelmiin, vaan siihen vakaumukseen, ettei Plehwen ja Bobrikovin valta ollut Jumalan tahtomaa. Toisaalta hän oli päätenyt siihen käsitykseen, että lainkuuliaisuus oli jokaisen kansalaisen velvollisuus. Esivallallakaan ei ollut oikeutta toimia tai käskeä alamaisiaan toimimaan vastoin lakeja. Jos se niin teki, se veti Raamatun sanan mukaisesti tuomion päällensä. Roos ei sanonut voivansa esittää mitään varmaa toisten toiminnan vaikuttamista. Hän kertoi kuitenkin omakohtaisesti kuulleen, että eräät myöntyväisyyspapat olivat alistuneet laittomiin käskyihin kirkkoon tai heidän henkilökohtaiseen asemaansa kohdistuvan uhkan vuoksi.¹¹

Vastatessaan Rosenqvistille myöntyväisyysmieliset kiistivät toistamiseen hänen väitteensä, että yksinomaan jyrkkä laeista kiinnipitäminen olisi ollut eettisesti oikein, sekä katsoivat, ettei Raamatun eettisiä ohjeita voitu sellaisenaan asettaa maallisen yhteisön toiminnan normeiksi. Niinpä Agathon Meurman huomautti, että Rosenqvistin etiikan mukaan jouduttiin siihen nurjaan lopputulokseen, että järjen käyttäminen politiikassa ja yhteiskunnallisessa elämässä oli epäeettistä. Hänen mielestään politiikka oli kuitenkin juuri järjen johtamaa toimintaa kansakunnan parhaaksi. Niin ikään hänen käsityksensä mukaan oli eettisesti ylevämpiä neuvotella asioista, jopa tehdä myönnytyksiäkin, kuin Rosenqvistin käsityksiä seuraten ottaa tykit ja aloittaa sota.¹²

Ingman totesi puolestaan, että erilainen käsitys siitä, mitä

¹¹ Roos Ingmanille 3. 12. 1904, LI, VA.

¹² US 1. 12. 1904 n:o 280. "Vaadittu selitys".

piti oikeana, ei ollut vielä siveellistä vastakkaisuutta, kuten Rosenqvist oli tulkinut. Hän ei niin ikään sanonut voivansa käsittää, että puolueiden välinen eroavuus olisi ollut niin suuri, kuin Rosenqvist oli väittänyt. Myös myöntäväisyysmiehet olivat koko ajan puolustaneet oikeusjärjestystä. Mutta he olivat perustuslaillisten menettelytavasta poiketen menetelleet kuin sotajoukko, joka luovutti yhden aseman voidakseen tehokkaammin puolustaa seuraavia asemia.¹³

Ingmanin käymä polemiikki Rosenqvistia vastaan herätti myöntäväisyyspappien keskuudessa tyytyväisyyttä. Niinpä Virtain kirkkoherra A. Nyholm kiitti Ingmania kirjeessään hänen kirjoitustensa johdosta sekä lähetti hänelle Roseniuksen Roomalaiskirjeen 13. lukua koskevan selityksen, jonka hän kertoi olleen oman toimintansa ohjeena edellisinä vuosina.¹⁴ Lauantaiseuran pappien läheinen ystävä Kuortaneen kirkkoherra Hj. Svanberg¹⁵ kiitti niin ikään Ingmania hänen ensimmäisen kirjoituksensa johdosta pitäen sitä tervetulleena vastineena siveysopin professorin "silmittömälle" esiintymiselle. Sen sijaan Svanberg ei pitänyt Ingmanin toisesta kirjoituksesta ja tuomitsi Elis Bergrothin "auttamattomana riitapukarina".¹⁶

Toisilleen varsin läheisten kirkonmiesten keskinäinen polemiikki ei jäänyt vaille ikäviä jälkiselvittelyjä. Poliittisen kiistan vuosi kaksi nuoremman polven yliopistoteologia, Lauri Ingman ja Erkki Kaila, erosivat Teologisen Aikakauskirjan toimituskunnasta. Eroamisen syynä olivat päätoimittajan (G. G. Rosenqvist) lehdessä julkaisemat poliittiset kirjoitukset, joiden Ingman ja Kaila katsoivat sotivan lehden toimitusperiaatteita vastaan.¹⁷

¹³ US 3. 12. 1904 n:o 282. "Mihin jäi todistelu".

¹⁴ Nyholm Ingmanille 3. 12. 1904, LI, VA.

¹⁵ Ks. *Ruutu* Gummerus, Ingman ja Ruuth opinkävijöinä Saksassa s. 256.

¹⁶ Svanberg Ingmanille 6. 12. 1904, LI, VA.

¹⁷ Erkki Kailan muistelmat 1904, EK, VA. *Aleksi Lehtonen* Arkkipiispa Erkki Kaila-suomalainen kirkonmies, TA 1945 s. 19.

Myös toimituskuntaan kuulunut Arthur Hjelt sanoutui julkisesti irti Rosenqvistin lehdessä julkaisemasta poliittisesta kirjoituksesta, koska hänkin katsoi sen loukkaavan teologisiin kysymyksiin erikoistuneen aikakauslehden toimitusperiaatteita. Hänelle osoittamassaan vastineessa Rosenqvist selitti, ettei elämään kuuluvien konkreettisten ilmiöiden selvittämisen voitu katsoa olevan lehden tarkoituksien vastaista, koska politiikan yhtä hyvin kuin kaiken muunkin inhimillisen toiminnan taustalla oli elämäkatsomus.¹⁸

Mainitun periaatteensa mukaisesti Rosenqvist jatkoikin lehdessään — joskin peitetysti — rajankäyntiä myöntöväisyyksmielisten kanssa tähdentäen parissa vuonna 1905 julkaisemassaan kirjoituksessa individualistisille virtauksille luonteenomaisin korostuksin yksilöeettisten arvojen yleispätevää luonnetta ja oikeusjärjestyksen ehdotonta velvoitusta.

Ensiksi mainittua aihetta käsittelevässä kirjoituksessaan Rosenqvist korosti, ettei ollut olemassa erillistä poliittista, kirkollista tai sosiaalista moraalia, joka yleisen parhaan nimessä saattoi sallia asettumisen niiden eettisten periaatteiden yläpuolelle, joilla oli kiistämätön pätevyys yksityisen elämässä. Itsekkyyks ja epävanhurskaus olivat yhtä vähän sallittuja kansanluokkien ja kansojen välillä kuin yksityistenkin kesken. Ihmisarvo oli kaikkialla pyhä ja loukkaamaton. Siksi tuli kristinuskon nimissä asettua kaikkea sellaista opportunistista politiikkaa vastaan, joka tahtoi asettua moraalista riippumattomaksi ja joka ei kysynyt toimintansa eettistä laatua, vaan toimi päämääränsä saavuttamiseksi keinoista välittämättä. Politiikka ja moraalit eivät olleet toisistaan riippumattomia. Edellisen oli aina alistuttava jälkimmäisen alaisuuteen.¹⁹

¹⁸ TA 1904 s. 555—556. Kailan kertoman mukaan Hjelt ja Jaakko Gummerus suostuivat jäämään lehden toimituskuntaan vain sillä ehdolla, että päätoimittaja ei julkaisisi lehdessä poliittisia kirjoituksia. Erkki Kailan muistelmat 1904, EK, VA.

¹⁹ G. G. R[osenqvist] Dualismen mellan privat- och offentlig moral, TA 1905 s. 51.

Oikeusjärjestyksen velvoitusta tarkastellessaan Rosenqvist lähti taas siitä, että oikeusjärjestys ei historiallisista muodonmuutoksistaan huolimatta ollut vain kokoelma epämääräisiä ja sattumanvaraisia käskyjä. Se oli luonteeltaan pyhä, koska se oli kansan oikeusnäkemyksen ja sen sisäisen hengen ilmausta, joka omassatunnossa velvoitti kansaa toteuttamaan kussakin historiallisessa tilanteessa oikeutta ja ihmisarvoa. Näin ollen jokainen oikeusjärjestyksen loukkaus — tapahtuipa se hallitusvallan toimesta tai hallitusvallan väärin menettelytapojen avustamisena — merkitsi samalla sen jumalallisen lain loukkausta, joka oli kaiken oikeusjärjestyksen perustana.²⁰

Rosenqvistin moraaliset tuomiot eivät jääneet tälläkään kertaa tyystin vaille vastaväitteitä, vaikka hänen aikaisemmat kiistakumppaninsa Bergroth, Meurman ja Ingman eivät enää jatkaneetkaan keskustelua. Heidän asemestaan asettui Rosenqvistin käsityksiä arvostelemaan nimimerkkiä "S" käyttävä pappismies, joka kertoi jo kauan seuranneensa Rosenqvistin kirjoituksia ja havainneensa niissä usein syviä totuuksia. Mutta toisaalta hän ei sanonut voineensa välttyä käsitykseltä, että niissä korostettiin liian yksipuolisesti muodollista oikeutta, jonka seuraaminen oli todellisessa elämässä monesti luonnotonta.

Kirjoittajan mielestä tarjosi hyvän esimerkin Vanhan Testamentin (1. Kun. 3:16—28) kertomus äidistä, joka oli valmis luopumaan omasta lapsestaan toisen hyväksi pelastaakseen lapsensa hengen tuomarin uhatessa sitä miekallaan. Siitä huolimatta, että hän menetteli äidinväkkaudessaan opportunistisesti toivoen joskus saavansa takaisin sen lapsen, josta hän tuolloin hädässään oli valmis luopumaan, kukaan tuskin saattoi tuomita hänen menettelyään. Kirjoittajan mielestä Rosenqvist oli unohtanut tämän näkökohdan tuomitessaan myöntyväisyyksimieliset epäeettisestä menette-

²⁰ G. G. R[osenqvist] Lagens och rättsordningens helgd, TA 1905 s 187—189.

lystä. He olivat taipuneet edellisten vuosien pakkotilanteessa äidin tavoin maatansa ja kansaansa kohtaan rakkautta ja myötätuntoa tuntien estääkseen sen joutumasta vielä suurrempiin onnettomuuksiin.²¹

Kirkonmiesten kiivas polemiikki, jonka jälkimainingit tuntuivat Teologisen Aikakauskirjan palstoilla vielä vuoden 1906 alkupuoliskollakin²², kuvasteli sitä syvälle käypää risti-riitaa, jonka edellisten vuosien tapahtumat olivat myös papiston keskuudessa synnyttäneet. Samalla kun kiistaan osallistuneet jakaantuivat selvästi perinteellisten poliittisten ryhmittymien mukaan siten, että ruotsinkieliset Rosenqvist ja Roos edustivat perustuslaillisen suunnan sekä vanhasuomalaiset Meurman, Ingman ja Bergroth myöntyväisyysuunnan katsomuksia, keskustelussa toistuivat myös ne periaatteelliset näkökohdat, joihin edellisinä vuosina oli eri yhteyksissä vedottu ja jotka olivat osaltaan vaikuttaneet eri osapuolten puoluekannan määräytymiseen. Niinpä tämänkin keskustelun perusteella selvästi havaitsee, että Ingmanille myöntyväisyyskanta merkitsi lähinnä poliittista menettelytaparatkaisua, kun sen sijaan sekä hänen vastustajiensa Rosenqvistin ja Roosin että hänen myöntyväisyyskantaa edustavien puolustajiensa kannanotot kytkeytyivät läheisesti heidän teologisiin käsityksiinsä tai merkitsivät suorastaan heidän uskonnollisten periaatteittensa sovellutusta.

Myös eri osapuolten teologisissa perusteluissa kuvastuivat syvimmältään samat perusvastakohdat, joihin jo aiemmin olemme viitanneet. Niinpä myöntyväisyysuuntaan lukeutuvat selittivät perinteellisen kahden hallinnan ajattelun käsityksiin liittyen, ettei poliittista toimintaa sanan varsinaisessa mielessä ollut mahdollista mitata kristinuskon eettisten periaatteiden mukaan, vaan poliittiset kysymykset

²¹ En rättsfråga ja Ännu en gång: En rättsfråga, TA 1905 s. 266 ja 373—383, Rosenqvist vastasi kirjoituksiin tuomatta esille olennaisesti uutta. Ks. G. G. R[osenqvist] Svar och Genmäle, TA 1905 s. 267—268 ja 383—396.

²² Ks. TA 1906 s. 193—194.

oli ratkaistava maallisen vanhurskauden periaatteiden so. järjen avulla. Poliitiikka oli järjen johtamaa toimintaa kansakunnan parhaaksi, kuten Meurman huomautti. Samasta syystä oli heidän mielestään ollut myös täysin väärin ja harhaanjohtavaa perustuslaillisten tavoin tehdä maallisen järjestyksen piiriin kuuluvien lakien noudattamisesta kristillis-siveellinen kysymys (Bergroth).

Rosenqvist, jolle välitysteologisen katsomustavan mukaan maailma merkitsi uskon varsinaista toteutumiskenttää, katsoi puolestaan, että kristinuskon ikuisten periaatteiden tuli hallita samalla tavoin poliittista kuin kaikkea muutakin toimintaa. Ei ollut olemassa erilaista poliittista, kirkollista tai yhteiskunnallista moraalialueita. Poliittisen kuten kaiken muunkin toiminnan mittana oli jokaisen yksilöllinen oikeustietous so. omatunto, sekä tältä pohjalta syntynyt kansan yleinen oikeusnäkemys. Kaikki toiminta, mikä ei ollut sopusoinnussa tämän kanssa, oli tarkoituksenmukaisuuspolitiikkana tuomittavaa. Teon moraalinen arvo ei riippunut sen tuloksesta, vaan tekijän halusta seurata ikuista oikeutta. Vain se, joka seurasi oikeusjärjestystä sen itsensä vuoksi, menetteli eettisesti oikein.

Näin routavuosien poliittinen kiista johti viime kädessä kysymykseen yleispätevän moraalin olemassaolosta. Kun myöntyväisyysmielisten perinteellisen kahden hallinnan teologian mukaan oli olemassa kahdenlaista siveellisyyttä, luonnollista ja kristillistä, Rosenqvistin mielestä kristittyjen oli pyrittävä saattamaan myös yhteiskunnallinen elämä sopusointuun Kristuksen Hengen kanssa. Kristillisen etiikan rajat olivat siellä, missä inhimillisen toiminnankin rajat. Yleispätevän moraalin perustana oli yksilön siveellinen itse-tietous.²³

²³ Kyseisestä ongelmasta on keskusteltu paljon varsinkin ekumeenisen liikkeen piirissä. Ks. *Seppo A. Teinonen* *Missio politica oecumenica* s. 50—54. *Simo Talvitie* *Kirkko ja valtio ekumeenisessa keskustelussa* s. 113—124. Ks. myös *K. V. L. Jalkanen* *Luomisjärjestykset ja niiden rajat Raamatun valossa* s. 300—317.

VIII P A P I S T O P U O L U S T U S A S E M I S S A

1. SUURLAKKO

Vaikka kenraalikuvernööri Obolenskin harjoittama sovitelupolitiikka oli tehnyt elämän Suomessa huomattavasti aikaisempaa siedettävämmäksi, varsinaista hallintojärjestelmän muutosta ei säätyjen esittämästä suuresta anomuksesta ja valtiopäivälakosta huolimatta ollut syksyyn 1905 mennessä tapahtunut. Kun tällöin yleinen tilanne Venäjällä maan Japanin sodassa kärsimien sotilaallisten menetysten ja vakavien arvovaltatappioiden vuoksi johti yleisvaltakunnallisen lakon puhkeamiseen, heräsi myös Suomessa ajatus käyttää hallitusvallan ahdinkotilaa hyväksi maan valtiollisen aseman ennalleen palauttamiseksi.

Yhtyminen yleisvaltakunnalliseen lakkoon sai Suomessa kannatusta ensisijaisesti aktivistien ja sosialistien piirissä, jotka olivat valmiit välittömästi käyttämään hyväksi Venäjällä syntynyttä tilannetta ei vain aikaisemmin voimassa olleiden oikeuksien palauttamiseksi vaan myös kansallisten ja yhteiskunnallisten oikeuksien laajentamiseksi.¹ Perustuslailliset, jotka viimeksi 1904—05 valtiopäivillä olivat käyneet tuloksetonta vastarintaistelua, näkivät niin ikään tilanteen tarjoamat mahdollisuudet toiveittensa toteuttamiseksi ja yhtyivät lakkoon. Vallankumouksellisten voimien heikkouden oivaltaen perustuslaillisten johto ei kuitenkaan halunnut asettaa kannattamaan työväenliikkeen ja aktivistien kumouksel-

¹ *Hannu Soikkanen* Suurlakko s. 175, 179. Sama, *Sosialismin tulo Suomeen* s. 225. *Lauerma* Aktivismi s. 151. *Gummerus* Aktiivisilta taistelu vuosilta s. 168—169.

lisiä vaatimuksia, vaan pyrki mahdollisimman vähin mullistuksiin palauttamaan maalle sen entiset valtiolliset oikeudet.²

Vaikka sortokauden aikaisemmat tapahtumat olivat jo murtaneet kansan perinnäiset kuuliaisuusihanteet, suurlakko, joka parin päivän kuluessa levisi räjähdysmäisen nopeasti yli maan sulkien piiriinsä rautatiet, postin, puhelimen, tehtaات ja kaupat, merkitsi tässä suhteessa entistä radikaalisempaa käännettä. Samalla kun lakko nostatti laajat kansalaisjoukot avoimeen taisteluun hallitusvaltaa vastaan, se ylitti passiivisen vastarinnan rajat. Kotimaiselle senaatille ja kenraalikuvernöörille esittämiensä jyrkkien vaatimusten lisäksi lakkolaiset turvautuivat monilla paikkakunnilla myös oman käden oikeuteen ja riisuiivat aseista poliiseja ja venäläisiä santarmeja, erottivat virkamiehiä aina kuvernöörejä myöten sekä ottivat hallinto- ja järjestysvallan omiin käsiinsä.³

Lukuunottamatta Pohjois-Pohjanmaan pappeja Uno Wegeliusta ja Johannes Väyrystä, joista edellinen toimi Rosendalin rinnalla Oulun kaupungin kansanvaltuutettujen komitean jäsenenä⁴ ja jälkimmäinen Kajaanin lakkokomitean puheenjohtajana⁵, papisto ei tiettävästi ottanut aktiivisesti osaa lakkotoimintaan. Myös perustuslaillisia pappeja oli tästä omiaan pidättämään paitsi lakon hallitusvallan vastainen luonne ilmeisesti myös heidän tuntemansa epäluulo lakon toimeenpanoon aktiivisesti osallistuvia sosialisteja ja heidän lakolle antamaa erityisluonnetta kohtaan. Niinpä Savonlinnan hiippakunnan johtava perustuslaillinen pappi Juuso

² Soikkanen Suurlakko s. 179, 182. Juva P. E. Svinhufvud I s. 31—32.

³ Suurlakon tapahtumista ks. *Sigurd Roos* Suomen kansallislakko I—II. Soikkanen s. 176—188. *Parmanen* Taistelujen kirja IV s. 152—544.

⁴ *Sigurd Roos* Sortovuodet ja suurlakko s. 74, 79. Wegeliuksen osuus lakkoviikon tapahtumiin muodostui varsin keskeiseksi. Yhdessä Rosendalin kanssa hän joutui esiintymään useissa kansalaiskokouksissa puhujana, josta syystä Oulun lakkokokoukset näyttävät joskus saaneen puolittain "hartauskokouksen" luonteen. Ks. *Roos* s. 74, 109, 120, 189—191, 283—284. *Oravala* Mauno Rosendal s. 190—192.

⁵ *Roos* s. 340. *Martti Tyrkkö* Mies riensi levähtämättä s. 202.

Hedberg arveli eräässä kirjeessään, että lakko oli ”herroihin” ja sen ohella kirkkoon kohdistamassaan arvostelussa menettänyt todellisen luonteensa ja muuttunut sosialismin paatokseksi.⁶

Esivaltaa ja sen laittomiksi katsottuja toimia vastaan suuntautunut lakko kohdistui sen sijaan eräillä seuduin myös papistoon, jonka lakkolaiset ilmeisesti katsoivat sen enemmistön edellisinä vuosina omaksuman kannan vuoksi muodostavan osan siitä järjestelmästä, jonka kumoamiseksi lakko oli pantu toimeen. Niinpä Alatorniolla lakkotoimikunta päätti erottaa kirkkoherran virastaan, koska katsoi hänen tukeneen edellisinä vuosina sortopolitiikkaa.⁷ Käräjämaalla kirkkoherralle annettiin ankara varoitus sen vuoksi, ettei hän ollut suostunut nostamaan sinivalkoista lippua tankoon lakkotoimikunnan antaman käskyn mukaisesti.⁸ Iisalmella taas lakkotoimikunta esitti rovastille kirjallisen nuhteen liiallisesta myöntyväisyydestä laittomiin käskyihin, koska hän oli kieltäytynyt Bobrikovin määräyksen mukaisesti antamasta avio-kuulutusta kutsunnasta pois jääneille nuorukaisille.⁹

Lakon papiston vastaisilla ilmiöillä oli ainakin osittain selvät ärsykkeensä edellisten vuosien tapahtumissa. Näin oli laita myös niissä kahdessa tapauksessa, joissa lakkolaiset antoivat kirkkoherralle määräyksen poistua paikkakunnalta. Soinissa kirkkoherran karkotuksen syynä oli se, että senaatti oli nimittänyt hänet virkaan vastoin seurakunnan vaalissa esittämää mielipidettä.¹⁰ Vimpelissä taas kirkkoherran ja seurakuntalaisten väliset suhteet olivat ilmeisesti olleet varsin kireät paitsi kirkkoherran harjoittaman avoimen myönty-

⁶ Hedberg tyttärelleen 6. 11. 1905, JH, VA.

⁷ *Roos* s. 366.

⁸ Sama, s. 365—366.

⁹ *Sigurd Roos* Kansallislakko Suomessa, Kuopion kaupunki ja lääni s. 327.

¹⁰ *W. M[almivaara]* Ajan merkkiä, HK 1906 s. 5—6.

väisyyispropagandan¹¹ myös eräiden aikaisemmin ilmenneiden henkilökohtaisten ristiriitojen vuoksi.¹²

Eräillä paikkakunnilla lakkolevottomuudet kohdistuivat sortopolitiikan myötäilijöiksi katsottujen pappien lisäksi myös kirkkoon ja sen toimintaan. Niinpä Ylihärmässä lakkolaiset aikoivat naulata kirkon ovet kiinni, mutta jättivät kuitenkin uhkauksensa täyttämättä. Parikkalassa lakkotoimikunta sen sijaan toteutti vastaavan suunnitelman ja sulki pyhäinpäiväksi kirkon ovet ja esti jumalanpalveluksen pidon.¹³ Varsin dramaattiseksi muodostuivat lakkoviikon tapahtumat myös Savonlinnan kirkossa. Aiottuaan aluksi ulottaa lakon koskemaan myös kirkon toimintaa sikäläinen lakkokokous perääntyi lopulta tästä vaatimuksesta kieltäen kuitenkin pappeja lukemasta rukousta esivallan puolesta. Kun Juuso Hedberg lakkolaisten kiellosta huolimatta alkoi erään iltajumalanpalveluksen yhteydessä lukea tätä rukousta, syntyi kirkossa hälinää ja yleisön joukosta ammuttiin kaksi laukausta revolverilla.¹⁴

Kuten jo aikaisemmin esitetystä Hedbergin kirjeestä kävi ilmi, hän ei voinut hyväksyä lakkoa sen sosialistisen tendenssin ja kirkon vastaisen luonteen vuoksi. Eräät myöntöväisyyispapit kokivat sen sijaan järkyttävänä suurlakkoviikon yleisen yhteiskunnallisen mullistuksen, jonka aikana keisari

¹¹ Vimpelin kirkkoherra K. Malmberg kuului niihin pappeihin, jotka Elis Bergrothin kehotuksesta harjoittivat aktiivista myöntöväisyyispropagandaa. Talvella 1903 Malmberg kertoi Bergrothille aikovansa sekä kinkereillä että kirkossa teroittaa kansalle, että vastarinta oli vastoin Jumalan sanaa. Malmberg Bergrothille 23. 3. 1903, EB, VA.

¹² Seurakuntalaisten taholta oli Malmbergia aiemmin syytetty mm. sopimattomasta käytöksestä rippikoulussa. (Malmberg Bergrothille 15. 9. 1905, EB, VA.) Karkotuskäskyn saatuaan Malmberg vaeli pappilasta toiseen päätyen vihdoinkin Turkuun, missä hän sai tuomiokapitulin jäseniltä neuvon pysyä poissa Vimpelistä, kunnes seurakuntalaiset tulisivat pyytämään tuomiokapitulilta pappia. (Malmberg Bergrothille 15. 11. 1905, EB, VA.)

¹³ W. M[almivaara] Ajan merkkiä, HK 1906 s. 5.

¹⁴ Hedberg tyttärelleen 6. 11. 1905, JH, VA.

"pantiin viralta" ja suuret kansanjoukot nousivat uhmaan perinnäisiä auktoriteetteja. Niinpä esim. Oulun piispa Koskimies kirjoitti päiväkirjaansa jo lakkoviikon toisena päivänä järkyttyneenä ja ärsyyntyneenä: "Ajatus väsyä ajattelemaan näitä tapausten suuria sarjoja, kun kuitenkin ei tiedä vähääkään, mitä todella tapahtuu. Keisari raukka! Ei voi olla häntä surkuttelematta. Missä hän nyt on? — Piioillakin on nyt lakko-kokous. Saa nähdä, millä päätöksellä sieltä Anna¹⁵ tulee. Kyllä hän sitten myös saa lähteä. En jaksa enää."¹⁶

Patriarkalliseen järjestykseen tottuneen piispan oli vaikea ymmärtää mullistusta, jonka keskellä kotiapulaisetkin asettuivat uhmaamaan yhteiskunnan korkeimpia auktoriteetteja. Vielä vaikeampaa hänen oli kuitenkin hyväksyä läheisten tuttaviansa Rosendalin ja Wegeliuksen aktiivista osallistumista tähän hänen mielestään mielettömään toimintaan. Seurattuaan ystäviensä lakkotoimia ja heidän julkisia esiintymisiään lakkokokouksissa sangen epäluuloisena ja kriittisenä¹⁷ Koskimies kirjoitti Rosendalin marraskuun manifestin antamisen johdosta pitämästä puheesta päiväkirjaansa purevan arvostelun: "Rosendal pitänyt rukouskokouksen torilla tekstistä: Herralta on tämä tapahtunut ja on ihmeellistä silmissämme. Kyllähän tarvitsee tehdä hänen syyksensä, mitä itse on tehnyt tyhmästi ja väärin!"¹⁸

Toisaalta Koskimies seurasi lakon kehittymistä pelonsekaisen jännittyneenä aavistaen, että lakkolaisten toiminta saattoi millä hetkellä hyvänsä kääntyä myös henkilökohtaisesti häntä itseään vastaan. Helpottuneena hän kirjoitti eräälle ystävälleen lakon päätyttyä: "Nyt on toki päättynyt tämä kuuluisa Oulun 'römpä'... Rauhassa me saimme olla noina hurmauspäivinä, mutta silti nyt jälistä väsyttää, sillä

¹⁵ Anna oli nähtävästi Koskimiehen kotiapulainen.

¹⁶ Koskimiehen pvk. 1. 11. 1905, JRK, SKS.

¹⁷ Ks. Koskimiehen pvk. 1—4. 11. 1905, JRK, SKS.

¹⁸ Koskimiehen pvk. 5. 11. 1905, JRK, SKS.

tietysti oli hermosto koko ajan alituisessa jännityksessä, kun tapaus seurasi toista hurjassa tahdissa.”¹⁹

Vaikka Koskimies asennoitui täysin kielteisesti lakkoon, hän saattoi toisaalta vakaumuksellisenä vanhasuomalaisena nähdä sen vanhoja yhteiskunnallisia raja-aitoja horjuttavassa luonteessa myös jotain positiivista. Niinpä hän totesi jo lakon aikana päiväkirjassaan, että laajojen työläisjoukkojen nousu lakkoon vei kansanvallan ja suomalaisuuden asian väistämättä voitolle. Näin ruotsinmieliset panivat itse arvaamattaan toimeen suomalaisuuden ohjelman liittoutuessaan työväestön kanssa.²⁰

Saman seikan, minkä Koskimies koki suurlakossa myönteisenä piirteenä, perustuslaillisten johtava teologi, ruotsinmielinen G. G. Rosenqvist, näki sen kielteisimmäksi ilmiöksi Teologisessa Aikakauskirjassa julkaisemassaan lakon jälkiarvioinnissa. Samalla kun hän totesi suurlakon mukanaan tuoman poliittisen käänteiden jälleen kerran selvästi osoittaneen, että vallanharjoituksella, joka ei nojautunut siveyden ja oikeuden perusteisiin, ei ollut pysyvää menestystä maailmassa, hän katsoi lakossa ilmenneen toisen vaaran: sosialismin. Hänen käsityksensä mukaan lakko oli osoittanut, että oikeusjärjestyksen pyhyttä ja ihmisen perusoikeuksia voitiin loukata ei vain ylhäältä vaan myös alhaalta käsin ja että väkivaltaa ja häikäilemättömyyttä voitiin käyttää ei vain yksinvallan vaan myös kansanvallan palveluksessa.

Monet laajojen kansankerrosten sosiaaliset pyrkimykset olivat hänen mielestään kyllä eettisesti oikeutettuja ja tulisivat aikanaan johtamaan tuloksiin. Mutta voittoa ei voitu saavuttaa väkivallan tietä, vaan oikeuden perusteita seuraten. Vain sellainen reformiliike, joka kykeni herättämään ihmisten sisäiset eettiset voimat ja taipui seuraamaan ihmisolemuksen sisintä lakia, saattoi taata pysyvän voiton.²¹

¹⁹ Koskimies ystävälleen 11. 11. 1905, JRK, SKS.

²⁰ Koskimiehen pvk. 3. 11. 1905, JRK, SKS.

²¹ G. G. Rosenqvist Några tankar med anledning af den senaste tidens händelser, TA 1905 s. 421—425.

Rosenqvistin tavoin myös Johansson näki lakon kansan elämään painettuna mustana tahrana, josta ei ollut varsinaista hyötyä muille paitsi sosialisteille.²² Toisin kuin Rosenqvist Johansson kammoksui kuitenkin lähinnä lakon vapaa-mielistä luonnetta. Vapautusliike niin Suomessa kuin Venäjälläkin perustui hänen mielestään viime kädessä siihen suureen erheeseen, että ihminen oli luonnostaan hyvä ja että tarvittiin vain vapaita muotoja. Lakko oli kuitenkin osoittanut, että ihmisessä asui synti.²³

Edellä mainitun katsomustavan puitteissa Johansson ei voinut myöskään tunnustaa, että hallitusvallan perääntyminen ja kansallisten oikeuksien palauttaminen olisi ollut maassa harjoitetun vastarinnan tulosta. Niinpä hän hallitsijan 4. päivänä marraskuuta 1905 antaman, laillisuuden palauttamista koskevan manifestin²⁴ johdosta totesi myöhemmin päiväkirjassaan, että sama tulos olisi saavutettu ilman lakkoakin. Kun hallitsija oli suostunut antamaan myös Venäjän kansalle vapauden, olisi Suomi hänen käsityksensä mukaan saanut oikeutensa takaisin ilman lakkoa ja väkivaltaakin.²⁵ Myös sitä selitystä, että hallitusvallan perääntyminen oli tapahtunut lakkolaisten toiminnan vuoksi, Johansson piti vääränä kunnian antamisena ihmisille ja Jumalan antaman avun unohtamisena.²⁶

Johanssonin tavoin myös Malmivaara vakuutti lehdesään, ettei valtiollisessa tilanteessa tapahtunut käänne ollut ihmisten vaan Jumalan voitto. Vaikka puolueet olivat kukin omalla tavallaan olleet viemässä asiaa kohti päämäärää, todellinen apu oli tullut Jumalalta. Hän oli auttanut kansaa kaukana idässä syttyneen sodan ja Venäjällä syntyneiden levottomuuksien avulla sen jälkeen, kun kurituksen vitsa oli

²² Johanssonin pvk. 8. 11. 1905, YA, HYK.

²³ Johanssonin pvk. 29. 11. 1905, YA, HYK.

²⁴ Ks. Suomen asetuskokoelma 1905 n:o 49.

²⁵ Johanssonin pvk. 8. 11. 1905, YA, HYK.

²⁶ Johanssonin pvk. 16. 11. 1905, YA, HYK.

tehnyt tehtävänsä ja vedetty pois Suomen kansan päältä.²⁷

Johansson ja Malmivaara pysyivät uskollisina alkuperäiselle tulkinnalleen. Niin kuin he olivat nähneet sorron Jumalan antamaksi kuritukseksi, niin he katsoivat myös sen päättymisen tapahtuneen viime kädessä inhimillisestä toiminnasta riippumatta. Kun Rosenqvistin mukaan kansallisten oikeuksien palauttaminen merkitsi oikeuden periaatteen voittoa, se merkitsi Johanssonille ja Malmivaaralle Jumalan suunnitelman toteutumista.

2. PAPISTON VALTIOPÄIVÄMIESVAALIT

Suurlakko loi radikaalisen ilmapiirin maahan. Kun myöntäväisyyssenaatti ja kenraalikuvernööri olivat joutuneet jättämään paikkansa kansanjoukkojen vaatimuksesta ja hallitsija perääntymään alhaaltapäin tulevien pakotteiden edessä, usko esivaltaan ja yhteiskunnan auktoriteetteihin romahti kansan keskuudessa. Murros ilmeni erityisen selvästi työväestön keskuudessa, joka vielä suurlakon jälkeenkin kerääntyi suurin joukoin mielenosoituskokouksiin eri puolilla maata sekä asettui lakkojen ja työnseisausten avulla uhmaamaan perinnäisiä käsityksiä.¹

Lakkoviikon tapahtumat ja varsinkin niitä seurannut hallituskysymyksen ratkaisu, jossa myöntäväisyyksmieliset jätettiin kokonaan sivuun², kiristivät niin ikään vielä entisestään kotimaisten puolueiden välisiä suhteita. Niinpä kohta suurlakon jälkeen pidettyihin valtiopäivävaaleihin käytiin kiivaan puoluetistelun merkeissä. Tämä koski myös papiston valtiopäivämiesvaaleja. Edellisen vuoden vaalimainonnasta poiketen kumpikin puolue suositteli tällä kertaa miltei yksin-

²⁷ W. M[almivaara] Unna vuonna, HK 1906 s. 2.

¹ Soikkanen Sosialismin tulo Suomeen s. 313—319.

² O. Seitkari Eduskuntaudistus ja uusi sortokausi s. 374—377.

omaan omia ehdokkaitaan.³ Julkisen mainonnan lisäksi puolueet turvautuivat myös henkilökohtaiseen propagandaan ja lähettivät valitsijoille ehdokaslistoja sekä suorittivat suullisesti ja kirjeellisesti agitaatiotyötä valitsijakunnan keskuudessa.⁴

Kiivaan vaalitaistelun jälkeen suoritettujen papiston valtiopäivämiesvaalien tulokset muodostuivat hiippakunnittain ryhmiteltyinä seuraaviksi.

Papiston valtiopäivämiesvaalit vuonna 1905⁵

hiippakunta	perustuslailisille annetut äänet		myöntyväissyysmielisille annetut äänet		puoluekanaltaan tuntemattomille yhteensä annetut äänet	
	ääniä	%	ääniä	%	ääniä	%
Turun arkkihpk.	1374	55	1095	43,9	27	1,1
Porvoon hpk.	651	50,2	632	48,8	13	1
Kuopion hpk.	97	18,6	418	80	7	1,4
Savonlinnan hpk.	342	35,2	621	63,8	10	1
Yhteensä	2464	46,6	2766	52,3	57	1,1

Verrattaessa suurlakon jälkeisten vaalien tuloksia vuoden 1904 vaalien vastaaviin lukuihin havaitaan, että puolueiden voimasuhteet olivat koko maan osalta pysyneet täysin ennallaan.

³ Ks. US 24. 11., 25. 11. ja 28. 11. 1905 n:o 269, 270 ja 272. *Österbladh* Pappissäätö Suomen valtiopäivillä II s. 521—522. Kunnioitettavat virkaveljet Porvoon hiippakunnassa. (E. 1312) Arvoisa virkaveli! Valtiopäivämiesvaalia varten. (E 1311)

⁴ *Österbladh* II s. 521.

⁵ Tilasto perustuu samankaltaisiin laskelmiin kuin vuoden 1904 vaaleja koskeva vastaava tilasto. Lähteinä ovat: Suomen Kirkon Julkisia Sanomia 1905 s. 119, 122, 135, 140. Turun tklin ptk. 7. 12. 1905 § 2. Porvoon tklin ptk. 7. 12. 1905 § 33. Kuopion tklin ptk. 8. 12. 1905 § 2. Savonlinnan tklin ptk. 4. 12. 1905 § 2. *Österbladh* II s. 523—526.

laan.⁶ Kuten vuoden 1904 vaaleissa saivat myöntyväisyysmieliset tälläkin kertaa niukan enemmistön, 52,3 % äänistä perustuslaillisten saadessa 46,6 %. Sen sijaan on havaittavissa varsin suuriakin muutoksia eräiden hiippakuntien vaalituloksissa. Kun molempien puolueiden äänimäärät pysyivät suurin piirtein ennallaan sekä Porvoon että Kuopion hiippakunnassa, kuitenkin niin, että perustuslailliset kärsivät molemmissa niukan tappion (Porvoossa 6 %, Kuopiossa 2 %) ja myöntyväisyysmielisten suhteellinen osuus vastaavasti kasvoi, tapahtui sekä arkkihiippakunnassa että Savonlinnan hiippakunnassa varsin merkittäviä voimasuhteiden muutoksia. Niinpä perustuslaillisten äänimäärä kasvoi arkkihiippakunnassa yli 13 %, mutta väheni Savonlinnan hiippakunnassa peräti 23 %.

Mainitut voimasuhteiden muutokset johtuivat ilmeisesti osaksi siitä, että vuonna 1905 suoritetuilla vaaleilla oli selvästi puoluevaalien luonne, kun sen sijaan edelliset vaalit olivat vielä osittain tapahtuneet henkilövaaleina. Tästä syystä papisto ei tällä kertaa antanut kannatustaan niillekään vastapuolueen maltillisille ehdokkaille, jotka edellisissä vaaleissa olivat koonneet ääniä myös toiseen puolueeseen lukeutuvilta valitsijoilta. Näin puolueitten numerolliset voimasuhteet muuttuivat vain entistä selvemmin hiippakunnan papiston todellisia poliittisia mielipiteitä vastaaviksi.

Edellä mainittuun seikkaan näyttäisi viittaavan mm. se, että edellisissä vaaleissa runsaasti ääniä koonneiden Savonlinnan hiippakunnan tunnettujen perustuslaillisten pappien (L. A. Wennerström, J. F. Hellman, G. Petterson) äänimäärät laskivat näissä vaaleissa varsin jyrkästi⁷ lukuunottamatta Juuso Hedbergiä, jota myös myöntyväisyysmieliset olivat

⁶ Todellisuudessa perustuslaillisten äänimäärä oli noussut 0,7 % ja myöntyväisyysmielisten 0,2 %, kun taas tuntemattomien osuus oli vähentynyt 0,9 %.

⁷ Mainituista papeista menetti Wennerström 49, Hellman 40 ja Petterson 22 ääntä edellisiin vaaleihin verrattuna.

suositelleet vaalien edellä ehdokaslistoissaan⁸. Vastaavasti taas kaikki arkkihiippakunnan myöntyväisyyksimielliset valtiopäiväpapit kärsivät ääntenmenetyksiä koko hiippakunnassa, mutta aivan erityisesti ruotsinkielisissä Vaasan ylä- ja ala- sekä Ahvenanmaan rovastikunnassa. Niinpä esim. lääninrovasti K. A. Schroderus, joka edellisissä vaaleissa oli saanut mainituista rovastikunnista yhteensä 43 ääntä, sai nyt vain 13 ääntä.⁹ Vaalin luonteen muuttuminen henkilövaalista puoluevaaliksi vähensi näin ratkaisevasti myöntyväisyyksimiellisen ehdokkaan kannatusta ruotsinkielisissä rovastikunnissa.

Vaalien luonteen muuttuminen tuskin kuitenkaan voi yksinään selittää selvästi vastakkaisiin suuntiin tapahtunutta muutosta arkkihiippakunnan ja Savonlinnan hiippakunnan vaaleissa samanaikaisesti, kun Porvoon ja Kuopion hiippakunnissa voimasuhteet säilyivät lähes ennallaan. Pikemminkin on voimasuhteiden äkillistä muutosta pidettävä merkinä siitä, että Savonlinnan hiippakunnan papisto koki vaaleja edeltäneen suurlakkovaiheen erilaisena kuin arkkihiippakunnan papisto ja käyttäytyi tämän vuoksi vaaleissa päinvastaisella tavalla. On todennäköistä, että itäsuomalainen poliittinen radikalismi, joka ilmeni lakkoviikolla mm. hiippakuntakeskuksessa Savonlinnassa sekä Parikkalassa sekaantumisenä kirkon sisäiseen toimintaan, jumalanpalveluksiin ja jota mm. hiippakunnan johtava perustuslaillinen pappi Juuso Hedberg paheksui voimakkaasti, sai sikäläisen papiston asennoitumaan aikaisempaa pidättyvämmiin lakkoa kannattaneihin perustuslaillisiin. Sen sijaan poliittisesti maltillisemmän Länsi-Suomen papisto koki suurlakon ja valtiolisten oikeuksien palauttamisen perustuslaillisen suunnan saavuttamana voittona ja asettui tämän vuoksi entistä määrätietoisemmin tukemaan sitä vaalissa. Näin sama lakko, joka vaikutti Länsi-Suomen papiston keskuudessa perustuslailli-

⁸ Ks. *Österbladh* II 521.

⁹ Arkkihiippakunnan vaalissa menettivät myöntyväisyyksimiellisiä K. A. Schroderus 85, I. M. Tallgren 50 ääntä.

sen suunnan eduksi, käänsi radikaalisen luonteensa vuoksi Itä-Suomen papiston mielipiteet perustuslaillista suuntaa vastaan.¹⁰

Perustuslaillisten arkkihiippakunnassa kokema vaalime-nestys kuvastui myös siinä, että valituista kahdestatoista edusmiehestä kahdeksan eniten ääniä saanutta oli perustus-laillisia. Niin ikään eräät vanhat tunnetut myöntyväisyys-mieliset edustajat, kuten W. Malmivaara, J. W. Warttinen ja H. E. Wegelius, saivat tällä kertaa väistyä eräiden vasta-rintapappeina tunnettujen perustuslaillisten (P. Snellman, T. N. v. Pfaler ja Edv. Lybeck) tieltä, jotka eivät aiemmin olleet toimineet papiston luottamustehtävissä ja jotka vielä vuotta aikaisemmin suoritetuissa valtiopäivävaaleissa olivat saaneet varsin niukasti ääniä.¹¹

Vaalissa tulivat valituiksi: professori R. Hermanson (perustusl. 206 ä.), Ylikannuksen kirkkoherra I. A. Björk-lund (perustusl. 131 ä.), Naantalın kirkkoherra, asessori Edv. Hannula (perustusl. 130 ä.), Ähtävän kirkkoherra I. R. Fors-man (perustusl. 123 ä.), professori O. Donner (perustusl. 118 ä.), Uudenkaupungin kirkkoherra S. W. Roos (perustusl. 112 ä.), Uskelan kirkkoherra P. Snellman (perustusl. 109 ä.) Närpiön kappalainen K. I. Nordlund (perustusl. 107 ä.), Maarian kirkkoherra, asessori I. M. Tallgren (myönt. 106 ä.), Alavuden kirkkoherra, lääninrovasti K. A. Schroderus (myönt. 106 ä.), Turun kappalainen T. N. v. Pfaler (perustusl. 106 ä.) ja Kauhajoen kirkkoherra Edv. Lybeck (perustusl. 102 ä.).¹²

¹⁰ On merkille pantavaa, että myös Porvoon hiippakunnassa, jonka alueella sijaitsivat suurlakkoviikon merkittävimmät tapahtumakes-kukset, Tampere ja Helsinki, ilmeni samansuuntaista kehitystä kuin Savonlinnan hiippakunnassa, vaikka voimasuhteiden muutokset jäivät-kin siellä huomattavasti vähäisemmiksi.

¹¹ Vuoden 1904 vaaleissa olivat mainittujen perustuslaillisten pappien äänimäärät: Snellman 1, v. Pfaler 23 ja Lybeck 4.

¹² Lähinnä viimeisenä valituksi tullutta olivat H. H. Snellman (myönt.), W. Malmivaara (myönt.), J. W. Warttinen (myönt.), H. E. Wegelius

Kun hiippakunnan valitsemista edustajista O. Donner senaattoriksi tulonsa ja I. R. Forsman sairautensa vuoksi eivät voineet osallistua valtiopäivätyöhön, valittiin täydennysvaalissa heidän tilalleen myöhemmin Korppoon kirkkoherra H. H. Snellman (myönt.) ja Sulvan kirkkoherra J. A. Roos (perustusl.).¹³ Näin myöntyväisyyksmielisten onnistui täydennysvaalissa lisätä yhdellä edustajiensa lukumäärää, kun perustuslailliset puolestaan kärsivät yhden paikan menetyksen.

Toisin kuin arkkihiippakunnassa, missä myös hiippakunnan edusmiehet vaihtuivat edellisiin vaaleihin verrattuna varsin huomattavassa määrin, Porvoon hiippakunnassa valittiin pääasiallisesti samoja henkilöitä. Vain hiippakunnasta pois muuttaneen J. Johanssonin ja valitsematta jääneen E. J. Karasen tilalle astuivat uudet miehet, G. A. Heman ja L. Ingman. Niin ikään puolueiden osuus edusmiesten määrästä pysyi ennallaan perustuslaillisten saadessa neljä ja myöntyväisyyksmielisten viisi edustajaa.

Hiippakunnasta tulivat valituiksi: professori K. A. Serlachius (myönt. 93 ä.), Tampereen kappalainen K. O. Fontell (perustusl. 81 ä.), Uuraisten kirkkoherra A. M. Berger (perustusl. 79 ä.), lehtori, teologian tohtori J. A. Maunu (perustusl. 79 ä.), professori G. G. Rosenqvist (perustusl. 77 ä.), Jyväskylän maaseurakunnan kirkkoherra, asessori G. A. Heman (myönt. 76 ä.), Hattulan kirkkoherra J. J. Westerland (myönt. 71 ä.), yliopiston apulainen L. J. Ingman (myönt. 68 ä.) ja professori J. R. Danielson (myönt. 68 ä.).¹⁴

Puolueiden voimasuhteissa tapahtuneet huomattavat muutokset aiheuttivat myös Savonlinnan hiippakunnan edus-

(myönt.) Turun tklin ptk. 7. 12. 1905 § 2 ja liite. Suomen Kirkon Julkisia Sanomia 1905 s. 135. *Österbladh* II s. 524.

¹³ Turun tklin kierto, 12. 12. 1905 n:o 962 ja 10. 1. 1906 n:o 966.

¹⁴ Lähinnä viimeistä valitukseksi tullutta olivat äänimääriltään A. W. Murén (perustusl.), J. Ilmanen (myönt.), E. J. Karanen (myönt.). Porvoon tklin ptk. 7. 12. 1905 § 33. Suomen Kirkon Julkisia Sanomia 1905 s. 119. *Österbladh* II s. 524—525.

miehistön kokoonpanossa edellisiin vaaleihin verrattuna eräitä henkilövaihdoksia. Perustuslaillisten G. Pettersonin ja A. Bergrothin tilalle, joista viimeksi mainittu oli kuollut keuhkokuumeeseen keuhkotauon vuoksi, tulivat nyt Porvoon hiippakunnasta muuttanut J. Johansson sekä myöntäväisyyspuolueen vaalimainonnassaan suosittelema professori Arthur Hjelt. Näin ollen perustuslailliset saivat tällä kertaa tyytyä kolmeen edustajanpaikkaan aikaisempien viiden asemesta.

Valituksi tulivat: Savonlinnan-Säämingin kirkkoherra, tuomiorovasti Juuso Hedberg (perustusl. 104 ä.), Impilahden kirkkoherra, asessori A. Auvinen (myönt. 93 ä.), Parikkalan kirkkoherra, tohtori J. I. Gummerus (myönt. 78 ä.), Uukunien kirkkoherra A. G. Walle (myönt. 76 ä.), Juuan kirkkoherra J. Johansson (myönt. 75 ä.), professori A. L. M. Hjelt (myönt. 60 ä.), Kangasniemen kirkkoherra L. A. Wennerström (perustusl. 59 ä.) ja Juuan kirkkoherra J. F. Hellman (perustusl. 57 ä.).¹⁵

Myös Kuopion hiippakunnan papiston vaali päättyi perustuslaillisten tappioon heidän menettäessään senkin ainoan edustajanpaikan, jonka he olivat edellisenä vuonna onnistuneet saamaan. Myöntäväisyysmielisten vaalivoitto oli tässä hiippakunnassa sikälikin vakuuttava, että parhaiten menestyneen perustuslaillisen (J. J. Simelius) äänimäärä oli vain vajaa puolet viimeisenä valituksi tulleen myöntäväisyysmielisen äänimäärästä. Niin ikään suurlakkoon aktiivisesti osaa ottaneet U. Wegelius ja J. Väyrynen saivat tyytyä varsin vaatimattomiin äänimääriin, kun taas myöntäväisyysmieliset turvatakseen E. G. Palménin valituksi tulemisen äänestivät hänet papiston toimesta valtiopäiville.

Valtiopäiväedustajiksi tulivat Kuopion hiippakunnasta: Kuopion kirkkoherra, tuomiorovasti J. Schwartzberg (76 ä.)

¹⁵ Lähinnä viimeistä valituksi tullutta olivat äänimäärässä E. Bonsdorff (myönt.), G. A. Taube (myönt.), G. Petterson (perustusl.) Savonlinnan tklin ptk. 4. 12. 1905 § 2. Suomen Kirkon Julkisia Sanomia 1905 s. 122. *Österbladh* II s. 525.

Alatornion kirkkoherra, asessori E. Lönnrot (73 ä.), Leppävirran kirkkoherra H. E. Schroderus (69 ä.), Karttulan kirkkoherra E. Hyvärinen (66 ä.), professori E. G. Palmén (65 ä.) ja Oulun lääninvankilan saarnaaja J. A. Mannermaa (Mennander, 56 ä.).¹⁶

Kun perustuslailliset menettivät Savonlinnan ja Kuopion hiippakunnissa saman määrän edustajanpaikkoja, kuin he olivat voittaneet arkkhiippakunnassa, puolueiden voimasuhteet pysyivät myös valituksi tulleiden edustajien osalta edellisiin vaaleihin verrattuna ennallaan. Säätyyn tuli tälläkin kertaa 19 myöntöväisyyksimielistä ja 16 perustuslaillista papiston valitsemaa edustajaa.

Tämä lopputulos poikkesi jyrkästi muiden säätyjen ja ammattiryhmien vaalituloksista sekä niiden sisäisissä puoluesuhteissa tapahtuneesta kehityksestä. Niinpä sekä talonpoikais- että porvarissäädyssä perustuslailliset vahvistivat edellisiin vaaleihin verrattuna selvästi asemiaan.¹⁷ Niin ikään perustuslailliset lisäsivät yliopiston ja koulunopettajain vaaleissa kannatustaan siinä määrin, että myöntöväisyyksimieliset eivät saaneet tällä kertaa yhtään edustajaa valtiopäiville¹⁸, kun he vielä vuotta aikaisemmin olivat saaneet yhdeksästä paikasta kaksi. Yliopiston ja koulunopettajain pappissäätyyn valitsemien yhdeksän edustajan turvin perustuslailliset saivat tällä kertaa myös tässä säädyssä niukan enemmistön siitä huolimatta, että papiston valitsemien edustajien

¹⁶ Lähinnä viimeistä valittua olivat äänimääriltään J. J. Simelius (perustusl. 27 ä.), J. Wäyrynen (perustusl. 13 ä.), U. Wegelius (perustusl. 13 ä.). Kuopion tklin ptk. 8. 12. 1905 § 2. Suomen Kirkon Julkisia Sanomia 1905 s. 140. *Österbladh* II s. 525.

¹⁷ Porvarissäädyssä perustuslailliset saivat yhden lisäpaikan ja Talonpoikaissäädyssä neljä lisäpaikkaa. *Nordenstreng* Borgarståndets historia II s. 493. *Hytönen* Talonpoikaissäädyn historiaa I s. 307. *Jussi Teljo* Suomen valtioelämän murros 1905—1908 s. 56—57.

¹⁸ Suomen Kirkon Julkisia Sanomia 1905 s. 120, 123, 133, 141.

enemmistö sekä säädyn itseoikeutetut jäsenet, piispat, olivat myöntäväisyyksimieliisiä.¹⁹

Se seikka, että papiston enemmistön poliittinen käyttäytyminen poikkesi vuoden 1905 vaaleissa entistä selvemmin toisten säätyjen ja ammattiryhmien poliittisista mielipiteistä, viittaa ensiksikin siihen, että papisto koki vastarinnan radikaalisimman vaiheen, suurlakon, eri tavalla kuin muut. Toisaalta papiston enemmistön pysyminen myöntäväisyyskannassa samalla hetkellä, jolloin myöntäväisyysuunta kärsi toisissa säädyissä tappioita, osoittaa, että papiston asennoitumista määrasivät paitsi poliittiset myös teologiset syyt. Muuttuneissakaan olosuhteissa se ei halunnut luopua perinteellisestä esivaltakäsityksestään. Tähän viittaa myös arkkipiispan esittämä toteamus arkkihiippakunnan vaalitulosten johdosta. Pettyneenä perustuslaillisten hänen omassa hiippakunnassaan saavuttamasta vaalivoitosta Johansson kirjoitti päiväkirjaansa: "En ole yhtä papiston enemmistön kanssa. Ja niin pitää ollakin. He ovat maailmaan menneet. Kun he nousevat Jumalan järjestyksestä vastaan, nousee alhaalta kansa heitä vastaan."²⁰ — Johanssonin käsityksen mukaan papiston asettuminen tukemaan vastarintapuoluetta merkitsi lankeemusta Jumalan järjestyksestä; se puolestaan johti yhteiskunnallisen järjestyksen horjumiseen yleisesti.

Uskollisuus myöntäväisyysuuntaa kohtaan loitonsi papistoa toisista säädyistä ja yhteiskuntapiireistä, jotka olivat asettuneet entistä selvemmin tukemaan vastakkaisia käsityksiä. Tästä papisto sai muistutuksen mm. vuoden 1905-06 valtiopäivien alussa, kun talonpoikaissäädyn edustaja Tahvo Riihelä säätynsä tervehdystä esittäessään totesi, ettei papiston valtiollisessa pääkysymyksessä omaksuma kanta ollut suin-

¹⁹ Säädyssä oli myöntäväisyyksimieliisiä 19 papiston valitsemaa edustajaa sekä puhemies ja 3 piispaa. Perustuslaillisiin lukeutui 16 papiston valitsemaa sekä 9 koulunopettajain ja yliopiston valitsemaa edustajaa. Vrt. *Österbladh* II s. 528. *Teljo* s. 56.

²⁰ Johanssonin pvk. 11. 12. 1905, YA, HYK.

kaan lisännyt sitä luottamusta, mikä oli aiemmin ollut tunnusomaista talonpoikien ja papiston välisille suhteille.²¹

Johansson torjui kuitenkin Riihelän huomautuksen viittaamalla siihen, että Jumalan maailmansuunnitelma sortii kyllä aikanaan jokaisen, joka asettui sitä vastaan.²²

3. EDUSKUNTAUUDISTUS JA KIRKON ASEMA

Pian suurlakon jälkeen J. R. Koskimies totesi eräässä kirjeessään sen hetken mielialoja kuvaavasti: ”Uusi aikakausi kai meillä nyt alkaa siihen nähden, että kaikenmoisia uudistuksia, jopa mullistuksia saa odottaa... Ei näytä onneton isänmaa saavan rauhaa. Ja mitä kirkon on odotettavissa on tietämätöntä.”¹

Merkittävin niistä reformeista, joita suurlakon jälkeinen yhteiskunnallinen murroskausi toi tullessaan, oli kansanedustusjärjestelmän uudistus. Vaikka tämä radikaalinen muutos herätti todennäköisesti myös papiston piirissä epäilyjä ja pelkoa², tuolloin vallinnut henkinen ilmapiiri vaikutti, ettei yksikään ääni noussut papiston keskuudesta sitä asian ratkaisevassa valtiopäiväkäsittelyssä suoranaisesti vastustamaan.³

Kun uudistusta koskeva mietintö tuli pappissäätöyn, eräät säädyn pappisedustajat vakuuttivat päinvastoin käydyssä yleiskeskustelussa uuden kansanvaltaisen edustusjärjestelmän soveltuvan hyvin Suomen kansalle.⁴ Pitivät eräät edustajat, kuten Karttulan kirkkoherra Eero Hyväri-

²¹ Pps. ptk. 1905—06 s. 17. *Österbladh* II s. 530—531.

²² Pps. ptk. 1905—06 s. 18—19.

¹ Koskimies ystävälleen 15. 11. 1905, JRK, SKS.

² Ks. esim. *Elis Bergroth* Kirkko ja Eduskuntalaitoksen muutos, Vartija 1905 s. 356—358.

³ *Österbladh* Pappissäätö Suomen valtiopäivillä II s. 546—547.

⁴ Pps. ptk. 1905—06 s. 563, 581.

nen, sekä säädyn ulkopuoliset pappismiehet, kuten Wilhelmi Malmivaara, säätyedustuksen lakkauttamista tervetulleena muutoksena myös sen vuoksi, että se vapautti papiston sille huonosti soveltuvasta valtiollisesta tehtävästä⁵ ja "ajoi sen kirkkoon" oman kutsumuksensa piiriin⁶.

Hyväksyvien lausuntojen takaa pilkisti kuitenkin eräistä puheenvuoroista esiin epäily kansanvaltaista edustusjärjestelmää kohtaan nimenomaan sen vuoksi, että se avasi ovet myös niille yhteiskunnan piireille, joiden esiintyminen oli ollut radikaalisinta sekä suurlakon aikana että sen jälkeen. Niinpä esim. tuomiorovasti Schwartzberg ilmaistuaan aluksi tyytyväisyytensä uudistuksen johdosta päätti puheenvuoronsa huolestuneeseen toteamukseen: "Samassa kumminkin lausun sen huolen, että laajoissa piireissä, etenkin meidän maamme työväestössä, on voimallisesti ilmaantunut huonoja, itsekkäisiä pyrintöjä, jotka eivät huoli oikeudesta ja vanhurskaudesta, ja että on myöskin ilmaantunut sellaista mieltä, että nuo pyrinnot juuri tämän lain kautta aikovat päästä valtaan. Minä en tahdo myöskään salata, että sen ohessa on kuultu paljon herjausta Jumalaa vastaan, koko kristinuskoa vastaan ja toisen kansalaisen oikeuden polkemista. Tämä asia minusta on enimmäen huolestuttavaa."⁷

Huomattavasti enemmän kuin eduskuntauudistuksen yhteiskunnalliset vaikutukset herätti papiston keskuudessa kuitenkin levottomuutta edustusjärjestelmän muutosta seuraava kirkkopoliittisen tilanteen muuttuminen. Huolestumista oli omiaan lisäämään, että toisaalta uuden edustusjärjestelmän äänekkäimmät vaatijat, sosialistit, sekä toisaalta eräät perustuslailliset piirit kohdistivat samanaikaisesti voimakkaita hyökkäyksiä kirkkoa ja papistoa vastaan.⁸

⁵ Pps. ptk. 1905—06 s. 573.

⁶ W. Malmivaara Mihin viittaavat ajan merkit, HK 1906 s. 28.

⁷ Pps. ptk. 1905—06 s. 563—564. *Österbladh* II s. 547.

⁸ *Soikkanen* Sosialismin tulo Suomeen s. 295—297. Vapaita Lehtisiä 29. 6. ja 26. 7. 1905. Nuori Suomi 1906 n:o 1, 2, 3, 6 ja 7. Prometheus-yhdistyksen säännöt. *Olof Mustelin* Euterpe s. 275—284.

Tulevaisuuden kirkkopoliittisia vaikeuksia aavistellen Eelis Bergroth kyselikin kohta suurlakon jälkeen huolestuneena Vartijassa, miten kirkko saattoi säilyä sen mullistuksen keskellä, missä uskonnollinen hurjuus valtiollisen hurjuuden rinnalla näytti kasvavan kasvamistaan. Kun tällaiset voimat olivat vaatimassa pappissäädyn luopumista vallasta ja yleiseen äänioikeuteen perustuvaa kansanedustusta, Bergrothin mielestä säädyllä oli mitä suurin syy punnita tarkkaan päätöksiään, jotta se ei väistyisi taistelutta epäuskon tieltä.⁹

Piispa Colliander teki vielä pitemmälle menevät johtopäätökset samoin perustein kuin Bergroth. Kirjeessään Johanssonille hän ehdotti, että kirkon olisi parasta pyrkiä kokonaan eroon pahasta maailmasta ja uskottomaksi muuttuvasta valtiosta. Ellei kirkon ja valtion välistä sidettä katkaistu ainakin lainsäädännön ja verotuksen osalta, kirkko saattoi edustusreformin tullen joutua ei-kristillisen kansan tahdon leikkikaluksi.¹⁰

Mainitun kaltaiset mielipiteet eivät kuitenkaan muodostaneet papiston yleiskäsitystä. Useat papit, kuten Erkki Kaila, Jaakko Gummerus ja Herman Råbergh, myönsivät kyllä tästä kysymyksestä julkaisemissaan kirjoituksissa lakiasäättävän vallan muuttumisen ja sosialistien vaatimusten sisältävän kirkon kannalta suuria vaaroja. Mutta heidän mielestään kirkon ei ollut kuitenkaan syytä ryhtyä omasta puolestaan ajamaan kirkon ja valtion eroa. Vasta silloin, jos valtio tulevaisuudessa asettuisi vihamieliselle kannalle ja puuttuisi kirkon hengelliseen toimintaan, olisi aika harkita tätä toimenpidettä. Nyt sen sijaan riitti yleisen uskonnonvapauden toimeenpano.¹¹

⁹ *Bergroth* Kirkko ja Eduskuntalaitoksen muutos, Vartija 1905 s. 359—360.

¹⁰ Colliander Johanssonille 18. 11. 1905, GJ, SJ.

¹¹ Tämän käsityksen esitti selvimmin *Erkki Kaila* (Valtion ja kirkon ero vaiko yleinen uskonvapaus, TA 1905 s. 527—535). Samaan loppu-

Viimeksi mainittuun käsitykseen yhtyivät useimmat papit myös Helsingin yksityisessä pappeinkokouksessa kesälä 1906 Lauri Ingmanin alustuksen pohjalta käydyssä keskustelussa.¹² Poikkeavaa kantaa asettui puolustamaan varsinaisesti vain K. R. Kares, joka katsoi, että uusi eduskunta tulisi joko Norjan sosialistien tavoin pitämään kirkon valtion yhteydessä päästäkseen määräämään sitä tietä myös kirkon sisäisestä elämästä tai panemaan toimeen kirkon ja valtion eron niin yhtäkkiä, että kirkon taloudellinen tila ja opetus-toimi joutuisivat rappiolle. Tämän vuoksi kirkon ystävien tuli Kareksen mielestä kiirehtiä kirkon irrottamista valtion lainsäädäntömahdista.¹³

Vaikka useat papit aina arkkipiispaa myöten¹⁴ torjuivat tulevan kansanvallan pelossa syntyneet kirkon ja valtion erottamista koskevat kaavailut, monet heistä halusivat kuitenkin saada joitakin takeita siitä, että kirkon asema säilyisi ennallaan myös lainsäädäntövallan radikaalisen muutoksen jälkeen. Paitsi edellä mainituissa kirjoituksissa tämä pyrkimys ilmeni mm. siinä ehdotuksessa, jonka 15 pappissäädyn jäsentä — joukossa 13 myöntöväisyyksimielistä ja 2 perustuslaillista — esitti J. R. Koskimiehen johdolla säädylleen. Viitaten papiston säätyedustuksen pikaiseen lakkaamiseen asianomaiset ehdottivat, että pappissääty asettaisi yksityisen valiokunnan harkitsemaan, voitaisiinko uuteen eduskuntalakiin saada määräyksiä, jotka turvaisivat kansankirkolle

tulokseen päätyivät myös *Jaakko Gummerus* (Kirkon ja valtion suhde eri maissa, TA 1905 s. 518) sekä *Herman Råbergh* (Omantunnon ja uskonnonvapauden toteuttaminen lainsäädännössämme, Vartija 1906 s. 33—36).

¹² *Lauri Ingman* Onko kansankirkkomme eroitettava valtiosta? Vartija 1906 s. 321—333. Pöytäkirja tehty Helsingin yksityisessä pappeinkokouksessa syyskuun 4—6 p:nä 1906 s. 5—6, 23—31.

¹³ Pöytäkirja s. 26.

¹⁴ Ks. Koskimiehen pvk. 23. 11. 1905, JRK, SKS.

sen entiset oikeudet ja kehityksenvapauden tulevaisuudessa.¹⁵

Tämä lähinnä myöntöväisyyksmielisten kannattama ehdotus kohtasi kuitenkin voimakasta vastustusta perustuslaillisten taholta. Sen jyrkimpänä arvostelijana esiintyi G. G. Rosenqvist, joka näki ehdotuksen saman institutionaalisen kirkkokäsityksen ilmaukseksi, mikä oli hänen mielestään määrännyt myöntöväisyysspappien toimintaa edellisinä vuosina. Ehdotuksen johdosta käyttämässään ensimmäisessä puheenvuorossa Rosenqvist leimasi sen silloisessa tilanteessa epäviisaaksi laitoskirkon puolustamiseksi, joka samalla henki epäluuloa koko uutta edustusjärjestelmää kohtaan. Mikäli kirkko ei kyennyt kristinuskon sisäisen voiman perusteella säilyttämään asemaansa kansan sydämessä, oli Rosenqvistin mielestä turha yrittää turvata sitä lakipykälillä.¹⁶

Asian johdosta syntyneessä pitkässä ja varsin kiivaassa keskustelussa asettuivat perustuslailliset papit Edv. Hannula ja S. W. Roos sekä samaa suuntaa edustavat maallikot Heikel, Runeberg ja Setälä puolustamaan Rosenqvistin käsityksiä. Ehdotuksen allekirjoittajat — heidän joukossaan mm. perustuslaillinen Juuso Hedberg — paheksuivat taas jyrkästi Rosenqvistin yritystä leimata heidät pelkiksi laitoskirkon puolustajiksi sekä vertasivat hänen esiintymistään Don Quijoten taiseluun itse luomiaan tuulimyllyjä vastaan (Palmén, Koskimies).¹⁷

Keskustelun päätyttyä suoritettussa äänestyksessä sääty päätti kuitenkin 26 äänellä 17:ää vastaan hylätä yksityisen valiokunnan asettamista koskeneen aloitteen.¹⁸

¹⁵ Ehdotuksen olivat allekirjoittaneet J. R. Koskimies, J. F. Hellman, L. Ingman, A. Hjelt, E. Hyvärinen, A. G. Walle, E. Lönnrot, G. A. Heman, I. M. Tallgren, J. Johansson, E. G. Palmen, J. Hedberg, H. E. Schroderus, J. J. Westerlund ja A. Auvinen. Pps. ptk. 1905—06 s. 468—469. *Österbladh* II s. 539—540.

¹⁶ Pps. ptk. 1905—06 s. 469—472. *Österbladh* II s. 541.

¹⁷ Pps. ptk. 1905—06 s. 476—492. *Österbladh* II s. 541—542.

¹⁸ Pps. ptk. 1905—06 s. 494.

Säädyn myöntyväisyyksimieliset sekä heihin liittyneet eräät maltilliset perustuslailliset papit palasivat kirkon tulevaa asemaa koskevaan kysymykseen vielä uudistusehdotuksen yksityiskohtaisessa käsittelyssä. Niinpä Lauri Ingman huomautti säätyjen erioikeuksista puheen ollen, että papisto oli tähän saakka voinut valtiosäätynä estää kirkolle vaarallisten muutosten toimeenpanon. Kun tämä ei enää eduskunta-uudistuksen voimaan tultua ollut mahdollista, olisi hänen mielestään ollut syytä vakavasti harkita, mitkä toimenpiteet olisivat tarpeen, että kirkon mielipide tulisi sen toimintaa koskevissa kysymyksissä vastaisuudessa ilmi, ennen kuin valtiovalta ratkaisisi ne. Valiokunnan mietintö ei kuitenkaan sisältänyt tästä sanaakaan, ja pappissäädyn enemmistö oli torjunut ehdotuksen yksityisen valiokunnan asettamisesta pohtimaan näitä kysymyksiä. Tähän Ingmanin lausuntoon yhtyivät myöntyväisyyksimieliset papit Hjelt, Johansson, Lönnrot, Tallgren, Hyvärinen, Walle, Auvinen, H. E. Schroderus, Mannermaa ja Westerlund sekä perustuslaillisista Hellman.¹⁹

Kun eräät perustuslailliset suomenmieliset papit — ennen muita Hedberg ja Hellman — yhtyivät varsinkin kirkon asemaa koskevissa kysymyksissä myöntyväisyyspappien käsityksiin, ruotsinmielinen G. G. Rosenqvist käytti eri tilanteita hyväkseen tuomitakseen myöntyväisyyksimielisten säätyveljiensä edellisten vuosien toiminnan moraalin vastaiseksi. Niinpä hallituksen jäsenten vastuunalaisuutta koskevasta esityksestä pappissäädyssä keskusteltaessa Rosenqvist päätti puheenvuoronsa kärkevään syytökseen: ”Tässä nyt selvästi laissa vahvistetaan, mitä eksymätön oikeustajunta ei koskaan olisi saanut epäillä, ettei minkäänlainen välillinen tai välitön myötävaikutus laittomuuteen ole oikeutettua, vaan päinvastoin rikos, selitettäköön motiiviksi mitä tahansa. Jos menneinä vuosina olisimme pitäneet kiinni tästä periaatteesta, olisi moni asia ollut toisin, paljon riitaa ja eripuraisuutta olisi

¹⁹ Pps. ptk. 1905—06 s. 675—676. *Österbladh* II s. 552—553.

vältetty, ja Suomen kansa olisi jakamattomana kuin yksi mies ollut puolustamassa lain ja oikeusjärjestyksen pyhyyttä.”²⁰

Rosenqvistin lausunto aiheutti tälläkin kertaa kiivaan reaktion. Vastaaajana oli lähinnä J. R. Danielson.²¹

4. UUDEN TILANTEEN EDESSÄ

Pääosaltaan myöntyväisyyspolitiikkaa kannattanut papisto ei jäänyt asemiaan puolustavan vähemmistön osaan vain valtiopäivillä. Se sai kokea tilanteen muutoksen myös yleisenä kirkon ja papiston vastaisena reaktiona, jota säästivät kirkon ja valtion eroa, uskonnon opetuksen poistamista ja papiston taloudellisen aseman tarkistamista koskevat vaatimukset ja joka kohdistui vihdoinkin myös kristinuskoon vastaan.

Runsaimmin nämä mielipiteet saivat jalansijaa työväenliikkeen keskuudessa, missä kirkko papiston enemmistön omaksuman asenteen vuoksi nähtiin suurlakon jälkeen sangen yleisesti sotalaitoksen ja poliisin rinnalla vanhan luokkayhteiskunnan vahvimpana tukipylväänä. Varsinkin työväenliikkeen kärkiryhmä kohdisti tällöin voimakkaan kritiikkinsä myös itse kristinuskoon leimaten sen pappien ”petokseksi” ja yleiseksi ”kiristysjärjestelmäksi”.¹

Jyrkät papiston ja kirkon vastaiset mielipiteet eivät kuitenkaan rajoittuneet yksinomaan työväestöön. Myös kotimaisen politiikan johtoon astuneiden puolueiden, ruotsalaisten ja nuorsuomalaisten, keskuudessa papiston ja kirkon vastainen mieliala sai suurlakon jälkeen entistä aggressiivisemmän luonteen. Tämä ilmeni mm. henkilökohtaisina hyökkäyksinä kirkon johtoa vastaan, jonka nämä katsoivat edellisinä vuo-

²⁰ Pps. ptk. 1905—06 s. 904—905. *Österbladh* II s. 562.

²¹ Pps. ptk. 1905—06 s. 906—907.

¹ *Soikkanen* Sosialismin tulo Suomeen s. 295—298.

sina toimineen nimenomaan asemansa ja kutsumuksensa vastaisesti.

Käyttäen muodollisena aiheenaan jo aikaisemmin tekais-
tuksi epäiltyä Bobrikovin salaista kiertokirjettä, jossa Johans-
son oli kuvattu kenraalikuvernööriin nöyräksi avustajaksi
(ks. s. 235 viite 5), perustuslailliset lehdet kävivät yleishyök-
käykseen arkkipiispaa vastaan helmikuussa 1906 vaati-
en häneltä selitystä kyseisen kirjeen johdosta, jopa hänen erotta-
mistaankin.² Kun Johansson vakuutti lehdille antamassaan
vastauksessa koko ajan taistelleensa Bobrikovin toimenpitei-
tä vastaan³ ja myös eräät ulkopuoliset selittivät kirjeen vää-
rennykseksi, jollaista ei löytynyt kenraalikuvernööriin kans-
lian eikä kuvernööriviraston papereista⁴, perustuslailliset leh-
det julkaisivat joukon hänen sekä piispa Råberghin ja eräi-
den tuomiokapitulin jäsenten vastarintapapistolle lähettämiä
kirjeitä todisteena heidän vallanpitäjien tahtoa myötälleestä
toiminnastaan.⁵

Kirkon johdon ja papiston enemmistön myöntöväisyyss-
kanta, joka oli perustuslaillisten keskuudessa sangen yleisesti
tulkittu moraalisten periaatteiden kieltämiseksi, herätti
eräissä vapaamielisissä ruotsalaisissa ja nuorsuomalaisissa

² Kirjeen julkaisi ensimmäisenä Turun Sanomat 1. 2. 1906 n:o 322 (25). Useat perustuslailliset lehdet seurasivat välittömästi esimerkkiä liittäen kirjeeseen omia kommentaarejaan. HS 2. 2. 1906 n:o 26. Hbl. 3. 2. ja 5. 2. 1906 n:o 26 ja 28. Nya Pressen 4. 2. ja 6. 2. 1906 n:o 33 ja 35.

³ Vakuuttaessaan kirjeen perättömyyttä Johansson lausui kehoitta-
neensa papistoa kuuliaisuuteen vain, koska hän piti sitä papiston
uskonnollisena velvollisuutena, ja toisaalta estääkseen kirkkoa joutu-
masta venäläisten koston uhriksi. Hbl. 7. 2. ja 10. 2. 1906 n:o 36 ja 39.

⁴ Mm. Kuopiossa ilmestynvä perustuslaillinen Otava-lehti sekä Suo-
messä ilmestynvä venäläinen sanomalehti ilmoittivat, ettei ko. kirjettä
löytynyt kuvernööriin viraston eikä kenraalikuvernööriin kanslian arkis-
toista. Otava 10. 2. 1906 n:o 17. US 13. 2. 1906 n:o 35. *Parmanen* Tais-
telujen kirja II s. 267—270.

⁵ Hbl. 9. 2., 11. 2. ja 25. 2. 1906 n:o 38, 40, 48 ja 54. Nya Pressen 8. 2.
1906 n:o 37A. Turun Sanomat 10. 2. 1906 n:o 331 (33).

piireissä 1880-luvulle ominaisen periaatteellisen kirkon ja kristinuskon vastaisuuden. Kirkonmiesten menettely edellisinä vuosina oli heidän mielestään paras todistus siitä, että kirkko ja kristinuskko olivat omiaan johtamaan kansan oikeuskäsitykset harhaan ja tekemään siitä vallan ja auktoriteettien nöyrän palvelijan. Niin kauan kuin kirkko sai vallita, säilyi passiivinen alistuminen kansassa.⁶

Niinpä heti suurlakon jälkeen päivänvaloon astunut, vapaamielistä suomenkielistä ylioppilasryhmää edustanut aikakauslehti Nuori Suomi katsoi keskeiseksi tehtäväkseen kirkon ja kristinuskon vastaisten mielipiteiden esittämisen ja leimasi kirkon vapauden pahimmaksi viholliseksi sekä vaati kirkon ja valtion täydellistä eroa ja uskonnon opetuksen poistamista kouluista.⁷ Lähinnä ruotsinkielisten ylioppilaiden keskuudessa toiminut Prometheus-seura, jonka johtohenkilöihin kuuluivat mm. Edvard Westermarck ja Rolf Lagerborg, julkisti niin ikään jo ohjelmassaan yhdeksi päätehtäväkseen kristinuskon vastaisten mielipiteiden levittämisen kansan keskuuteen.⁸

Papiston keskuudessa kirkon ja kristinuskon vastaiset mielipiteet, samoin kuin eräät muut suurlakon jälkeiseen vaiheeseen kuuluneet ilmiöt, herättivät varsin erisuuntaisia reaktioita. Kirkon johto, johon arvostelu ensisijaisesti kohdistui, katsoi näiden merkitsevän jumalattomuuden voittoa, mikä oli seurausta siitä, että nöyryys ja auktoriteettien kunnioitus oli revitty edellisenä vuosina alas sekä kylvetty niiden tilalle vihan siementä.⁹ Olipa Colliander taipuvainen pitämään tapahtumia sen eskatologisen vaiheen enteenä, jolloin tempelien esikartano piti jätettävän pakanain tallattavaksi.¹⁰ Niin ikään pelättiin tilanteen johtavan ei ainoastaan kirkon

⁶ Ks. *Mustelin* Euterpe s. 280.

⁷ Ks. Nuori Suomi 1906 n:o 1, 3, 6, 7, 11, 13 jne. *Armas Nieminen* Taistelu sukupuolimoraalista s. 35—36.

⁸ Prometheus-yhdistyksen säännöt.

⁹ Johanssonin pvk. 22. 2., 24. 2. ja 7. 9. 1906, YA, HYK.

¹⁰ Koskimiehen pvk. 10. 2. 1906, JRK, SKS.

ja valtion eroon vaan mahdollisesti myös kirkon sisäiseen hajaannukseen.¹¹

Myös eräät myöntyväisyyksimieliset papit yhtyivät näihin käsityksiin. Niinpä Wilhelmi Malmivaara katsoi lehdessään ajan kielteisten merkkien viittaavan sekä edellisten vuosien että vuosikymmenten kylvön hedelmiin. Toisaalta kirkkoon kohdistetut alas-huudot merkitsivät hänen mielestään vain Jumalan sanan ennustusten toteutumista. Maailman tulikin vihata kirkkoa, niin kuin se oli vihannut Vapahtajaakin. Sen viha oli kirkolle suurempi kunnia kuin sen hyväksyvät huudot ja pakotti jokaisen todella valitsemaan, kumpaa hän tahtoi seurata, Jumalaa vai maailmaa.¹²

Tämän yleisen luopumuksen ilmentymänä pitivät eräät myöntyväisyyksimieliset valtiopäiväpapit myös sitä perustuslaillisten ajamaa poikkeuslakia, jonka tarkoituksena oli turvata sortokauden aikana erotetuille virkamiehille pääsy entisiin virkoihin, mutta joka olisi samalla merkinnyt tänä aikana virkaan astuneiden virkamiesten syrjäyttämistä.¹³ Niinpä asiasta pappissäädyssä käydyn kiivaan keskustelun yhteydessä mm. I. M. Tallgren tulkitsi lakiehdotuksen sen vihan ja koston hengen ilmaukseksi, joka oli lyönyt leimansa perustuslaillisten toimintaan jo edellisinä vuosina.¹⁴ Myös bekkiläisiin lukeutuva kirkkoherra Eero Hyvärinen katsoi, että ajan materialistinen henki oli vallannut yhteiskunnan sen ylimmistä kerroksista alimpiin saakka. Tämän vuoksi oli esivallan ja lain kunnioitus kadonnut ja tilalle oli astunut kaikkialla mielivalta ja mielipiteiden terrorismi, minkä hengen ilmausta hänen mielestään oli myös säädettävänä oleva poikkeuslaki.¹⁵

¹¹ Koskimiehen pvk. 23. 11. 1905, JRK, SKS.

¹² W. M[almivaara] Jumalan kieltäjä ja Mihin viittaavat ajan merkit, HK 1906 s. 28—29, 93—94.

¹³ Ks. Väliaikaiset valtiopäivät 1905—06, Asiakirjat III. Tästä asiasta pappissäädyssä käydystä keskustelusta ks. *Österbladh* II s. 571—575.

¹⁴ Pps. ptk. 1905—06 s. 1954—55.

¹⁵ Pps. ptk. 1905—06 s. 1092—93.

Pessimistinen ajan henkeä syyttävä asenne ei kuitenkaan muodostunut papiston ainoaksi eikä edes pääasialliseksi reaktioksi. Iskujen kohdistuessa eri tahoilta kirkkoon papiston keskuudessa heräsi myös voimakas tarve arvioida uudelleen monia perinnäisiä käsityksiä. Tämän uudelleenarvioinnin kärkeen asettuivat toisaalta myöntäväisyyskannalla olleet Lauantaiseuran nuoret teologit sekä toisaalta eräät perustuslailliseen suuntaan lukeutuneet papit. Niinpä esim. Lauri Ingman määritellesään kirkon ajankohtaisia tehtäviä Vartijassa korosti, ettei kirkon ollut vetäydyttävä syrjään maailmasta vaan antauduttava entistä tarmokkaammin työhön sen piirissä. Nykyhetki vaati jokaista kirkon jäsentä toimimaan Jumalan valtakunnan toteuttamiseksi siinä asemassa ja sillä paikalla, missä hän oli.¹⁶

Varsin selvänä uusi asennoituminen kuvastui monien pappien suhtautumisessa työväenliikkeeseen, joka niin ohjelmassaan kuin käytännössäkkin oli noussut sekä kirkkoa että papiston enemmistön perinteellisiä yhteiskunnallisia ihanteita vastaan. Niinpä Martti Ruuth, joka jo 1890-luvulla oli esitellyt kirkollisissa lehdissä havaintojaan ulkomaiden työväenliikkeistä, tähdensi kesällä 1905 Viipurin pappeinkokouksessa pitämässään alustuksessa, että kirkon tuli antaa peittelemätön tunnustus työväenliikkeen pyrkimyksille työväen aseman ja oikeuksien turvaamiseksi yhteiskunnassa. Sen tuli vakuuttaa, että kaiken ihmiselämän ehdottomana tarkoituksena oli Jumalan valtakunta ja sen vanhurskaus.¹⁷ Vielä pitemmälle meni hyväksymisessä kirkkoherra Blomberg, joka lausui puheenvuorossaan, että "Jumalan asettama vapauden tukahduttamaton voima" taisteli työväenliikkeessä kapitalismin orjuutta vastaan, joka oli entisajan despotismia pahempi.¹⁸

¹⁶ Lauri Ingman Tehtäviä, Vartija 1906 s. 129—130.

¹⁷ Martti Ruuth "Kirkko ja työväenliike", TA 1906 s. 30—31.

¹⁸ Pöytäkirja yksit. pappeinkok. Viipurissa 4—6. 7. 1905 s. 107—109. Soikkanen s. 306.

Kun kysymys kirkon asenteesta työväenliikkeeseen tuli jälleen suurlakon jälkeisenä kesänä esille Helsingissä pidentyissä yksityisessä pappeinkokouksessa, kukaan kokoukseen osallistuneista papeista ei asettunut enää työväenliikkeen saamista radikaaleista piirteistä huolimatta arvostelemaan sitä perinnäisen yhteiskuntakäsityksen näkökulmasta. Päinvastoin papisto oli varsin valmis hyväksymään kysymyksen alustajan, pastori Emil Murénin käsityksen, jonka mukaan työväenliike ei ollut vain perinteellisten arvojen kaatamista, vaan todistus kansan heräämisestä persoonalliseen itsetietoisuuteen. Se aika oli auttamattomasti ohi, jolloin vallitsi sokea usko ulkonaisiin auktoriteetteihin. Kansa tahtoi myös itse ajatella ja toimia.¹⁹

Useiden työväenliikkeen aatteellisia ja yhteiskunnallisia pyrkimyksiä kohtaan ymmärtämystä osoittavien lausuntojen (mm. H. Autero, J. A. Maunu, K. V. Hurmerinta ja E. Kaila) rinnalla esiintyivät keskustelussa radikaalisimpina uusien käsitysten kannattajina suomettarelainen K. R. Kares ja suurlakkoon aktiivisesti osallistunut Uno Wegelius. Edellinen totesi mm., että Erfurtin ohjelmassa ei ollut mitään, mitä ei olisi voinut kristinuskon kannalta hyväksyä.²⁰ Jälkimmäinen taas tähdensi, että työväenliikkeen ymmärtämiseksi oli välttämätöntä tajuta, että Kristuksen oppi ei ollut vain taivasta varten, vaan myös ajallista elämää varten.²¹

Se, että varsin monet papit — joukossa useita myöntöväisyyksmielisiä — olivat valmiit sängen pitkälle hyväksymään yhteiskunnallisesti radikaalisen työväenliikkeen käsitykset, viittaa paitsi suurlakkovaiheen aiheuttamaan yleiseen poliittiseen murrokseen myös siihen, että sortokausi oli aiheuttanut papiston teologisissa käsityksissä syviä muutoksia. Tätä osoittaa ennen kaikkea se, että myös eräät myöntö-

¹⁹ Pöytäkirja tehty Helsingin yksityisessä pappeinkokouksessa s. 114—116.

²⁰ Sama s. 122.

²¹ Sama s. 120—121.

väisyyksmieliset papit, kuten Blomberg ja Kares, jotka olivat vielä sortokauden aikana vedonneet perinteelliseen esivaltakäsitykseen, asettuivat nyt puolustamaan työväenliikettä mm. yksilön vapauden nimissä. Perinteellinen auktoritativinen kuuliaisuuskäsitys oli väistymässä.

Paitsi työväenliikettä koskevassa keskustelussa papiston osittainen kannanmuutos ilmeni myös eräiden toisten Helsingin yksityisessä pappeinkokouksessa esillä olleiden kysymysten yhteydessä. Niinpä kokouksessa mukana ollut papiisto hyväksyi — vastoin edellisillä vuosikymmenillä edustamaansa kristillisen valtion ihannetta — vastalauseita Erkki Kailan alustuksessaan esittämän käsityksen, että uskonnonvapaus oli suurelle osalle kansaa omantunnon vaatimus, jota ei sopinut asettua vastustamaan.²²

Näin se suurlakon jälkeinen poliittinen ja maailmankatsomuksellinen murros, jonka seuraamukset näyttivät muodostuvan perinteellisiin teologisiin ja yhteiskunnallisiin ihanteihin pitäytyneelle kirkolle kohtalokkaaksi, pani myös papiston keskuudessa alulle sisäisen käymistilan.

²² Sama s. 25.

YLEISKATSAUS KEHITYKSEEN

Papiston enemmistön poliittiseen asennoitumiseen routavuosien aikana vaikutti lähinnä kolme seikkaa: papiston perinnäinen poliittinen vanhasuomalaisuus, luterilaisen kirkon kirkkopoliittinen asema ja pietistis-ortodoksinen kristillisyydenkäsitys.

Kun routavuosien jakaantuminen myöntyväisyyksimieliisiin ja perustuslaillisiin noudatti pääpiirteissään aikaisempaa puoluejakoa siten, että ruotsalaiset ja nuorsuomalaiset asettuivat pääasiassa kannattamaan vastarintaa ja vanhat suomenmieliset myöntyväisyyspolitiikkaa, papiston enemmistö seurasi mieluummin myöntyväisyyskannalle asettuneita vanhoja poliittisia johtajiaan kuin sen poliittisista ja maailmankatsomuksellisista käsityksistä aiemmin etäällä olleita ruotsalaisia ja nuorsuomalaisia, joitten pyrkimyksiä kohtaan se tunsii vanhastaan syvää epäluuloa. Tätä perinteellisiin poliittisiin näkökohtiin perustuvaa kantaa oli omiaan vahvistamaan hallitsijan ym. korkeitten venäläisten valtiomiesten arkkipiispalle antamat lupaukset, ettei Suomen autonomiaa tulisi yhdenmukaistamistoimenpiteistä huolimatta hävittää, sekä toisaalta kirkon johdon venäläisten nationalistien kirkkopoliittisia pyrkimyksiä kohtaan tuntema pelko. Ajateltiin, että mikäli papisto seuraisi perustuslaillisten menettelytapoja, Suomen luterilainen kirkko joutuisi väistämättä jakamaan Baltian veljeskirkkojen 1880-luvulla kokeman kohtalon ja luterilaisuus korvattaisiin ortodoksisella uskonnolla. Olihan oikeauskoisuus slavofiilien valtiofilosofian mukaankin valtakunnallisen yhteyden eräs perustekijä.

Paitsi poliittisista ja kirkkopoliittisista syistä osa papisto-
toa asennoitui uskonnollisista syistä kielteisesti vastarin-
taan. Pietistis-ortodoksisen uskonkäsityksensä valossa se koki
asettumisen esivaltaa ja yhteiskunnan auktoriteetteja vas-
taan väärän emansipaatiohengen ilmaukseksi, joka loukkasi
Raamatun opetusta kuuliaisuudesta esivallalle. Sen mielestä
kristityn velvollisuus oli alistua maallisissa myös esivallan
epävanhurskaisuun käskyihin. Niin ikään se katsoi, ettei
papistolla ollut oikeutta sekaantua kiistaan, joka ei koskenut
sille uskottua hengellistä tehtävää.

Kun papiston enemmistön kanta nojautui poliittiseen van-
hasuomalaisuuteen ja pietistis-ortodoksiseen kristillisyyden-
käsitykseen, perustuslaillista suuntaa kannattamaan asettu-
nut papisto liittyi puolestaan ruotsinkielisen väestönosan
poliittisiin sekä individualistisille virtauksille luonteenomai-
siin uskonnollisiin katsomuksiin. Niinpä vastarintapapiston
ydinjoukon muodosti Uudenmaan ja Pohjanmaan ruotsinkie-
listen seurakuntien papisto ja tämän suunnan teologisena
auktoriteettinä esiintyi välitysteologeihin lukeutuva professo-
ri G. G. Rosenqvist. Vastoin kirkon johdon auktoritatiivista
kuuliaisuuden vaatimusta vastarintapapit tähdensivät yksi-
lön ehdotonta velvollisuutta seurata toiminnassaan sisäistä
vakaumustaan so. omaatuntoa. Koska omassatunnossa puhui
Jumalan ääni, se oli kaikkien inhimillisten käskyjen yläpuo-
lella. Niin ikään jokaisen kansalaisen velvollisuus oli heidän
mielestään noudattaa maan oikeusjärjestystä paitsi sen
vuoksi, että se oli perustuslaillisen valtion korkein auktori-
teetti, myös siitä syystä, että laki oli kansan sisäisen oikeus-
tajunnan ilmaus ja tästä syystä pyhä.

Papiston kannanotot eivät kuitenkaan noudattaneet
ehdottoman johdonmukaisesti edellä hahmoteltua perusjakoa.
Niinpä esim. eräät vanhasuomalaisen puolueen toimintaan
aiemmin osallistuneet papit, kuten Juuso Hedberg ja Gustaf
Pettersson, asettuivat kannattamaan perustuslaillista suun-
taa, kun taas papiston enemmistön perinteellisestä esivalta-
käsityksestä etääntyneet Teologisen lauantaseuran papit

Lauri Ingman, Erkki Kaila ja Martti Ruuth päätyivät sortokauden aikana reaalioliittisista syistä myöntyväisyyskantaan. Myös herätysliikkeisiin lukeutuvan papiston keskuudessa ilmeni osittain erisuuntaisia kannanottoja. Kun beekiläisen ja kirkollisen suunnan papisto asettui perinteellisten teologisten ja poliittisten käsitystensä mukaisesti kannattamaan myöntyväisyysuuntaa, sekä herännäispapisto että evankelisen liikkeen papisto jakautui eri puolueyhtymiin, kirkon johdon opillisista käsityksistä selvimmin poikkeavan ja kaksikielisen evankelisen liikkeen pappien liittyessä pääosaltaan perustuslailliseen suuntaan.

Hallitusvallan otteitten kiristyminen sekä kotimaisten puolueiden harjoittama propagandatoiminta aiheuttivat myös sortokauden aikana papiston kannassa muutoksia. Kun asevelvollisuuslain kuuluttamisen yhteydessä syksyllä 1901 osallistui vastarintaan vain vajaa 70 pappia, vastaava lukumäärä oli vuoden 1903 alussa noin 100. Samanaikaisesti vastarinnan painopiste siirtyi Itä-Suomesta Länsi-Suomeen. Kun vastarinta keskittyi syksyllä 1901 Uudellemaalle ja Savonlinnan hiippakuntaan, se sai perustuslaillisten aktiivisen toiminnan ansiosta vuoden 1903 alussa varsin runsaasti kannatusta myös arkkihiippakunnan ja Pohjois-Pohjanmaan papiston keskuudessa, kun sen sijaan vastarintapappien lukumäärä väheni lähinnä Elis Bergrothin harjoittaman vastapropagandan vuoksi ratkaisevasti Savonlinnan hiippakunnassa. Samalla kun mainitut muutokset kytkeytyivät läheisesti puolueiden eri osissa maata harjoittamaan propagandatoimintaan, vastarintapappien kokonaismäärän lisääntyminen oli toisaalta merkinä papiston enemmistön perinteellisen esivalta-teologian osittaisesta murtumisesta. Selvimpänä tämä ilmeni eräiden pohjoispohjalaisten herännäispappien kannanotoissa, jotka aikaisemmista käsityksistään poiketen asettuivat vuonna 1903 maallikkojohtajaansa Rosendalin mielipiteisiin yhtyen puolustamaan vastarintaa myös uskonnollisin perustein.

Vaikka perustuslaillisen suunnan kannatus lisääntyi rou-

tavuosien aikana papiston piirissä, papiston enemmistö pysyi myöntyväisyysskannassa sortokauden loppuun saakka. Niinpä syksyllä 1904 pidetyissä papiston valtiopäivävaaleissa myöntyväisyyksmieliset saivat 52 % annetuista äänistä perustuslaillisten saadessa noin 46 % ja loppujen äänten mennessä puoluekannaltaan tuntemattomille. Puolueitten voimasuhteet pysyivät niin ikään samoina suurlakon jälkeen 1905 suoritetuissa papiston valtiopäivämiesvaaleissa. Kun perustuslailliset saivat samanaikaisesti kaikkien muitten säätyjen vaaleissa ratkaisevan enemmistön, vaalien tulokset olivat osoituksena siitä, että papiston enemmistön käyttäytymiseen vaikuttivat paitsi poliittiset ja kirkkopoliittiset myös uskonnolliset syyt.

Vielä kielteisemmin kuin passiiviseen vastarintaan papisto asennoitui aktiiviseen vastarintatoimintaan. Niinpä sekä myöntyväisyyksmieliset että perustuslailliset papit tuomitsivat varsin yksimielisesti väkivaltaisen vastarinnan katsoen, että murhaa oli pidettävä rikoksena, vaikka se kohdistui henkilöihin, joitten toimintaa ei voitu ymmärtää eikä hyväksyä. Myös suurlakkoon papiston asenne oli varsin pidättyvä. Lukuunottamatta Pohjois-Pohjanmaan pappeja Uno Wegeliusta ja Johannes Väyrystä, jotka olivat aktiivisesti mukana kotikaupunkiansa lakkotoimikunnissa, myös perustuslailliset papit jäivät lakon ulkopuolelle, jopa paheksuivat sen saamaa luonnetta, kun taas eräät myöntyväisyyksmieliset papit pitivät lakkoa ja muita maassa sattuneita rauhottomuuksia osoituksena siitä, että kunnioituksen kieltäminen esivallalta oli johtanut sekä ajallisten että ikuisten arvojen järkkymiseen kansan keskuudessa.

Kirkon johdon ja papiston enemmistön myöntyväisyyskanta, joka tulkittiin perustuslaillisten keskuudessa sangen yleisesti moraalisten periaatteiden kieltämiseksi, vahvisti sekä vapaamielisten että työväenliikkeen piirissä kirkon ja kristinuskon vastaista mielialaa. Tämä ilmeni varsinkin suurlakon jälkeen rajuina hyökkäyksinä sekä papistoa että kirkkoa vastaan. Esivallalleen uskollinen papisto sai näin

tilanteen lauettua jakaa hallitusvallan toimintaan kohdistuneen katkeruuden ja halveksinnan. Tämä taas synnytti papiston piirissä voimakasta uudelleenarvioinnin tarvetta, joka koski myös papiston enemmistön perinteellistä yhteiskuntakäsitystä.

LYHENTEET

- AD = anomusasiakirjat
AM = Agathon Meurmanin kokoelma
AMa = Aksel Malmgrenin kokoelma
AOK = A. Osw. Kihlmanin (Kairamo) kokoelma
E = Ernst Estlanderin luettelo "Ofärdsårens politiska litteratur"
EB = Elis Bergrothin kokoelma
EE = Ernst Estlanders samling politica
EK = Erkki Kailan kokoelma
EMR = E. M. Rosengrens samling
GJ = Gustaf Johanssonin kokoelma
Hbl. = Hufvudstadsbladet
HK = Hengellinen Kuukauslehti
HS = Helsingin Sanomat
HTF = Historisk Tidskrift för Finland
HYK = Helsingin Yliopiston kirjasto
JA = Juhani Ahon kokoelma
JG = Jaakko Gummeruksen kokoelma
JH = Juuso Hedbergin kokoelma
JNR = J. N. Reuters samling
JRK = J. R. Koskimiehen kokoelma
KD = kirjeasiakirjat
KE = Kansallinen elämäkerrasto
KKK = Kenraalikuvernöörin kanslian arkisto
LI = Lauri Ingmanin kokoelma
LM = Leo Mechelinin kokoelma
MR = Mauno Rosendalin kokoelma
OH = Onni Halstenin kokoelma
pps. = pappissääty
ptk. = pöytäkirja
PV = Paavo Virkkusen kokoelma
pvk. = päiväkirja
SJ = Signe Johanssonin yksityinen arkisto
SKHS = Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran arkisto
SKHS Toim. = Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Toimituksia

- SKHS Vuosik. = Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Vuosikirja
SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto
SLS Julk. = Suomen Lähetystieteellisen Seuran Julkaisuja
SSLF = Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland
STKS Julk. = Suomalaisen Teologisen Kirjallisuusseuran Julkaisuja
TA = Teologinen Aikakauskirja
ThH = Th. Homénin kokoelma
tkli = tuomiokapituli
tps. = talonpoikaissäätö
TTK = Tidskrift för Teologi och Kyrka
VA = Valtionarkisto
VS = Viktor Salmisen kokoelma
VSV = Valtiosihteerinviraston arkisto
YA = Yrjö Alasen kokoelma
Y-K = G. Z. Yrjö-Koskisen kokoelma
ÅAB = Åbo Akademis Bibliotek

LÄHDE- JA KIRJALLISUUSLUETTELO

PAINAMATTOMAT LÄHTEET

Valtionarkisto (VA)

Senaatin arkisto

Yhteisistunnon pöytäkirjat 1899—1903
Talousosaston pöytäkirjat 1901—1903
Talousosaston kirjeasiakirjat (KD) 1903
Talousosaston anomusasiakirjat (AD) 1901—1903
Talousosaston valitusasiakirjat 1901—1903
Talousosaston hylkäyspäätökset 1901—1903
Sotilastoimituskunnan salaiset asiakirjat
Kirkollistoimituskunnan kirjekonseptit 1901
Kirkollistoimituskunnan kirjeasiakirjat (KD) 1901—1903
Kirkollistoimituskunnan salaiset asiakirjat

Kenraalikuvernöörin kanslian arkisto (KKK)

Asiakirjoja 1901—1903

Prokuraattorinviraston arkisto

Kirjekonseptit 1901—1903
Kirjeasiakirjat (KD) 1902

Valtiosihteerinviraston arkisto (VSV)

Asiakirjoja 1901—1904

Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran arkisto (SKHS)

K. O. Hallion saarnoja 1894 C 51—53
H. E. Wegeliuksen saarnoja 1885 C 143—144
Aksel Malmgrenin kokoelma (AMa)

Yksityiskokoelmat

Elis Bergrothin kokoelma (EB)
Onni Halstenin kokoelma (OH)
Juuso Hedbergin kokoelma (JH)
Th. Homénin kokoelma (ThH)
Lauri Ingmanin kokoelma (LI)
Erkki Kailan kokoelma (EK)

A. Osw. Kihlmanin (Kairamo) kokoelma (AOK)
 Leo Mechelinin kokoelma (LM)
 Mauno Rosendalin kokoelma (MR)
 Viktor Salmisen kokoelma (VS)
 G. Z. Yrjö-Koskisen kokoelma (Y-K)
 Sortovuosien aikaisia kirjeitä ja asiakirjoja
 Suurta lähetystä koskevat asiakirjat I

Helsingin Yliopiston kirjasto (HYK)

Yrjö J. E. Alasen kokoelma (YA)
 Jaakko Gummeruksen kokoelma (JG)
 Agathon Meurmanin kokoelma (AM)
 Paavo Virkkusen kokoelma (PV)

Åbo Akademis Bibliotek (ÅAB)

Ernst Estlanders samling politica (EE)
 J. N. Reuters samling (JNR)
 E. M. Rosengrens samling (EMR)

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto (SKS)

Juhani Ahon kokoelma (JA)
 J. R. Koskimiehen kokoelma (JRK)

Turun Maakunta-arkisto

Turun tuomiokapitulin
 — pöytäkirjat 1899—1905
 — kriminaalipöytäkirjat 1902—1903
 — päätökset 1902—1903
 — keisarilliset kirjeet 1900—1904

Tampereen tuomiokapitulin arkisto

Porvoon tuomiokapitulin
 — pöytäkirjat 1901—1904
 — kirjekirja 1901—1903
 — päätökset 1902—1904
 — tuomiokirjat 1903—1904
 — keisarilliset kirjeet 1901—1903
 — saapuneet asiakirjat 1901—1903

Oulun tuomiokapitulin arkisto

Kuopion tuomiokapitulin
 — pöytäkirjat 1900—1904
 — kirjekirja 1903
 — saapuneet asiakirjat 1903

Mikkelin tuomiokapitulin arkisto

- Savonlinnan tuomiokapitulin
- pöytäkirjat 1900—1903
- kirjekirja 1901—1903
- kriminaalipäätökset 1902—1903

Yksityisten hallussa

- Signe Johanssonin yksityinen arkisto (SJ) Helsinki
- Gustaf Johanssonin kokoelma (GJ)
- Raili Pentti, Papiston suhtautuminen suureen adressiin v. 1899, Seminaariesitelmä v. 1964, tekijän hallussa

Haastatellut henkilöt

- Professori Martti Ruuth, s. 1870, k. 1962
- Kenttäpiispa John. Björklund s. 1888, k. 1962

PAINETUT LÄHTEET

Routavuosien (1899-1906) aikaiset lento- ja kiistakirjoitukset

Estlanderin luetteloimat lentokirjaset

- Arvoisa virkaveli! Tuskallinen ja raskas on nykyinen aika. (E 633)
- Arvoisa virkaveli! Valtiopäivämiesvaalia varten. (E 1311)
- Bergroth, Elis, Arvoisa Virkaveli! Vahvan hyvin järjestetyn, kansan luot-
tamusta ja kunnioitusta nauttivan kirkon. Helsinki 1903. (E 654)
- Mikä menettelytapa on kansalle paras nykyisissä oloissa? Viipuri 1903.
(E 1172)
- Bobrikoffin salainen kirje N. N. läänin Kuvernöörille. (E 747)
- [Bäck, A. J.], Surullinen asiakirja. (E 655)
- [Castrén, Jonas], Miten on meneteltävä asevelvollisuusasiassa? Stettin
Helsinki 1901. (E 578)
- Till landets prästerskap. (E. 577)
- [Castrén, Zachris], "Vääryyden kärsiminen ei tuota tuhoa, vaan vääryyden
tekeminen". Berlin 1903. (E 1130)
- [Cederholm, Arne], Passiivista vastarintaa. Eräs julkaisemiskielto Englan-
nissa. Tukholma 1901. (E 596)
- Dahlberg, Gustaf, Nykyaajan kysymyksiä. Turku 1902. (E 659)
- Danielson, Joh. Rich., Mihin suuntaan? Porvoo 1901. (E 1150)
- [Edelheim, Anna], Vastaus Tuomiorovasti Dahlbergille. (E 661)
- Ehdokkaiksi Porvoon hiippakunnan valtiopäivämiesvaalia varten esitetään.
(E 1234)

Ehdokkaiksi Savonlinnan hiippakunnan papiston valtiopäivämiesvaalia varten ehdotetaan. (E 1233)

[*Estlander, Ernst*], Aikooko Suomen papisto olla apuna Venäjän aseellisuuden toimeenpanemiseksi Suomessa. Lybeck an der Trave [Helsinki] 1901. (E 575)

— Till Finlands prästerskap. (E 629)

[*Fraser, Georg*], Suomen kansalaiskattkismus esitettynä kysymyksissä ja vastauksissa. Tukholma 1902. (E 517)

[*Gripenberg, Lennart*], Seistako vai väistyä. Tukholma 1903. (E 1128)

[*Homén, Th.*], Passiivinen vastarinta. Tukholma 1900. (E 1021)

[*Ingman*] S[*anteri*], Suuri lähetystö. Helsinki 1899. (E 29)

Johanson, Gustaf, Arvoisa virkaveli! Kun uusia pilviä. Porvoo 1901. (E 614)

— Arvoisa Virkaveli! Taas on papistolle lähetetty nimetön kirjoitus. Helsinki 1902. (E 637)

— Arvoisa virkaveli! Kun papistolle ja minullekin. (E 580)

K.H. Alla oleva ehdokaslista valtiopäivämiesvaalia varten on nyttemmin tarkastettu. (E 1235)

Kansalaisadressi 1901. Porvoo 1901. (E 277)

Kansalaiskokouksessa Helsingissä 23 ja 24 p. lokakuuta 1902 luetut keskustelukysymysten alustukset ja niistä tehdyt päätökset. (E 1157)

Kansalaiskokous Mikkeliissä maaliskuun 19 p:nä 1903. Mikkeli 1903. (E 1181)

Kenraalikuvernööri, ruhtinas I. Obolenskin matka Suomessa. (E 1232)

Kunnioitettavat virkaveljet Porvoo hiippakunnassa. (E 1312)

[*Lindqvist, Rafael*], Förstörseverket handtlångare. Politisk svartbok för finska medborgare. London 1902. (E 1033)

Lundqvist, Ernst Aug., I frågan. Åbo 1903. (E 673)

Lähimmässä tulevaisuudessa joutuu muutama sataluku maamme nuorukaisia siihen asemaan. (E 1158)

[*Mechelin, L.*], Arkipiispa Gustaf Johanssonille. (E 653)

Nyman, Severi, Heikkojen vaiko väkevien Jumala. Tampere 1902. (E 1117)

Marraskuun 12 p:nä 1902 pidettiin maamme pääkaupungissa yleinen kokous neuvotteluja varten valtiollisista kysymyksistämme. Berliini 1902. (E 509)

Niskanen, Paavali, Nivalasta 27 p. Elokuuta 1901. Herrassöötinki Joonas Castrén. (E 583)

Nylander, John Wm., Den stora deputationen. Stockholm 1899. (E 219)

[*Peltonen, V.*], Kenraalikuvernööri Bobrikoffin kuolema. Tukholma 1904. (E 985)

[*Pesonen, Matti*], Esivalta ja kuuliaisuus sitä kohtaan kristinuskon kanalta. Berliini. (E 665)

— Kuten tiedetään on Pappissääty. (E 634)

[*Päivärinta, J. H.*], Kaksi tietä. Stettin [Helsinki] 1901. (E 597)

[*Reuter, J. N.*], Kansalaiset! Kuten jokainen on sanomalehdistä lukenut.
(E 976)

R[osenqvist], G. G., Omantunnon Jumala historiankin Jumala. Oulu 1903.
(E 671)

Råbergh, Herman, Till presterskapet i Borgå stift. (E 581)

Sammanställning över förloppet af den ryska värnepliktsförordningens
kungörande i landets kyrkor. (E 992)

1902 Joulukuun 29 p:nä yhtyi Turussa 32 pappia. (E 641)

Valtiopäivämiesehdokkaiksi ensi valtiopäiville ehdotetaan Kuopion hiippa-
kunnasta. (E 1236)

[*Wegelius, Uno*], Ohjeita Emissarioille! (E 640)

W[rede], R. A., Avoin kirje herroille J. R. Danielsonille ja Gustaf Johans-
sonille. (E 664)

— Tuleeko papin julaista laittomia asetuksia? (E 591)

[*Väyrynen, J.*], Arvoisa virkaveli! Kaikilla aloilla uhataan nykyään lakeja
ja oikeuksia. (E 639)

Ärade Embetsbroder. I tanke att H. H. ernar deltaga i det möte, som
hålles i Tammerfors d. 8 Januari. (E 645)

Muut sortokauden aikaiset kirjoitukset ja artikkelit

Bergroth, Elis, Kansan omatunto. Vartija 1905.

— Kirkko ja eduskuntalaitoksen muutos. Vartija 1905.

— Kukistukseksiko tai korotukseksi. Vartija 1899.

— "Omantunnon Jumala historiankin Jumala". Vartija 1903.

Bäck, Johannes, Daniel jalopeurain luolassa. Helsinki 1899.

Gummerus, Jaakko, Kirkon ja valtion suhde eri maissa. TA 1905.

Hannula, Frans, Jumala kurittaa ja Jumala auttaa. Kirkollisia Sanomia
1899.

Ingman, Lauri, Onko kansankirkkomme eroitettava valtiosta? (Esitelmä
Helsingin yksityisessä pappeinkokouksessa syyskuussa 1906). Vartija
1906.

— Tehtäviä. Vartija 1906.

Johansson, Erkki, Valtion ja kirkon ero vaiko yleinen uskonvapaus. TA
1905.

M[almivaara], W[ilhelmi], Ajan merkkiä. HK 1906.

— Herää Suomi. HK 1899.

— Jumalan valtakunta ja maailman valtakunta. HK 1903.

— Kristitty ja isänmaa. HK 1900.

— Mihin viittaavat ajan merkit. HK 1906.

— Nykyinen valtiollinen tila. HK 1904.

- Unna vuonna. HK 1906.
- Vuoden vaihteessa. HK 1899.
- Meurman, A.*, Käsirymyksistä. Vartija 1902.
- Nordlund, Frans*, Anna hänen vielä tämä vuosi olla. Vartija 1902.
- Kirkon Jumala Herra Severi Nyman'in tuomion edessä. Vartija 1902.
- Mitä hra S. Nyman vastaa. Vartija 1902.
- R[osenqvist], G. G.*, Dualismen mellan privat- och offentlig moral. TA 1905.
TA 1905.
- Etiska aforismer. TA 1901.
- Etiska betraktelser. TA 1899.
- Hegel—Snellman—Granfelt. TA 1904.
- Hvad är det som skiljer oss? TA 1904.
- Lagens och rättsordningens helgd. TA 1905.
- Muuan sana erään väittelyn johdosta. Vartija 1902.
- Några tankar med anledning af den senaste tidens händelser. TA 1905.
- Ruuth, Martti*, "Kirkko ja työväenliike". TA 1906.
- Räbergh, Herman*, Jeesuksen Kristuksen suhde aikansa valtiollisiin kysymyksiin. Vartija 1902.
- Muuan sana päivän kysymyksissä. Vartija 1903.
- Omantunnon ja uskonnonvapauden toteuttaminen lainsäädännössämme. Vartija 1906.
- Sahlberg, K.*, Jeremiaadiko? Vartija 1903.
- Snellman, Paavo*, "Heikkojen vaiko väkevien Jumala?" Vartija 1902.
- Wartiainen, J. W.*, Sanalle rakettu huone. Vartija 1899.
- Wegelius, U.*, Kansojen kohtalo. HK 1900.
- Väyrynen, J.*, Tehkää parannus. HK 1900.

Muut painetut lähteet

- Asiakirjat väliaikaisilta valtiopäiviltä Helsingissä vuonna 1899. Helsinki 1899.
- Asiakirjat valtiopäiviltä Helsingissä vuonna 1900 II. Helsinki 1900.
- Asiakirjat valtiopäiviltä Helsingissä vuonna 1904—1905 V:1. Helsinki 1905.
- Asiakirjat väliaikaisilta valtiopäiviltä Helsingissä vuosina 1905—1906 III. Helsinki 1906.
- Bergh, Johan Fredrik*, Ahti-, Katekismus- ja Erityis-Saarnakirja. Jyväskylä 1879.
- Bergh, Julius Immanuel*, Försök till framställande af kyrkans förhållande till verlden i närvarande t'd. Kuopio 1847.

- Bergroth, Elis*, Arkkipiispan vaalin johdosta. Vartija 1898.
- Hetken tapahtumista. Vartija 1892.
- Lutheruksen käsitys kirkon ja valtion keskinäisestä suhteesta. Vartija 1896.
- Valtiopäivämiesvaaleista Pappissäätöyn. Vartija 1893.
- Blomberg, A. O.*, Evank. luth. kirkon suhde uskonnollisiin sekä poliittisiin puolueisiin ja työmieskysymykseen. Vartija 1899.
- Katsaus Englannin uskonnollisiin oloihin. Vartija 1899.
- Born, V. M. von*, Käynti valtiollisella asialla Plehven luona. Murrosajoilta. Muistoja ja kokemuksia I. Porvoo 1913.
- Borodkin, M.*, Generalguvernör N. Bobrikoffs minne. Helsingfors 1905.
- Iz noveisei istorii Finljandii. Vremja upravlenija N. I. Bobrikova. St. Petersburg 1905.
- Bäck, Johannes*, Terveellinen oppi III. Kolmannen vuosikerran evankeliumi-saarnoja. Helsinki 1891.
- Cederholm, Theodor*, Politiska minnen. Helsingfors 1924.
- Colliander, O. I.*, Lutheruksen käsitys kirkon ja valtion keskinäisestä suhteesta. TA 1896.
- Tervehdys Kuopion hiippakunnan papistolle. Kuopio 1898.
- Estlander, Ernst*, Ofärdsårens politiska litteratur. SSFL 303. Helsingfors 1945. (E)
- Generalguvernör Bobrikoffs Berättelse öfver Finlands förvaltning från sept. 1898 till sept. 1902. Stockholm 1905.
- Granfelt, A. E.*, Kyrkans och statens fria samverkan, såsom utgörande nödvändigt vilkor för en rätt utveckling af människosläktets sanna kulturlif. Åbo 1871.
- Granfelt, A. F.*, Den kristliga Sedeläran. Helsingfors 1872—1873.
- Något om vår tids sociala oro och dess botemedel. I tidens frågor III. Helsingfors 1876.
- Gummerus, Herman*, Aktiivisilta taisteluvuosilta. Helsinki 1935.
- Hannula, Edvard*, Kirkollisia havainnoita muilta mailta. Matkamuistelmia. Tampere 1895.
- [*Hedberg, Fr. G.*], Sana aikanansa sanottu, manaukseksi, neuvoksi ja lohdutukseksi nyt uhkaavan sodan suhteen. Helsinki 1855.
- Helsingin yksityisessä pappeinkokouksessa syyskuun 18—20 pp. 1894 pidetyt pöytäkirjat. Turku 1894.
- Hermanson, Robert*, Anteckningar enligt professor R. Hermansons föreläsningar öfver Finlands statsförfattningsrätt III. Helsingfors 1893.
- Några kyrkliga spörsmål, belysta ur juridisk synpunkt I—III. TA 1896—1897.

- [Herten, E. von], Lutherska kyrkans kamp i Östersjöprovinserna mot den ortodoxa rysk-grekiska statskyrkan. Ur det moderna samhällslivet 17. Stockholm 1895.
- Hohenthal, Lennart, "Mina relationer till Eugen Schaumann". Helsingfors 1925.
- Lennart Hohenthalin päiväkirja. Tampere 1909.
- Hultin, Tekla, Päiväkirjani kertoo I. Helsinki 1935.
- Ingman, And. Wilh., 1 Petr. 2: 13—17 v.v. Helsingfors 1856.
- Johansson, Gustaf, Kirkollisia kysymyksiä. Porvoo 1894.
- Kristillinen siveysoppi. Helsinki 1925.
- Laestadiolaisuus. Kuopio 1892.
- Mietteitä Suomen luterilaisen kirkon asemasta. Kuopio 1890.
- Några hågkomster från brytningstiden. Från brytningstider. Minnen och erfarenheter. Ny serie. Helsingfors 1921.
- Vår tids grundbrist. TTK 1879.
- "Kagaalin" arkistoa. Kokoelma vuosina 1899—1905 ilmestyneitä poliittisia lentolehtisiä, julisteita, kiertokirjeitä ym. Helsinki 1939.
- Kuopion hiippakunnan tuomiokapitulin kiertokirjeet 1900—1905.
- Lundberg, Carl, Upplevelser och hågkomster från mina första år såsom präst under Bobrikowregimens dagar. Vördiga prostar och andra. Ur minnet och dagboken. Helsingfors 1943.
- Lönbeck, F. Wald., De frikyrkliges program. Helsingfors 1889.
- Mörne, Arvid, Från unga år. Från brytningstider. Minnen och erfarenheter. Ny serie. Helsingfors 1921.
- Nordlund, Frans, Lutheruksen kirkkopoliittikki. Vartija 1896.
- Suomen evankelis-lutherilaisen kirkon nykyinen suhde valtioon. Vartija 1895.
- Paasikiven muistelmia sortovuosilta I. Porvoo 1957.
- Piispainkokousten pöytäkirjat ajalta 17. 8. 1891 — 5. 2. 1909. Julk. E. Haan-tela. Sortavala 1936.
- Porvoon hiippakunnan tuomiokapitulin kiertokirjeet 1900—1905.
- Procope, V., Min verksamhet såsom t.f. ministerstatssekreterare för Finland 1898—1899. Helsingfors 1923.
- Prometheus-yhdistyksen säännöt. Helsinki 1905.
- Protokoll förddt vid enskilda prästmötet i Mariehamn den 27, 28 och 29 augusti 1901. Mariehamn 1902.
- Pöytäkirja, joka laadittiin yksityisessä pappeinkokouksessa Viipurissa heinäkuun 4—6 päivinä 1905. Viipuri 1905.
- Pöytäkirja, joka syntyi Kuopion hiippakunnan yhdeksännessä yleisessä pappeinkokouksessa Kuopiossa syyskuun 23, 24, 25 ja 26 päivinä vuonna 1896. Kuopio 1896.

Pöytäkirja, joka tehtiin ylimääräisessä pappeinkokouksessa Porvoossa loka-kuun 7 p:nä 1898. Borgå 1899.

Pöytäkirja tehty Helsingin yksityisessä pappeinkokouksessa syyskuun 4—6 p:nä 1906. Helsinki 1906.

Pöytäkirja tehty pappeinkokouksessa Porvoossa syyskuun 8, 9, 10 ja 11 p:nä 1896 ja liitteet. Borgå 1897.

Rein, Th., Lefnadsminnen. Helsingfors 1918.

Rosendal, Mauno, Sureeko Suomi Jumalan mielen mukaan? Muutamia raamatun kysymyksiä nykyisiin oloihin. Porvoo 1891.

Rosenqvist, G. G., Polemiken mellan Runeberg och Stenbäck. Ett bidrag till pietismens etik. I tidens religiösa frågor I. Jyväskylä 1899.

Ruuth, Martti, Kirkko ja yhteiskunnallinen kysymys. Kuvaus Saksan evankelis-sosiaalisesta liikkeestä. Yhteiskunnallisia kysymyksiä 8. Helsinki 1898.

Räbergh, H., Pappissäätö Valtioapäivillä. Vartija 1891.

Sävonlinnan hiippakunnan tuomiokapitulin kiertokirjeet 1899—1905.

Schauman, Frans Ludv., Om förhållandet mellan kristendomen och det statsborgerliga lifvet. Tal och uppsater rörande statsrättsliga förhållanden i Finland. Bihang. Borgå 1876.

Stenbäck, Lars, Om Kyrkans och Theologiens Principer. Theologiska Tractater I. Helsingfors 1847.

Suomen asetuskokoelma 1899—1905.

Suomen evankelis-luterilaisen kirkon viidennen yleisen kirkolliskokouksen pöytäkirjat. Vaasa—Turku 1904.

Suomen evankelis-luterilaisen kirkon yhdeksännän yleisen kirkolliskokouksen pöytäkirjat ja liitteet. Turku 1923.

Suomen neljännen kirkolliskokouksen pöytäkirjat ja liitteet. Turku 1899, 1900.

Suomen pappissäädyn pöytäkirjat (Pps. ptk.) valtiopäiviltä

— v. 1885 I—II. Helsinki 1885.

— v. 1888 I—II. Helsinki 1888, 1889.

— v. 1891 I—II. Helsinki 1892.

— v. 1894 I—II. Helsinki 1894.

— v. 1897 I—III. Helsinki 1897.

— väliaikaisilta valtiopäiviltä v. 1899. Helsinki 1899.

— v. 1900 I—II. Helsinki 1900.

— v. 1904—1905. Helsinki 1905.

— väliaikaisilta valtiopäiviltä v. 1905—1906. I—II. Helsinki 1906, 1907.

Troberg, K. A., Terveellinen oppi IV. Epistola saarnat kolmannen vuosikerran ehtoosaarna-teksteihin. Kuopio 1892.

Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulin kiertokirjeet 1900—1905.

Turussa istuneen Suomen kolmannen kirkolliskokouksen pöytäkirjat. Turku 1893.

Törngren, Adolf, Från Finlands strid för rätt och frihet. Personliga upplevelser åren 1901—1914. SSLF 290. Helsingfors 1942.

Virkkunen, Paavo, Kahden sataluvun vaiheilta. Elettyä ja ajateltua. Helsinki 1953.

Yhteenveto seitsemännessä yleisessä Kuopion hiippakunnan pappeinkokouksessa pidetty Oulun kaupungissa 10—13 päivinä syyskuuta v. 1890. Kuopio 1891.

[*Zilliacus, Konni*], Ur Finlands nyaste historia. Stockholm 1901.

SANOMA- JA AIKAKAUSLEHDET

Aamulehti 1902.

Fria ord 1900—1904.

Helsingin Sanomat (HS) 1904—1906.

Hengellinen Kuukauslehti (HK) 1898—1906.

Herättäjä 1925.

Hufvudstadsbladet (Hbl.) 1893—1904, 1906.

Kansan Ystävä 1899.

Kirkollisia Sanomia 1899—1900.

Nuori Suomi 1906.

Nya Pressen 1893—1899, 1906.

Otava 1906.

Päivälehti 1890—1891.

Savo 1888—1891.

Suomen Kirkon Julkisia Sanomia 1904—1905.

Teologinen Aikakauskirja (TA) 1896—1906.

Tidskrift för Teologi och Kyrka 1879.

Turun Sanomat 1906.

Uusi Suometar (US) 1891—1906.

Valvoja 1904.

Vapaita Lehtisiä 1901—1905.

Vartija 1892—1906.

Veckans Nyheter 1903.

Viipuri 1900, 1904.

Åbo Underrättelser 1893.

KIRJALLISUUS

- Alanen, Yrjö J. E.* Gustaf Johansson. Elämätkuvas. Porvoo 1947.
- Amburger, Erik.* Geschichte des Protestantismus in Russland. Stuttgart 1961.
- Aspelin—Haapkyli, Eliel.* Alfred Kihlman. Elämän kuvaus I. Porvoo 1915.
- Aulén, Gustaf.* Dogmhistoria. Den kristna lärobildningens utvecklingssång från den efterapostoliska tiden till våra dagar. 3 uppl. Stockholm 1933.
- Barck, P. O.,* Arvid Mörne och sekelskiftets Finland. Diss. Helsingfors 1953. Helsingfors 1953.
- Björklund, Joh.,* Suomen papisto 1800-luvulla erityisesti silmälläpitäen pappistarvetta ja sen tyydyttämismahdollisuuksia. Diss. Helsinki 1939.
- Brotherus, K. R.,* Valtio ja kirkko. Katsaus Suomen uskontolainsäädännön kehitykseen. Porvoo 1923.
- Brunner, Emil,* Gerechtigkeit. Eine Lehre von den Grundgesetzen der Gesellschaftsordnung. Zürich 1943.
- Cederholm, Arne,* Kagalens uppkomst och andra episoder. Helsingfors 1923. Helsingfors 1920.
- Elert, Werner,* Soziallehren und Sozialwirkungen des Luthertums. Morphologie des Luthertums II. München 1932.
- Estlander, B.,* Elva ärtionden ur Finlands historia III. 1898—1908. Helsingfors 1923.
- Estlander, Ernst,* Friherre Viktor Magnus von Born. SSLF 221. Helsingfors 1931.
- Federley, Berndt, R. A.* Wrede. Lantdagsmannen och rättskämper 1877—1904. SSLF 366. Helsingfors 1958.
- Gummerus, Herman,* Konni Zilliacus. En levnadstekning. Tammerfors 1933. Tammerfors 1933.
- Haavio, Ari,* Evankelinen liike. Sosiologinen tutkimus Suomen evankelisen liikkeen organisaatiosta ja kannatuksen levinneisyydestä. Diss. Turku 1963.
- Hillerdal, Gunnar,* Gehorsam gegen Gott und Menschen. Luthers Lehre von der Obrigkeit und die moderne evangelische Staatsethik. Göttingen 1955.
- Hornborg, M.,* En tillämnad diktaturförordning år 1901. HTF 1927.
- Hultin, Tekla,* Taistelun mies. Piirteitä Jonas Castrénin elämästä ja toiminnasta. Helsinki 1927.
- Hytönen, Viljo,* Talonpoikaissäädyn historia Suomen valtiopäivillä 1809—1906 I. Helsinki 1926.
- Hyvämäki, Lauri,* Ennen routaa. Esseitä ja tutkielmia 1880-luvusta. Helsinki 1960.
- Perustuslaillinen ideologia. Venäläinen sortokausi Suomessa. Porvoo 1960.

- I[gelström], A.*, Slavofiilit. Piirteitä Venäjän kirjallisuuden historiasta. Helsinki 1897.
- Ingman, Lauri*, Kirkkolainsäädäntö Suomessa jälkeen v. 1870. Vaasa 1911.
- Jalkanen, K. V. L.*, Luomisjärjestykset ja niiden rajat Raamatun valossa. STKS Julk. 33. Helsinki 1939.
- Jokipii, A. E.*, Sivistyneet ja kirkko. Maamme vapaamielisten virtausten ajatuksia kirkosta. Porvoo 1937.
- Jutikkala, Eino*, Säätyvaltiopäivien valitsijakunta, vaalit ja koostumus. Suomen kansanedustuslaitoksen historia IV: 1. Helsinki 1962.
- Juva, Einar W.*, P. E. Svinhufvud I. Porvoo 1957.
- Juva, Mikko*, Herännäisyys, kansallisuusliike ja vapaamielisyys suomalaisen yhteiskunnan uudistajina. Valvoja 1950.
- Rajuilman alla. Suomalaisen kahdeksankymmenluvun synty. Porvoo 1956.
- Suomalaisen luterilaisuuden vaiheet. Oma maa I. Porvoo 1958.
- Suomen papisto eri aikoina. Oma maa 3. Porvoo 1958.
- Suomen sivistyneistö uskonnollisen vapaamielisyyden murroksessa 1848—1869. Diss. Helsinki 1950.
- Valtio Kirkosta kansankirkoksi. Porvoo 1960.
- Varsinais-Suomen seurakuntaelämä puhtasoppisuuden hallitsemisena vuosisatoina (1600—1808). Varsinais-Suomen historia VII; 3—4. Turku 1955.
- Kansanaho, Erkki*, Suomen evankelisluterilaisen kirkon hallinto. Oma maa 3. Porvoo 1958.
- Suomen evankelisluterilaisen kirkon itsehallinto. Kirkon lainsäädännön ja hallinnon kehitys Ruotsin vallan ajoista nykypäiviin. SKHS Toim. 55. Helsinki 1954.
- Kares, Olavi*, Heränteen kansan vaellus I, III. Porvoo 1947, 1950.
- Kivikataja, Eero*, Sortovuosien tapahtumia. Helsinki 1961.
- Koukkunen, Heikki*, Lintulan naisluostarin vaiheista. Logos. Ortodoksisen Ylioppilasliiton 15-vuotisjuhla-julkaisu. Helsinki 1963.
- Kuoppala, Jussi*, Suomen papisto ja työväen kysymys 1863—1899. Diss. Helsinki 1963.
- Laitinen, Toivo*, Herännäisyyden käsitys kirkosta 1840-luvulla. Diss. Helsinki 1953.
- Lau, Franz*, "Äusserliche Ordnung" und "Weltlich Ding" in Luthers Theologie. Göttingen 1933.
- Luthers Lehre von den beiden Reichen. Berlin 1953.
- Lauerma, Matti*, Aktivismi. Venäläinen sortokausi Suomessa. Porvoo 1960. Porvoo 1960.
- Lehtonen, Aleksi*, Arkkipiispa Erkki Kaila — suomalainen kirkonmies. TA 1945.

- Lindström, Henning*, Skapelse och frälsning i Melanchthons teologi. Lund 1944.
- Merikoski, Kaarlo*, Sergei Okulov. Palanen Raja-Karjalan sivistyshistoriaa. Helsinki 1944.
- Taistelua Karjalasta. Piirteitä venäläistämistyöstä Raja-Karjalassa tsaarivallan aikoina. Helsinki 1939.
- Messner, Johannes*, Das Naturrecht. Handbuch der Gesellschaftsethik und Wirtschaftsethik. 4. Aufl. Innsbruck—Wien—München 1960.
- Mustelin, Olof*, Euterpe. Tidskriften och kretsen kring den. SSLF 398. Helsingfors 1963.
- Nieminen, Armas*, Taistelu sukupuolimoraalista I. Diss. Helsinki 1951. Turku 1951.
- Niitemaa, Vilho*, Baltian historia. Porvoo 1959.
- Nokkala, Armo*, Tolstoilaisuus Suomessa. Diss. Helsinki 1958.
- Nordenstreng, Sigurd*, Arbetsordningen vid 1899 års urtima lantdag. HArk 40:16. 1933.
- Borgarståndets historia vid Finlands lantdag 1809—1906 II. Helsingfors 1922.
- Leo Mechelin II. Helsingfors 1937.
- Normann, Carl-E.*, Prästerskapet och det karolinska enväldet. Studier över det svenska prästerskapets statsuppfattning under stormaktstidens slutskede. Samlingar och studier till svenska kyrkans historia 17. Stockholm 1948.
- Olsson, Herbert*, Grundproblemet i Luthers socialetik I. Lund 1934.
- Melanchton och den gammallutherska läran om de tre kyrkliga stånden. Från skilda tider. Studier tillägnade Hjalmar Holmqvist 28. 4. 1938. Lund 1938.
- Oravala, Auk.*, Mauno Rosendal. Helsinki 1937.
- Rosendal Mauno. KE IV. Porvoo 1932.
- Wilhelmi Malmivaara. Elämä ja elämäntyö. Porvoo 1929.
- Osmosalo, Erkki K.*, Hallituksen politiikka herännäisliikkeitä kohtaan Aleksanteri I:n ja Nikolai I:n aikana. SKHS Toim. 12:4. Helsinki 1939.
- Palmén, E. G.*, Till hundraårsminnet Johan Philip Palmén 31. 10. 1911. II:3. Helsingfors 1917.
- Parmanen, Eino I.*, Taistelujen kirja I—IV. Porvoo 1936, 1937, 1939, 1941.
- Pesonen, Matti*, Ystäviä läheltä ja kaukaa. Helsinki 1954.
- Polvinen, Tuomo*, Die finnischen Eisenbahnen in den militärischen und politischen Plänen Russlands vor dem ersten Weltkrieg. Diss. Helsinki 1962.
- Venäjän sotilaalliset tavoitteet Suomessa. Venäläinen sortokausi Suomessa. Porvoo 1960.

- Pleijel, Hilding*, Från hustavlans tid. Kyrkohistoriska folkskivsstudier. Stockholm 1951.
- Der schwedische Pietismus in seinen Beziehungen zu Deutschland. Lund 1935.
- Puntila, L. A.*, Kiista Suomen asemasta Venäjän valtakunnassa. Venäläinen sortokausi Suomessa. Porvoo 1960.
- Pöhl, Ivar H.*, Das Problem des Naturrechtes bei Emil Brunner. Diss. Helsinki. Zürich—Stuttgart 1963.
- Rantakari, K. N.*, Routavuodet. Suomen historian käsikirja II. Porvoo 1949. Porvoo 1949.
- Reuter, J. N.*, "Kagalen". Ett bidrag till Finlands historia 1899—1905. I—II. SSLF 199, 211. Helsingfors 1928, 1930.
- Rommi, Pirkko*, Myöntäväisyysuuntauksen ideologia. Venäläinen sortokausi Suomessa. Porvoo 1960.
- Roos, Gustaf*, Krönikan om Jakobstads—Roosarne. Stockholm 1935.
- Roos, Sigurd*, Kansallislakko Suomessa. Kuopion kaupunki ja lääni. Kuopio 1910.
- Sortovuodet ja suurlakko v. 1905 Oulun kaupungissa ja läänissä. Oulu 1909.
- Suomen kansallislakko I—II. Helsinki 1907.
- Rosenqvist, G. O.*, Suomen kirkon murrosaikoja. Porvoo 1952.
- Ruuth, Martti*, Havaintoja uskonnollisesta ja kirkollisesta elämästä 1860- ja 1870-luvuilla. TA 1910.
- Helsingin Suurkirkko satavuotias 1852—1952. Helsinki 1952.
- Jumaluusopillinen tiede Suomessa 1800-luvulla. Oma maa 6. Porvoo 1928.
- 1850- ja 1860-lukujen merkityksestä Suomen kirkkohistoriassa. Ääripiirteinen hahmottelu. SKHS Vuosik. 22. 1932. Helsinki 1934.
- Vuoden 1830 kirkolliset juhannusjuhlat ja niiden kirkkopoliittinen merkitys. SKHS Vuosik. 39—40. 1949—1950. Helsinki 1951.
- Ruutu, Martti*, Gummerus, Ingman ja Ruuth opinkävijöinä Saksassa 1890-luvulla. In arce et vigilia. Studia historico-ecclesiastica in honorem Ilmari Salomies. SKHS Toim. 66. Helsinki 1963.
- Rytönen, Alli*, Päivälehden historia I. 1880-luvun "nuoret" ja Päivälehden perustaminen. Helsinki 1940.
- Schmidt, W. A.*, De väckta och kejsaren. Talenta quinque. Helsinki 1953.
- Schybergson, M. G.*, "Démarche"-projektet vid 1899 års urtima lantdag. HTF 1923.
- Seitkari, O.*, Eduskuntaudistus ja uusi sortokausi. Suomen historian käsikirja II. Porvoo 1949.
- Venäjän poliittiset tavoitteet Suomessa. Venäläinen sortokausi Suomessa. Porvoo 1960.

- Sentzke, Geert*, Die Theologie Johann Tobias Becks und ihr Einfluss in Finland II. Schriften der Luther-Agricola Gesellschaft in Finland 9. Helsinki 1957.
- Sirenus, Sigfrid*, Elis Bergroth. Porvoo 1954.
- Soikkanen, Hannu*, Sosialismin tulo Suomeen. Ensimmäisiin yksikamarisen eduskunnan vaaleihin asti. Diss. Turku. Porvoo 1961.
- Suurlakko. Venäläinen sortokausi Suomessa. Porvoo 1960.
- Stephan, Horst & Martin Schmidt*, Geschichte der deutschen evangelischen Theologie seit dem deutschen Idealismus. Berlin 1960.
- Stählin, Karl*, Geschichte Russlands von den Anfängen bis zur Gegenwart IV:1. Königsberg 1939.
- Söderblom, Nathan*, Kristenhetens möte i Stockholm augusti nittonhundratjugufem. Stockholm 1926.
- Söderhjelm, Alma*, Det aktiva motståndspartiet. Med lagen och svärdet. Helsingfors 1919.
- Takala, Lauri*, Suomen evankelisen liikkeen historia II—III. Helsinki 1933—1937, 1948.
- Talvitie, Simo*, Kirkko ja valtio ekumeenisessa keskustelussa 1925—1961. SLS Julk. 7. Helsinki 1962.
- Teinonen, Seppo A.*, Missio politica oecumenica. A Contribution to the Study of the Theology of Ecumenical Work in International Politics. SLS Julk. 4. Helsinki 1961.
- Teljo, Jussi*, Suomen valtioelämän murros 1905—1908. Perustuslainen senaatti — viimeiset säätyvaltiopäivät — ensimmäinen eduskunta. Porvoo 1949.
- Tiihila, Osmo*, Sata vuotta suomalaista systemaattista teologiaa. Suomen kirkon pappisliiton vuosikirja III 1948. Helsinki 1949.
- Suomalainen kristillisyys Wilhelmi Malmivaaran edustamana. Helsinki 1944.
- Uuden elämän etiikka. Piirteitä Gustaf Johanssonin siveysopista. STKS Julk. XXXI. Helsinki 1940.
- Tobien, Aleksander von*, Die livländische Ritterschaft in ihrem Verhältnis zum Zarismus und russischen Nationalismus I. Riga 1925.
- Tuominen, Uno*, Helmikuun manifesti ja yritykset sen kumoamiseksi tai saattamiseksi sopusointuun Suomen lakien kanssa. Venäläinen sortokausi Suomessa. Porvoo 1960.
- Tyrkkö, Martti*, Mies riensi levähtämättä. Kajaanin rovastin Johannes Wäyrysen elämänvaiheita. Porvoo 1945.
- Törnvall, Gustaf*, Andligt och världsligt regementet hos Luther. Stockholm 1940.
- Kritiken av den lutherska världs- och samhällsidén. Svensk teologisk kvartalskrift 1948.

- Wallgren, Erik*, Individen och samfundet. Bidrag till kännedom om samfundstänkandet i Svensk Kyrkotidning 1855—1863. *Studia Theologica Lundensia* 16. Lund 1959.
- Wallinmaa, Y. A.*, Piirteitä Gustaf Johanssonin toiminnasta Kuopion hiipakunnan piispana. Oulu 1937.
- Verho, Urho*, Severi Nuormaa. Turku 1956.
- Wrede, R. A.*, Grunddragen av Finlands rätts- och samhällsordning. Handbok för medborgare I. Helsingfors 1920.
- Österbladh, Kaarlo*, Pappissäätö Suomen valtiopäivillä 1809—1906 I—II. SKHS Toim. XXXIV, XXXVI. Helsinki 1933, 1934.

HAKEMISTOT

HENKILÖHAKEMISTO

- Ahlbom, A. F. 85, 130, 154, 155, 157, 160
 Ahlman, K. 188
 Ahlroos, J. W. 198
 Aho, Juhani 34, 82, 153, 178
 Aleksanteri III 42, 53
 Antell, K. 111
 Antell, R. 265
 Anthoni, B. J. 85
 Appelberg, K. A. 58, 75
 Armfelt, C. A. 82, 111
 Aulin, V. G. 244
 Aulin, P. 93
 Autero, H. 321
 Auvinen, A. 272, 281, 307, 314, 315
 Backmann, A. E. 85
 Bengelsdorff, F. L. 40, 58, 129, 142, 143, 144, 159, 160, 273
 Berger, A. A. 198
 Berger, A. M. 288, 273, 306
 Bergh, J. Fr. 15
 Bergius, A. F. M. 85, 307
 Bergroth, A. 93, 271, 272
 Bergroth, Elis 20, 38, 39, 40, 51, 65, 68, 71, 81, 86, 131, 134, 174, 192, 194, 198, 203, 204, 207, 213, 214, 215, 216, 218, 226, 250, 256, 257, 258, 262, 268, 272, 285, 286, 289, 291, 292, 293, 297, 312, 325,
 Bergroth, O. V. 64, 199, 228
 Biaudet, H. 246
 Björklund, I. A. 214, 270, 271, 281, 305
 Blomberg (Vuorimaa) A. O. 41, 65, 203, 216, 217, 218, 250, 320, 321
 Blomgren, H. 131
 Blomgren, O. G. 131
 Bobrikov, N. I. 54, 57, 61, 62, 73, 75, 83, 84, 87, 98, 99, 136, 137, 138, 145, 189, 191, 205, 211, 226, 233, 236, 237, 238, 243, 245, 247, 248, 249, 250, 251, 253, 254, 261, 264, 288, 317
 Bonsdorff, E. 274, 307
 Bonsdorff, H. G. 85
 Borenus, H. 238, 265, 296
 Borodkin, M. 180
 Born, V. M. von 118, 157
 Brander, M. G. 148, 192, 230
 Brander, O. D. 220
 Broberg, K. T. 39, 40, 41, 64, 85, 129, 207
 Brofeldt, H. G. T. 141
 Brofeldt, K. 93
 Broms, O. E. 246
 Brummer, W. F. 199
 Byman, L. L. 129
 Bäck, A. J. 64, 129, 188, 208, 216
 Bäck, Johannes 26, 37, 38, 39, 40, 41, 64, 72, 85, 207
 Candolin, A. E. 85, 130
 Candolin, E. A. 154
 Candolin, K. A. 130, 154, 155, 160
 Carpén, F. A. 131
 Castrén, J. 130, 143

- Castrén, Jonas, 93, 96, 113, 114,
 115, 116, 117, 118
 Castrén, M. E. 85
 Castrén, Zachris 178
 Cederholm, Arne 113, 114, 115
 Colerus, F. F. 128, 154, 155
 Collan, Alb. 247
 Colliander, O. I. 16, 19, 20, 75, 76,
 97, 123, 150, 151, 153, 160, 161,
 163, 164, 203, 215, 216, 223, 312,
 318
 Creutlein, A. R. M. 85, 198
 Daehn, W. C. von 33, 54
 Dahlberg, Gustaf 61, 162, 175, 177,
 178, 179, 180, 207, 210, 229
 Damstén, H. R. 146, 154, 157, 160,
 161
 Dandeville 54
 Danielson, J. R. 113, 165, 166, 167,
 170, 238, 255, 265, 270, 273, 274,
 275, 278, 280, 281, 306, 316
 Deutrich, W. F. 191, 192
 Donner, Otto 80, 113, 255, 270,
 271, 282, 305, 306
 Durchman, G. 214
 Ebeling, B. W. 154, 155, 230
 Edelheim, Anna 178, 183
 Ehrnrooth, J. C. 33
 Eklund, K. F. 127, 130, 155, 199,
 228
 Ekman, O. V. 199
 Elfving, R. 33
 Eneberg, V. 111
 Eneäck, J. A. 127, 130, 145, 154,
 159, 160, 186, 199
 Engström, J. I. 129, 207
 Erander, K. E. 199, 230
 Erenius, K. M. 199
 Ervast, P. E. 199, 221, 231
 Essen, G. von 198, 207
 Estlander, Ernst 113, 114, 185
 Fabritius, A. 246
 Fieandt, K. von 93
 Fleege, A. A. 128, 154, 159, 160,
 186, 230, 231
 Flod, K. A. 85
 Fontell, K. O. 93, 230, 255, 273,
 306
 Forsblom, K. G. 131, 232
 Forsman, I. R. 271, 305, 306
 Forstén, G. B. M. 131
 Forsström, M. E. 160, 164, 189,
 281
 Fredrikson, F. W. 40, 129, 143,
 154, 157, 159, 160, 207, 208, 228
 Friberg, J. A. 85
 Furuhjelm, V. 246
 Gadolin, A. W. 114
 Gardberg, O. G. 130, 154
 Genetz, Arvid 120, 121, 153, 211
 Granfelt, A. E. 22, 23, 24
 Granfelt, A. F. 22, 23, 24, 25, 287
 Gripenberg, L. 170, 171, 173, 174
 Grotenfelt, K. 282
 Gräsbeck, S. F. 131
 Grönvall, R. 192
 Gummerus, J. I. 75, 158, 230, 238,
 272, 307
 Gummerus, Jaakko 204, 289, 290,
 312, 313
 Gummerus, H. 246, 247, 281
 Hagelstam, W. 246
 Hakkarainen, A. 82, 215
 Hallio, K. 21
 Hallonblad, A. 246
 Hallsten, Onni 113
 Halme, A. A. 148, 149
 Hannula, Edv. 153, 162, 188, 190,
 194, 202, 207, 208, 210, 228, 255,
 270, 271, 305
 Hedberg, Fr. G. 115
 Hedberg, Juuso 87, 113, 131, 132,
 139, 157, 189, 194, 196, 201, 213,
 223, 245, 271, 278, 279, 280, 296,

- 297, 303, 304, 307, 314, 315, 324
Hegel, Friedrich 12
Heiden, F. L. 32, 54, 83, 264
Heikel, J. A. 40, 211, 212, 213, 255, 262, 282, 314
Hellens, H. W. von 162, 164, 210, 228
Hellman, J. F. 272, 303, 307, 314, 315
Heman, G. A. 271, 306, 314
Henriksson, B. R. 131
Henriksson, C. E. S. 128, 154, 160, 186
Hermanson, R. 65, 90, 108, 255, 265, 270, 271, 277, 278, 280, 305
Hertzen, E. von 49, 85, 130, 139, 154, 158, 159, 160, 190, 194, 210, 213
Hildén, K. Aug. 38, 39, 41, 203
Hirvinen, S. 39, 207
Hjelt, Arthur 192, 204, 290, 307, 314, 315
Hohenthal, K. E. 188, 231, 255, 256
Hohenthal, Lennart 188, 247, 253, 254, 255, 256
Holmén, J. 216, 217
Hollming, F. W. 128, 154, 155
Hollmström, N. 199, 231
Homén, Th. 118, 126
Hurmerinta, K. V. 321
Hynninen, E. V. 131
Hylander G. A. K. 131, 232
Hypén, A. G. 85, 130, 144, 154, 155, 156, 159, 199
Hyvärinen, E. 141, 274, 281, 308, 310, 314, 315, 319
Hämäläinen, E. 93
Hytönen, P. 147
Idman, G. R. 93
Ilmanen, J. 271, 280, 306
Ingman, A. W. 14, 15
Ingman, Lauri 86, 150, 151, 166, 204, 286, 288, 289, 291, 292, 306, 314, 315, 320, 325
Ignatius, K. F. 80
Jaakko II 116
Jakobson, V. J. 131
Janson, J. 85
Johansson, Gustaf 18, 19, 29, 32, 33, 34, 35, 36, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 57, 61, 62, 67, 74, 81, 83, 84, 85, 89, 90, 91, 92, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 136, 141, 145, 153, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 172, 173, 174, 180, 190, 191, 192, 203, 209, 210, 215, 222, 226, 227, 229, 236, 237, 238, 239, 241, 242, 243, 244, 249, 250, 258, 263, 265, 281, 300, 301, 310, 317
Johansson, Josua 158, 192, 210, 230, 262, 273, 280, 281, 306, 307, 314, 315
Johnsson (Soisalon-Soininen), J. M. E. 253, 256, 257
Kahelin, H. H. 147, 158, 159, 164, 190, 210, 229
Kaila (Johansson), Erkki 84, 86, 89, 91, 95, 104, 120, 166, 192, 204, 289, 290, 312, 321, 322, 325
Kaitila, W. 67
Karanen, E. J. 230, 273, 306
Kares, K. R. 216, 217, 313, 321, 322
Karlsberg, N. 274
Katila, M. 199, 221
Kilhman, Alfred 13
Kihlman (Kairamo) A. Osw. 120, 218
Kjäldeström, L. O. 130
Knuutila, M. 93
Konsin, V. A. 130

- Korhonen, P. 228
 Korpela, K. F. 131
 Koskelin, K. V. 93
 Koskimies (Forsman) J. R. 75, 86,
 91, 92, 95, 96, 98, 116, 123, 153,
 173, 194, 203, 209, 210, 214, 218,
 222, 227, 240, 241, 242, 244, 255,
 256, 258, 260, 261, 272, 281, 285,
 298, 299, 310, 313, 314
 Krank, F. P. 228
 Kurikka, Matti 180
 Kuropatkin, A. N. 89, 111
 Kurtén, A. J. 57
 Kuusisto, A. W. 131
 Kärki, H. F. 64
 Kärkkäinen, O. W. 131
 Lagerbom, L. J. M. 228
 Lagerborg, Rolf 318
 Lagus, J. B. 160, 161
 Laitinen, M. 131
 Lampén, W. E. 129, 186
 Laurell, J. S. 220
 Laurén, G. A. I. 220, 229
 Leskinen, P. 147
 Linderoos, E. W. H. 128, 154
 Liljeqvist, O. M. 130
 Lille, Axel 93
 Lind, K. J. 128, 146, 154, 157, 160,
 161
 Linder, C. 95
 Lindstedt, W. 93, 192, 271
 Lindvall, O. F. 199, 228
 Ljufström, E. G. 85
 Lotze, Hermann 22
 Lujanen, F. 132, 199, 203, 221
 Lundberg, C. I. 130, 154, 156, 157,
 160, 199, 230
 Lundqvist, E. A. 176, 177, 201,
 207, 208
 Luoma, A. 93
 Luther, Martti 20, 104, 171, 174,
 176, 205
 Lybeck, Edv. 145, 146, 154, 162,
 163, 207, 305
 Lyly, J. A. 93
 Lyra, A. W. 81, 118, 135, 155, 158,
 159, 194, 210, 230
 Lönnbeck, F. Wald. 46
 Lönnrot, E. 192, 244, 274, 281,
 308, 314, 315
 Macchiavelli 287
 Macaulay 115
 Malin A. W. T. 281
 Malkamäki, J. 93, 95, 206
 Malmberg, K. 297
 Malmivaara (Malmberg) Wilhel-
 mi, 66, 69, 71, 93, 95, 201, 204,
 205, 206, 214, 240, 241, 242, 252,
 260, 261, 262, 271, 300, 301, 305,
 311, 319
 Malmivaara, (Malmberg) Väinö
 248
 Mannermaa (Mennander) J. A.
 308, 315
 Mannström, K. O. 85
 Mantila (talollinen) 118
 Marjoniemi (talollinen) 118, 119,
 Maunu, J. A. 93, 94, 254, 273, 280,
 281, 306, 321
 Mechelin, Leo 33, 35, 57, 60, 107,
 109, 112, 113, 190
 Mellberg, K. A. 198
 Meno, K. 146
 Meurman, Agathon 98, 103, 183,
 203, 287, 288, 291, 292
 Mielonen, Fr. 146
 Mikael (suuriruhtinas) 55, 99,
 100, 101
 Mikander, H. A. F. 40, 130, 142,
 154, 159, 160, 198, 230
 Moberg, C. P. 154, 159, 160, 230
 Mosander, K. G. E. 129, 231
 Murén, A. A. 127, 130, 154, 160,
 186, 230

- Murén, A. W. 130, 154, 159, 199, 230, 273, 306
 Murén, E. F. 40, 116, 129, 186, 321
 Mårtenson, V. 130
 Mäkelä, H. O. 147
 Möller, K. A. 199
 Mörne, Arvid 246, 247
 Nauklér, A. 199, 228
 Naumann, J. T. 26
 Neovius, Arvid 57, 113
 Neovius, Harald 114
 Nikander, I. A. 130, 154, 156, 159, 160, 199, 230
 Nikolai II 53, 89, 90, 100, 169
 Nikolai (arkkipiispa) 61
 Niskanen, P. 93, 118, 119
 Nordlund, Frans 20, 153, 167, 180, 182, 203, 210, 226
 Nordlund, K. I. 305
 Nordqvist, J. 85, 228
 Nordström, G. O. Th. 81
 Nuormaa (Nyman), Severi 179, 180, 181, 183
 Nyberg, V. A. 154, 160
 Nyholm, A. 289
 Nylander, J. W. 247
 Obolenski, Ivan 261, 262, 265, 294
 Oerström, E. 227, 236
 Ojala, E. O. 85
 Olander, K. A. 131
 Olander, K. M. 130, 154, 157, 159, 212, 232
 Olsoni, C. G. 85, 131
 Olsson, S. 127
 Paatero, P. 199, 228
 Pakkala, E. W. 130
 Palmén, E. G. 113, 265, 280, 281, 307, 308, 314
 Panelius, E. E. 130, 273
 Peltonen, A. F. 167
 Pesonen, E. 222, 231
 Pesonen, Matti 118, 171, 173, 185, 187, 248
 Petterson (Arokallio), G. 85, 131, 271, 272, 303, 307, 324
 Pfaler, T. N. von 305
 Piira, S. R. A. 131
 Pitkänen, P. 143
 Plehwe, V. K. von 76, 82, 83, 84, 90, 99, 108, 109, 110, 226, 227, 236, 288
 Pobedonostsev, K. P. 43, 54, 83, 84
 Pomoell, C. A. 85
 Procopé, O. 246
 Procopé, V. 55, 57
 Päivärinta, J. H. 113, 116, 117, 130, 154, 155, 159
 Reijonen, J. H. 139
 Rein, Th. 245
 Relander, F. F. 40, 131
 Renvall, T. T. 31, 34, 60, 198, 229
 Rickman, R. 85, 130
 Riihelä, Tahvo 309, 310
 Riihimäki, A. 199, 202, 205, 222, 231
 Ripatti, J. 131
 Rissanen, J. 93
 Roos, J. A. 213, 229, 233, 288, 292, 306
 Roos, S. W. 207, 271, 305, 214
 Roschier, E. G. 131
 Rosendal, Mauno 93, 94, 96, 97, 98, 99, 153, 184, 186, 196, 202, 204, 206, 239, 240, 241, 244, 246, 251, 252, 295, 298, 325
 Rosenqvist, G. G. 22, 23, 72, 125, 171, 172, 173, 174, 181, 182, 183, 245, 255, 273, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 299, 300, 306, 314, 315, 324
 Rosenqvist, V. T. 40
 Rudanko, F. A. 130
 Runeberg, J. L. 23
 Runeberg, J. W. 255, 282, 314

- Ruuth, Martti 26, 166, 204, 289,
 320, 325
 Råbergh, Herman 61, 76, 118, 123,
 149, 158, 159, 176, 177, 182, 203,
 210, 230, 312, 313
 Räisänen, P. 85
 Rönnholm, K. P. 85
 Sahlberg, John 120
 Sahlberg, K. 182
 Sakkinen, J. K. 131
 Salminen, V. 128, 228
 Sarlin, R. F. 160, 161
 Saurén, E. 160, 194
 Schauman, Eugen 247, 248, 251,
 252
 Schauman, F. L. 22, 23, 48
 Schroderus, H. E. 141, 274, 308,
 314, 315
 Schroderus, J. 85
 Schroderus, K. A. 93, 254, 271,
 281, 305
 Schwartzberg, J. 51, 75, 127, 141,
 153, 192, 274, 277, 279, 281, 282,
 307, 311
 Schöneman, S. 199
 Sederström, A. W. 198
 Selin, H. V. 198
 Serlachius, K. A. 273, 277, 306
 Setälä, E. N. 284, 314
 Silén, K. A. 130
 Simelius, J. J. 132, 199, 203, 221,
 231, 254, 274, 307, 308
 Šipov (vt. kenraalikuvernööri) 74
 Sirelius, L. K. 131
 Sirén, K. G. 131
 Sjöblom, E. 129
 Snellman, H. H. 198, 271, 306
 Snellman, J. E. 131
 Snellman, J. G. 132, 199, 221, 231,
 274
 Snellman, P. 305
 Stenberg, J. E. 129
 Stenbäck, K. E. 35, 81, 271
 Stenbäck, Lauri 13, 15
 Stenroth, O. E. 262
 Stenij, Edv. 167
 Storgårds, G. 199, 230
 Strömmer, K. F. 199, 231
 Svanberg, Hj. 289
 Svinhufvud, P. E. 254
 Söderhjelm, W. W. 58
 Söderman, B. J. 219
 Söderman, E. A. 85
 Tagantsev, N. S. 265
 Tallgren, I. M. 153, 162, 192, 202,
 208, 210, 229, 271, 280, 305, 314,
 315, 319
 Tarkkanen, Matti 48
 Taube, G. A. 131, 307
 Tavast, K. R. 64
 Thauvon, J. F. 85
 Tikkanen, A. F. 101
 Tikkanen, Eino 101
 Topelius, Zach. 34
 Toppola, J. K. 130, 154, 160
 Törppa, J. 93
 Troberg, K. A. 21, 22, 273
 Troil, S. W. von 57
 Tudeer, C. 58, 85
 Tuomala, J. E. 129, 154, 157, 160,
 228
 Tyyskä, H. J. 130
 Törngren, Adolf 114
 Törnvall, L. E. 39, 85, 207, 220,
 229
 Vainio, K. M. 210
 Waittinen, T. 85
 Walle, A. G. 254, 272, 279, 307,
 314, 315
 Wallenius, J. I. 310
 Wallin, K. W. E. 130
 Wallin (Valli), W. 65, 93, 94, 95,
 96, 99, 153, 194, 196, 199, 231,
 239, 240, 241, 242, 243
 Vangel, G. A. 93
 Vartiainen, A. 231, 281

- Vartiainen, J. W. 65, 66, 70, 198,
203, 271, 305
Watts, Isaac 48
Wegelius, H. E. 21, 65, 271, 281,
305
Wegelius, Uno 70, 186, 187, 193,
199, 206, 222, 231, 274, 295, 298,
307, 308, 321, 326
Vellroos, A. R. 199
Wennerström, L. A. 40, 41, 131,
158, 189, 194, 207, 271, 272, 280,
303, 307
Westerlund, J. J. 273, 274, 306,
314, 315
Westermarck, Edvard 318
Wikman, P. G. 129, 228
Wilenius, A. T. 85, 198, 229
Wilskman, O. W. 40, 85
Virkkunen, Arthur H. 218
Virkkunen, Paavo 87, 180, 204
Virtanen, K. A. 130
Witte, S. J. 111
Wolff, E. 93, 233
Wolff, R. 246
Wrede, O. 111
Wrede, R. A. 33, 34, 110, 123, 124,
127, 169, 170, 190
Väyrynen, J. 70, 186, 202, 206,
222, 231, 274, 295, 307, 308, 326
Ylitalo (talollinen) 95, 118
Yrjö-Koskinen, G. Z. 33, 36, 37,
38, 44, 45, 47, 58, 68, 78, 79, 80,
86, 87, 92, 97, 167, 203, 213, 217,
250, 256
Zilliacus, K. 246, 254
Åberg, K. A. 129
Åkesson, O. 246

PAIKKAKUNTAHAKEMISTO

- Ahvenanmaa 201, 209, 304
Alastaro 195
Alatornio 296
Alaveteli 195
Anjala 130, 142, 154, 196, 200
Artjärvi 130, 142
Asikkala 128, 142, 154, 196, 200
Baltia 43, 44, 45, 49, 93, 102, 163
Bergö 195, 220
Bromarv 139, 142, 196, 200, 223,
225
Degerby 196
Degerö 113
Eno 62
Espoo 128, 139, 142, 154, 196, 200,
223
Etelä-Karjala 213
Etelä-Pohjanmaa 193
Eurajoki 195
Evijärvi 195, 220
Föglö 195
Geta 195, 220
Haapavesi 196
Hattula 196
Hamina 131
Hanko 139, 142, 196, 200, 223, 225
Haukivuori 198
Hausjärvi 130, 142, 154, 196, 200,
223
Heinävesi 128, 146, 154
Helsinki 33, 48, 85, 129, 134, 139,
142, 143, 148, 149, 153, 154, 155,
196, 200, 213, 239, 305, 313, 321
Helsingin pitäjä 142
Hiitola 131
Houtskari 195, 220
Huittinen 93
Hämeenlinna 93
Hämeen lääni 138, 152
Ii 85, 93

- Iitti 130, 142, 154, 196, 200, 223
 Iisalmi 296
 Ikaalinen 85
 Ilmajoki 213
 Inkoo 147, 196, 200, 223, 225
 Isokyrö 195, 200
 Itämeren maakunnat 43
 Itä-Suomi 134, 325
 Jaala 128, 142, 154
 Joroinen 85
 Jurva 195
 Juva 198
 Jyväskylä 93
 Jämsä 196
 Kainuu 217
 Kajaani 186, 196
 Kangaslampi 131
 Kannus 195, 213
 Karjaa 196, 223
 Karjalohja 85, 110, 120, 139
 Karuna 195
 Kaskinen 195, 220
 Kauhajoki 145, 154, 195, 200, 220
 Kemi 132, 141, 196, 200
 Kemiö 85, 195
 Kempele 186, 196
 Kerimäki 131, 134
 Keski-Suomi 217
 Keuruu 85
 Kivijärvi 196, 223, 225
 Koillis-Pohjanmaa 150
 Koivulahti 195
 Kokkola 213
 Korpilahti 85
 Korppoo 195, 200
 Kristiina 195, 200, 220
 Kruunupyö 195
 Kuhmalahti 196
 Kullaa 85
 Kuopio 32, 93, 303, 317
 Kuopion hiippakunta 63, 135, 139,
 141, 196, 209, 210, 220, 231, 302,
 304, 307, 308
 Kuopion lääni 138, 152
 Kuopion pitäjä 93
 Kurkijoki 85, 131, 147
 Kuusjoki 195
 Kylmäkoski 196
 Köyliö 128, 195
 Laihia 195
 Lammi 130, 142, 148, 154, 196, 200,
 223
 Lapinjärvi 85, 139, 142, 154
 Lappajärvi 62
 Lappeenranta 131, 232
 Lappi 64
 Lapua 93, 213
 Lemu 85, 195
 Lieto 85
 Liljendal 130, 139, 142
 Lintula (luostari) 49
 Lohja 142, 148, 154
 Loppi 62
 Loviisa 130, 139, 142, 148, 149, 154,
 196, 200, 223
 Länsi-Suomi 225, 304, 325
 Maalahti 195
 Maarianhamina 126, 132
 Merimasku 195
 Messukylä 196, 223
 Miehikkälä 131, 134
 Mietoinen 195
 Mikkeli 217
 Mikkelin lääni 138, 152
 Munsala 195, 220
 Muolaa 62
 Myrskylä 130, 139, 142, 144, 154,
 196, 200
 Mäntsälä 129, 192, 148, 154, 196,
 200, 223, 225
 Nauvo 85, 195, 220
 Nivala 93, 196
 Nurmes 146, 198
 Närpiö 195, 220
 Orimattila 130, 142
 Oulainen 196

- Oulu 93, 96, 118, 119, 196, 213
 Oulun lääni 138, 152
 Paattinen 85
 Paimio 85, 195
 Parikkala 131, 297, 304
 Parkano 195, 200
 Pernaja 130, 139, 142, 148, 154,
 196, 200, 223
 Petäjävesi 85
 Pihlajavesi 196
 Pietari 31, 33, 36, 42, 54, 82, 89,
 92, 95, 96, 99, 101, 102, 105, 107,
 110, 111, 226
 Piikkiö 195
 Pirkkala 142, 154, 196, 223
 Pohja 130, 139, 142, 143, 155, 196,
 200, 223, 225
 Pohjanmaa 201, 211, 325, 326
 Pohjois-Pohjanmaa 131, 135, 186,
 196, 204, 213, 220, 226
 Polvijärvi 85
 Pori 195
 Pornainen 130, 142, 143
 Porvoo 85, 130, 132, 134, 135, 139,
 141, 142, 154, 200, 213, 303
 Porvoon hiippakunta 40, 63, 73,
 129, 139, 141, 145, 147, 149, 154,
 155, 158, 195, 210, 211, 223, 228,
 229, 302, 303, 304, 305, 306, 307
 Pukkila 130
 Puola 43
 Purmo 85
 Raahе 93, 196, 213
 Raja-Karjala 49
 Rautalampi 62
 Rautavaara 146, 154, 198, 200
 Rautu 62
 Reisjärvi 85
 Ruotsinpyhtää 130, 139, 142, 143,
 154, 155
 Räisälä 131
 Sahalahti 196
 Saloinen 196
 Sauvo 195
 Savo 217
 Savonlinna—Sääminki 131, 198,
 200, 297, 304
 Savonlinnan hiippakunta 63, 130,
 131, 132, 134, 139, 146, 150, 154,
 160, 223, 232, 302, 303, 304, 305,
 308, 325
 Seinäjoki 188, 193
 Siikainen 93
 Sipoo 129, 139, 142, 143, 148, 154,
 196, 200, 223, 225
 Siuntio 128, 139, 142, 147, 154, 196,
 200, 223
 Snappertuna 196, 223, 225
 Soini 296
 Sortavala 213
 Sulkava 131
 Sulva 195, 220
 Suomusjärvi 195, 220
 Suonenjoki 85
 Säkki järvi 131
 Säkylä 195
 Särkisalo 85, 195, 220
 Tammisaari 130, 139, 142, 147,
 154, 196, 200, 223
 Tampere 92, 93, 188, 195, 196, 223,
 239, 305
 Teerijärvi 195, 220
 Teisko 196
 Tenhola 139, 142, 196
 Tervola 196
 Tornio 132, 141, 196, 200
 Tukholma 116, 246
 Turku 110, 116, 118, 188, 208
 Turun arkkihiippakunta 63, 132,
 134, 139, 141, 162, 194, 195, 198,
 200, 219, 220, 302
 Turun ja Porin lääni 138, 139,
 151, 152, 213
 Tuusula 129, 142
 Tyrväntö 195
 Tyrvää 85, 195, 220

- Urjala 195
Utajärvi 196
Uusikaarlepyy 195, 213
Uudenmaan lääni 138, 151, 152
Uurainen 196, 223, 225
Uusikaupunki 195, 200 220
Uusimaa 129, 139, 142, 148, 195,
223, 325
Vaasa 188, 195, 211, 213, 220, 304
Vaasan lääni 138, 139, 151, 152
Vehkalahti 131
Vesilahti 195
Veteli 93, 195
Vihti 142
Viipuri 50, 93, 131, 320
Viipurin lääni 138, 151, 152, 209
Viljakkala 85
Vimpeli 297
Virolahti 131
Ylihärmä 297
Ylistaro 93, 195
Ylöjärvi 196
Ähtäri 85

ZUSAMMENFASSUNG

Eino Murtorinne:

PFARRER UND OBRIGKEIT IN DEN JAHREN DER UNTERDRÜCKUNG IN FINNLAND 1899—1906.

Um die Jahrhundertwende wurde in der Stellung des autonomen Finnlands eine schroffe Änderung heraufgeführt. Die neue Epoche, die sich anbahnte, hatte einmal in dem wachsenden Einfluss ihren Grund, den die nationalen Strömungen in den russischen Regierungskreisen ausübten, dann aber auch in dem Misstrauen, das russische Militärs gegen die angrenzenden Länder im Westen hegten. Dieses Misstrauen war durch Verschiebungen in der Politik der europäischen Grossmächte hervorgerufen worden, die besonders die Einigung Deutschlands und die Beschlüsse des Berliner Kongresses mit sich gebracht hatten. Die literarischen Angriffe, die schon in den achtziger Jahren gegen die Sonderstellung Finnlands gerichtet wurden, formten sich um die Jahrhundertwende zu konkreten Massnahmen, um Finnland mit Russland gleichzuschalten. Ausgangspunkt der neuen Finland-Politik Russlands war das Manifest, das der Zar Nikolaus II. im Februar 1899 erlassen hatte und das dem finnischen Landtag das Beschlussrecht in bestimmten zentralen legislativen Fragen entzog und es dem russischen Reichsrat übertrug.

Das Februarmanifest und die ihm folgenden Gleichschaltungsmassnahmen, von denen die wichtigsten ein Sprachenmanifest aus dem Jahr 1900 und ein neues Wehrgesetz aus dem Jahr 1901 waren, riefen im Kreis der Finnen zwei von einander abweichende Gruppen zur Verteidigung der nationalen Rechte des Landes hervor. Die sog. Nachgiebigkeitsrichtung, deren Vertreter sich zum grössten Teil zur Partei der Altfinnen rechneten, betonte, dass man in dem entstandenen Konflikt durch vorsichtiges Verhalten und durch Vergleich eine Entscheidung finden müsse, die die wesentlichen

Forderungen der Russen befriedigte, ohne dass aber die Voraussetzung zerstört würde, durch die die Autonomie Finnlands erhalten bleibe. Die sog. konstitutionelle Richtung, deren Stamm die Anhänger der schwedischen Partei und der Partei der Jungfinnen bildeten, betonte dagegen, dass einziges Verteidigungsmittel des Volkes ein festes und unerschütterliches Festhalten an den konstitutiven Rechten sei, die dem Land früher bewilligt worden waren. Nationale und ethische Pflicht eines jeden Bürgers ist nicht Nachgeben und Unterwerfung; man muss vielmehr in einen Kampf um das Gesetz eintreten und sich weigern, den Anordnungen zu gehorchen, die auf Grund des Februar-Manifestes erlassen wurden. Als der finnische Senat der Nachgiebigkeitsrichtung treu verblieb, schufen die, die fest das Grundgesetz verteidigten, zur Leitung des Widerstandes ihre eigne unterirdische Schattenregierung, den sog. "Kagal".

Als die Russifizierungsbestrebungen weitergingen, musste auch die Pfarrerschaft ihre Entscheidung in dem Streit zwischen dem Willen der Regierung und den Rechten des Grundgesetzes treffen. Zum ersten Mal kam sie im Herbst 1901 in diese Lage. Seit alters gehörte es zu den Aufgaben der Pfarrer, neue Gesetze und Verordnungen in der Kirche abzukündigen. Als nun das neue Wehrpflichtgesetz erlassen wurde, erhielt sie den Auftrag, dieses Gesetz, das im Widerspruch zur im Grundgesetz vorgesehenen Ordnung zustande gekommen war, in der Kirche zu verlesen. Trotz des kräftigen Vetos des "Kagals" hörte die grosse Mehrheit der Pfarrerschaft auf die Mahnung des Erzbischofs Gustaf Johansson und der anderen Bischöfe und fügte sich dem Befehl der Regierung und kündigte das Wehrgesetz ab. Von den über 500 Hauptpastoren des Landes weigerten sich anfangs nur etwa 70. Nach einer neuen Mahnung des Senats und der Domkapitel beugten sich die meisten von ihnen und vollzogen die Abkündigung. Kaum 20 Pfarrer, von denen die meisten in den südlichen Teilen des Landes in schwedischsprachigen Gemeinden Dienst taten, weigerten sich weiterhin und wurden später von ihrem Domkapitel zur Rechenschaft gezogen. An vielen Orten konnte die Abkündigung nur zu Hälfte geschehen, da die Gemeinde den Widerspruch forderte und mit Protest die Verlesung der Abkündigung unterbrach.

In eine ähnliche Lage kamen die Pfarrer einundeinhalb Jahre später, als das neue Wehrgesetz zum ersten Mal in die Praxis umgesetzt wurde. Zu den Aufgaben der Pfarrer in

Finnland gehört es, die Bevölkerungsregister zu führen. Um die Bewerkstelligung der Einberufung zu verhindern, forderte der "Kagal" die Pfarrer auf, sich zu weigern, die Verzeichnisse für die wehrpflichtigen Jünglinge aufzustellen. Ungefähr ein Fünftel der Pfarrer, die die Verantwortung für die Register hatten — etwa 100 —, kam der Mahnung der Widerstandskreise nach und stellte das Verzeichnis der Wehrpflichtigen nicht in der vorgeschriebenen Zeit auf. Als aber der Senat und die Leitung der Kirche die Aufforderung wiederholten, fürchteten die meisten sich vor den Folgen, gaben den Widerstand auf und reichten die geforderten Verzeichnisse den Behörden ein. Nur etwa 20 Pfarrer blieben bei ihrer Weigerung und wurden vom Domkapitel bestraft. Die Hauptgruppe des Widerstandes machten auch diesmal die Pfarrer aus, die in den schwedischsprachigen Gemeinden an der Südküste Finnlands Dienst taten. aber es gab diesmal auch Pfarrer aus anderen Teilen Finnlands, die Widerstand leisteten, an Orten, wo er früher sich nicht gezeigt hatte, u. a. in West-Finnland und in einigen Teilen Nord-Finnlands.

Man muss drei Momente beachten, will man die Haltung der Pfarrer verstehen, die in ihrer Mehrheit sich auf den Standpunkt des Nachgebens stellten: Einmal die traditionelle finnische Gesinnung, ferner die kirchenpolitische Stellung der lutherischen Kirche in Finnland und drittens die pietistisch-orthodoxe Christentumsauffassung der Pfarrer.

In der Gruppierung der Parteien, wie sie sich in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts aus sprachpolitischen Gründen gebildet hatte, unterstützte die Mehrheit der Geistlichen die finnisch-nationalen Bestrebungen, die von der Finnischen Partei verfochten wurden. Förderten so die Geistlichen die finnisch-nationalen Bestrebungen, so stellte sich anderseits die Finnische Partei positiv zur Kirche. Die Partei der Schweden wie auch die der Jungfinnen, die sich in den 90-er Jahren von der Finnischen Partei getrennt hatte, entfernten sich unter Einfluss des westlichen Liberalismus von der Kirche und stellte sich dadurch in weltanschaulichen Fragen zeitweise in einen scharfen Gegensatz zur Pfarrerschaft, die von einem pietistischen Ideal beherrscht wurde. Als nun durch die Russifizierungsbestrebungen das politische Leben in die Gruppe der Verständigung und des Widerstandes geteilt wurde und die Teilung im grossen Ganzen nach der früheren Parteiteilung verlief, und zwar so, dass die Schweden und die Jungfinnen den passiven Widerstand und die Altfinnen

die Politik des Entgegenkommens vertraten, so folgte die Mehrheit der Pfarrer lieber ihren alten politischen Führern als den Schweden und den Jungfinnen, die ihnen politisch ferner standen, gegen die sie auch aus weltanschaulichen Gründen starkes Misstrauen hegten.

Die Nachgiebigkeitshaltung der Pfarrerschaft wurde dadurch verstärkt, dass der Kaiser und andere hohe russische Staatsmänner dem Erzbischof bei seinen Besuchen in St. Petersburg persönlich versprachen, dass die Autonomie Finnlands trotz der Gleichschaltungsmassnahmen nicht zerstört werden würde; andererseits befürchteten die Führer der Kirche die kirchenpolitischen Bestrebungen der russischen Nationalisten. Würden sich die Geistlichen auf die Seite der Widerstandsbewegung stellen, so hätte man nach Ansicht der kirchlichen Leitung zu befürchten, dass die lutherische Kirche in Finnland denselben Gefahren ausgesetzt werden würde wie die Kirche im Baltikum in den achtziger Jahren. Der lutherische Glaube des Landes sollte durch den orthodoxen ersetzt werden, der nach der alavophilen Staatsphilosophie ein Pfeiler der staatlichen Einheit des grossen russischen Reiches war.

Aber nicht nur aus politischen und kirchenpolitischen Gründen hatte die Pfarrerschaft Bedenken, sich dem Widerstand anzuschliessen, auch zum grossen Teil aus religiösen Gründen. Die theologischen Anschauungen der Pfarrer wurden damals von den pietistisch-orthodoxen Glaubensidealen beherrscht, für die eine scharfe Trennung der beiden Regimente, des weltlichen und geistlichen Regiments, und die Betonung der Verschiedenheit beider Ordnungen charakteristisch waren. Daher meinte man im Kreis der Pfarrer, dass die Geistlichen kein Recht hätten, sich in Fragen zu mischen, die nicht zu ihrem eigentlichen Amtsbereich, dem geistlichen, gehörten. Ebenfalls streite es nach ihrer Ansicht gegen die Lehre der Bibel, wenn man sich in Dingen, die nicht das geistliche Leben berühren gegen die Regierung erhebe. Die Bibel fordere von dem Christen Gehorsam gegen die Obrigkeit. Auf diese Lehrpunkte berief sich besonders Erzbischof Gustaf Johansson, der sich ganz die Theologie J. T. Beckes angeeignet hatte. U. a. äusserte er in einem geheimen Rundschreiben an die Pfarrer im August 1901 nachdrücklich: "Durch mancherlei Syllogismen hat man wohl versucht, die Pfarrer zu überzeugen, dass es ihre Pflicht sei, die Abkündigung des Wehrgesetzes zu verweigern. Aber mir ist ganz

deutlich, dass der Wille Gottes nicht auf Seiten eines solchen Widerstandes ist. Wenn es um die Verletzung des Glaubens und des Bekenntnisses ginge, dann wäre die Pflicht des Pfarrers an sich ganz klar. Aber jetzt berührt die Abkündigung eine militärische Angelegenheit, die auf der Aussenseite der eigentlichen Aufgabe eines Pfarrers liegt."

Sicher hat diese schroff ablehnende Haltung des Erzbischofs die Stellungenahme der Pfarrer beeinflusst. Aber auch andere leitende Männer der Kirche, wie z. B. Dompropst Gustaf Dahlbrg, der sich zur Evangelischen Richtung rechnete, ferner der Führer der Erweckten Propst Wilhelmi Malminvaara und Hauptpastor Elis Bergroth, ein Vertreter der Kirchlichen Richtung, betonten, dass der Christ in weltlichen Fragen sich auch einem ungerechten Befehl der Obrigkeit unterwerfen müsse. Gehorsam gegen die Obrigkeit ist letzten Endes Gehorsam gegen Gott. Die Prüfungen müssten hingenommen werden als Strafen, die Gott einem gefallenem Volk auferlegt. Sie meinten, diese Anschauungen stimmten mit der Lehre der Bibel und des Reformators überein.

Während die Mehrheit der Geistlichen den politischen Anschauungen der finnisch-nationalen Bewegung einerseits und den pietistisch-orthodoxen Frömmigkeitsidealen andererseits zuneigte, so entsprach der Standpunkt der Widerstandspfarrrer dem politischen Willen, der in der schwedischen Partei lebendig war, und den religiösen Idealen der individualistischen Strömungen der damaligen Zeit. Wie schon oben bemerkt wurde, bildeten Geistliche der schwedischsprachigen Gemeinden im Küstengebiet von Süd-Finnland den Stamm der Widerstandspfarrrer. Als theologische Autorität der konstitutionellen Richtung trat Professor G. G. Rosenqvist hervor, der der schwedischsprachigen Bildungsschicht angehörte. Er hatte starken Einfluss von der Religionsphilosophie Hermann Lotzes erhalten. Im Gegensatz zur Forderung des Gehorsams gegen die Staatsgewalt, den die Leitung der Kirche forderte, betonten Rosenqvist und andere Widerstandspfarrrer die unbedingte Autorität des Gewissens, gegen die nach ihrer Ansicht keiner handeln darf, am wenigsten der Pfarrer. Weil im Gewissen die Stimme Gottes spricht, muss jeder mehr seinem Gewissen gehorchen als einer menschlichen Autorität. Wenn die Staatsmacht gegen Recht und Wahrheit handelt, ist der Christ kraft seines Gewissens verpflichtet, diesen Massnahmen entgegenzutreten.

Die Einteilung der Pfarrerschaft verlief jedoch nicht

ganz nach den politischen und religiösen Grenzen, die wir oben skizziert haben. So konnten Pfarrer, die sich zu ein und derselben Bewegung rechneten, zu entgegengesetzten politischen Parteien gehören. Während die Pfarrer, die die Theologie J. T. Becks angenommen hatten oder zur Kirchlichen Richtung gehörten, einhellig für Verständigung mit der Staatsmacht eintraten, so teilten sich die Pfarrer der Erweckten und der Evangelischen Richtung nach verschiedenen Anschauungen, doch so, dass die Pfarrer der zweisprachigen Evangelischen Richtung, die auch den lehrhaften Begriffen der Kirchenleitung ferner standen, sich zum grössten Teil der konstitutionellen Richtung anschlossen. So vertraten einige Pfarrer, die früher aktiv am Leben der Finnischen Partei teilgenommen hatten, den Widerstand, während einige schwedischsprachige Pfarrer zur Richtung gehörten, die dem Staat entgegenkam.

Als die Unterdrückungen sich verschärften und u.a. Beamte abgesetzt und landesverwiesen wurden, setzte sich später in einigen Widerstandskreisen die Auffassung durch, dass im Kampf gegen das Gewaltregiment die Methoden des passiven Widerstandes unzureichend seien. Daneben sei ein Widerstand nötig, der auch bei den Unterdrückern Furcht erwecke. Diese sog. Aktivisten, die sich später zu einer eignen aktiven Widerstandspartei zusammenschlossen, verübten in den Jahren 1904-1905 eine Reihe von Attentaten und Attentatsversuchen sowohl gegen die im Lande Dienst tuenden Russen wie auch gegen Finnen, die als Landesverräter angesehen wurden. Das Attentat, das am meisten Aufsehen erregte, war die Ermordung des Generalgouverneurs N. I. Bobrikows, der die Russifizierung im Lande leitete, im Sommer 1904.

Obwohl manche bereit waren, die Motive der Attentate zu verstehen, besonders die der Ermordung Bobrikows, so warfen nicht nur die Männer der Kirche, die dem Staat entgegenkamen, sondern auch die anderen, die das Grundgesetz verteidigten, einhellig die Gewalttätigkeit aus politischem Grund. Mord ist immer als Verbrechen anzusehen, wenn er sich auch gegen Personen richtet, deren Handlungsweise nicht zu verstehen noch zu billigen ist.

Auch die Stellungnahme der Pfarrerschaft zum Generalstreik, der im Herbst 1905 ausbrach, als breite Volksgruppen sich gegen die Staatsmacht erhoben, war sehr reserviert. Wenn man zwei Pfarrer aus Nord-Finnland, die zusammen

mit dem bekannten Laienführer der Erweckten Mauno Rosendal aktiv an der Organisation des Streiks teilnahmen, nicht mitrechnet, blieben auch die Pfarrer der konstitutionellen Richtung ausserhalb des Streiks, ja missbilligten die Agitation der Sozialisten zur Teilnahme an ihm. Einige Pfarrer der Richtung, die sich entgegenkommend zum Staat stellte, hielten den Streik und andere Unruhe erweckende Erscheinungen als Anzeichen dafür, dass die Verleugnung der Ehrfurcht gegen die Obrigkeit zu allgemeiner Auflösung der staatlichen Ordnung führe.

Erhielten die Kreise, die für den Widerstand eintraten, auch innerhalb der Pfarrerschaft sehr viel Zustimmung, als die Unterdrückungen weitergingen, so verblieb doch weitaus die Mehrheit der Pfarrer bis zum Ende der Unterdrückungsepoche beim Standpunkt der Verständigung. So fielen im Herbst 1904 bei den Landtagswahlen für die Ständevertretung der Pfarrer ungefähr 52 % der abgegebenen Stimmen den Männer der Verständigungsrichtung zu, 46 % den Männer der konstitutionellen Richtung und der Rest der Stimmen an solche, deren Standpunkt nicht zu erkennen ist. Da zur gleichen Zeit die konstitutionelle Richtung in allen anderen Ständen die absolute Mehrheit erhielt, so zeigt das Ergebnis der Wahl, dass die Pfarrer bewusster als die anderen Stände eine Politik der Verständigung unterstützten.

Noch deutlicher als bei den Wahlen im Jahr 1904 zeigt sich bei den Landtagswahlen nach dem Generalstreik Herbst 1905, dass die Pfarrer vom Willen zur Verständigung erfüllt waren. Während die konstitutionelle Richtung im Vergleich zu den vorhergehenden Wahlen ihre Stellung in allen Ständen verstärken konnte, so konnte die Richtung der Verständigung bei den Wahlen der Pfarrer weiterhin ihre Majorität behalten. Die Tatsache, dass die Pfarrer sich in demselben Augenblick zur Richtung der Verständigung bekannten, als diese in den anderen Ständen allgemein aufgegeben wurde, zeigt deutlich, dass neben politischen Gründen gerade ein autoritativer Staatsbegriff, der für eine pietistisch-orthodoxe Glaubensauffassung charakteristisch ist, die Pfarrer hinderte, den Widerstand gegen den Staat zu bejahen.

Die Politik der Nachgiebigkeit, die während der ganzen Zeit der Unterdrückung von der Mehrheit der Pfarrer vertreten wurde, rief unter den Anhängern der konstitutionellen Richtung, die wenigstens zum Teil den Rechtsstreit als

einen Kampf um Werte, die zu den höchsten unserer Weltanschauung gehören, verstanden, eine Stimmung hervor, die unfreundlich gegen Kirche und christlichen Glauben war. Dies zeigten besonders die heftigen Angriffe, die die Freisinnigen und Führer der Arbeiterbewegung nach dem Genralstreik Herbst 1905 gegen die Kirchenleitung und die Kirche im allgemeinen richteten. Man wies darauf hin, dass die Kirche unter Führung ihrer Bischöfe ihre eignen moralischen und nationalen Pflichten vergessen und sich dazu hergegeben hätte, alle Handlungen des Staates zu decken. Diese Kreise forderten eine allgemeine Ueberprüfung der Stellung der Kirche und der Pfarrer. So musste die Kirche, die dem Staat ergeben war, die Verachtung und den Hass mittragen, welche die herrschende Staatsgewalt trafen, als die Russen, die im Russisch-Japanischen Krieg grosse Verluste erlitten hatten und Unruhen im Lande ausbrachen, die Zügel in Finnland lockerten und einen Teil der Rechte wiederherstellten, die sie aufgehoben hatten.

XXVII.	<i>Schmidt</i> , Die Pfingstbewegung in Finnland	3:—
XXVIII.	Juhlaulkaisu J. Gummerukselle ja M. Ruuthille	4:—
XXIX.	<i>Airas</i> , Kirkollista elämää ja hengellisiä liikkeitä Tornionjokilaakson alaosilla 1675—1809 (Loppuunmyyty)	
XXX.	<i>Jaakkola</i> , Vanhimmat historialliset kopiokirjamme ..	4:—
XXXI.	<i>Krook</i> , Väckelserörelserna i Österbottens svenska församlingar under 1800-talet	4:—
XXXII.	<i>Lehtonen</i> , Die livländische Kirchenordnung des Joh. Gezelius	3:—
XXXIII.	<i>Rinne</i> , Pyhä Henrik (Loppuunmyyty)	
XXXIV, XXXVI.	<i>Österblad</i> , Pappissääty Suomen valtiopäivillä 1809—1906 I—II (I 3:—, II 4:—)	7:—
XXXV, XXXVII.	<i>Jonas Lagus</i> , Brev och skrifter I—II à 2:—	4:—
XXXVIII: 1.	<i>Rosenqvist</i> , Det liturgiska arbetet i Finland I	3:—
XXXIX.	<i>Holmström</i> , Eerikki Eerikinpoika Sorolainen	2:50
XL.	<i>Hallio</i> , Suomalaisen virsikirjan virret (S. Kirj. Seura)	
XLI.	<i>Ur Alfr. Kihlman</i> s brevväxling	4:—
XLII.	<i>Björklund</i> , Suomen papisto 1800-luvulla	2:—
XLIII.	<i>Loimaranta</i> , Erikssonien mystillis-separatistinen liike (Loppuunmyyty)	
XLIV: 1—3.	<i>Gummerus</i> , <i>Agricolan</i> Rukouskirja I—III (I—II à 4:—, III 5:—)	13:—
XLV: 2.	<i>Maliniemi</i> , De Sancto Henrico II	5:—
XLVI.	Juhlakirja SKHS:n täyttäessä 50 v.	2:—
XLVII.	<i>Xenia Ruuthiana</i>	6:—
XLVIII.	<i>Newman</i> , <i>Edvard Björkenheim</i> I	4:—
XLIX.	<i>Krook</i> , <i>Jonas Lagus</i> (FSF)	
L: 1—2.	<i>Laestadius</i> , <i>Därhushjonet</i> I—II, à 5:—	10:—
51.	<i>Juva</i> , Suomen sivistysteistö uskonnollisen vapaamielisyiden murroksessa 1848—1869	4:—
52.	<i>Ramus virens</i> in honorem <i>Aarno Maliniemi</i>	6:—
53.	<i>Pauu</i> , <i>Torsten Thure Renvall</i>	4:—
54.	<i>Niemi</i> , Suomalaisen virsikirjan uudistaminen vuoden 1886 viralliseksi virsikirjaksi	3:50
55.	<i>Kansanaho</i> , Suomen ev.lut. kirkon itsehallinto	5:—
56.	Novella plantatio. Juhlakirja 1955	5:—
57.	<i>Juva</i> , <i>Rajuilman</i> alla (WSOY)	
58.	<i>Pirinen</i> , Turun tuomiokapituli keskiajan lopulla	7:—
59.	<i>Nokkala</i> , Tolstolaisuus Suomessa (Tammi)	
60.	<i>Parvio</i> , <i>Isaacus Rothovius</i>	6:50
61.	<i>Juva</i> , Valtio Kirkosta kansankirkoksi (WSOY)	
62.	<i>Pirinen</i> , Turun tuomiokapituli uskonpuhdistuksen murroksessa	8:—
63.	<i>Näsman</i> , Baptismen i svenska Österbotten 1868—1905 (Loppuunmyyty)	
64.	<i>Lempiäinen</i> , Rippikäytäntö Suomen kirkossa uskonpuhdistuksesta 1600-luvun loppuun	9:—
65.	<i>Kuoppala</i> , Suomen papisto ja työväenkysymys 1863—1899	9:—
66.	In arce et vigilia. In honorem <i>Ilmari Salomies</i>	8:—
67: 1.	<i>Blomstedt—Matinoli</i> , Turun hiippakunnan paimenmuisto 1554—1809 (<i>Ahlainen—Hailuoto</i>)	5:—
68.	<i>Murtorinne</i> , Papisto ja esivalta routavuosina 1899—1906	

Näitä teoksia saadaan kirjakaupoista. Seuran jäsenet saavat julkaisut alennuksella. Kirjatilauksia ottaa vastaan Seuran sihteeri dos. Martti Parvio (Helsinki, Vilhovuorencuja 16 A 29), jolle myös jäseniksi pyrkivät voivat ilmoittautua.

